

ՄԱՐԻՆԵ ԽԵՄԶԱՆ

ՆԿԻՐԱՏՈՒՆ
ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆ
ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ
ՀԵԹԻԱԹՆԵՐՈՒՄ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

МАРИНЕ ХЕМЧЯН

ДАРИТЕЛЬ И СОВЕТЧИК
В АРМЯНСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

ИССЛЕДОВАНИЕ И УКАЗАТЕЛЬ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUT OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

MARINE KHEMCHYAN

ADVISER AND DONOR
IN ARMENIAN FOLK FAIRY TALES

RESEARCH AND INDEX

ИЗДАТЕЛЬСТВО ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ЕРЕВАН 2021
PUBLISHING HOUSE OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
YEREVAN 2021

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀԱՊԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՄԱՐԻՆԵ ԽԵՄՉՅԱՆ

ՆԿԻՐԱՏՈՒՆ ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆ
ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐՈՒՄ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՆՃԱՑԱՆԿ

ՀԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ
2021

108085

*Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ*

Խմբագրական խորհուրդ՝

Պ. Ս. Ավետիսյան, Լ. Հ. Աբրահամյան, Տ. Ս. Դավալյան
Թ. Լ. Հայրապետյան, Ս. Գ. Հոբոսյան

Պատասխանատու խմբագիր՝

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, բանասիրական գիտությունների
դոկտոր,
պրոֆեսոր Ս. Բ. Հարությունյան

Խմբայան Մարինե
Խ 410 Նվիրատուն և խորհրդատուն հայ ժողովրդական հեքիաթներում,
ուսումնասիրություն և նշացանկ / Մ. Խմբայան, –Եր.: ՀԱԻ հրատ.,
2021. – 240 էջ:

Մենագրության մեջ տիպահամեմատական ըննության են առնված հայ
ժողովրդական հեքիաթի հերոսի գործողություններին նպաստող նվի-
րատուները, խորհրդատուները, բնաշխարհը ներկայացնող ու գեր-
բնական հատկություններով օժտված օգնականները, հրաշագործ
առարկաները՝ իրենց առանձնահատկություններով, գործառույթներով,
ծիսակրոնական և առասպելաբանական ակունքներով: Ըստ հեքիաթ-
ների տիպերի միջազգային դասակարգման՝ ներկայացված են հեքիա-
թի հերոսի օգնականներին առնչվող մոտիվների զուգահեռները:
Մենագրությունը նախատեսված է բանագետների, ազգագրագետների,
բանասերների, բանահյուսություն ուսումնասիրող ուսանողների և ժո-
ղովրդագիտական-հայագիտական հետաքրքրություն ունեցող ընթեր-
ցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	7
ՄԱՍ Ա ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐԻ ՆՎԻՐԱՏՈՒՆԵՐՆ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐԸ	15
ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ ՆՎԻՐԱՏՈՒՆԵՐՆ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ԳՈՐԾՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ ՆՊԱՏՈՂ ԿԵՐԱՐՆԵՐ	16
1.1. Հայկական հեքիաթների նվիրատուների ու խորհրդատուների դասակարգումը	16
1.2. Մարդ և մարդակերպ նվիրատուներ և խորհրդատուներ	24
1.2.1. Աստված	25
1.2.2. Ծերունի	35
1.2.3. Դերվիշ	46
1.2.4. Թագակիր անձ	47
1.2.5. Պառավ	55
1.3. Կենդանի և թռչուն նվիրատուներ և խորհրդատուներ	64
1.3.1. Ձի	65
1.3.2. Վիշապ	69
1.3.3. Ոչխար	76
1.3.4. Աղյուծ	77
1.3.5. Կով	78
1.3.6. Նվիրատու և խորհրդատու այլ կենդանիներ	79
1.3.7. Թռչուններ	82
1.4. Բնաշխարհը ներկայացնող օգնականներ	91
ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ԳԵՐԲՆԱԿԱՆ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐ	100
2.1. գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք	100
2.2. Հրաշագործ առարկաներ	105
2.2.1. Մատանի	107
2.2.2. Տիկնիկ	109
2.2.3. Սփռոց	114

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ	
ՆԱԽԻՐԱՏՈՒ ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒ ԿԵՐԱՐՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐ	119
3.1. Նվիրատուները և խորհրդատուները Գ. Սրվանձտյանցի գրառած հեքիաթներում	119
3.2. Խորհրդատվությունը և նվիրատվությունը երազներում	132
ՄԱՍ Բ	
ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐԻ ՀԵՐՈՍԻ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ ՆՇԱՑԱՆԿ	143
Բ.1. Հեքիաթի հերոսի նվիրատուների ու խորհրդատուների տիպերն ու գործառույթները	144
Բ.2. Հեքիաթի հերոսի գերբնական օգնականների տեսակներն ու գործառույթները	191
Բ.3. Հեքիաթի հերոսի օգնականների քանակական վերլուծության արդյունքները	203
ԱՄՓՈՓՈՒՄ	211
PEZİOME	215
SUMMARY	219
Հապավումներ և համառոտագրություններ	223
Օգտագործված գրականության ցանկ	224

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հեքիաթը մարդուն ուղեկցել է հնուց ի վեր. մարդու սոցիալական կարգավիճակը, երազանքները, բնության առեղծվածային երևույթները, կրոնաժիսական և առասպելաբանական պատկերացումներն իրենց բազմազան դրսևորումներն են գտել հրաշապատում, իրապատում և կենդանական հեքիաթներում, որոնք հյուսվելով, պատմվելով և փոխանցվելով սերնդից սերունդ, տարածաշրջանից տարածաշրջան, հասել են մեր օրերը և երբեք չեն կորցրել իրենց արդիականությունը: Հայ ժողովրդական հեքիաթները բանահավաքների, հրատարակիչների և ուսումնասիրողների ուշադրության կենտրոնում հայտնվել են 19-րդ դարի կեսերից:

Հայ հեքիաթագիտությունն ընդգրկում է հեքիաթների գրառումը, հրատարակությունը և ուսումնասիրությունը, որոնք երբեք տարանջատված չեն եղել. գրառմանը զուգահեռ դրանք հրատարակվել և ուսումնասիրվել են: Հեքիաթների գրառումը մեզանում սկսվել է դեռևս 19-րդ դարի երկրորդ կեսից, որի հիմքը դրել է բանասեր, բանահավաք, ազգագրագետ Գարեգին Սրվանձտյանցը, ում գործունեությունն ազդակ է դարձել հայ ժողովրդական բանավոր ավանդության հետագա գրառման և պահպանման համար: Գ. Սրվանձտյանցն իր գրառած 35 հեքիաթները հրատարակել է «Մանանայ» (1876) և «Համով-հոտով» (1884) գրքերում¹: «Մանանայի» «Հայրենեաց վեպ և գրոյցք» բաժնի ներածական խոսքում նա ասում է. «Վեպն ու գրոյցը, որ ժողովրդեան բերնով «հեքեաթ» է, յօրինուած կը լինի բարոյական խրատու համար. և իբր դիցազներգութիւն՝ քաջաց քաջութիւն հռչակելու կամ այլոց օրինակ տալու համար: Հեքեաթներու շարադրութեան մէջ միշտ կարգ մը կայ. ուղևորութիւն. հեռատըր և անծանօթ աշխարհները. հրաշալի և ահռելի նկարագրութիւնք վայրաց և անձանց. դիպումաճք. արկածք ի

¹ Սրվանձտեանց 1876; 1884:

ներագրեմանը ընկերաց կամ եղբարաց, երբեմն ևս 'ի ծնողաց'»²։ Այս խոսքերը վկայում են, որ Գ. Սրվանձտյանցը սկիզբ է դրել ոչ միայն հեքիաթների գրառմանն ու հրատարակությանը, այլև ուսումնասիրությանը։ Նա շրջանառության մեջ է դնում ժանրի ժողովրդական հեքիաթ անվանումը և տալիս է հեքիաթի տեսակների ախմատական բնորոշումը, որը հետագայում զարգացվում և ընդլայնվում է տարբեր հետազոտողների կողմից։ Ըստ արժանվույն պետք է գնահատել նրա և իր հաջորդների՝ Տիգրան Նավասարդյանի (Նավասարդեանց Տ, Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, I–X գրքեր, Թիֆլիս, 1882–1903), Գևորգ Տեր-Աղեքսանդրյանցի (Տեր-Աղեքսանդրեանց Գ., Թիֆլիսեցոց մտաւոր կեանքը, Մասն Ա, Թիֆլիս, հայոց հրատարակչական ընկերութիւն, 1885), Գևորգ Շերենցի (Շերենց Գ., Վանայ սագ, Հաւաքածոյք Վասպուրականի ժողովրդական երգերի, հեքեաթների, առածների և հանելուկների։ Առաջին և երկրորդ մասեր, Թիֆլիս, 1885, 1899), Գրիգոր Խալաթյանցի (Халатянц Г. А., Общий очерк армянскихъ сказокъ, Москва, 1885) (19-րդ դարավերջ) և Երվանդ Լալայանի (Լալայեան Ե. Ա., Մարգարիտներ հայ բանահիւսութեան, Թիֆլիս-Վաղարշապատ, 1914–15, Գիրք Գ.), Ալեքսանդր Մխիթարյանցի (Մխիթարեանց Աղ. Մ., Հեքեաթներ // Էմինեան ազգագրական ժողովածու, Փշրանք Շիրակի ամբարներից, Կ. Ա, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, 1901), Սարգիս Հայկունու (Հայկունի Ս. Գ., Ժողովրդական հեքեաթ // Էմինեան ազգագրական ժողովածու, Կ. Բ և Դ, Ժողովրդական վեպ և հեքեաթ, Մոսկուա-Վաղարշապատ, Լազարեան ճեմարանի արևելեան լեզուաց հրատ., 1901, 1902), Մարիետա Շահինյանի, Հակոբ Խաչատրյանցի (Хачатрянц Я. С. (сост.), Армянские сказки, Перевод и примечания Я. Хачатрянца, Введение М. Шагинян, Москва-Ленинград, 1930, 1933) (20-րդ դարասկիզբ) ներդրումը հեքիաթագիտության մեջ³։

19-րդ դարավերջին մեկը մյուսի հետևից լույս տեսած բանահյուսական ժողովածուներն ի ցույց դրեցին պատմական Հայաստանի գավառների բազմազան ու հարուստ հեքիաթային ժառանգ-

² Սրվանձտեանց 1876, 149:

³ Հարկ է նշել Առաքել, Ալեքսանդր և Գրիգոր Բահաթրյան եղբայրների ավանդի մասին հեքիաթի գրառման գործում։ 1860 թվականին նրանք հեքիաթներ են գրի առել Շուշիից և շրջակա գյուղերից, որոնց մի մասը հրատարակվել է Տիգրան Նավասարդյանի «Հայ ժողովրդական հեքիաթների» VIII, IX և X գրքերում։

գույթունը, որի հրատապ հավաքումը տվյալ ժամանակաշրջանի անհետաձգելի խնդիրն էր: 20-րդ դարասկզբին, պայմանավորված Արևմտյան Հայաստանում անհազնացող բռնաճնշումների և կոտորածների նոր ալիքով, այդ հարցն ավելի կարևորվեց: Ուստի հմուտ ազգագրագետ-բանագետ Երվանդ Լալայանը 1910 թվականին սկսում է ազգագրական-բանահյուսական նյութեր գրառել Արևմտյան Հայաստանի Վանի, Տոսպի և Հայոց Ձորի գավառներում, որն ընդհատվում է վերահաս պատերազմի և ցեղասպանության պատճառով: 1915 թ. սեպտեմբերին Հայոց ազգագրական ընկերության կողմից կազմակերպվում է մի արշավախումբ (ղեկավար՝ Ե. Լալայան, անդամներ՝ Ա. Բարսեղյան, Ե. Պեղազյան, Ս. Շալջյան, Ս. Կուժիկյան, Ն. Մարտիրոսյան), որի նպատակն էր ցեղասպանությունից մազապուրծ արևմտահայ փախստականներից գրառել նրանց բնօրրանի (Վասպուրական, Էրզրում, Բասեն, Մուշ, Բիթլիս, Ալաշկերտ և այլն) բանահյուսական նյութերը: Արշավախումբը գրեթե երկու տարի Արևելյան Հայաստանի և Կովկասի գյուղերում ու քաղաքներում գրառել է մեծաքանակ բանահյուսական նյութեր: Գրառված նյութերը կենտրոնացվել են ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում, որոնց մի մասը տպագրվել է «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» մատենաշարի հատորներում: Խորհրդային տարիներին արխիվի նյութերը համալրվել են արհեստավարժ բանագետ-բանահավաքներ Արամ Ղանալանյանի, Վարդ Բոդյանի, Գեղամ Թարվերդյանի, Սարգիս Հարությունյանի, Արազ Կարապետյանի, Ալվարդ Ղազիյանի, Վերժինե Սվազյանի, Միքայել Առաքելյանի, Արուսյակ Սահակյանի, Սվետլանա Վարդանյանի, Ռոզա Գրիգորյանի, Էսթեր Խեմյանի, Ռաիսա Խաչատրյանի, Թամար Գևորգյանի, Թամար Հայրապետյանի և այլոց կողմից գրառված նյութերով: 50-ական թվականներից սկսած՝ բանահյուսական արխիվը⁴ համալրվում է նվիրյալ սիրող բանահավաքներ Սարգիս Իսրայելյանի, Անուշավան Գևորգյանի, Հրաչ Մկրտչյանի, Եղիշե Խաչատրյանի, Մուշեղ Հակոբյանի, Ալեքսանդր Դարբինյանի, Ավետիս Բարսեղյանի և այլոց հավաքածուներով: Մերօրյա հեքիաթ ուսումնասիրողներիս համար նրանց գրառած հեքիաթներն ունեն սկզբնաղբյուրային քաջառիկ արժեք:

⁴ ՀԱԻԲԱ FAI:-FAVII.; FEI.; FEII.; FFI:-FFXIII.; FG.; FRI.; FS:

Հեքիաթների հրատարակությունը մեծ թափ է ստացել 20-րդ դարի երկրորդ կեսից և շարունակվում է առ այսօր: Արդեն հրատարակվել է «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» ակադեմիական մատենաշարի 18 հատոր⁵: Քիչ չեն նաև «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն» մատենաշարով⁶ և Հայաստանի տարբեր պատմաազգագրական տարածաշրջանների բանահյուսությանը նվիրված ժողովածուներում⁷ հրատարակված հեքիաթները: Հեքիաթների գրառմանը և հրատարակությանը զուգահեռ՝ ընթանում է նաև հեքիաթի ժանրի ուսումնասիրությունը:

Հայ հեքիաթագիտության մեջ 20-րդ դարավերջին և 21-րդ դարակզբին մեկը մյուսի հետևից կատարվել են հեքիաթի ժանրին նվիրված շատ արժեքավոր ուսումնասիրություններ: Սյուզան Գուլակյանը հանդես է եկել մի շարք հոդվածներով, որոնցում անդրադարձել է հայկական հրաշապատում և իրապատում հեքիաթների սյուժետային կազմին, հրաշապատում հեքիաթների գործող անձանց՝ ըստ դասային պատկանելության և արհեստների, ինչպես նաև, ուսումնասիրելով «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» մատենաշարի 10 հատորներում ընդգրկված 567 հրաշապատում և իրապատում հեքիաթները, կազմել է հեքիաթների սյուժեների ու մոտիվների նշացանկերը⁸, որոնք մեծ արժեք են ներկայացնում ոչ միայն հեքիաթի՝ հայ ուսումնասիրողների համար, այլև օգտագործվել են Հանս-Յորգ Ութերի՝ հեքիաթների միջազգային տիպերի դասակարգման⁹ ժամանակ: Հարկ է նշել, որ Ութերը հեքիաթների տիպերը դասակարգելիս օգտվել է նաև ռուսերեն, անգլերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն լեզուներով հրատարակված հայ ժողովրդական հեքիաթների այլ ժողովածուներից (Maccler F., Contes Arméniens/ traduits de l'Arménien moderne par Frédéric Maccler, Paris, 1905, Ma-

⁵ ՀԺՀ 1–18, 1959–2016:

⁶ Մովսիսյան (Բենսե) 1972; Ավագյան 1978; Գևորգյան 1980; Միքայելյան 1980; Գրիգորյան 1983; Ղազիյան 1983; Սվազյան 1984; Խաչատրյան 1999; Գևորգյան 1999; Խեմյան 2000; 2008:

⁷ Ղանալանյան 1950; Հակոբյան, Սահակյան 1980; Վարդանյան 1981; Թողաթյան 1986; Սվազյան 1994; 2000; Ղազիյան, Վարդանյան 2004; Վարդանյան 1981; 2003; 2004; 2009ա; Հովսեփյան 2009; Կարս 2013; Մոկս 2015; Սարգսյան 2015:

⁸ Гуллакян 1979; 1983; 1990; 1991.

⁹ Uther 2011.

cler F., Contes, légendes et épopées populaires d'Arménie, Paris, 1928, Tchérax Minas, Légendes et traditions arméniennes, grecques et turques recueillies et traduits, Collection de contes et chansons populaires, Paris Ernest Leroux, 1912, Khatchatrianz I., Armenian Folk Tales, Philadelphia, 1946, Hermann A., Schwind M., Die Prinzessin von Samarkand: Märchen aus Aserbeidschgan und Armenien, Köln, 1951, Hoogasian Villa Susie, 100 Armenian tales, Detroit, MI, 1966, Levin Isidor, Armenische Märchen, Düsseldorf ; Köln : E. Diederichs, 1982):

Լեքիաթների հրատարակմանը զուգահեռ՝ հայ հեքիաթագետները հանդես են եկել տեսական հետազոտություններով՝ նվիրված հեքիաթի ժանրի տարբեր խնդիրներին:

Բանագետ Մարինե Գալստյանն ուսումնասիրել և վերլուծել է պառավի կերպարը հրաշապատում հեքիաթներում¹⁰, իրապատում հեքիաթների ժանրային և տիպաբանական համակարգին է անդրադարձել Նվարդ Վարդանյանը¹¹, Էսթեր Խենյանը քննության է առել Տավուշի հեքիաթների ժանրը և ներկայացրել հեքիաթների կայուն բանաձևերի համակարգը¹², Եվա Զաքարյանը տվել է հեքիաթներում հանդիպող հիվանդությունների ու դրանց բուժումների նկարագրությունների վերլուծությունը, բուժման ծիսական բնույթը, հիվանդությունների մասին առասպելաբանական պատկերացումները¹³, իսկ Գոհար Մելիքյանն անդրադարձել է ժողովրդական հեքիաթների բանասացի դերին¹⁴: Ավարդ Ջիվանյանը հայկական հեքիաթի նյութի հիման վրա ուսումնասիրել է հրաշապատում հեքիաթի պոետիկան¹⁵, իսկ Թամար Հայրապետյանը՝ խորհրդանշային ցուցիչների համակարգը հայ ժողովրդական հեքիաթներում և վիպապատմական բանահյուսության մեջ¹⁶: Ներկայումս ՀԱԻ հայ բանահյուսության տեքստաբանության բաժնում քննության են ենթարկվում հայ ժողովրդական հեքիաթները՝ ըստ գոյություն ունեցող միջազգային հեքիաթների տիպերի նշացանկի, և շարունակ-

¹⁰ Գալստյան 2004:

¹¹ Վարդանյան 2009:

¹² Խենյան 2020:

¹³ Զաքարյան 2016:

¹⁴ Меликян 2011.

¹⁵ Ջիվանյան 2008:

¹⁶ Հայրապետյան 2016:

վում են հայկական հեքիաթների՝ սյուժեների տիպերի կազմման աշխատանքները, որոնց վերջնական արդյունքը մեծ արժեք կարող է ներկայացնել ոչ միայն հայկական, այլև միջազգային հեքիաթի ուսումնասիրողի համար: Հայ միջնադարյան հեքիաթի ուսումնասիրությանն է անդրադարձել Արծրունի Սահակյանը¹⁷, իսկ ժողովրդական հեքիաթների գրական մշակումներին՝ Լուսինե Հայրիյանը¹⁸: Հայ հեքիաթագիտության զարգացմանը նպաստում են նաև արդեն շուրջ 10 տարի Ալվարո Զիվանյանի կողմից կազմակերպված ամենամյա հեքիաթագիտական գիտաժողովները, որտեղ հանգամանորեն քննարկվում են հեքիաթի ժանրին առնչվող բազմաթիվ խնդիրներ՝ արդի հեքիաթագիտության պահանջների համեմատ¹⁹:

Ինչպես նշել է ռուս անվանի հետազոտող Վլադիմիր Պրոպյը, «Հեքիաթն այնքան հարուստ է և բազմազան, որ ուսումնասիրել հեքիաթի բոլոր երևույթներն ամբողջությամբ, ողջ ծավալով և բոլոր ժողովուրդների մոտ անհնարին է»²⁰: Այս խոսքերը վկայում են այն մասին, որ հայ հեքիաթագիտության վերոհիշյալ ուսումնասիրությունները, իրենց տեսակի մեջ լինելով շատ կարևոր և արժեքավոր, չեն կարող լիակատար ներկայացնել հեքիաթ-երևույթը, և հեքիաթի ժանրն իր բազմազան խնդիրներով ունի դեռևս չուսումնասիրված շատ հարցեր, որոնք կարևոր են հեքիաթագիտությունն ամբողջացնելու համար: Հեքիաթն իր տեսակներով (կենդանական, հրաշապատում, իրապատում), առեղծվածներով, բազմատեսակ ու բազմաբնույթ գործող անձանցով, սյուժետային անհավանական զարգացումներով, ասույթաբանական տարրերի ընդգրկումով, ծիսակրոնական և առասպելաբանական աղերսներով, միշտ կարիք ունի ուսումնասիրության:

Սույն հետազոտության հիմքում ընկած է հեքիաթի սյուժեից բխող, գլխավոր հերոսի գործողություններին աջակցող և նպաս-

¹⁷ Սահակյան 2017:

¹⁸ Հայրիյան 2015:

¹⁹ Գիտաժողովների զեկուցումները տպագրվում են «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդեսի պրակներում (գլխ. խմբագիր՝ Զիվանյան Ա.). այս հանդեսում տպագրվել են սույն թեմային որոշ չափով առնչվող հոդվածներ (Հայրապետյան 2009; Գալստյան 2010; Զաքարյան 2011; Վարդանյան 2012-2013; Համբարձումյան 2014-2015 և այլն):

²⁰ Пропп 1946, 7.

տող նվիրատուների, խորհրդատուների, գերբնական հատկություններով օժտված կիսաառասպելական ուղեկիցների ու հրաշագործ առարկաների ուսումնասիրությունը՝ տիպահամեմատական քննությամբ:

Հեքիաթը բազմաբնույթ ու բազմաշերտ ստեղծագործություն է, որի մեջ ընդգրկված են մարդկային իմացությունների, բնաճանաչողական կարողությունների, հարաբերությունների, սովորույթների ու հավատալիքների մասին դարերով ամբարված գիտելիքները: Հեքիաթի կառուցվածքը որոշակի սխեմա է՝ սկզբնաձևով, միջնաձևով և ավարտով, որը տարածվում է հեքիաթների բոլոր տեսակների վրա: Թեև հեքիաթները ստորաբաժանվում են հրաշապատում, իրապատում և կենդանական տեսակների, սակայն դրանց սահմանները հստակ չեն, և դրանք կարող են հանդես գալ փոխներթափանցումներով: Հետևաբար հրաշապատում հեքիաթի տարրեր կարող են հանդիպել թե՛ իրապատում և թե՛ կենդանական հեքիաթներում և հակառակը՝ կենդանական և իրապատում հեքիաթների տարրեր կարող են հանդիպել հրաշապատում հեքիաթներում: Ուսումնասիրության համար ելակետ ընդունելով նվիրատու և խորհրդատու հերոսների առկայությունը հայ ժողովրդական հրաշապատում հեքիաթներում՝ պետք է նկատել, որ իրապատում և կենդանական հեքիաթները գերծ չեն նմանօրինակ հերոսների ներկայությունից:

Հեքիաթի հերոսն ունի գործողությունների որոշակի հաջորդականություն՝ կախված նրա առջև դրված խնդրի իրագործման բարդությունից: Հայ ժողովրդական հեքիաթը սովորաբար սկսվում է գործող անձանց թվարկումով, այնուհետև գլխավոր հերոսը տարբեր պատճառներով (հրաշագործ առարկա ձեռք բերելու նպատակով, հմայական արգելքը խախտելու պատճառով, անեծքի հետևանքով և այլն) հեռանում է տնից, տարբեր փորձություններ հաղթահարելով, հասնում իր գերագույն նպատակին և վերադառնում ելման կետ: Առանց կողմնակի օգնության հերոսն ի գորու չէ միայնակ իրագործել իր առջև դրված բազմաթիվ ու բազմաբնույթ փորձությունները:

Անդրադառնալով հայկական հեքիաթի՝ մինչ օրս կատարված ուսումնասիրություններին՝ կարելի է հավաստել, որ սույն աշխատանքում առաջադրված խնդիրները հայ հեքիաթագիտության մեջ առաջին անգամ են քննության ենթարկվում:

Ուսումնասիրության համար օգտագործվել են ցայսօր տպագրված բոլոր հեքիաթները, ինչպես նաև արխիվային որոշ հեքիաթներ:

Աշխատանքի առաջին մասում («Հայ ժողովրդական հեքիաթների նվիրատուներն ու խորհրդատուները») դասակարգվել են հայ ժողովրդական հեքիաթների հերոսի օգնականները, դրանք ներկայացվել են առանձին տիպերով, բացահայտվել դրանց առանձնահատկությունները և դերը հեքիաթի սյուժեի զարգացման ընթացքում, տրվել են ծիսակրոնական ու առասպելաբանական ակունքները, ինչպես նաև ներկայացվել են դրանց առնչվող մոտիվների գուգահեռները՝ ըստ հեքիաթների տիպերի միջազգային նշացանկի: Առանձնահատուկ տեղ է հատկացվել նվիրատու և խորհրդատու կերպարների մասնակի դրսևորումներին Գարեգին Սրվանձադանցի գրառած հեքիաթներում և երազներում:

Աշխատանքի երկրորդ մասում («Հայ ժողովրդական հեքիաթների հերոսի օգնականների գործառույթների նշացանկ»), ուսումնասիրությունն ավելի ամբողջական դարձնելու նպատակով, հանգամանորեն ներկայացված է ուսումնասիրված հեքիաթների հերոսի օգնականների ամբողջությունը՝ տիպերով ու գործառույթներով, ինչպես նաև տվյալ հեքիաթի գրառման տարածաշրջանը, հեքիաթի համարը տպագրված ժողովածուում (տե՛ս Աղյուսակ 1 և Աղյուսակ 2): Աղյուսակներում տեղ են գտել նաև դասակարգված այն օգնականները, որոնք ուսումնասիրության մեջ քննության չեն ենթարկվել առանձին ենթաբաժիններով:

Հեքիաթի հերոսի օգնականների քանակական արդյունքները ներկայացված են Աղյուսակ 3-ում:

ՄԱՍ Ա

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐԻ
ՆԿԻՐԱՏՈՒՆԵՐՆ
ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐԸ

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ՆԿԻՐԱՏՈՒՆԵՐՆ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՅԵՔԻԱԹԻ ՅԵՐՈՍԻ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ ՆՊԱՍՏՈՂ ԿԵՐՊԱՐՆԵՐ

1.1. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՅԵՔԻԱԹՆԵՐԻ ՆԿԻՐԱՏՈՒՆԵՐԻ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Հայկական հեքիաթների տպագիր նյութի ուսումնասիրության արդյունքում առանձնացվել են այն հեքիաթները, որոնք հիմք են հանդիսացել նվիրատուների ու խորհրդատուների տիպահամեմատական քննության համար: Մեր հեքիաթներում նվիրատուների, խորհրդատուների, ինչպես նաև հերոսի գործողություններին նպաստող գերբնական հատկություններով օժտված օգնականների և հրաշագործ առարկաների ամբողջության (այսուհետև՝ օգնականներ) ընդգրկվածությունը լայն է ու բազմազան: Մարդը ծնված օրվանից, որքան էլ շրջապատված լինի սիրով, հոգատարությամբ ու բարությամբ, մշտապես կրում է միջավայրի ու բնական երևույթների բացասական ազդեցությունը՝ ստիպված լինելով առաջացած խնդիրների համար լուծումներ գտնել: Կախված գիտակցական կյանքի զարգացման աստիճանից՝ մարդը տարբեր կերպ է ընկալել բնության առեղծվածային երևույթներն ու իրեն շրջապատող առարկաները, ոգեղենացրել դրանք, որոնք իրենց դրսևորումներն են գտել կրոնաժխական պատկերացումներում, առասպելներում ու հեքիաթներում: Ջեյմս Ջոյս Ֆրեզերի վկայմամբ՝ ժողովրդական հեքիաթներն աշխարհի պատճենն են այն տեսքով, ինչպես որ պատկերվում էին նախնադարյան մարդկանց գիտակցության մեջ, և կասկած չկա, որ բոլոր պատկերացումները, որքան էլ դրանք անհեթեթ թվան, ժամանակին եղել են ամենատվորական համոզմունքներ²¹: Ուստի հեքիաթի հերոսի գործողու-

²¹ Фре́зер 1986, 624.

թյունները խարսխվել են մարդու բազմադարյան գիտելիքների վրա և ուղեկցվել են հարակից կերպարների շարքով, որոնք նպաստել են հեքիաթի գլխավոր խնդրի լուծմանը:

Հայկական հեքիաթների հերոսի օգնականներին դասակարգելիս առավելապես առաջնորդվել ենք հրաշապատում հեքիաթների ուսումնասիրությամբ և քննությամբ: Դասական հրաշապատում հեքիաթի համար բնորոշ է հերոսի նախնական փորձությունը (ստուգումը), որն ավարտվում է օգնական կամ հրաշագործ միջոց ստանալով (նվիրատվությամբ): Եթե հերոսն ի ծնե օժտված չէ հրաշագործությամբ, ապա նախնական փորձության ընթացքում օգնական ու հրաշագործ միջոց ստանալը մեծ դեր ունի նրա հետագա գործողությունների կարգավորման հարցում, իսկ եթե հերոսն օժտված է հրաշագործ հատկություններով, ապա դա արդյունք է նրա մեռած նախնի-նվիրատուի կողմից տրված շնորհի: Նախնական փորձության ընթացքում հերոսը դրսևորում է իր իսկական արժանիքները՝ դրանով իսկ հնարավորություն ստանալով վաստակելու հրաշագործ միջոցը: Բերենք հրաշապատում հեքիաթի մի օրինակ²², որում ցայտուն կերպով արտահայտված են հերոսի նախնական և հիմնական փորձությունները: Թագավորը (խորհրդատու) մեռնելիս որդուն պատվիրան է թողնում՝ չբացել սենյակներից մեկի դուռը: Արգելքը խախտվում է հերոսի կողմից, և հերոսը, այդ սենյակում տեսնելով մի գեղեցկուհու նկար, ուղևորվում է նրան փնտրելու: Հերոսի նախնական փորձությունը կատարվում է ճանապարհին՝ աղքատի մոտ՝ սպիտակամորուս ծերունու (նվիրատու, խորհրդատու) կողմից: Հերոսը դրսևորում է մարդկային բարձր հատկանիշներ (աղքատ ծերունուն կերակրում և փող է տալիս), որի համար պարգևատրվում է թալիսմանով և խորհուրդներ ստանում: Հրաշագործ միջոցը՝ ծերունու նվիրած թալիսմանը, մինչև հերոսին փնտրվող սուրբեկտին հասցնելը, կատարում է նրա անբասիր վարքագծի ստուգումը (մրջյուններին չորորելը, ձկների թագավորի աղջկան փրկելը, մեծ գիշատիչ թռչունին մացառներից ազատելը): Ենթատեքստում ըմբռնվում է, որ օգնություն ստացած երախտագետ կենդանիները հետագայում փոխհատուցելու են հերոսին: Փնտրվող աղջկան՝ արքայադստերը, ստանալու համար հերոսը ենթարկվում է հիմնական փորձությանը, այն է՝ կատարել

²² Սարգսյան 2015, 118–123 [(«Թաքավերին տղան», № 1(8))]:

թագավորի երեք պայմանները. «Ա՛յ տղա, դե իրեք պայման օնիմ, առաչինը էն ա, վեր տու բիդի իմ ըխճըզանըս իրեք օրումը շօռ կյաս քըթէնաս, թա կըրըլեցեր, էրկունջի պայմանը կասիմ, թա չէ, վեզըտ կըկըտըրիմ»²³: Իր հնարամտությամբ (նա ոսկերիչին պատվիրում է ոսկուց մի մեծ խոյ պատրաստել, իրեն թաքցնել խոյի փորում և տանել դնել պալատի առաջ, որպեսզի այդ ձևով մուտք գործի աղջկա սենյակ)²⁴, ինչպես նաև մրջյունների, ձկների և թռչունների երախտապարտ թագավոր–նվիրատու–օգնականների օգնությամբ հերոսը հաղթահարում է հիմնական փորձությունը և հասնում իր նպատակին:

Հայկական հեքիաթներում շատ հաճախ կան նաև լրացուցիչ փորձություններ՝ հերոսի՝ կեղծ հերոսի հետ նույնականացման առնչությամբ: Քաջագործություն կատարող և հեքիաթի գլխավոր օբյեկտը ձեռք բերող հերոսը պետք է ապացուցի (կեղծ հերոսի մարմնի վրա կատարած դրոշմի, թագավորական թևկապի, սպանած դևի ականջների, քաչալ ձևանալու, տիկնիկի միջոցով և այլն), որ ինքն է այն կատարել, ոչ թե հակառակորդ-ինքնակոչ հերոսը (եղբայր, քենակալ, ուղեկից, դրածո հարսնացու և այլն): Եթե փնտրվող առարկայի ձեռքբերումը կամ քաջագործությունը կատարվում է անդրաշխարհում, ապա կեղծարարության մերկացումը իրականանում է այսրաշխարհում: Այս առումով դիտարկենք Կարսի հեքիաթներից մեկը²⁵, որտեղ առկա է օգնականների հետևյալ փոխկապակցվածությունը. աստված ↔ դերվիշ ↔ խնձոր, ձի ↔ հերոս ↔ առյուծ ↔ կաթ, հերոս ↔ թագավոր, թագուհի ↔ պառավ: Աստծո հրամանով դերվիշն անժառանգ թագավորին խնձոր է տալիս և պատվիրում, որ խնձորի կճեպներն էլ ստերջ ձիուն տա: Թագավորը որդի է ունենում, իսկ ձին՝ իմաստուն և խոսող քուռակ: Քուռակը, մեծանալով և ձի դառնալով, իր խորհուրդներով արքայազնին օգնում է հաջողությամբ դուրս գալ փորձություններից: Այս հեքիաթում գլխավոր հերոսի համար լրացուցիչ փորձություններում մեծ դեր են խաղում արքայազնի ծախվելը ոչխարի շուռ տված

²³ Սարգսյան 2015, 122:

²⁴ Ջուգահեռը տնեմուն ենք «տրոյական ձիու» հանրահայտ սյուժեում (Կուն 1979, 450): Այս արտահայտությունը ձեռք է բերել թևավոր խոսքի արժեք, որն այլաբանորեն նշանակում է նվեր թշնամուն՝ նրան խաբելու նպատակով:

²⁵ Կարս 2013, 66–73 [«Շահ Յուսուֆի հեքիաթը», №7(7)]:

մորթիով մազերը թաքցնելու միջոցով, հակառակորդի մարմնի վրա մատանիով դրոշմելը և թագավորական թևկապը:

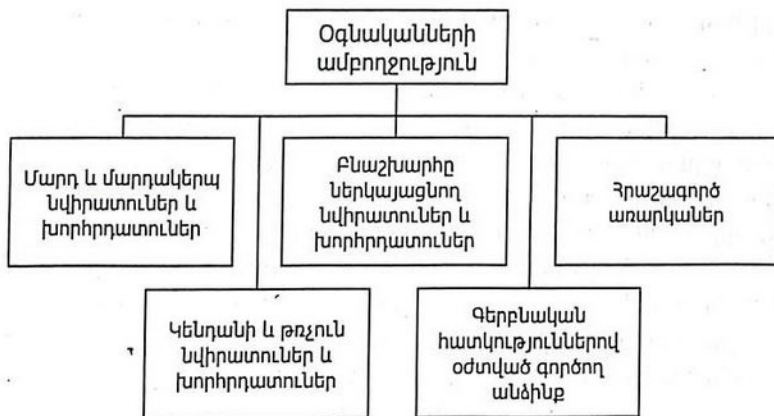
Մեկ այլ հեքիաթում²⁶ գլխավոր հերոսը որսորդի տղան է, իսկ նրա հիմնական խորհրդատուն և նվիրատուն՝ մայրը: Հերոսի նախնական փորձությունը կատարվում է անտառում. գիշերը նա անտառում (անուղղակի նվիրատու) ձեռք է բերում լույս տվող մորթի, որի պատճառով էլ ընթանում է հեքիաթի պլոտեի հետագա զարգացումը մինչև հանգուցալուծում: Ինչպես հայկական բազմաթիվ հեքիաթներում, այս հեքիաթում նույնպես կա մի խորհրդատու՝ թագավորի նազիրը, ում՝ թագավորին տված խորհուրդների պատճառով գլխավոր հերոսը ենթարկվում է տարբեր փորձությունների, որոնք հաղթահարում է երախտապարտ ձկան, գերբնական հատկություններով օժտված ուղեկիցների (շատակեր, շատ խմող, արտակարգ լսողությամբ, շատ ուժեղ) օգնությամբ:

Հեքիաթի հերոսի բազմապիսի օգնականները հանդես են գալիս թե՛ նախնական, թե՛ հիմնական, թե՛ լրացուցիչ փորձությունների ժամանակ: Դիտարկված երեք հեքիաթներում նկատում ենք, որ գլխավոր հերոսին ուղեկցում են մարդ (ծերունի, մայր, դերվիշ, թագավոր, թագուհի, պառավ, նազիր), մարդակերպ (աստված), կենդանի (ձի, առյուծ, ձուկ, մրջյուն), թռչուն (թավար դուշ), բնաշխարհը ներկայացնող (անտառ) նվիրատուներ և խորհրդատուներ, գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք, ինչպես նաև հրաշագործ առարկաներ (թալիսման, խնձոր, կաթ): Այսինքն՝ առկա է օգնականների մի սովոր խումբ՝ գործառության բազմազանությամբ:

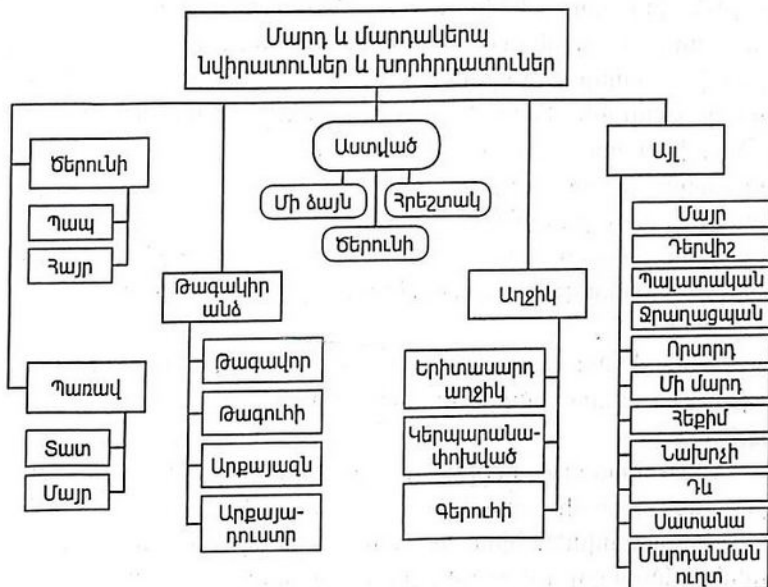
Հայկական հեքիաթների հերոսի օգնականները դասակարգել ենք երկու աստիճանով. առաջին աստիճանը ներկայացված է նկ.1-ում:

Ըստ հայկական հեքիաթի հերոսի օգնականների մեր դասակարգման առաջին աստիճանի՝ օգնականների ամբողջությունը ստորաբաժանված է հինգ ենթախմբի: Առաջին ենթախմբում ընդգրկված են մարդ և մարդակերպ նվիրատուների ու խորհրդատուների տիպերը (տե՛ս նկ.2.): Մարդ և մարդակերպ գործող անձանց տիպերը նույնպես մասնատվել են՝ ըստ իրենց գործառության և

²⁶ ՀԺՀ-1 1959, 323–327 («Ավյու տղի հեքիաթը», №23):

Նկ. 1. Հայկական հեքիաթի հերոսի օգնականների դասակարգման առաջին աստիճան

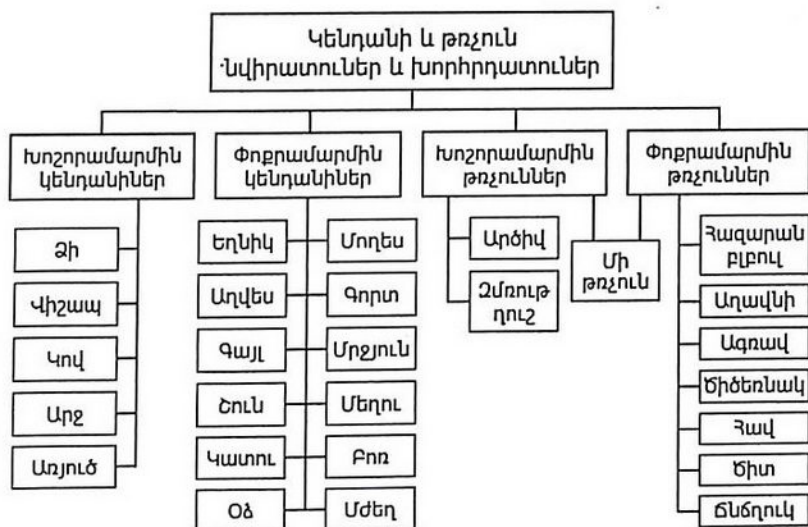

Նկ. 2. Մարդ և մարդակերպ նվիրատուների և խորհրդատուների տիպերը

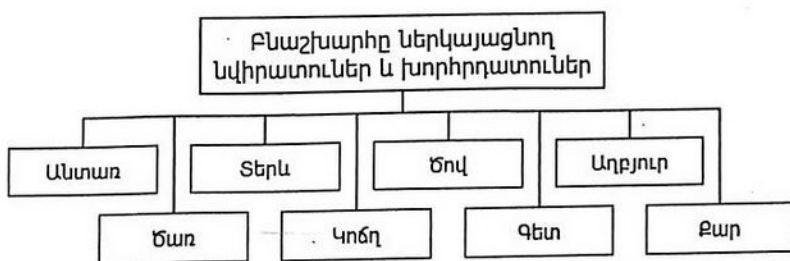
հանդես գալու կերպի: Օրինակ՝ թագակիր անձը²⁷ հեքիաթներում հանդես է գալիս որպես թագավոր, թագուհի, արքայազն և արքայադուստր, որոնք համապատասխանաբար նույնպես բաժանվում են՝ ըստ գործառույթների: Նվիրատուների ու խորհրդատուների հիմնական գործառույթը հեքիաթի գլխավոր հերոսին օգնելն է՝ նրա գերագույն նպատակին հասնելու ճանապարհին, սակայն երբեմն հերոսին տրվում է թվացյալ կամ գաղտնագրված խորհուրդ, որն արտաքուստ դրական է, բայց իրականում հերոսին ուղղորդում է դեպի կործանում և, բնականաբար, երկակի բնույթ ունեցող այդ նվիրատուներն ու խորհրդատուները՝ վնասատու ծերունիները, դերվիշները, վեզիրները, պառավները, դևերը, վիշապները և այլն, նույնպես, թեպետ քիչ, այնուամենայնիվ տեղ են գտել սույն աշխատանքում:

Երկրորդ ենթախմբի կենդանի և թռչուն նվիրատուներն ու խորհրդատուները ստորաբաժանվել են ըստ մեծության՝ խոշորամարմին և փոքրամարմին. այս բաժանումը պայմանավորված է դրանց գործառույթների տարբերությամբ: Խոշորամարմին կենդանին (ձի, վիշապ, խոյ) և թռչունը (արծիվ, զոռուք դուշ), իրենց վրա կրելով հերոսին, կատարում են հերոսի տեղափոխություն անդրաշխարհ և հակառակը: Որոշ խոշորամարմին կենդանիներ (առյուծ, կով, եղնիկ) և թռչուններ հանդես են գալիս որպես նվիրատու և խորհրդատու՝ կամ ի նշան երախտագիտության, կամ հերոսի մեռած նախնու վերամարմնավորմամբ, կամ կերպարանափոխությամբ: Կերպարանափոխությունը, բացառությամբ վիշապի, ավելի հաճախ հանդիպում է փոքրամարմին կենդանիների (աղվես, օձ, գորտ, ձուկ և այլն) ու թռչունների (աղավախ) մոտ: Ի տարբերություն կենդանիների՝ հայկական հեքիաթներում հաճախ չի կատարվում թռչունների տարբերակում (արծիվ, ագռավ, ծիտ, ճանդուկ և այլն), այլ պարզապես բանասացն օգտագործում է «մի թռչուն» (դուշ, բլբուլ և այլն) ընդհանրական անվանման ձևը, որի դեպքում թռչունի չափերի մասին պատկերացում է կազմվում պատումի ընթացքում՝ ըստ նրա գործառույթների: Կենդանի և թռչուն նվիրատուների և խորհրդատուների տիպերը ներկայացված են նկ. 3-ում:

²⁷ Հայկական հեքիաթներում հաճախ հանդես են գալիս օձերի, թռչունների, ձկների, մրջյունների թագավորները, որոնք դիտվում են որպես նվիրատու և խորհրդատու, և կներկայացվեն օգնականների համապատասխան ստորաբաժանումը տալիս:

Նկ.3. Կենդանի և թռչուն նվիրատուների և խորհրդատուների տիպերը

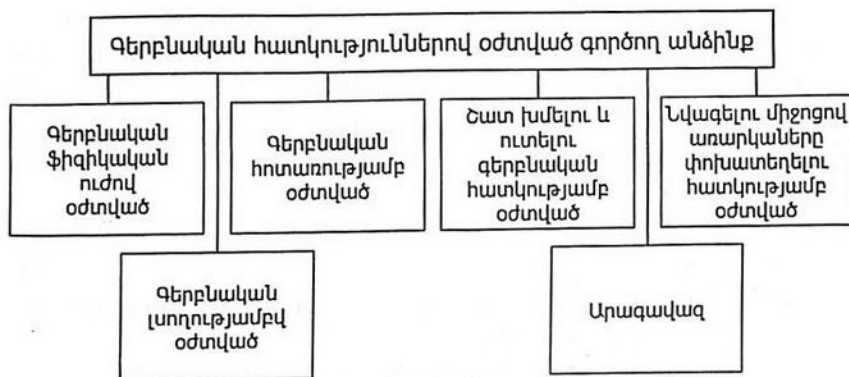

Նկ. 4. Բնաշխարհը ներկայացնող նվիրատուների և խորհրդատուների մի քանի տիպ

Մարդու՝ շրջապատի առարկաների մասին ունեցած նախնական պատկերացումներով են պայմանավորված բնաշխարհը ներկայացնող տարատեսակ առարկաների և համակարգերի (քար, գանգ, տերև, ծառ, կոճղ, անտառ, աղբյուր, գետ, ծով և այլն)՝ որպես նվիրատու և խորհրդատու հանդես գալու երևույթը հայկական հեքիաթներում (տե՛ս նկ. 4): Բնության առաջնային դերը մարդկային հասարակության ձևավորման ճանապարհին, անշուշտ, իր կարևորությունը պահպանել է հեքիաթաստեղծման ընթացքում և դրա հեռավոր արձագանքը առկա է քնության առնված հեքիաթներում:

Նկ. 5. Հեքիաթի հերոսի օգնականների համախմբության չորրորդ ենթախումբ

Նկ. 6. Հեքիաթի հերոսի օգնականների համախմբության հինգերորդ ենթախումբ

Հայկական հեքիաթի հերոսի օգնականների ամբողջության մեջ առանձին ենթախմբով ներկայացված են հրաշագործ առարկաները (տես նկ. 5), որոնք հերոսին են հանձնվում նվիրատուի կողմից ինչպես նախնական, այնպես էլ հիմնական և լրացուցիչ փորձությունների ընթացքում:

Երբ հեքիաթի գլխավոր հերոսին ի գործու չեն օգնել վերոհիշյալ նվիրատուներն ու խորհրդատուները և հրաշագործ առարկաները, նրան օգնության են հասնում գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք, ովքեր անսպասելիորեն հանդիպում են իր ճանապարհին, ուղեկցում նրան և օգնում դժվարագույն խնդիրները հաղթահարելիս (տես նկ. 6):

Հայկական հեքիաթների հերոսի օգնականների նմանօրինակ՝ եռաստիճան դասակարգումը թույլ է տալիս ավելի հստակ պատկերացնել նվիրատուների, խորհրդատուների, հրաշագործ առարկաների և գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձանց տիպերն ու գործառույթները, միմյանց նկատմամբ ստորակարգումը, ներկայացնել հերոս ↔ վասասառու, հերոս ↔ օգնական, հերոս ↔ փնտրվող առարկա փոխադարձ կապերը և այլ հատկանիշներ, որոնք կքննվեն աշխատանքի հետագա շարադրանքում:

1.2. ՄԱՐԴ ԵՎ ՄԱՐԴԱԿԵՐՊ ՆԿԻՐԱՏՈՒՆԵՐ ԵՎ ԽՈՐՀՐԱՏՈՒՆԵՐ

Հայ վիպական բանահյուսության մեջ իրենց ուրույն տեղն ունեն հեքիաթները՝ իրենց տեսակներով՝ հրաշապատում կամ կախարդական, իրապատում կամ կենցաղային և կենդանական: Այդ հեքիաթները կենցաղավարել են Հայաստանի բոլոր պատմաագագազրական տարածաշրջաններում (Այրարատ, Շիրակ, Արցախ, Ուտիք, Սյունիք, Գուգարք, Ալաշկերտ, Մանազկերտ, Բաղեշ, Մուշ, Հարք, Տարոն, Սասուն, Վան-Վասպուրական, Մոկս, Կարս, Ղարադաղ, Տավուշ և այլն), հորինվելով ու բանավոր ճանապարհով փոխանցվելով սերնդեսերունդ, կրել են փոփոխություններ ու ձեռք բերել տարբերակայնություն:

Հայ ժողովրդական հեքիաթները (հատկապես հրաշապատում), ինչպես աշխարհի բոլոր ժողովուրդների պարագայում, սխեմատիկորեն ունեն միանման կառուցվածք և գործող անձինք՝ իրենց համապատասխան գործառույթներով²⁸: Հայկական հեքիաթներում որպես գլխավոր հերոս կարող է հանդես գալ թագավորը, արքայազնը, արքայադուստրը, աղքատ մարդու (որսորդ, ցախավաճառ, ձիապան, մշակ), տերտերի, վաճառականի, աղքատ կնոջ կամ պառավի տղան, խորթ աղջիկը և այլն:

Համաձայն հայկական հեքիաթի հերոսի օգնականների տեսակների մեր դասակարգման՝ առանձնացված են մարդ և մարդակերպ, կենդանի և թռչուն, ինչպես նաև բնաշխարհը ներկայացնող (ոչ շնչավոր) նվիրատուներն ու խորհրդատուները, որոնք իրենց

²⁸ Հրաշապատում հեքիաթի գործող անձանց գործառույթների մասին տես Протои 1969, 29–60:

գործառույթներով միմյանց նկատմամբ ունեն որոշակի փոխկապակցվածություն, օրինակ՝ աստված ↔ ձի, աստված ↔ ծերունի, աստված ↔ մրջյուն և այլն: Մարդկային բնույթ չունեցող անշունչ առարկաները, կենդանի կամ մտացածին էակները, այլ կերպ ասած՝ մարդակերպները, կարող են օժտվել մարդկային՝ ֆիզիկական և զգացմունքային հատկանիշներով, մասնավորապես, կարող են զգալ, արտահայտել ապրումներ, խոսել, մտածել, կատարել բանական գործողություններ: Հայկական հեքիաթներում մարդակերպ նվիրատուներն ու խորհրդատուները ներկայացնում են երկրային, երկնային և անդրաշխարհային ծագում ունեցող էակներ, որոնք ի թիվս մարդկային հատկանիշների, ունեն նաև մարդուն ոչ հատուկ հատկանիշներ (մարդակերություն, բրդոտություն, գերբնական ուժ, օդում սավառնելու հատկություն և այլն):

Մեր ուսումնասիրության շրջանակներում դիտարկենք այն մարդ և մարդակերպ նվիրատուներն ու խորհրդատուները, որոնք առանձնահատուկ տեղ ու դեր ունեն հեքիաթի հերոսի գործողությունների ընթացքում:

1.2.1. Աստված

Մարդակերպ նվիրատուների և խորհրդատուների շարքում բացառիկ տեղ ունի *աստվածը*. երբեմն նրա անմիջական միջամտությամբ է հայկական հեքիաթի գլխավոր հերոսը կարողանում հաղթահարել նախնական, լրացուցիչ և հիմնական փորձությունները:

Մարդը գիտակցական կյանքի սկզբնավորումից ի վեր ապավինել է գերբնական ուժերի գործությանը՝ հուսալով իրականացնել դժվարհասանելի երազանքները, ստեղծել բարեկեցիկ կյանք ու կենցաղ: Մարդու երազանքներն իրենց արտահայտությունն են գտել հեքիաթներում, որոնք ստեղծվել և սերնդեսերունդ փոխանցվել են՝ հասնելով մեր օրերը: Հայկական հեքիաթների վրա խոր հետք են թողել մարդու կրոնադիցաբանական պատկերացումները՝ սկսած նախնադարյան տոհմացեղային ժամանակներից մինչև քրիստոնեություն՝ ներառելով զրադաշտականության և հելլենիզմի (հեթանոսության) շրջանները: Հայոց մեջ նախնադարից են առաջ գալիս բնության անշունչ առարկաների ոգեղենացումը, տոտեմական նախնիների, բնության չորս տարերքի, ոգիների պաշտամունքը, աշխարհի, հոգու, մահվան և հանդերձյալ կյանքի մասին

նախնական պատկերացումները²⁹: Հայկական դիցարանի ձևավորումից ի վեր հայ ավանդության մեջ իրենց արտացոլումներն են գտել մի շարք աստվածություններ (Հայկ, Արամ, Վահագն, Միհր, Անգեղ և այլն), այդուհանդերձ հեքիաթներում մեծամասամբ անվանակիր աստվածներ հանդես չեն գալիս³⁰:

Մեր նպատակներից մեկն է ներկայացնել տիեզերքն ստեղծող և կառավարող գերագույն էակի՝ աստծո դերը հայկական հեքիաթներում: Հայոց մեջ *աստված* բառը հանդիպում է և՛ գրական, և՛ տվյալ տարածաշրջանին բնորոշ բարբառային ձևերով (ասված, աստոձ, աստոծ, ասպած. աստվածություն և այլն)³¹:

Աստծո տեսանելի կամ անտեսանելի ներկայությունն առկա է Հայաստանի յուրաքանչյուր պատմաազգագրական տարածաշրջանի հեքիաթների գերակշռող մասում: Հեքիաթի սյուժեի զարգացման ընթացքում հերոսը կամ ընդհանրապես ցանկացած գործող անձ բազմիցս առիթ է ունենում հիշել աստծո անունը՝ թախանձական («աստու սիրուն», «ի սեր աստու», «աստու խաթեր», «ասպած սիրես»), գոհունակության և բավարարվածության («փառք քեզ աստված», «փառք իրան», «փարքըլտ* շատ ինի, Ա՛ստուծ»), բարենադրության («աստված քու հետ ըլնի», «աստված քու ճամ-

²⁹ Տե՛ս Հայությունյան 2001, 6–18, Арутюнян 1987, 105.

³⁰ Անվանակիր աստվածները (Հիսուս Քրիստոս, Մուհամմեդ) հաճախ հանդիպում են հայ իրապատում հեքիաթներում և հանդես են գալիս սոսկ որպես գործող անձ՝ չունենալով նվիրատուի և խորհրդատուի դերակատարություն: Վան-Վասպուրականի հեքիաթներից մեկում անվանակիր աստծո օրինակ է սարերի և ձուլերի աստված Տեր-Ղոնդիտը, ում նվիրատվությամբ հերոսն օժտվում է մեծ ուժով և իր ճանապարհին հանդիպած չար ուժերի նկատմամբ հաղթանակով է դուրս գալիս [ՀԺՀ-14 1999, 68 («Ծամոն», № 4)]: Մեր կողմից ուսումնասիրված հայկական հեքիաթներում Քրիստոսը՝ որպես նվիրատու և խորհրդատու, հանդես է գալիս Տավուշի և Վան-Վասպուրականի տարածաշրջաններում: Առաջին դեպքում Քրիստոսի թաշկինակի միջոցով վերականգնվում են հերոսուհու կտրված թևերն ու կրծքերը, վերակենդանանում է երեխան [Խենյան 2008, 143 («Հորից հալածված աղջկա բախտը, № 33(33)», երկրորդ դեպքում, սուրբ Գևորգի խորհրդատվությամբ և Քրիստոսի անունն օգտագործելով, հերոսը լուծում է թագավորի կողմից իր առաջ դրված խնդիրները [ՀԺՀ-16 2009, 421, 422 («Դժխոյն Հեղինե և Գիքո», № 55)]:

³¹ Աստված բառի ծագման, գրական և բարբառային ձևերի դրսևորումների մասին տե՛ս Համբարձումյան 2002: Մեսրոպյան 2016, 68–85:

* Մեջքերումներն աշխատանքում բերված են ըստ հրատարակության. այդ առումով բարբառային ձևերը տրված չեն գիտական տառադարձությամբ, օրինակ՝ փարքըլտ-փարքըլտ, քյե-քէ, տյու-տո՛ւ և այլն:

փեն պանրի պանց անի»), զարմանքի և վարանման («տեղ աստված», «մարդ աստու»), օրինանքի («աստված քեզ էլ օխնի»), «աստծու օխնիթ վրետ էդնի», երդման («վիրև աստված, ներքև՝ դու»), աստծուն ապավինելու և օգնության («աստված քե խեն», «աստուն ամանաթ», «աստված քեզ ուժ տա, որ գուրզը բանըցնես», «աստված քեզ կենդանի ետ դարցընի», «աստված մենձ ա», «աստված ողորմած ա»), ասելիքը հաստատելու («մեյիվան, աստծու մեյիվան ի»), մեղադրանքը հերքելու («ես մեղ'աստու», «քու աստծուն մեղա»), գաղտնիքը խոստովանելու («ինչ քեզնից պախեմ, ինչ՝ աստծուց») և այլ արտահայտություններում: Այս արտահայտություններից բացի հայկական հեքիաթներում հաճախ են հանդիպում «շատ գնաց, քիչ գնաց, աստված գիտի», «թե քնած էր, թե զարթուն էր, աստված գիտեր, մի ձեն հ'իմացավ», «ֆորըմը մնաց, շատն ու քիչը աստված գիտեր» և այլ հեքիաթային միջնամասային կայուն բանաձևեր³²: Հեքիաթի հերոսին՝ դժվարագույն խնդիրներն իրագործելու ճանապարհին ճիշտ ժամանակին և ճիշտ տեղում հայտնված նվիրատուներն ու խորհրդատուները (ծերունի, պառավ, աղջիկ, դերվիշ, դև, ձի, առյուծ, թռչուն, օձ, միջատ և այլն), տարաբնույթ օգնականներն (բնաշխարհը ներկայացնող և գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք) ու հրաշագործ առարկաները (լույս տվող ձու, սփռոց, գլխարկ, մոմակալ, շվի և այլն) մեծամասամբ ուղարկվում են աստծու կողմից:

Աստծո անմիջական նվիրատվությունն ու խորհրդատվությունը հայկական հեքիաթի հերոսին կատարվում է հետևյալ ձևերով.

- ա) լսելով հերոսի խնդրանքը («Արևհատ և Օձամանուկ», «Մարթակեր ախչիկ», «Օխծը տղան», «Խազօղլու հեքիաթը» և այլն)*,
- բ) նվիրատվություն և խորհրդատվություն՝ առանց հերոսի խնդրանքի («Գյուլշանի հեքիաթը», «Ասլան-Ղըռասլան», «Էյնա բունիզի» և այլն),
- գ) միջնորդավորված (ծերունի, հրեշտակ, դերվիշ և այլն) («Գյուլ-

³² Միջնամասային կայուն բանաձևերի մասին տես Խենյան 2011, 223:

* Փակագծերում նշված հեքիաթները ըստ կիրառության հղված են համապատասխան տեղերում, ինչպես նաև առկա են աշխատության երկրորդ մասի աղյուսակներում:

շանի հեքիաթը», «Վարդիթեր», «Արա Գեղեցիկ», «Աստուծոյ յիշում ա՛ հինչ ա անում», «Աստուծո՛ ձեր խերն ի» և այլն),

դ) հերոսի կերպարանափոխութեամբ (եղնիկ, կով, օձ և այլն) («Եղնը ախչիգ», «Թ-անջյուման խաթուն», «Բյնան, քյնան սև օձին» և այլն),

ե) հերոսի երազում («Արագը կադարվալ ա», «Ղուշ փարին», «Բախտի հետևից ման եկողը» և այլն):

Հայկական հեքիաթներում զգալի մաս են կազմում անժառանգ թագավորի, անժառանգ աղքատ ամուսինների, ջրաղացալանի կամ վաճառականի մասին մոտիվները: Ինչպես նշում է բանագետ Եվա Զաքարյանը. «...ամությունը, մանավանդ թագավորինը, համարվել է հասարակական, սոցիալական հարաբերությունների աններդաշնակության արդյունք և դրա դիմաց աստծո սահմանած պատիժ»³³: Աստծո ողորմածությունը ստանալու համար հեքիաթներից մեկում թագավորին հետևյալ խորհուրդն են տալիս. «Թաքավոր ապրած կենա, քու խազինի դուռը բաց կանես, քու ամբարն էլ բաց կանես՝ սովածին հաց կտաս, տկլորին շոր կտաս, չունևորին փող կտաս: Աստուծո կքաղցրանա, քեզ մի տղա կտա»³⁴: Վեզիրի խորհրդով թագավորն առատաձեռն է դառնում, սակայն դա բավարար պայման չէր ժառանգ ստանալու համար: Թագավորը ժառանգ է ստանում դերվիշի նվիրատվության արդյունքում (դերվիշը թագավորին խնձոր է տալիս և պայման դնում, որ ծնված զույգ որդիներից մեկին իրեն տա): Այս հեքիաթում դերվիշ-նվիրատուն հետագայում հանդես է գալիս որպես վնասատու. նա թագավորի տղային օգտագործում է անդրաշխարհից կախարդական քսակը ձեռք բերելու համար, սակայն աստծո միջամտությամբ հերոսը կարողանում է խույս տալ դերվիշի նենգամիտ արարքներից և հասնել իր նպատակին:

Մեկ այլ հեքիաթում դերվիշը, տեսնելով, որ անժառանգ թագավորը ժողովրդին բաժին է տալիս, ասում է. «Դուք աստծու ճամփուցը ընկած եք, նահալս երդան տուտսաղ եք անում, կախաղան եք տալի, նահալս խեղդում եք: Ձեր տուտսաղները (բանտարկյալները) վեր թողեք, աստու ճանապարհին կացեք, մատաղ արեք, մում

³³ Զաքարյան 2016, 228:

³⁴ ՀԺՀ-3 1962, 140 («Ղահրաման-Ասլան թաքավորներ», №10):

վառեր, թե քեզ երեխա չի ըլի՝ իմ վիզը կտրեցեք»³⁵, այսինքն՝ թագավորի բարեգործությունը չպետք է սահմանափակվի բաժին տալով, այլև նա պետք է վերջ տա իր անգթությանը: Բարեգործության դիմաց ժառանգ ակնկալելու մոտիվը նույնպես հայ ժողովրդական հեքիաթների առանցքային մոտիվներից է: Ժառանգ չունեցող ամուսիններն առատորեն իրենց ունեցվածքից բաժին են հանում աղքատներին՝ ակնկալելով. «Մենք շատ տալիս ենք, որ վերևից աստված տենա՝ ժառանգ տա, որպեզի մենք էլ ուրախանանք»³⁶: Սակայն ոչ միշտ է, որ ժառանգը տրվում է աստծու կողմից: Նշված հեքիաթում անժառանգ ծնողներին ծերունի մուրացկանի կերպարանքով կախարդ մարդակերն է չորս խնձոր տալիս և ծնված չորս տղաներից մեծին վերցնում իր համար: Խորհրդատու ձիու, երախտապարտ թռչունի և հրաշագործ առարկաների միջոցով հերոսը դիմակայում է նվիրատու-վնասատուի փորձություններին և հասնում իր առաջ դրված խնդրի լուծմանը:

Երբեմն հեքիաթներում երեխա ունեցող թագավորն է պատժվում. այսպես՝ «Մարթակեր ախչիկ» հեքիաթում թագավորը չի բավարարվում իր ունեցվածքով ու երեք որդիներով և աստծուց աղջիկ է խնդրում: Որդիներից մեկը փորձում է հորը համոզել. «Տյու բեռյում ես, աստված քյե իրեքյ լաճ տվե, քյե թակավորութեն տվե, եփ որ տյու կուլաս, աստված պետք ի տփի վեր մեր գլխուն, մեր թակավորութեն մեզնից առնի»³⁷: Թագավորն աղջիկ էր ուզում, որպեսզի նրան ամուսնացնի ուրիշ երկրի թագավորի որդու հետ և ավելի հարստանա³⁸. աստված չի մերժում նրա խնդրանքը և տալիս է մարդակեր աղջիկ, որը հետագայում մեծ վտանգի առաջ է կանգնեցնում թագավորությունը: Սակայն ոչ բոլոր դեպքերում է, որ աստծու պատիժ ստացած անժառանգ թագավորն ազաի է և անգութ: Հայկական հեքիաթների զգալի մասում, աստված լսելով թագավորի խնդրանքը, նրան օձի ճուտ է ուղարկում: Օձ-երիտասարդ կերպարանափոխության մոտիվն առկա է Աարնե-Թոմփսոն-Ութերի դասակարգման 433, 433A, 433B, 433C հեքիաթների տիպերի տարբե-

³⁵ ՀԺՀ-8 1977, 201 («Երկինք գնացող տղեն», №27):

³⁶ Խենյան 2008, 106 («Խեչոյի հեքիաթը», №21(21)):

³⁷ ՀԺՀ-15 1998, 240 («Մարթակեր ախչիկ», №35):

³⁸ Այստեղ մթազնված կերպով առկա է ամուսնության ծիսակարգում աղջկա ծնողների կողմից փեսայից պահանջվող գումարային և առարկայական նվիրատվության սովորույթը (տե՛ս Լալայեան 1910, 148):

րակներում³⁹: Մեր ուսումնասիրած հայկական հեքիաթներում աստված անժառանգ ամուսիններին (միայնակ պառավին) օձ-գավակ է նվիրում կամ նրանց խնդրանքով. «Տեր աստված, ինչ կըլի, որ ինձ էլ մի գավակ տայիր, ես էլ սիրեի իմ գավակին. բա ես էս օցի դդար էլ կայի ոչ, որ մի օցի ճուտ էլ ա ինձ տալիս չես»⁴⁰, «Ա՛ստուծ, յաննի հինչ կընի՛, մըզ էլ մին խոխա տաս... մունք էլ խովխու սնս ըսկանանք»⁴¹ և այլն⁴², կամ պարզապես ինքն է որոշում նվիրատվություն անել. աղքատ ամուսիններին օձ է տալիս⁴³, անժառանգ թագուհին օձի ճուտ է բերում⁴⁴ և այլն: Արցախի «Օխձը տըղան» հեքիաթում աղքատ ցախավաճառը թախսանձանքների արդյունքում անտառում թռչնի երեք ձու է գտնում: Չվերից մեկից օձի ճուտ է դուրս գալիս, լեզու է առնում, ասում, որ աստված իրեն ուղարկել է նրանց համար որպես որդի: Օձը մեծանալով դառնում է շահմար օձ, խնդրում հորը, որ գնա թագավորի փոքր աղջկա համար խնամախոսության: Թագավորը, վրդովվելով ցախավաճառի հանդգնությունից, հրամայում է նրան կտոր-կտոր անել և թափել պալատի առաջ: Ի տարբերություն հայկական հեքիաթներում առկա մարդու մարմնի մասերն ամբողջացնելու և նրան վերակենդանացնելու այլ ձևերի (թռչունի՝ աղբյուրի ջրի մեջ թաթախած փետուրով, թռչունի թքով, աղոթքով, կախարդի կողմից կուլ տալով վերադարձնելով և այլն)՝ այս հեքիաթում օձը «քյինան ա հօրը պըտեռնէրէն քըշտէն ծըլլիծանյ անում, էլ թա հինչ թիլիսիմ ա անում, թա հունց ա անում, մին էլ հիքըվանէրը լըհա էն ըն տընսնում, վէր էս թիքյի-թիքյն տընեռած մարթը սըղացավ»⁴⁵: Թագավորը, տեսնելով օձի հմայական գործությունը, ցախավաճառին երեք անիրագործելի առաջադրանք է տալիս: Օձի խորհրդատվությամբ ցախավաճառը կարողանում է

³⁹ Uther 2011, 95–97 (433, 433A, 433 B, 433C).

⁴⁰ ՀԺՀ-1 1959, 236 («Արևիկա և Օձամանուկ», №17):

⁴¹ Սարգսյան 2015, 167 [«Օխձը տըղան», №1(21)]:

⁴² ՀԺՀ-3 1962, 219 («Միթիլ խավք», №18); ՀԺՀ-4 1963, 195 («Միքա Մահմուտի հեքիաթը», №23); ՀԺՀ-6 1973, 77 («Օգ-մանուկին հաքյաթը», №15):

⁴³ ՀԺՀ-4 1963 («Հաքրմանի», №1); ՀԺՀ-9 1968, 244-252 («Հաքրմանի հեքիաթը», №43):

⁴⁴ ՀԺՀ-3 1962 («Օձ-Մանուկ և Արին-Արմանելին», №14); ՀԺՀ-6 1973 («Օձ-մանուկ ին հաքյաթը», №15):

⁴⁵ Սարգսյան 2015, 168 [«Օխձը տըղան», №1(21)]:

կատարել թագավորի պայմանները, և թագավորը ստիպված աղջկան կնության է տալիս օձին: Կախարդանքով օձ դարձած երիտասարդը, գաղտնիքը ուրիշների մոտ բացահայտելու դեպքում, վերադարձվում է այնկողմնային աշխարհ և միայն կնոջ յոթ տարվա դեգերումներից հետո կախարդանքը վերանում է:

Աստծո կողմից կերպարանափոխված գավակ ստանալու մոտիվների մեջ կարելի է առանձնացնել նվեր դրումի⁴⁶ և ձուկ ծննդաբերելու⁴⁷ մասին մոտիվները (ATU 409A)⁴⁸: Կենդանական կամ բուսական ծագում ունեցող ժառանգների մեջ մթագնված կերպով պահպանված է տարբեր ազգերի կենդանական կամ բուսական նախահոր գաղափարը: Համաձայն շոտլանդացի մարդաբան Ջեյմս Ֆրեզերի՝ տոհմի ամեն մի անդամի կյանքը կապված է կենդանական կամ բուսական որևէ տեսակի ներկայացուցչի կյանքի հետ, և կենդանուն սպանելու կամ բույսը ոչնչացնելու հետևանքը կլինի համապատասխան մարդու մահը⁴⁹: Մուսա լեռի տարբերակում դրումը կրակի մեջ գցելուց հետո վերանում է կախարդանքը, և կերպարանափոխված աղջիկը շարունակում է երջանիկ ապրել⁵⁰: Այլ է պատկերը Մանագկերտի տարբերակում. աղջիկը, ամեն անգամ դրումից դուրս գալուց հետո, այն փակում էր սնդուկում, որպեսզի իրեն վտանգ չապառնա, սակայն «էսօր մոռցավ, չփակեց... թաքավորի տղեն աջալա հ'ելավ օջախ վառեց, պղինձ մի ջուր դրավ վրեն, տղմինին դրեց մեջ, խաշեց»⁵¹, արդյունքում՝ դրում-աղջիկն ապրում է մեկ տարի և մահանում:

Ինչպես տեսնում ենք, անժառանգ ամուսիններն աստծո ողորմածությամբ կենդանական կամ բուսական ծագմամբ ժառանգ ստանալուց հետո շարունակում են կախման մեջ մնալ նրանից: «Ձուկ տղան» հեքիաթում կատարվում է կրկնակի կերպարանափոխություն՝ ձուկ ↔ երիտասարդ ↔ աղամվնի ↔ երիտասարդ: Հմայական արգելքի խախտման, այսինքն՝ ձկան կաշին կրակին տալու

⁴⁶ ՀԺՀ-9 1968, 238–243 («Տղում ախչիկ», № 42); Սվազլան 1984, 55–57 [«Տոումը», № 9(9)]:

⁴⁷ ՀԺՀ-1 1959, 407–417 («Ձուկ տղան», № 31):

⁴⁸ Uther 2011, 243–244.

⁴⁹ Ֆրեզեր 1989, 809:

⁵⁰ Սվազլան 1984, 57 [«Տոումը», № 9(9)]:

⁵¹ ՀԺՀ-9 1968, 242 («Տղում ախչիկ», № 42):

հետևանքով վաճառականի տղան կերպարանափոխվում է աղավնու և անհետանում: Երկար որոնումներից հետո (տարբեր խորհրդատուների օգնությամբ) նրա կինը՝ թագավորի աղջիկը, կարողանում է գտնել ամուսնուն, սակայն ինչ-որ սխալ թույլ տալով (սրտի վրայի թուղթը թարս դնելով)՝ դարձյալ կորցնում է նրան: Անդրաշխարհից հերոսի վերադարձը կատարվում է նրա որդու միջոցով, ով անմահական խնձոր և անմահական ջուր բերելու համար հայտնվում է այնտեղ: Աստված, ժամանակավորապես վաճառականին զրկելով որդուց, նրան նաև թող է տալիս և երեք աղջիկ (աղջիկների կերպարանափոխված աղավիսներ)⁵²:

Հերոսը խնդրանքով դիմում է աստծուն ոչ միայն ժառանգ ստանալու համար: «Մարդակերպ ձուկը» հեքիաթում. «Էս խեղճ մարդը չոքավ աղոթք էրավ, արտասունք թափեց, մեկ էրկու սհաթ լալով, պաղատելով աղաչեց աստծուն, որ հոգի տա էդ փետե մարդուն»⁵³: Աստված չի անտեսում հերոսի աղաչանքը և հոգի է դնում փայտե մարդու մեջ:

Հայկական բազմաթիվ հեքիաթներում հերոսի գործողությունների ընթացքում ծագած խնդիրների լուծման համար երբեմն աստված չի սպասում, որ իրեն խնդրեն, այլ ինքն է որոշում նվիրատվություն կատարել կամ խորհուրդ տալ: Աստծո տված այդօրինակ նվերները բազմազան են՝ լույս տվող ձու⁵⁴, ձի⁵⁵, վագր, աքաղաղ⁵⁶ և այլն: Աստծո կողմից աղքատ ամուսիններին տրված լույս տվող ձուն իր վրա է հրավիրում թագավորի ուշադրությունը՝ դրանով իսկ ապահովելով դարձյալ աստծո կողմից նրանց ուղարկված զույգ որդիների ապագան: Մեկ այլ հեքիաթում («Խոսքով շահ») աստծո նվերը՝ ձին, սյուժեի զարգացման ընթացքում դառնում է հերոսի խորհրդատուն, իսկ «Ասլան-Ղըռասլան» հեքիաթում աստված հերոսին մոտալուտ վտանգից՝ մարդակեր քրոջից փրկում է՝ աքաղաղ և վագրի ձագեր ուղարկելով:

Հերոսին նվեր տալով՝ աստված երբեմն դառնում է նաև խորհրդատու: Այսպես՝ «Էյնա բունիզիլ» հեքիաթում աստված մի

⁵² ՀԺՀ-1 1959, 416–417 («Ձուկ տղան», №31):

⁵³ ՀԺՀ-4 1963, 69 («Մարդակերպ ձուկը», №4):

⁵⁴ ՀԺՀ-1 1959, 423–440 («Գյուլշանի հեքիաթը», №33):

⁵⁵ ՀԺՀ-1 1959, 441–455 («Խոսքով-շահ», №34):

⁵⁶ Հովսեփյան 2009, 105–110 [«Ասլան-Ղըռասլան», №16(16)]:

աղքատ մարդու ծառ է տալիս, որի անունը նշանակում էր «օձի գլխից բուսած»: Օձը, ըստ մարդու նախնական տիեզերական պատկերացումների, գտնվում է տիեզերական ծառի ստորին մասում⁵⁷: Օձի գլխից բուսած ծառը տիեզերական ծառն է, որը միաժամանակ այս աշխարհի հետ ստորերկրայքի կապն է խորհրդանշում: Աղքատ մարդու հարստանալու գրավականն էր գաղտնի պահել ծառի անունը՝ *Էյնա բունիզի*: Փաստորեն հեքիաթի հերոսը տիրապետում է աշխարհի մոդելին, այսինքն՝ նրան ընձեռված են բոլոր հնարավորությունները՝ օգտվելու երկրային բոլոր բարիքներից: Սակայն հարստացած մարդը խախտում է աստծո՝ իր առջև դրած պայմանը. «Տու վեշ մինին ասիս վեշ ծառեն անըմը, լուխճին նըհետ մնրժ կըկյաս, կասիս. «Հու վեր ծառէս անըմը դի՞զ ասէ, ծառըս էլ, կընենգըս էլ, իլնձ-չիլնձըս էլ տաս ըմ ուրան, հու վեր սխալ ասէ, հինչքան հըրըստօթուն օնէ, ինձ բիդի տա»⁵⁸ և զրկվում հարստությունից: Այնուամենայնիվ աստված ողորմած է. նա երկրորդ խորհուրդն է տալիս այդ մարդուն և վերադարձնում նրա ողջ ունեցվածքը:

Վերոհիշյալ հեքիաթներում նվիրատվությունն ու խորհրդատվությունը հերոսին կատարվում է աստծո անմիջական միջամտությամբ: Գոյություն ունի հեքիաթների մի այլ խումբ, որում աստված գործում է միջնորդների միջոցով (ծերունի, հրեշտակ, դերվիշ և այլն)՝ ընդունելով նրանց կերպարանքը: Հաճախ հեքիաթներում աստված հայտնվում է սպիտակամորուս ծերունու (ճամփաբաժանի, սև-սպիտակ թելեր կծկող, ճակատագիր գրող և այլն) տեսքով: Կարսի հեքիաթներից մեկում թագավորի աղջիկն ավագակի՝ Դալի Հասանի ձեռքից ազատվելու համար օգնություն է խնդրում աստծուց և խոստանում, որ իր ապագա ծնվելիք երեխային նրան մատաղ կանի: Ծնվում է աղջիկ: 6-7 տարեկան աղջկան է մոտենում սպիտակամորուս ծերունին և նրան ասում, որ մորը հիշեցնի իր խոստման մասին: Մայրը աղջկան ուղարկում է (վերադարձնում է) ծերունուն: Եվ ծերունին, գնահատելով կնոջ ազնվությունը, ի պատասխան խոստման կատարման, աղջկան օժտում է շնորհներով. «Բեկածդ վախտը ոտիդ տակի հողը օսկի դառնա, ծիծաղաս՝ չորս թարաֆդ վարդ-մանուշակ բուսնի, լվացվածդ տեղը յոնջա ու

⁵⁷ Топоров 19876, 398–406; Иванов 1987, 233–234.

⁵⁸ Մարգարյան 2015, 77 [«Էյնա բունիզի», № 1(1)]:

կորնական բուսնի, եթե լաս՝ քարե կարկուտ գա, — էս կըսէ ու ըխտի-
արը աներևոյթ կէդնի»⁵⁹ և վերադարձնում մորը: Մեկ այլ հեքիա-
թում աստված աղքատ ամուսինների նոր ծնված երեխային է միջ-
նորդների (պահապան հրեշտակ, տատմեր, քահանա, քավոր) մի-
ջոցով շնորհներով օժտում⁶⁰: Այսինքն՝ միջնորդավորված շնորհը
նույնպես մարդուն տրվում է ի վերուստ, և պարտադիր չէ, որ դա
լինի աստծո անմիջական մենաշնորհը:

Երեք եղբայրներին կամ երեք ընկերներին փորձության են-
թարկելը հայկական հեքիաթներում սովորաբար կատարվում է
հրեշտակի կամ ծերունու կերպարանք ստացած աստծո միջոցով:
Կատարվում է նվիրատվություն (երեքին էլ), այնուհետև, փորձու-
թյան ենթարկելով նրանց, նվերը (տունը, հոտը, այգին) թողնում է
նրան, ով կարողանում է դիմակայել փորձությանը⁶¹:

Վերը նշեցինք այն կերպարանափոխությունների մասին,
որոնք կատարվում են կախարդանքի միջոցով: Որոշ հայկական
հեքիաթներում աստված կերպարանափոխություն է կատարում
ապրուստի միջոցի կամ վտանգից փրկվելու համար: «Թանջյու-
ման խաթուն» հեքիաթում աստված աղքատ գյուղացու կնոջը կար-
միր կով է դարձնում, որպեսզի նրանք կարողանան իրենց ապրուս-
տը հոգալ, խորթ մոր պահանջով կովը մորթելուց հետո ևս աստ-
ված շարունակում է իր օգնությունը՝ կովին որպես միջնորդ օգտա-
գործելով (նվիրատու և խորհրդատու կով)⁶²: Աստված երբեմն
հերոսին փրկելու համար նրան կերպարանափոխության է ենթար-
կում: Ղարադաղի հեքիաթներից մեկում հարուստ հովվի աղջկան
դևերի ձեռքից ազատելու համար աստված նրան եղնիկ է դարձ-
նում: Հերոսը սպանում է դևերին, եղնիկին աստված նորից աղջիկ
է դարձնում⁶³:

Ինչպես արթուն ժամանակ է աստծո անունն անընդհատ մար-
դու շուրթերին՝ իրեն օգնելու ակնկալիքով, այնպես էլ նիրհելիս
կամ քնած ժամանակ երագում նրան է այցելում աստված՝ երբեմն

⁵⁹ Կարս 2013, 169 [«Թագավորի աղջկա հեքիաթը», № 26(26)]:

⁶⁰ ՀԺՀ-1 1959, 355–366 («Վարդիթեր», № 26):

⁶¹ Մոկս 2015, 145–147 [«Աստված ձեր խերն ի», № 54(54)]; Սարգսյան 2015, 149–152 [«Աստուծո գլխիմ ա հինչ ա անում», № 1(17)]; ՀԺՀ-18 2016, 68–69 («Երեք եղբայր», № 9):

⁶² ՀԺՀ-14 1999, 194–205 («Թանջյուման խաթուն», № 16):

⁶³ Հովսեփյան 2009, 144–149 [«Եղնը աղչիզ» № 24(24)]:

միջնորդի տեսքով (ծերունի, մեռած նախնի, ինչ-որ մարդ, թռչուն, կենդանի, ինչ-որ ձայն և այլն) և խորհրդատվությամբ, երբեմն էլ նվիրատվությամբ օգնում հերոսին՝ լուծելու իր առջև ծառացած դժվարագույն խնդիրները⁶⁴:

Հայ ժողովրդական տալագիր հեքիաթների մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հեքիաթի հերոսին աստված ուղեկցում է ամենուրեք՝ արթմնի թե երագում, տեսանելի թե անտեսանելի ներկայությամբ, իր տեսքով թե միջնորդավորված, խնդրանքով թե անխնդիր: Մեծ է աստծո դերը հեքիաթում որպես նվիրատու և խորհրդատու: Աստծո նվիրատվությունը միշտ ուղեկցվում է խորհրդատվությամբ՝ նվերը ճիշտ օգտագործելու նպատակով, քանզի սխալվելու պարագայում այն չի կարող ծառայել ի նպաստ հերոսի գործողությունների: Աստծո ներկայության բազմազան դրսևորումները հեքիաթներում ապացույց են այն բանի, որ մարդն իր կյանքը չի պատկերացնում առանց նմանօրինակ անսահմանափակ կարողություններով օժտված հզոր էության: Աստծո հեքիաթային կերպարում խտացված և ի մի են բերված աստծո մասին ժողովրդական պատկերացումները, հավատալիքները, վերաբերմունքն ու սպասելիքները, երկյուղածությունն ու սերը:

1.2.2. Ծերունի

Հեքիաթի գլխավոր հերոսի գործողություններին նպաստող կամ խոչընդոտող, երբեմն էլ հեքիաթի հերոս հանդիսացող **ծերունին** ունի բազմաբնույթ գործառնություններ. նա կարող է լինել աստծո կողմից միջնորդավորված, ճակատագիր գրող, հերոսի մտքերը կարդացող, նվիրատու, խորհրդատու, խնամախոս, ծերունու կերպարանք առած հրեշտակ, հակադիր հերոս կամ սատանա և այլն:

Հայկական հեքիաթներում ծերունուն մեծամասամբ անվանում են *ալևուր* բառից ածանցված *հալիվոր*, *հալուր*, *հալուր*, *հալվոր*, *հալուր*, *հիլիվր*, *խալիվոր*, *խսլիուր* ևն երբ, երբեմն հանդիպում են *բաբա* (*բաբո*), *պապիկ*, *դերվիշ* (երբ հեքիաթում ընդգծվում է դերվիշի՝ ծերունի լինելը), *բիարիսար* (ի դեպ, այս բառը մի շարք տարածաշրջաններում՝ Պոլիս, Պարտիզակ, Մուրմալու բա-

⁶⁴ Այս խնդրի քննությունը հանգամանորեն տրված է սույն աշխատանքի 3.2. ենթագլխում:

ցատրվում է՝ խորհրդատու)⁶⁵ ձևերը կամ պարզապես մի ծեր մարդ:

Մի շարք հեքիաթներում սպիտակամորուս ծերունին հերոսին անդրաշխարհ տեղափոխելու միջնորդ է, կամ հայտնվում է անդրաշխարհից՝ հերոսին օգնելու խորհրդատվությամբ կամ նվիրատվությամբ: «Ճակտի գյիր» հեքիաթում այնկողմնային աշխարհի սպիտակամորուս իմաստուն ծերունին (որոշ հեքիաթներում՝ ճակատագիր գրող) իր մոտ հայտնված թագավորին տեղեկացնում է՝ ում հետ պետք է նա ամուսնանա: Այդ տեղեկությունը շարժում է թագավորի ծիծաղը. «Տո էսա խալիվոր ինչ կասի, ես թակավորմ ելնիմ, էրթանն նախըրչու ախչիկն առնեմ: Ընչի մեջ աշխրհին ախչիկ կիյամաթ էլավ. ես էն խալիվորի խաթրի խամար էլեր ի, պիտի էրթանն էն նախըրչու ախչիկն ըսպանիմ գյամ»⁶⁶: Թագավորը ոչ միայն չի կարողանում սպանել նախրապանի աղջկան, այլև հանգամանքներն այնպես են դասավորվում, որ ամուսնանում է նրա հետ և փառք է տալիս աստծուն, ասում է. «Ճախիվոր, անդորդ որ քյո խաբըրներ մեյն էլ սուտ չեն, աստված ինչ որ գյրեր ի մարթու ճակատ՝ էն էլ պիտի էլնի, մարթ չի կանա աստըծու գյըրած ավիրի»⁶⁷:

Աշխարհի տարբեր ժողովուրդների առասպելաբանության մեջ ճակատագրի մասին պատկերացումները հոգեբանականաբանական և սոցիոլոգիական տեսանկյունից բացատրվում են «ծնունդ-մահ», «բարի-չար» երկհակադրությամբ և անձնավորվում տարբեր կերպ⁶⁸: Ճակատագրի հավատալիքը հին իրանցիների մոտ կապված է եղել աստղագարդ երկնքի հետ, բախտի անիվը պտտվում է երկնքում⁶⁹: Մանուկ Աբեղյանի հավաստմամբ՝ հայ ժողովրդական ավանդության մեջ սովորաբար «բախտի անիվը մտածվում է երկնքից անջատ»⁷⁰: Այս հանգամանքը դրսևորվում է

⁶⁵ ՀԼԲԲ-2 2002, 40:

⁶⁶ ՀԺՀ-14 1999, 144 («Ճակտի գյիր», № 12):

⁶⁷ ՀԺՀ-14 1999, 149:

⁶⁸ Տեն Kapeb 1988, 471–474:

⁶⁹ Այս մասին հավաստում է ֆրանսիացի արևելագետ Զեյնա Դարմեստետերն իր գրքի «Ճակատագիր» և «Ճակատագիր և երկնային շարժում» ենթագլուխներում (Darmesteter 1877, 317, 318):

⁷⁰ Աբեղյան 1975, 47–48: Այս պատկերացումը ակնհայտորեն երևում է «Մասնա ծոեր»-ում: Փոքր Միերը փակվում է Վանի մոտ գտնվող մի քարայրում: Մարդիկ հավատում են, որ այդ քարայրում գտնվում են անսահման զանձեր և բախտի անիվը, որը միշտ պտտվում է ու մարդկանց բախտ բաժանում:

նաև վերոնշյալ հեքիաթում. ալեհեր ծերունին գտնվում է ոչ թե երկնքում կամ սարի գլխին, այլ թագավորի պալատի հետևում գտնվող փոսի մեջ, որտեղ հեքիաթի հերոսը՝ թագավորի տղան, հոր մահից հետո պետք է ամեն օր մի հաց գցեր (թագավորն էր մահից առաջ այդպես պատվիրել): Այս հեքիաթում անդրաշխարհի իմաստուն ծերունին ոչ միայն գուշակում է հերոսի ճակատագիրը, այլև այս աշխարհում կարգավորում է չարն ու բարին, լավն ու վատը՝ հերթականությամբ դասավորելով սև և սպիտակ հացերը: Հայաստանի մյուս տարածաշրջանների հեքիաթներում ծերունին կծկում է սև և սպիտակ կծիկները՝ դրանով կարգավորելով երկրի վրա գիշերվա և ցերեկվա տևողությունը՝ անհրաժեշտության դեպքում երկարացնելով կամ կարճացնելով այն⁷¹: Հավերժական ժամանակը ևս հայ ժողովրդական բանավոր ավանդության մեջ անձնավորված է ալեհեր ծերունու կերպարանքով: Հացերի և կծիկների գույների հակադրությունը խորհրդանշում է չարն ու բարին, գիշերն ու ցերեկը: Ծերունին հայ ժողովրդական հեքիաթներում, մասնավորապես այս հեքիաթում, փոխանցում է աստվածային որոշումներն ու իրագործման միջոցները, հավասարակշռում տարվա և օրերի ցիկլը, չարն ու բարին, գուշակում մարդկանց ճակատագիրը:

Աստված-ծերունի փոխկապակցվածությունը երբեմն ցայտուն կերպով դրսևորվում է այն հեքիաթներում, որոնցում հերոսը, հայտնվելով անելանելի իրավիճակներում, հայցում է աստծո ողորմածությունը և անսպասելիորեն նրա՝ ճանապարհին հայտնվում է ճերմակամորուս ծերունին՝ պատրաստ իր խորհրդատվությամբ ու նվիրատվությամբ օգնելու նրան: Երբեմն ծերունու խորհրդատվությունը կամ նվիրատվությունը լինում է պայմանով կամ փոխանակությամբ: Այսպես, Վանի հեքիաթներից մեկում սպիտակամորուս ծերունին կարդում է աղքատ հերոսի մտքերը և օգնում նրան դառնալ թագավորի փեսա՝ նրա առջև պայման դնելով, որ ինչ որ անի, անպայման հիշի «խալիվորին»: Որպես փոխհատուցման միջոց պետք է ծառայի երախտագիտությունը, որը ենթակա չէ նյութականացման, այլ հոգեբանական կարգ է, և այս պարագայում պետք է անբաժան լինի մարդու էությունից: Սակայն պայմանը խախտվում է հերոսի կողմից, և նա հայտնվում է իր նախկին կարգավիճակում:

⁷¹ Տե՛ս նաև Արեղյան 1975, 48, Հարությունյան 2000, 443:

«Խալիվորն ի, կիմնա, որ էսա լաճ ինքյ ուր միտ չի պերե, չիւր կես կիշեր կաչկի, կասի՝ բանքի մեղա գյա: Կտիսնա, որ հեչ իսկի էն տեխեր չի էլնե: Կես կիշերին էսա լաճուն ուր տեղաց մեչնն կխանի, կտանի կտնի էլմէլ ուր խին անվերի-վերի տան մեչ, էլմէլ էն պատըռտած ճանթերաց մեչ»⁷²: Այս նույն ծերունին կերպարանափոխվելով, մեկ այլ ծերունու տեսքով հերոսին այնպիսի խորհուրդներ է տալիս, որոնց շնորհիվ նա վերադառնում է պալատ: Դրանից հետո հերոսն արդեն երբեք չի մոռանում ծերունուն և շարունակում է ապրել անհոգ ու երջանիկ:

«Զանջիկ կոան» հեքիաթում անդրաշխարհից հայտնված ծերունու (դերվիշի) նվիրատվությունը՝ շների տեսքով, օգնում է թագավորությունը կորցրած հերոսին պայքարել չարի դեմ և ձեռք բերել մեկ այլ թագավորություն: Տարբեր ժողովուրդների առասպելներում շունը պատկերացվել է որպես պահապան, միջնորդ և ուղեկցորդ այս և այն աշխարհների միջև: Նվիրատու դերվիշի շները խոսում են մարդկային լեզվով և իրենց խորհրդատվությամբ հերոսին բազմիցս դուրս են բերում անելանելի վիճակներից: Այս նվիրատվությունը դասվում է այն նվիրատվությունների շարքին, որոնք տրվում են ինչ-որ բանի փոխարեն. տվյալ պարագայում՝ շուն-ոչխար: Թագավորը մահից առաջ որդուն պատվիրան է թողնում, որ նա այլ թագավորների կողմից պատերազմի հայտարարություն ստանալուն պես անմիջապես կոլելու պատրաստակամություն չհայտնի: Որդու կողմից խախտվում է հմայական արգելքը, և նա քրոջ հետ հայտնվում է ծայրագույն աղքատության մեջ՝ զրկվելով թագավորությունից: Իր տրամադրության տակ եղած և իրենց ապրուստի միակ միջոց հանդիսացող մի քանի ոչխարն արածեցնելիս տղան հանդիպում է երեք շնու մի դերվիշի, որը դուրս է գալիս աղբյուրից: Դերվիշը հերոսին առաջարկում է շները փոխանակել ոչխարների հետ: Հակառակ ավագ քրոջ՝ հերոսը կատարում է փոխանակությունը⁷³: Ծերունին շների հետ փոխանակած ոչխարներն իր հետ աղբյուրի միջոցով տեղափոխում է անդրաշխարհ: Այս հանգամանքը նույնպես խորհրդանշական է այն առումով, որ ոչխարն ընդհանրապես հայ ժողովրդական հեքիաթներում երբեմն հանդես է գալիս որպես կապող օղակ՝ հերոսին անդրաշխարհից

⁷² ՀԺՀ-14 1999, 283 («Հովն», №24):

⁷³ ՀԺՀ-14 1999, 128–142 («Զանջիկ կոան», №11):

լույս աշխարհ դուրս բերելու համար: Նույն մտտիվին, թեև նույն վերնագրով⁷⁴, բայց այլ դեպքերով և իրադարձություններով հանդիպում ենք մեկ այլ հեքիաթում⁷⁵, որտեղ հերոսը շների օգնությամբ և խորհրդատվությամբ վերադարձնում է նաև իր հոր թագավորությունը:

Անդրաշխարհի ծերունին հեքիաթի հերոսի կամ հակադիր հերոսի հետ երբեմն շփման մեջ է մտնում շիրմաքարի վրա եղած գրությամբ. «Ես շատ աղեկ աստվածավանի մարթ եմ, վով կընցնի կղանոա, թող օղորմի տա»⁷⁶: Հեքիաթի հակադիր հերոս թագավորի տղայի անտարբեր և քամահրանքով վերաբերմունքն այդ գրությանը պատճառ է լինում, որ ծերունին նրան տեղափոխի անդրաշխարհ, որտեղ ժամանակային չափումը տարբերվում է այս աշխարհի ժամանակից⁷⁷: Անդրաշխարհի մի քանի ժամվա ընթացքում լույս աշխարհում շատ բան է փոխվում. այդ ժամանակահատվածում աղքատ հերոսը դառնում է թագավոր, իսկ անդրաշխարհում հայտնված թագավորի տղան, լույս աշխարհ դուրս գալով, դառնում է հարյուրամյա ծերունի և մինչև մահանալը հասցնում է իմանալ, թե ինչ է կատարվել երկրում իր բացակայության ժամանակ:

Հրաշագործ հատկություններով օժտված իրերն ու առարկաները (սփռոց, գլխարկ, գորգ, դուղուկ, մատանի, քսակ, փայտիկներ և այլն) հրաշապատում հեքիաթների գլխավոր հերոսին իր նպատակին հասնելու համար, տրվում են հեքիաթի ամենատարբեր գործող անձանց կողմից տարբեր եղանակներով: Որպես այդպիսի նվիրատուներ՝ երբեմն հանդես են գալիս ծերունիները:

Ծերունին Վան-Վասպուրականի հեքիաթներից մեկում⁷⁸ նվիրատվությունը հերոսին կատարում է ոչ անմիջականորեն. նա փո-

⁷⁴ ՀԺՀ-15 1998, 129–135 («Զննչիկ կոան», №18):

⁷⁵ Այս երկու հեքիաթները գրավել են վանեցիներ Մարգար Խաչիկյանից և Դավիթ Գալստյանից տարբեր բանահավաքների կողմից (Արտաշես Բարսեղյան, Մենքերիմ Շալճյան): Հեքիաթը, պահպանելով վերնագիրը, ունի կառուցվածքային և պոմեոտային որոշ փոփոխություններ:

⁷⁶ ՀԺՀ-15 1998, 287 («Գյոռ Գուլուն», №25):

⁷⁷ Մյուսների որոշակի խմբում հեքիաթի պյոմեի մեջ պարփակված գեղարվեստական ժամանակի հոսքը երկփեղկված է, և նույն ժամանակահատվածը տարբեր միավորներով է չափվում, որոնք միմյանց հավասար չեն և ապահովում են հեքիաթային ժամանակի մի առանձնահատկություն ևս (տե՛ս Խենյան 2015, 36–45):

⁷⁸ Լալայեան 1912, 123–151 («Ոսկի կանթեղ»):

դոցում խաղացող տղաներից ընտրում է ցնցոտիներով ու խղճով տեսքով մի տղայի և ապտակում է նրան՝ տղայի մոր ուշադրությունը հրավիրելով իր վրա և, որպեսզի մեղքերը քալի, տղային է նվիրում մի կանթեղ, երեք հավկիթ ու մի մատանի՝ պահանջելով, որ աղոթեն իր համար: Ծերունին տղային նույնիսկ չի ասում այդ իրերի հրաշագործ հատկությունների մասին: Սակայն այդ իրերի հրաշագործ լինելու մասին տեղյակ են լինում որոշ չար ուժեր և այդ իրերը ձեռք բերելու նպատակով մշտապես խոչընդոտում են գլխավոր հերոսի գործողություններին: Հեքիաթի պլոթեի զարգացման ընթացքում⁷⁹ այդ հրաշագործ իրերից յուրաքանչյուրն իր դերակատարությունն է ունենում հերոսին օգնելու առումով, ընդհուպ մինչև թագավորի աղջկա հետ հերոսին ամուսնացնելը և թագավոր դարձնելը:

Շարժումը հեքիաթի գլխավոր հերոսի բնական վիճակն է. գործողությունների ակտիվությունը, որպես կանոն, ուղղակիորեն կապված է նրա տեղաշարժման աստիճանից⁸⁰: Հեքիաթի հերոսը դուրս է գալիս մի կետից և ուղղություն է վերցնում դեպի խնդրի լուծման նպատակակետը, որը գտնվում է մեկ այլ կետում: Հեքիաթների պլոթեի զարգացման ընթացքում մեծ դեր ունեն հերոսի ճանապարհին «պատահականորեն» հայտնված և, այսպես կոչված, ճամփաբաժանի ծերունիները: Նրանք հերոսին (հերոսներին) հանգամանորեն բացատրում են յուրաքանչյուր ճանապարհի վտանգավորության աստիճանը և հերոսի կողմից դժվարագույն ուղու ընտրությունից հետո նրան օգնելու նպատակով խորհուրդներ են տալիս՝ ինչպես հաղթահարել այդ դժվարությունները:

Այսպես օրինակ՝ «Քոչարը» հեքիաթում ծերացած թագավորը որոշում է իր երեք տղաներին փորձության ենթարկել՝ իր թագն առավել արժանավորին փոխանցելու համար: Թագավորի տղաները ճանապարհին հանդիպում են մի ծերունու. «Էսա խալիվորն ի կասի. — Էսա մեյ տարվա ճանապնիս՝ ոսկի տիր վեր գլխուտ. կընա, ըսկուն որ ապահով ի, մարթ մարթու չոռ չի կանա ասե: Իսա ճանապնիս, որ կա. վեց ամիս կերթա, էն էլ էն կանդար, կերթան

⁷⁹ Այս հեքիաթը, ինչպես հայ ժողովրդական բազմաթիվ հեքիաթներ, ունի կոնտամինացիոն կառուցվածք: Ունենալով ընդհանուր վերնագիր՝ «Ոսկե կանթեղ»՝ այն իր մեջ ընդգրկում է մի քանի՝ տարբեր պլոթեներ և մոտիվներ:

⁸⁰ Տե՛ս Мелетинский, Неклюдов, Новик, Сегал 2001, 72–76.

մարթ համան քիչ կերթան, էն ըսկուն ապահով չի, ինչ որ էսա մեյ տարվա ճանաչմիս: Համան էսա իրեքյ ամսվա ճանաչմիս, ես էս ա քյառսուն տարի ի, որ էսա տեղ կայներ իմ, ան ցյուր մկա էտն ճանաչով նն մարթ ի կննցե, նն մարթ ի իկե, էրթնցող էլե, համան տյուս չիկե, մաացե կես ճանաչին»⁸¹: Անցնելիք ճանապարհի վտանգավորությունը հակադարձ համեմատական է ճանապարհն անցնելու ժամանակին. որքան մեծ է ժամանակը, այնքան անվտանգ է ճանապարհը: Մովորաբար հերոսն ինքն է ընտրում դժվարագույն ճանապարհը, սակայն այս հեքիաթում հերոսին այդ ճանապարհով գնալ դրդում է իր ծառան, որն էլ իր խորհուրդներով և ֆիզիկապես օգնում է հերոսին հասնել իր նպատակին:

Ճանապարհին նստած «էրթացող-գացողին» ճանապարհ ցույց տվող պապիկը հեքիաթներից մեկում սոսկ ճանապարհ ցույց տվող չէ. նա նույնիսկ գիտի, թե հերոսին ով և ինչ նպատակով է մղել դեպի այդ ճանապարհը: Ծերունին հերոսին խորհուրդ է տալիս, թե ինչպես հիվանդ ձևացած մոր համար ձեռք բերի հնդկական ընկույզը. «— Իհա, — ասաց, — քյո մոր աչքեր քյոռներ, ոլա, ես կիտեմ ինչ խաղ ի խաղցե քյո գյոլիս քյո մեր. հալա կնա: Որ կերթաս, կերթաս, սարմ կը գյա քյո հառջև. էն սարի մեջ ապանմ կա, էն ասլան դայիմ կերթա վըր քյաբե գըռանմ (ավազան) ջուր կը խմի: Տյու էն գըռան հառջև փոսմ փորի, ծածկի, մոխ ինե: Ինչ էն ասլան կը գյա ջուր կը խմի՝ տյու գար, ինոր ոտաց յաբեն փխթցու. ինչ էն կը պոռա, տյու մի ըլնե տյուս, չում ինոր յարի ցավ կը տատրի, կը խովնա. կասի՝ անի, խողածին, տյու վով ես, էլի տյուս, ինչ կուգես, ասա տամ»⁸²: Այստեղ առկա է տրամաբանական պատճառահետևանքային կապը, որի պահպանման դեպքում ստացվում է ակնկալվելիք արդյունքը՝ ի նպաստ ապագա գործողությունների կատարման: Ասլանի օգնությունը պայմանավորված է երախտագիտությամբ:

Հեքիաթներում հաճախ **հրեշտակը** հայտնվում է հերոսի ճանապարհին ծերունու կերպարանքով: «Բախտով մարթը» հեքիաթում ծերունու կերպարանքով հրեշտակը երեք երիտասարդների փորձության է ենթարկում. նրանցից յուրաքանչյուրին տալիս է նրանց սրտի ուզածը (ոչխարի հոտ և այգի), այնուհետև, տեսնելով,

⁸¹ ՀԺՀ-15 1998, 109 («Բոչարը», № 16):

⁸² Լալայեան 1912, 180 («Դալի Տոպան»):

որ այդ երեք երիտասարդներից երկուսը իր արած լավության դիմաց խոստացածին հավատարիմ չեն, ձեռքներից առնում է ոչխարի հոտը և այգին: Ի տարբերություն մյուս երկու երիտասարդների՝ երրորդ երիտասարդը ծերունուն շատ լավ վերաբերմունք է ցույց տալիս՝ ընդհուպ մինչև իր երեխային զոհելը: Այս հեքիաթում ծերունին քրիստոնյա է. նա իր յուրաքանչյուր հրաշագործությունը կատարելիս ուզում է հավաստիանալ՝ արդյո՞ք տվյալ երիտասարդն իր խոսքի տերը կմնա, երեք անգամ կրկնում է հարցը, խաչակնքում և կատարում հրաշքը⁸³:

Լավություն լավության դիմաց գաղափարախոսությանը հավատարիմ հրեշտակը դարձյալ ծերունու կերպարանքով փորձության է ենթարկում պանդխտության գնացող երեք երիտասարդների, նրանց ունեցվածքի տեր է դարձնում, բայց տեսնելով, որ նրանցից միայն մեկն է հասկանում արած լավությունը, մյուս երկուսին զրկում է իր տված ունեցվածքից⁸⁴: Ինչպես երևում է բերված օրինակներից, փորձության ենթարկվողները երեք հոգի են: Այս պարագայում հեքիաթապատման բուն նպատակն է համեմատության և հակադրության հիման վրա ակնառու դարձնել երրորդ՝ երախտագետ հերոսի վարքը և միաժամանակ ունկնդիրների մոտ դաստիարակել երախտագիտության զգացումը:

Հարուստ կենսափորձով իմաստնացած ալեհեր ծերունին միշտ վստահություն է ներշնչում հերոսին, և այդ վստահությունը երբեմն ճակատագրական է լինում այն պարագայում, երբ ծերունու կերպարանք առած հերոսի ճանապարհին հայտնվում են չար ուժեր: Դերվիշի շորերով թագավորն իր ժողովրդի մեջ շրջագայելիս ականատես է լինում իրեն հյուրընկալող աղքատ հողագործի տղայի ծնունդին և դառնում երեխայի կնքահայրը: Հեռանալիս թագավորը հերոսի համար խաչ է թողնում, որի միջոցով պետք է սանիկը գտներ իրեն. միևնույն ժամանակ ծնողներին պատվիրում է, որ ճանապարհին հանդիպած երեք մարդկանցից ջուր չուզի իր կամ ձիու համար: Հակադիր հերոսը տարբեր մարդկանց կերպարանքով ծարավ հերոսին ջուր է առաջարկում: Հերոսը՝ Գնդպարը, հրաժարվում է՝ պահպանելով կնքահոր պատվիրանը: Երրորդ անգամ հակադիր հերոսը ներկայանում է ծերունու կերպարանքով. հերոսը ծարավին

⁸³ ՀԺՀ-15 1998, 290–292 («Բախտով մարթը», № 41):

⁸⁴ ՀԺՀ-15 1998, 376–379 («Աղեկութեն աղեկութնից կլնի», № 61):

չի դիմանում, մտածում է. «Ըլխթիար ի, ինչ կուզյն խորից, ես խորից ճյուր պիտի ուզեն»⁸⁵: Խախտվում է հմայական արգելքը, և հիմնական հերոսը հայտնվում է հակադիր հերոսի բացասական ազդեցության տակ, որը ողջ հեքիաթի սյուժեի ընթացքում հերոսին բազմաթիվ փորձությունների է ենթարկում՝ նրա տեղը գրավելու համար:

«Միրե Ջևանի ախչիկ» հեքիաթում թագավորն իր որդուն ուսումնառության է ուղարկում յոթ ծովի կղզում գտնվող ծերունու մոտ: Յոթ տարվա ընթացքում տղային հաջողվում է բացահայտել խալիվորի՝ ծալոված **սատանա** լինելը, կարողանում է սպանել նրան և ձեռք բերել նրա կախարդական գիրքը: Որքան էլ հերոսը մեծ ուշադրությամբ և զգուշավորությամբ էր պահպանում այդ կախարդական գիրքը, այնուամենայնիվ այն խաբեությամբ նորից անցնում է սատանաների ձեռքը: Հուսահատված և խելակորույս արքայազնի «դարդին ոչ ոք չի կարողանում դարման անել»: Այդ թագավորությունով շրջագայող մեկ այլ արքայազնի օգնությամբ նա կարողանում է վերադարձնել գիրքը⁸⁶: Վերոհիշյալ հեքիաթների սյուժետային զարգացումներից ակնհայտ է դառնում, որ ծերունու՝ վստահություն ներշնչող կերպարը հարմար միջոց է հերոսին մոլորության մեջ գցելու և չարիք գործելու համար: Հետևաբար, հակոտնյա չար ուժերի ներկայացուցիչները երբեմն կերպարանափոխվում և գործում են ծերունու տեսքով:

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում սովորաբար հերոսի համար թագավորի մոտ խնամախոսության է գնում հերոսի մայրը կամ պառավը: «Թակավորու փեսեն» հեքիաթում խնամախոս է նախկինում թագավորի շախկաջի (զվարճացող) ծերունին, որի մոտ հյուրընկալվել էր հերոսը: Ծերունին դառնում է հերոսի և թագավորի միջև կապող օղակ, որի միջոցով հերոսին հանձնարարվում են դժվարիրագործելի խնդիրներ, որոնք հերոսն իրականացնում է իր հորից ժառանգած կախարդական փայտիկների միջոցով⁸⁷:

Հայկական հեքիաթներում ծերունին հերոսին օգնում է ոչ միայն անմիջականորեն, այլ նաև՝ երազում: Երազատեսությունն ու երազահանությունը՝ որպես հեքիաթաստեղծմանը նպաստող կարևորագույն միջոց, մտել է հեքիաթների կառուցվածքի մեջ և լրաց-

⁸⁵ ՀԺՀ-15 1998, 293–297 («Գնդայար», №42):

⁸⁶ ՀԺՀ-15 1998, 176–188 («Միրե Ջևանի ախչիկ», №25):

⁸⁷ ՀԺՀ-15 1998, 223–228 («Թակավորու փեսեն», №32):

րել խորհրդատու ծերունու գործառույթների զինանոցը, ընդլայնել հնարավոր խորհրդատուների սահմանները:

«Թակավրու ծառեն» հեքիաթում հերոսը (թագավորի ծառան) մի գեղեցիկ փետուր է գտնում և նվիրում թագավորին: Նենգ վեզիրը ստիպում է թագավորին, որ նա ծառային ուղարկի այդ փետուրի տեր թոչունի հետևից: Անելանելի վիճակում հայտնված ծառային մի ծերունի երագում խորհուրդ է տալիս, թե ինչպես գտնի այդ թոչունին. «Ըխթիար կասա. — Ես ինչ օր կասիմ, իմ խոսքով էրա: Առավոտուն էլի, գյընն սար, էտա խավք էնու պոն շիներ ա թըզի ծառի մեջ: Կը պաղկըվիս թըզի ծառի մեջ, ես օր գյիշեր էսի կը գն, կը նըստի էնու պըննն վերեն, ծեռ կը թնկես, էսի կը պըռնես»⁸⁸: Ծերունին հերոսին երագում երկու անգամ խորհուրդ տալուց հետո, երբ խորհուրդներն արդեն իրենց գործն արել էին, բայց հերոսի առաջ ծառացած դեռ շատ խնդիրներ կային, հայտնվում է նրա ճանապարհին (իհարկե հերոսը հետո է իմանում, որ նա երագի նույն ծերունին է) և նրան է նվիրում վանդակով ճնճողով: Այդ խոսող ճնճողովի⁸⁹ միջոցով ծերունին կարողանում է իր խորհուրդները հասու դարձնել հերոսին, որոնց արդյունքում հերոսը հաջողությամբ լուծում է իր առջև դրված խնդիրները:

Մի շարք հեքիաթներում ծերունին բազմագործառույթ է: «Էրկու ախպերներ» հեքիաթում նա հանդես է գալիս և՛ որպես նվիրատու, և՛ որպես խորհրդատու, և՛ որպես խնամախոս: Նվիրատու ծերունին ավագ եղբորը ձի է նվիրում, որի փոխակերպումների (ձի → էշ → ջորի → գոմեշ → մարդ → ձի) արդյունքում ի վերջո հերոսը զրկվում է այդ նվերից, քանի որ փայտով խփել էր գոմեշին: Գոմեշից մարդ փոխակերպվածը նորից ձի է դառնում և վերադառնում խալիվորի մոտ⁹⁰: Այսինքն՝ հորից ժառանգած ունեցվածքից իր իսկ ձեռքով կարող էր զրկվել, եթե մեկ այլ ծերունի նրան չբացատրեր դրա իմաստը: Միևնույն է՝ ավագ եղբայրը չի կատարում այդ ծերունու պատվիրանը, այն է. «Տո՛ւ շատ հարուստ եք, վնդ թը ծեր խեր մեռի, թե տո՛ւք էնոր մալի կեսըն ցըրվեք աղքյըտներուն, ծեր դնվլնթ տը վեղեք, թե չէ, էսպես չէնեք՝ տ'աղքյըտանաք,

⁸⁸ ՀԺՀ-17 2012, 63 («Թակավրու ծառեն», №6):

⁸⁹ Փաստորեն այստեղ խոսող ճնճողով-նվերը նույնպես համարվում է խորհրդատու, թեև նա կատարում է ծերունու պատվերը:

⁹⁰ ՀԺՀ-17 2012, 241 («Էրկու ախպերներ», №31):

տ'էճնեք, լանգեմ կը գննեք ծեր դնվլլըթին, դնվլլնթ ծենն տը փախի՝ ինչըն օր փետըմ գնրկիի գնմշուն, գնմշ2 փախսալ, գյըննց»⁹¹: Ի տարբերություն ավագ եղբոր՝ կրտսեր եղբայրը հոր ունեցվածքի կեսը բաժանում է աղքատներին և տեղ դառնում հոր ժառանգությամբ: Այս հեքիաթում ծերունիները հերթագայում են միմյանց. նրանցից մեկը բացատրում է հերոսի ճանապարհին հանդիպած տարօրինակ երևույթներն ու իրադարձությունները⁹², մյուսը խորհուրդ է տալիս չգնալ այն քաղաքը և չանել այն, ինչի համար գնում է⁹³, երրորդը գնում է խնամախոսության⁹⁴: Բոլոր դեպքերում էլ ծերունիների գործառույթները միտված են հերոսին օգնելուն:

Ինչպես տեսնում ենք, կյանքի բովում իմաստնացած սպիտակամորուս ծերունին հերոսի գործողություններին միջամտում է իր խորհուրդներով (ճամփաբաժանի ծերունի, աստծո միջնորդ, ծերունու կերպարանքով աստված, հրեշտակ կամ սատանա, անդրաշխարհի ծերունի, ճակատագիր գրող ծերունի, երագում հայտնված ծերունի և այլն), ինչպես նաև նվերներով (հրաշագործ հատկություններով օժտված կանթեղ, հավկիթ, մատանի, գիրք, փայտիկներ, ճնճղուկ, շուն, ձի և այլն), առանց որոնց հեքիաթի գլխավոր հերոսը ի գործու չէ իրականացնել իր առջև դրված խնդիրը: Ծերունու կողմից տրվող խորհրդատվությունն ու նվիրատվությունը երբեմն կատարվում են պայմանով (հերոսին փորձելու նպատակով) կամ փոխանակությամբ, երբեմն էլ միևնույն հերոսին օգնության է հասնում երկրորդ կամ երրորդ ծերունին:

Հեքիաթի գլխավոր հերոսի համար որպես նվիրատու և խորհրդատու հանդես եկող գործող անձանց մեջ ծերունին առանցքային հերոս է, որի գործողություններով պայմանավորված է հեքիաթի պյուժեի զարգացումն ու հանգուցալուծումը:

Ծերունու կերպարային դրսևորումները խաբսված են ծերունու անձի մասին ունեցած դարավոր պատկերացումների, վարքի նորմերի, սովորույթների ու հավատալիքների ամբողջության վրա, ըստ որոնց, ծերունին դիտարկվում է որպես կյանքի փորձով իմաստ-

⁹¹ ՀԺՀ-17 2012, 244:

⁹² ՀԺՀ-17 2012, 244:

⁹³ ՀԺՀ-17 2012, 243: Ծերունու այսպիսի գործառույթի հանդիպում ենք նաև «Մասնա ծների» Մոկաց պատումներում: Որպես օրինակ՝ մոկացի Մանուկի պատումում ակորի խրատը Դավթին (Մասնա ծներ 1936, 635:

⁹⁴ ՀԺՀ-17 2012, 261 («Էրկու ախպերներ», № 31):

նացած անհատ, որի խոսքն ու խորհուրդները ծանրակշիռ են ու անբեկանելի և ըստ այդմ՝ ապահովում և ուղղորդում են հեքիաթի հերոսի գործողությունները՝ ի նպաստ հեքիաթի գաղափարախոսության:

1.2.3. Դերվիշ

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում ծերունի և դերվիշ գործող անձինք ունեն գործառության շրջ ընդհանրություններ: Սուֆիզմի⁹⁵ հետևորդ դերվիշը հայկական հեքիաթներում հանդես է գալիս տարբեր դրսևորումներով: Դերվիշի առկայությունը մեր հեքիաթներում պայմանավորված է արևելյան բանահյուսական ավանդույթից փոխառնված պոմեններով, ինչպես նաև տարածաշրջանում քրիստոնեության և մահմեդականության հարևանաբար կենցաղավարմամբ, որի արդյունքում հեքիաթներ են ներմուծվել ոչ միայն դերվիշների գործառույթները, այլև նրանց՝ Մերձավոր Արևելքում օգտագործվող անվանումները (դարվիշ, դարվեշ, դավրիշ, դավրեշ, դըվրեշ, դեվրիշ, դովրիշ, դարբիշ, դարբիշ և այլն)⁹⁶:

Խնձորի միջոցով անժառանգ ամուսիններին ժառանգ պարգևելու մոտիվը ծերունու և դերվիշի կերպարների ընդհանրություններից մեկն է: Մշո հեքիաթներից մեկում ծերունին թագավորին խնձոր է նվիրում, որ կեսը տա՝ թագուհին ուտի, կեսը՝ ձին, որպեսզի հղիանան⁹⁷, իսկ մեկ այլ հեքիաթում դերվիշն է թագավորին խնձոր նվիրում, թագավորը մի տղա է ունենում, ձին էլ՝ քուռակ⁹⁸: Վերջին հեքիաթում դերվիշն անշահախնդիր է անժառանգ ամուսիններին զավակ պարգևում: Հայկական հեքիաթներում մեծամասամբ թափառական, ցնցոտիներով, մուրացկանի տեսքով դերվիշի մեջ թաքնված է չարագործ կախարդը (մարդակերը⁹⁹), ով անժա-

⁹⁵ Սուֆիզմն իսլամում գաղտնագիտական (էզոթերիկ) հոսանք է, որն առաջ է քաշում աստծո առեղծվածային ճանաչողության գաղափարը: Պարսկերեն դերվիշ-ը սուֆիի ընդհանուր անվանումն է և նշանակում է «մահմեդական չքավոր կրոնավոր» (ՏԻՀ 1949, 199), իսկ արաբերենում՝ ֆակիր-ի (թափառական ձեռնաձու) հոմանիշը (ՄԶԸ 2007, 175):

⁹⁶ Այդ մասին են վկայում պարսկական (ՏԻՀ 1958) և մերձավորարևելյան երկրների (Idries Shah 1967), հեքիաթները դերվիշների մասին:

⁹⁷ Խաչատրյան 1999, 39 [«Շահ Իսմայիլի հեքիաթը», №1(3)]:

⁹⁸ Կարս 2013, 66 [«Շահ Յուսուֆի հեքիաթը», №7(7)]:

⁹⁹ ՀԺՀ-18 2016, 203 («Միսակի խեչնաթը», №33):

ռանգ ամուսիններին երեխա է տալիս պայմանով, որ ծնված երեխային կամ երեխաներից մեկին իրեն հանձնեն: Դերվիշը երեխային օգտագործում է անդրաշխարհից (սարի մեջ մտնելով) հրաշագործ առարկա (մում, մումակալ, աշտանակ¹⁰⁰) ձեռք բերելու նպատակով՝ դառնալով հերոսի խորհրդատուն:

Հայկական որոշ հեքիաթներում նվիրատու և խորհրդատու դերվիշը դուրս է գալիս աղբյուրից. այս հանգամանքը վկայում է այն մասին, որ դերվիշն անդրաշխարհի հետ կապվում է աղբյուրի միջոցով. «Օրմ տղեն ոչխար տարավ մեյ չիման տեղ արածալու, էն տեղն ախայյուր կեր: Էն ախայրից մեյ դնվրեշ տյուս էլավ, խետ իրեթյ շան»¹⁰¹: Նվիրատու դերվիշը կատարում է ոչխարների և շների փոխանակություն: Շները դառնում են հերոսի խորհրդատուները, իսկ ոչխարներին դերվիշը աղբյուրի միջոցով տանում է անդրաշխարհ՝ իր նպատակներին ծառայեցնելու համար:

Ընդհանուր առմամբ հայկական հեքիաթի դերվիշն իր գիտելիքներով, բարությանը, հմայական կարողություններով դառնում է հեքիաթի հերոսի նվիրատուն (երագում հերոսին գինի է տալիս, որի գործությամբ նա ուժեղանում է¹⁰², տալիս է հրաշագործ մատանի¹⁰³), ինչպես նաև խորհրդատուն (թագավորին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես չորացած այգին վերականգնի¹⁰⁴, հերոսին սովորեցնում է՝ ինչպես սպանի կնոջն առևանգող անմահ թզուկին¹⁰⁵)՝ դրանով իսկ օգնելով նրան հասնելու իր առջև դրված խնդրի լուծմանը:

1.2.4. Թագակիր անձ

Հայկական հեքիաթներում գլխավոր հերոսի գործողությունների ընթացքում մեծ դեր ունի **թագակիր անձը** (թագավոր, թագուհի, արքայադուստր, արքայազն)¹⁰⁶:

¹⁰⁰ Խեմյան 2008, 72 [«Ջոմշուդն ու Մոմշուդը», №10(10)]; Կարս 2013, 114 [«Բաջիկի հեքիաթը», №14(14)]:

¹⁰¹ ՀԺՀ-15 1998, 129 («Ջանջիլ կուան», №18):

¹⁰² Կարս 2013, 106 [«Յաշողլանի հեքիաթը», №13(13)]:

¹⁰³ Սարգսյան 2015, 158–159 [«Գագիկ թաքավերը», №1(19)]:

¹⁰⁴ Հովսեփյան 2009, 19 [«Հազարան բուլբուլը», №1(1)]:

¹⁰⁵ Կարս 2013, 109 [«Յաշողլանի հեքիաթը», №13(13)]:

¹⁰⁶ Թագակիր կենդանիները և թռչունները կբնադրվեն աշխատանքի սույն գլխի երրորդ ենթագլխում:

Ժողովուրդը հնուց ի վեր ակնածանքով ու երկյուղածությամբ է համակված դեպի իր երկրի տիրակալը, ուստի ոչ միայն մեծարում է, այլև որոշ պատումներ հյուսում՝ նրա անվան շուրջ: Հեքիաթներում թագավորը պետական, քաղաքական, իրավական առաքելությունից զատ հանդես է գալիս նաև որպես նվիրատու և խորհրդատու: Ի տարբերություն հեքիաթներում հանդես եկող բազմաթիվ խորհրդատուների և նվիրատուների (ծերունի, պառավ, դերվիշ, ձի, աղավախ և այլն)՝ թագավոր գործող անձը մեծամասամբ հեքիաթ է մուտք գործում պլոտեի սկզբում՝ հանձնարարականներ տալով հերոսին, որոնք երբեմն ուղեկցվում են նվիրատվությամբ:

Թագավոր-նվիրատուի գործառույթները կարելի է ստորաբաժանել հետևյալ կերպ՝

- անմիջական նվիրատվություն որդուն (որդիներին),
- հրաշագործ առարկայի կամ ձիու ժառանգաբար փոխանցում՝ մահից հետո,
- ստիպողաբար նվիրատվություն՝ որդու պահանջով (երբեմն այլ գործող անձի դրդմամբ),
- նվիրատվություն ապօրինի զավակին (թագավորական թեկապ),
- նվիրատվություն հերոսին, որն իր որդին չէ,
- նվիրատվություն հերոսին՝ նրան կործանելու նպատակով,
- նվիրատվություն աչքալուսի համար:

Թագավորի կողմից իր որդիներին կամ որդիներից փոքրին ձի կամ հրաշագործ իր նվիրելը հանդիպում է Հայաստանի գրեթե բոլոր պատմագագադրական շրջանների, ինչպես նաև աշխարհի ժողովուրդների հեքիաթներում (ATU 302B)¹⁰⁷: «Դուռ փարին» հեքիաթում ծերացած և կուրացած թագավորն իր երեք տղաներին հանձնարարում է, որ գնան և իր աչքերի համար դեղ բերեն: Ավագ եղբայրներին դա չի հաջողվում: Փոքր տղային ուղևորվելուց առաջ քնի մեջ հուշում են. «Որթի, գնա հորդ ասա՝ «մատիդ մատանիքը տոնր, վրիդ թուրը տոնր, տակիդ ձին տոնր, կեթամ բերեմ»: Էն հրոպալընը տեղիցը վե կացավ տղեն, էկավ հոր կուշտը, ասեց. —Ա՛փու ջան, տակիդ ձին եմ ուզում, վրիդ թուրը, մատիտ մատանի-

¹⁰⁷ Uther 2011, 181.

քը. կտաս՝ կերթամ կրերեմ»¹⁰⁸. Թագավորի խորհրդով որդիները կարող էին իր աչքի դեղը բերել այնտեղից, որտեղ իր ձիու ոտքը չէր կայել: Եթե հերոսի եղբայրներին երեք, վեց կամ ինն ամիս պահանջվեց, իրենց կարծիքով, հասնելու այն տեղը, որտեղ թագավորի ձիու ոտքը չէր կայել, ապա փոքր որդին հոր նվիրած իմաստուն, խոսող և խորհրդատու ձիով մի օրում հասավ: Խորհրդատու ձիու միջոցով է հերոսը իրազեկվում հրաշագործ թրի և մատանու կիրառման մասին (երբ, որտեղ և ինչպես)¹⁰⁹: «Արա Գեղեցիկ» հեքիաթում որպես նվիրատու է հանդես գալիս նաև կուրացած թագավորը՝ Ապրահամը: Թագավորի փոքր տղան՝ Արա Գեղեցիկը, երկար դեգերումներից հետո չի կարողանում գտնել հոր աչքերի դեղը և խնդրում է հորը՝ իրեն տալ այն ձին, որը սլանում էր մեծ արագությամբ¹¹⁰: «Կրտսեր եղբայրն ու Անջան դևը» հեքիաթում (ATU 302B) թագավորի քառասուն տղաներից կրտսերը հորից պահանջում է իր պապի ձին¹¹¹, որպեսզի կարողանա քառասուն քույրերին որոնումների գնացած եղբայրների հետևից հասնի¹¹²: Մեկ այլ հեքիաթում (ATU 550 + ATU 513C)¹¹³ թագավորը հրեղեն ձին ձեռք բերելու համար հորթթարածին է տալիս իր ամենաիմաստուն ձին, կախարդական սանձը և պարանը, իհարկե, դա արվում է հորթթարածի՝ կյանքի բովում իմաստնացած ծեր հորեղբոր խորհրդով. «Տղա ջան, կքյննս թաքավորին կասես, որ մի զամբիկ ծի, քու ամենածիերի էն իմաստուն զամբիկ ծին թամքի քեզ տա ու մի մեծ պարան էլ տա՝ թոկ: Էտ ծիուն կնստես, կքյննս ծովի ափին վե կլյնս, տո՛ւ կմտնես մի քարի քամակ, էտ ծին, որ պնն ասես, խրխնջալու ա, որ խրխնջա մի քանի անքամ, էն հրեղեն ծին նրա ծենին պդի տյո՛ւս կյն, հենց որ տյո՛ւս եկավ, տո՛ւ աշխադիր էտ կախարդական սանձը նրան կլոխը քցի, երփ որ քցեցիր կլովսը, արթեն ծին հարուր տոկոսով կենթարկվի քեզ, էն ժամանակը կքաշես ու կալիբես»¹¹⁴:

¹⁰⁸ ՀԺՀ-1 1959, 51 («Ղուշ-փարին», № 2):

¹⁰⁹ ՀԺՀ-1 1959, 56, 59:

¹¹⁰ Խեմյան 2000, 26 [«Արա Գեղեցիկ», № 4(4)]:

¹¹¹ Այս հեքիաթի նվիրատու թագավորի մասին տե՛ս Խեմյան 2015ա, 223–235:

¹¹² Խեմյան 2008, 42 [«Կրտսեր եղբայրն ու Անջան դևը», № 5(5)]:

¹¹³ Uther 2011, 301, 308, 318.

¹¹⁴ Խեմյան 2008, 62 [«Հորթթարածի հեքիաթը», № 7(7)]:

Ուսումնասիրված հեքիաթներում ձիու առկայությունը թագավորական նվիրատվությունների շարքում անսփոփոխ է, փոփոխման ենթակա են մյուս հրաշագործ հատկություններով առարկաները, որոնք լրացնում են նվերների շարքը: Թագավորը նվերներ տալիս է որդուն կամ մեկ այլ հերոսի: Հեքիաթներից մեկում Հուրի թագավորը իր տղային գերությունից ազատելու համար ոանչպարի տղային է տալիս (ոանչպար տղայի պահանջով) իր ձին, թուրը, նետը, վահանը և գուրգը¹¹⁵: Իսկ «Աբգար թաքավոր» հեքիաթում թագավորը բացի ձիուց, թրից, վահանից և գուրգից, հերոսին նվիրում է նաև անմահական խնձոր ու անմահական ջուր¹¹⁶:

Մի շարք հեքիաթներում թագավորի նվիրատվությունը հերոսին կատարվում է ժառանգության ձևով՝ մահից հետո: «Մարդիս փողի համար են պատվում» հեքիաթում թագավորից ժառանգություն մնացած շավարի, շվիի և քսակի հրաշագործ հատկությունների մասին նույնիսկ թագուհին չգիտի: Շահամոլ և հաշվենկատ ընկերների պատճառով ծայրաստիճան աղքատության մեջ հայտնված արքայազնը հեքիաթի սյուժեի զարգացման ընթացքում բացահայտում է այդ առարկաների հրաշագործ հատկությունները, դրանց միջոցով վերականգնում թագավորությունը և հարստությունը¹¹⁷:

Եթե թագավորը ժառանգաբար, նվիրատվությամբ կամ այլ ճանապարհով հրեղեն ձի ու ասպազեն է ձեռք բերում, երբեմն չի կոնկրետացնում, թե դրանք տղաներից հատկապես որ մեկին են հասնում, թողնում է, որ տղաներն իրենք վաստակեն դրա իրավունքը: Հեքիաթներից մեկում թագավորն իր ոսկեղեն ձիու քուտակը տալով իր երեք որդիներին, ասում է. «Իրեքտ էլ վերեք քյնանցեք, կքյնանք, ով կըշխատի, իրան կըլի, քյնանցեք»¹¹⁸, թեև այդ քուտակին դևի առևանգումից փրկել էր կրտսեր որդին և նրան տիրելու իրավունքը պետք է որ իրեն վերապահվեր:

Հեքիաթային բնորոշ հնարանքներից է խաբուսիկ կամ կեղծ նվերի միջոցով հերոսին ոչ թե օգնելը, այլ նրա կործանմանը նպաստելը: Թագավորն իր կյանքին վտանգ սպառնող հերոսին վերաց-

¹¹⁵ ՀԺՀ-1 1959, 145 («Օհան որնչպարի տղի հեքիաթը», № 8):

¹¹⁶ ՀԺՀ-1 1959, 95, 96 («Աբգար թաքավոր», № 4):

¹¹⁷ ՀԺՀ-3 1962, 515–519 («Մարդիս փողի համար են պատվում», № 33):

¹¹⁸ Խենյան 2000, 23 [«Գարաքյանքյուլի հեքիաթը», № 3(3)]:

նելու նպատակով «...հնարեց մի հատ դեղով ձի, [որպես աչքալուսի նվիրատվություն—Մ.Խ.] որ տանեն փեշքաշ անեն Ջեյրան-օղլուն, որ նի ընի՝ էրվի»¹¹⁹: Հերոսին այդ մասին իրազեկում են ծառի վրա նստած խորհրդատու երեք աղամուսները՝ իրենց զրույցի միջոցով:

Հայաստանի գրեթե բոլոր տարածարջանների հեքիաթներում առկա է թագավորի կողմից իր ապօրինի զավակի համար տրվող թագավորական թեկապի մոտիվը: Թագավորը ծայտված, կամ հանգամանքների բերումով (երբեմն **արքայազնը**) հայտնվում է այնպիսի իրավիճակում, որ պետք է ապօրինի զավակ ունենա և հեռանալիս կնոջն է տալիս թագավորական թեկապ՝ սողա ծնվելու դեպքում որպես տարբերանշան՝ հետագայում իրեն գտնելու կամ աղջիկ ծնվելու դեպքում՝ օժիտի համար: Բերենք մի քանի օրինակ Այրարատի, Կարսի, Մոկսի հեքիաթներից: Դերվիշի շորեր հագած թագավորը երկու ամսով հեռանում է թագավորությունից, որպեսզի իմանա՝ ինչպես է ապրում ժողովուրդը: Այդ ընթացքում նա սիրահարվում է իրեն հյուրընկալող ցեղապետի քրոջը: Կնոջ մոտից հեռանալիս «... ձեռը տարավ ջեբը, հանեց մի ոսկե բազմանդ, ասեց.—Մ'ո, թե աղջիկ էլավ, կծախես, դրանով կպահես ու ճամփու կդնես, թե որ տղա էլավ՝ կկարես շապկի աչու թևիցը, ճամփու կդնես, թող գնա»¹²⁰: Կարսի հեքիաթներից մեկում թագավորի տղան է հանգամանքների բերումով հեռանում տնից, և տերտերի աղջիկը հղիանում է նրանից, թագավորություն վերադառնալիս «Կը հանի տղեն իրան թևի բագբանդը, կուտա նշանածին, կըսէ.—Վերցրու, բերածդ տղա էղավ, կը կապես թևը, կուքա ընձի գտնի, աղջիկ էղավ, կը ծախես, ջեբը կէնես, աղջկան ճամփու կը դնես»¹²¹: Նմանատիպ մոտիվ է հանդիպում նաև «Խոսրով-շահ»¹²² և «Շիրին շախ, Պարնակ շախ, Տեղին շախ» հեքիաթներում. թագավորի տղան տերտերի աղջկան թագավորական թեկապ է նվիրում և ասում. «Թե լաճ էլավ, անուն դնես Պարնակ Շախ, հիտիվ ձիկ գն, թե ախչիկ էլավ, ծախը, գնտ պազպանտ հնտուն-հնտուն ձի բունը»¹²³:

¹¹⁹ ՀԺՀ-1 1959, 292 («Ջեյրան-օղլի», №20):

¹²⁰ ՀԺՀ-1 1959, 416 («Հավաչու հ'աշկերտը», №32):

¹²¹ Կարս 2013, 196 («Շահենշահ և Մավի», №31(31)):

¹²² ՀԺՀ-1 1959, 444 («Խոսրով-շահ», №34):

¹²³ ՀԺՀ-17 2012, 407 («Շիրին շախ, Պարնակ շախ, Տեղին շախ», №44):

Այս մոտիվով կան նաև այուժեններ, որոնցում թագավորը թեկապը նվիրում է ոչ իր ապագա ծնվելիք գավակին: Այսպես, օրինակ, ծպտված թագավորը ինչ-որ մեկի տանը հյուրընկալվելու ժամանակ դառնում է հյուրընկալողի՝ այդ ժամանակ ծնված երեխայի կնքահայրը: Թագավորը սասնամորը թեկին կապելու թագավորական նշան է նվիրում, որպեսզի երբ որ երեխան մեծանա, թեկին կապի, նոր գնա օտար երկրներ, որպեսզի ապահով լինի: «Էս թաքավորը հանըմ ա մի բազմանդ՝ տալիս ա իրա սասնամորը, ասըմ ա. — Սասնամե՛ր, եփ որ տղեն մենձանա, էթա ուրիշ երկրներ, էն վախտը էս բազմանդը կկապես կոնիցը, նոր ճամփու կդնես: Որ ինձ էլ չպատահի, իմ ազգին կպատահի՝ կպահեն»¹²⁴: Նմանօրինակ այուժե ունի «Թաքավորի սանիկը» հեքիաթը, որտեղ թագավորը դառնում է աղքատ կնոջ տղայի կնքահայրը և ոսկե շղթայով մի արծաթե մեղալ է գցում երեխայի վիզը¹²⁵:

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում կարելի է առանձնացնել հեքիաթների մի խումբ, որոնցում նվիրատվությունը միտված չէ հերոսին անեղանելի վիճակներից դուրս բերելուն, այլ թագավորը նվեր է տալիս (խալաթ) աչքալուսի, լավ խորհուրդի, հիշատակի համար: «Ասլան-Բալասի» հեքիաթում թագավորը նախընտրում է տալ խալաթ մի բեռ ոսկի է ուղարկում, միևնույն ժամանակ, իմանալով, որ նախընտրում է տղայից իրեն վստահ կգա, նվերը տանողներին հանձնարարում է նախընտրում է տղային հետները բերել և ճանապարհին սպանել¹²⁶: Մեկ այլ հեքիաթում թագավորը խալաթ է նվիրում հովիվին և գառնարածին, որոնք գնում են թագավորին հայտնելու, որ տղան ու հարսը գալիս են¹²⁷:

Թագավորը հայ ժողովրդական հեքիաթներում գլխավոր խորհրդատուներից մեկն է: Հեքիաթների մեծ մասում՝

- թագավորի խորհրդով է հերոսն ուղղորդվում դեպի իր նպատակակետը,
- թագավորի կողմից դրվում է հմայական արգելք, որը մշտապես խախտվում է,

¹²⁴ ՀԺՀ-1 1959, 297 («Դավթի հեքիաթը», № 21):

¹²⁵ Խեմյան 2008, 48 [«Թաքավորի սանիկը», № 6(6)]:

¹²⁶ ՀԺՀ-8 1977, 142 («Ասլան-Բալասի», № 22):

¹²⁷ ՀԺՀ-1 1959, 267 («Ոսկե քաքուլ տղի հեքիաթը», № 18):

- թագավորը խորհուրդներ է տալիս ոչ միայն իր զավակներին (մասնավորապես, անդրաշխարհի թագավորը խորհուրդներ է տալիս այնտեղ հայտնված այսրաշխարհի հեռոսին):

«Ղուշ-փարին» հեքիաթում ծերացած և կուրացած թագավորը հերթով իր երեք որդիներին ուղարկում է աչքերի համար դեղ բերելու և խորհուրդ է տալիս. «Ո՛րթի, ընդար գնա, որ ընդի իմ ձիու ոտը դիքած չըլի. ընդիան որ ֆող էլ բերես՝ իմ հ'աշկերին դեղ ա»¹²⁸: Մեկ այլ հեքիաթում թագավորը մեռնելիս իր երեք տղաներին խորհուրդ է տալիս, որ իր երեք աղջիկներին ամուսնացնելիս առաջին ուզողին տան: Թագավորի ավագ տղաներն այդ պատվիրանը չեն կատարում, իսկ փոքր տղան հարազատ է մնում հոր խորհրդին և քույրերին տալիս է հենց առաջին ուզողին: Հերոսը կարողանում է իր փեսաների օգնությամբ իր երագանքների կնոջը ձեռք բերել և ազատագրել գերությունից¹²⁹:

Թագավորի խորհուրդները հաճախ ուղեկցվում են հմայական արգելքով: Որպես օրինակ, «Թաքավորն ու իրան իրեք տղեն» հեքիաթում թագավորը մեռնելուց առաջ իր երեք տղաներին խորհուրդ է տալիս. «Վերդի կըքյնանք՝ քյնցեք, մենակ էն սարը քյնանք ոչ»¹³⁰ կամ՝ «Իմ թակավորութեն բիթուն ծերն ի, որտեխ որ ծեր ջան կուզի՝ կընանցեք, աման գիզնից ծե ամանաթ, չէլնեմ, չիմանամ՝ Կապուտկող ավ անել էրթանք»¹³¹: Մեկ այլ հեքիաթում թագավորը խորհուրդ է տալիս Ասլանգադեին դիմացի Սև սարը չգնալ որսի. «Ջավակս, ուրտեղ կերթաք ավդուշության, գնացեք, հմը էս դեմի Սև սարը չերթաք»¹³²: Իսկ մի ուրիշ հեքիաթում թագավորը մասամբ պարզաբանում է, թե ինչու չի կարելի գնալ այդ սարը. «Որթիք, գնացեք, իրեք սար իրավունք ունեք ավ էթալու, համա չէթաք Ղարաբուլուտ Ղահրըմանի սարը. ոչ մի մրչիմ, ոչ մի օց իրավունք չունի էտ սարը նի՛լնի. դա իրա ամարանոցն ա, էթաք էլ օքուտ չեք ունենալ»¹³³: Քննարկված հեքիաթներում ակնհայտ է այն հանգա-

¹²⁸ ՀԺՀ-1 1959, 49 («Ղուշ-փարին», № 2):

¹²⁹ ՀԺՀ-1 1959, 400–406 («Ուհան աշըղն ու քոսեն», № 30):

¹³⁰ Կարս 2013, 155 [«Թաքավորն ու իրան իրեք տղեն», № 23(23)]:

¹³¹ ՀԺՀ-14 1999, 114 («Շեն թակավոր», № 10):

¹³² Կարս 2013, 97 [«Ասլանգադեի հեքիաթը», № 11(11)]:

¹³³ ՀԺՀ-1 1959, 62 («Անա թաքավորի հեքիաթը», № 3):

մանքը, որ կամ թագավորն ինքն է զգացել տվյալ տեղավայրի վտանգավոր լինելը, կամ դրա մասին լսել է իր նախնիներից և հարկ է համարում զգուշացնել որդուն¹³⁴:

«Ամնահական խնձոր» հեքիաթում հերոսը հայտնվում է հանդերձյալ աշխարհում, այնտեղ սպանում է վիշապին և փրկում թագավորի աղջկան: Իր արած լավության համար հերոսը թագավորից խնդրում է իրեն լույս աշխարհ ուղարկել. «Լիս աշխար դրկիլը դժար ա, այ որդի. էդ իմ բանը չի: Համա ֆլան մեշումը, ֆլան ծառի վրեն մի Ջմոռտ դուշ կա. թե կարենա, նա կտանի, էլ մարդ՝ չէ...»¹³⁵: Տեսնում ենք, որ եթե թագավորը հանդես չի գալիս որպես միջնորդ՝ հերոսին լույս աշխարհ հանելու համար, ապա նա գոնե իր խորհրդատվությամբ օգնում է հերոսին՝ գտնել այդ միջնորդին:

Հայկական հեքիաթներում թագավորի՝ հերոսի ն արված նվիրատվությանը կամ խորհրդատվությանը երբեմն միջամտում են պալատականները, ծառայողները կամ թագավորական ընտանիքի անդամները (վեզիր, խոհարար, կոշկակար, դերձակ, թագուհի, արքայադուստր, արքայազն և այլն): Այդ միջամտությունները կարող են լինել և՛ ի նպաստ հերոսի գործողություններին, և՛ հերոսին իր ճանապարհից շեղելու նպատակով: Խորհրդատու և նվիրատու թագավորը կարող է լինել ոչ միայն հերոսի, այլև դևերի մոտ գերի ընկած արքայադստեր կամ արքայազնի հայրը, ինչպես նաև հարևան երկրի կամ անդրաշխարհում գտնվող մեկ այլ թագավոր:

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանի տարբեր տարածաշրջանների հեքիաթներում թագավոր գործող անձը՝ որպես նվիրատու և խորհրդատու թեև ունի որոշակի դեր, որի շնորհիվ կարողանում է միջամտել հեքիաթի հերոսի գործողություններին՝ ի նպաստ նրա առջև ծառացած խոչընդոտների հաղթահարման, սակայն, որպես հեքիաթային կերպար, ակտիվ չէ, երբեմն էլ, կարելի է ասել, դիպվածային գործառույթ ունի:

¹³⁴ Հեքիաթային պոմեներում այս և այն աշխարհների միջև սահմանը տարբեր ձևերով է ներկայացվում (սար, ջրհոր, քարանձավ, անտառ և այլն): Հեքիաթների այս խմբում թագավորության սահմանը բավական մեծ տարածություն է ընդգրկում, որն իր գրավչությամբ հրապուրում է հերոսին կամ էլ հետապնդվող որսի կենդանին հատում է այդ սահմանը՝ որսորդին իր հետևից քաշելով արգելված տարածք՝ կործանելու նպատակով: Ամեն դեպքում հեքիաթի հերոսը սահմանից անդին դատապարտված է կործանման, եթե համապատասխան միջամտություն չլինի:

¹³⁵ ՀԺՀ-2 1959, 31–32 («Ամնահական խնձոր», №1):

1.2.5. Պառավ

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում հերոսի գործողություններին ուղեկցում են խորհրդատու և նվիրատու **պառավի** հետևյալ տիպերը.

- ա) հերոսի պառավ մայր կամ պառավ, որ հանդիպում է հերոսի ճանապարհին և ստանձնում մոր պարտականությունները՝ հանդես գալով որպես մայր,
- բ) անդրաշխարհի պառավ,
- գ) հերոսի ճանապարհին հանդիպած, անիծող, հյուրընկալած կամ հարևան պառավ,
- դ) կախարդ պառավ,
- ե) դևի կերպարանք առած կամ դևի կողմից գերեվարված պառավ:

Անդրադառնանք պառավների այն տեսակին, որն իր դրական կամ բացասական հատկանիշներով հանդերձ դառնում է հեքիաթի հերոսի (հակահերոսի) խորհրդատու և նվիրատու՝ նրա հետագա գործողություններին նպաստելու (խոչընդոտելու) համար: Հարկ է նշել, որ պառավը հեքիաթ մուտք է գործել ժողովրդի առասպելադիցաբանական պատկերացումների արդյունքում: Վլադիմիր Պրոպը, անդրադառնալով հեքիաթում կին-տղամարդ համարժեքին, գտնում է, որ անտառակյաց տղամարդ խորհրդատուն պատմական է, իսկ կինը, պառավը, մայրը, տանտիրուհին, հրաշագործ միջոցներին տիրապետող կին նվիրատուն՝ նախապատմական՝ չափազանց արխայիկ, սակայն նրանց մնացուկները հայտնաբերվում են ծիսական նյութերում¹³⁶: Հայկական դիցաբանի կին աստվածությունների եռյակը՝ Անահիտ, Աստղիկ, Նանե, իր անմիջական ներգործությունն է ունեցել հեքիաթապատման վրա: Մայր-աստվածուհին գլխավոր կին աստվածությունն է աշխարհի բազմաթիվ ժողովուրդների առասպելաբանության մեջ¹³⁷: Մայր-աստվածուհու առավել արխայիկ ազգագրական օրինակ կարող է ծառայել ավստրալական առասպելաբանության Կունապիայի «մայր պառավը»՝ մայրիշխանության նախամայրը, ով խորհրդանշում է

¹³⁶ Снн Пропп 1946, 88:

¹³⁷ Рабинович 1987a, 178–180.

պտղաբեր հողը¹³⁸։ Եվ պատահական չէ, որ հայ ժողովրդական որոշ հեքիաթներում խորհրդատու պառավը հերոսին հանդիպում է այգում, դաշտում կամ անտառում։ Որպես հայկական հեքիաթի պառավի արքետիպ՝ որոշ առումներով կարող է ծառայել հայոց դիցարանի երրորդ՝ Նանե աստվածուհին, ով համադրված է հունական Աթենաս դիցուհուն՝ իր իմաստությամբ և ռազմի հատկանիշներով¹³⁹։ Նանեի պաշտամունքի վրա ազդեցություն է ունեցել նաև Անահիտ մայր աստվածուհու պաշտամունքը, հավանաբար այդ պատճառով էլ իր անունը ստացել է ժողովրդի մեջ ընդունված նան, նանի, նանե՝ մեծ մորը տրված անվանաձևերից։

Հերոսի խորհրդատու և նվիրատու մայր-պառավը հայ ժողովրդական հեքիաթներում հանդես է գալիս երկու ձևով՝ որպես իրական աշխարհի գործող անձ և որպես հերոսի մեռած մոր հոգին վերամարմնավորած անդրաշխարհի պառավ։ Հայաստանի տարբեր տարածաշրջանների հեքիաթների մայր պառավի և ընդհանրապես պառավի տարիքային ընդգրկումը (ըստ բանասացների) մեծ է (քառասունհինգ–ինը հարյուր)։ Տավուշի հեքիաթներից մեկում բանասացն այսպես է ներկայացնում հերոսի մորը և դսին. «...պառավն էլ, դե պառավը վրերն ա, քառասունհինգ–քառասունվեց տարեկան կնիկ ա... դե դե, խու դեը ինչ ա, հսկա մարթիկ են էլի...»¹⁴⁰։ Իսկ Վան-Վասպուրականի հեքիաթներից մեկում իննհարյուրամյա պառավն է անմահների աշխարհ գնացած և հետ վերադարձած հերոսին խորհուրդ տալիս, թե ինչպես ապացուցի, որ ինքն Արշակ թագավորի տղան է¹⁴¹։

Սյունիքի (Մեղրի) «Քառասուն գլխանե՛ նառադե՛վը» հեքիաթում պառավ մայրը հերոսին խորհուրդ է տալիս չընտրի հոր մասնագիտությունը՝ որսորդությունը՝ հոր ճակատագրին չարժանանալու համար (հայրը գոհվել էր որսորդության ժամանակ), սակայն մայրը չի կարողանում տղային հետ պահել որսորդությունից. նա որդուն է նվիրում հորից մնացած «մին չախմախլու թիփանցյ (իրացան), մին ալ մին փութանուց խանչալ Դաղստանու լազգիների ձի-

¹³⁸ Мелетинский 1987, 29–32.

¹³⁹ Հարությունյան 2001, 45–46; Арутюнян 1988, 198:

¹⁴⁰ Խենյան 2000, 77 [«Չորաշը», № 11(11)]:

¹⁴¹ ՀԺՀ-14 1999, 469–470 («Անմախ աշխար», № 50):

քյալ շինված»¹⁴²։ Այս հեքիաթը պատկանում է հայ ժողովրդական այն հեքիաթների շարքին, որոնցում պատալ մայրն իր որդեսիրական հատկանիշներով հանդերձ՝ իր կաշին փրկելու համար, անցնում է հակահերոսի կողմը և իր խորհուրդներով օգնում է նրան (այս հեքիաթում՝ նառադեհին¹⁴³)՝ հարազատ որդուն ոչնչացնելու նպատակով։ Ջրի կենսական և ծաղկաբույսերի դարմանող հատկություններն¹⁴⁴ օգնում են վիրավոր դևին բուժվել. պառավը սկզբից խսկատում է որդու կողմից դրված արգելքը (հորի մեջ ջուր չլցնել), այնուհետև կարողանում է կատարել հորում բանտարկված նառադեվի խնդրանքը. «Հողշկիտ ծաղկանոցամը կարմեր ու կաննչ ծաղեկներ կան, ադիւց հէնի քաղէր, հալանգով թակէր, ջըղըցաքարի ծակավը անէր»¹⁴⁵։ Սյունիքի մեկ այլ՝ «Դնրվիշին խոխերքը» հեքիաթում հերոսի մայր-պառավը վիշապի հետ է կապվում, տղա ունենում, իր մեծ՝ դերվիշի նվիրած տղային հավատացնում, որ դերվիշն է իր փոքր եղբորը վերադարձրել և փորձում հերոսին վերացնել¹⁴⁶։

Որոշ հեքիաթներում հերոսի մայր-պառավը հակահերոսի կողմն է անցնում իր կամքով, բուժում է վիրավոր դևին դևի մատնանշած կարմիր սրվակի դեղով և նրա խորհուրդներով փորձում ոչնչացնել հերոսին¹⁴⁷, կամ պարզապես մայրն է ստիպում դևին, որ խորհուրդ տա՝ ինչպես ազատվեն հերոսից¹⁴⁸։

Հայկական հեքիաթներում քիչ չեն այն պառավները, ովքեր հերոսի՝ դժվարությունները հաղթահարելու ճանապարհին ստանանում են մայրական պարտականություններ (պառավի մոտ հյուրընկալվելիս, դևի մոտ կամ անդրաշխարհում պառավի երկար կրծքե-

¹⁴² ՀԺՀ-7 1979, 629 («Քառասուն գլխանէ նառադեվը», № 236)։

¹⁴³ Նառադեհը հավանաբար ուղտի կերպարանքով, գուցե սապատ ունեցող դև է։ Սովորաբար հայ ժողովրդական հեքիաթներում դևը լինում է մարդկային կերպարանքով։ Նառադեհը հանդիպում է բացառապես Սյունիքի հեքիաթներում (մասնավորապես Մեղրիի տարածաշրջան) («Ուսկէ լաւնձորիւն նաղըը», «Քառասուն գլխանէ նառադեվը», «Նառադան»)։

¹⁴⁴ Հեքիաթներում ջրի և ծաղկաբույսերի բուժական հատկությունների մասին տե՛ս Զաքարյան 2016, 34–36; Հայրապետյան 2016, 88։

¹⁴⁵ ՀԺՀ-7 1979, 632 («Քառասուն գլխանէ նառադեվը». – ՀԺՀ, № 236)։

¹⁴⁶ ՀԺՀ-7 1979, 436 («Դնրվիշին խոխերքը», № 178)։

¹⁴⁷ ՀԺՀ-15 1998, 242 («Մարթակեր ախչիկ», № 35)։

¹⁴⁸ Խեմյան 2000, 77 [«Չորաշը», էջ № 11(11)։

ըն ծծելուց հետո»¹⁴⁹, ճակատագրի բերումով այծատեր պառավի մոտ հայտնվելիս և այլն):

Սյունիքի (Գորիս) «Անկինը» հեքիաթում հերոսուհու՝ Անկինի նախանձ քույրերը «... շատ խային գատեր ին, տրանց աշկը եր չի կալալ, վեր իւրանց կուճը քերը թաքավերի հարթնըն ա տանունլ բոլ չի, միեկ էլ վեսկիքյաքյիւ տղա յա պերանլ: Ընդրանք խոսկընին մին ըրին, Անկինին խոխան պարուրավը տարան թուղեցին հեռու, մին հանդում, էրկու մեծ քարի դաթում, իւրանք ետ տանուն եկին խոխին տեղը մին շան թուլա տըրան»¹⁵⁰: Նորածնին կուրծք տվող այծի պառավ տեղը դառնում է նորածնի մայրը և իր իմաստությունը և խորհուրդներով օգնում նրան գտնել կարասում բանտարկված իր իսկական մորը և ազատել ժողովրդի պարսավանքներից: Այծատեր պառավը¹⁵¹ սովորաբար երեխա չունի և աստծո կամոք իր այծի միջոցով դառնում է անտառում կամ քարայրում, ոչնչացնելու նպատակով թողնված նորածնի խնամակալը, հետագայում՝ նաև խորհրդատուն¹⁵²:

Հայաստանի տարբեր տարածաշրջանների հեքիաթներում (Այրարատ, Արցախ, Լոռի, Վան-Վասպուրական, Մոկս, Պարսկահայք և այլն)¹⁵³ առկա է հերոսի մեռած մոր հոգու վերաբնակեցումը պառավի մեջ և նրա՝ խորհուրդներով միջամտությունը խորթ մոր հալածանքներին դիմագրավելու համար: Այս մոտիվը սերտորեն կապված է կարմիր կտվի¹⁵⁴ և անդրաշխարհի պառավի մոտիվների հետ, որոնք կրում են Արսեն-Թումիսոն-Ութերի «Հեքիաթների տիպերի միջազգային նշագանկի» ATU 480 և ATU 510A+511 թվահա-

¹⁴⁹ Այս պարագայում հերոսը ձեռք է բերում որդու կամ հոգեորդու կարգավիճակ և դառնում դևերի կաթնեղբայր: Պառավի կրծքի կաթը, ըստ դարավոր սովորության, հմայական արգելքի դեր է խաղում հերոսի համար (տե՛ս Խենյան 2002, 34):

¹⁵⁰ ՀՀՀ-7 1979, 498 («Անկինը», №186):

¹⁵¹ ՀՀՀ-4 1963, 374–376 («Աստծու գրածը բոզույմիշ չ'եղնի», №45); Հուլսեմյան 2009, 132–137 [«Արագը կաղարվալ ա», №21(21)]:

¹⁵² Այծատեր պառավի կերպարում խտացված են բնության հովանավոր աստվածուհու գծերը, մասնավորապես այս կերպարը համեմատելի է հունական Արտեմիս աստվածուհու հետ:

¹⁵³ ՀՀՀ-3 1962, 435–441 [«Ճշմարտությունը չի կորչի», №8 (իվծ)]; ՀՀՀ-6 1973, 46–49 («Խորթ ախճըկանը հարյաթը», №6); ՀՀՀ-14 1999, 194–205 («Թանջյուման խաթուն», №16); ՀՀՀ-17 2012, 149–151 («Պողոտ կյով», №18):

¹⁵⁴ Հայրապետյան 2016, 216–234:

մարները¹⁵⁵: Պարսկահայքի հեքիաթներից մեկում խորթ մոր պահանջով կարմիր կովը մորթելուց հետո որբ երեխաների խնամքը ստանձնում է քարայրի պառավը՝ ընդհուպ մինչև որբ աղջկան թագավորի տղայի հետ ամուսնացնելը: «Թագավորի տղեն հիրիկուն էկավ, մամեն հեքից էկավ, բերեց ախչիկ զարթըրեց, տվեց, թագավորի տղեն տարավ, տարան, պսակեցին»¹⁵⁶: Որբ աղջկա մոր հոգին սկզբում վերամարմնավորված է կարմիր կովի մեջ, այնուհետև տեղափոխվում է քարայրի պառավի մեջ: Քարայրը կապն է անդրաշխարհի և այսրաշխարհի միջև, որտեղ էլ, ինչպես տեսանք, իրականացվում է հերոսուհու հանդերձավորումը՝ ամուսնության համար: Այս դրվագը կարելի է համարել նվիրագործման ծեսի հեռավոր արձագանք, որը մուտք է գործել Հայաստանի տարբեր տարածաշրջանների հեքիաթների մեջ:

Երբեմն հեքիաթներում հերոսի մոր պարտականություններն է ստանձնում հյուրընկալ պառավը: Հերոսը կամ ինքն է հանդիպում այդ պառավին, կամ նրան պառավի մոտ են ուղղորդում նրա իմաստուն ձին¹⁵⁷ կամ անդրաշխարհային ծագում ունեցող շները¹⁵⁸: Գործում գրառած «Քաջանց թագավորը» հեքիաթում¹⁵⁹ ոսկեմազ հերոսը ոսկեմատ քրոջ հետ նախանձ մորաքույրերի և պառավ տատմոր խարդավանքի հետևանքով հայտնվում է անտառում: Մի կաղ դև նրանց գտնում և հանձնում է Քաջանց թագավորին, սակայն թագավորը նրանց 15 տարի պահելուց հետո, լսելով ժողովրդի գանգատները վասաարար տղայի մասին, կանչում է կաղ դևին և հանձնարարում երեխաներին տանել այնտեղ, որտեղից բերել է: Վերադառնալով իրենց հոր քաղաք՝ երեխաները հյուրընկալվում են մի պառավի մոտ, ով իր ունեցած միակ ձին նվիրում է ոսկեմազ տղային, որով նա որսորդություն էր անում և պահում քրոջն ու հյուրընկալ պառավին: Ի հակադրություն այս նվիրատու պառավի՝ խորհրդատու պառավ տատմերը երեխաների մորաքույրերի պահանջով չորս անգամ թափանցում է նվիրատու պառավի տուն: Հերոսի քրոջն առաջին անգամ համոզում է, որ իր եղբայրը «յարու»

¹⁵⁵ Uther 2011, 281, 294–298:

¹⁵⁶ ՀԺՀ-18 2016, 54 («Կարմիր կովի խեղճաթը», №6):

¹⁵⁷ ՀԺՀ-14 1999, 20 («Ջիբրաիլ-խղդըր Նանին», №1):

¹⁵⁸ ՀԺՀ-14 1999, 136 («Ջանջիլ կոան», №11):

¹⁵⁹ ՀԺՀ-7 1979, 398–410 («Քաջանց թագավորը», №174):

ձիու փոխարեն պետք է հրեղեն ձի ձեռք բերի, երկրորդ անգամ՝ փղոսկրի հետևից է ուղարկում, երրորդ անգամ՝ չամչրադի հետևից, չորրորդ անգամ՝ «Սարի Սոմբոն, Բադի Բոյլբոն» աղջկա հետևից՝ ամեն անգամ հույս ունենալով, որ հերոսը չի վերադառնա:

Նմանատիպ բազմաթիվ պլոժեներ հանդիպում են Հայաստանի գրեթե բոլոր վայրերում: Այդ առումով ուշագրավ է Իջևանի տարածաշրջանում գրառած «Հազարի բլլբոլ» հեքիաթը¹⁶⁰: Այս հեքիաթում գործում են երեք տիպի պառավ. ա) քարի տակ պատուապարված ճգնավոր պառավ, ով ծովից հանում է արկղի մեջ փակված երեխաներին և աստծո նվիրատվությամբ՝ մանանայով մեծացնում նրանց և ստանձնում մոր պարտականություններ, բ) կախարդ պառավ, ում վարձում են երեխաների նախանձ մորաքույրերը՝ երեխաներին ոչնչացնելու նպատակով, ում խորհուրդներով հերոսը ճանապարհվում է անհնարինը բերելու, գ) կախարդ պառավ, ով գողացել էր «Ուստա Նջարի» գործիքները՝ նրան գրկելով աշխատելու հնարավորությունից: Պառավի այս երրորդ տիպն ունի երկար կրծքեր¹⁶¹: Հերոսը, իր ճանապարհին հանդիպած ծերունու խորհրդով, ծծելով պառավի կրծքերը և ուշադրությունը հրավիրելով այն բանի վրա, որ այդ գործողությունից հետո նա արդեն պառավի որդին է համարվում, կարողանում է փախցնել գողացված գործիքները: Միշտ չէ, որ երկար կրծքերով պառավն աշխատում է խոչընդոտել իր կրծքերը ծծած հերոսի՝ որդեգրի գործողություններին: «Մարթակեր ալաչիկ» հեքիաթում պատկերն այլ է. անդրաշխարհի երկար կրծքերով պառավը հերոսին դարձնում է իր փեսան և խորհուրդներով օգնում ոչ միայն ձեռք բերել անմահական խնձորը, ջուրը և ձմերուկը, այլև, դրանք փոխելով սովորական խնձորի, ջրի և ձմերուկի հետ, կարողանում է վերակենդանացնել խարդավանքի գոհ դարձած հերոսին:

Անդրաշխարհի պառավը հեքիաթներում հանդես է գալիս տարբեր կերպարանքներով ու գործառույթներով: Դևի կերպարանք ունեցող պառավին սպանելուց հետո հերոսը նրա գրպանում երեսունինը բանալի է գտնում և ազատում պառավի կողմից գերեվարված աղջիկներին ու տալիս իր երեսունինը խորթ եղբայրներ-

¹⁶⁰ Խենյան 2008, 30–33 [«Հազարի բլլբոլ», №2(2)]:

¹⁶¹ Պառավի երկար կրծքեր ունենալն ակնհայտ դիվական հատկանիշ է և մատնանշում է նրա պատկանելությունը դևերի դասին:

րին¹⁶²: Մեկ այլ հեքիաթում. «Ըռաչան մին պառավ կնեկ տոնս եկը, մին փղստորատին տվող միակ ծերքին: Էս պառավը ծերքին մըհակը պըցըրցրուց, մին էլ քըշուցրուց, թիլսիմ ըրավ, թաքավերին փըսին հոբան ծիավը քար շինեց»¹⁶³: Պառավի այսպիսի գործողությունները, տարբեր ծիսական նշանակություն ունեցող առարկաների միջոցով հմայական ծես իրագործելով, հեքիաթի այուժեի մեջ կարևոր փոփոխություն մտցնելն է: Իսկ փոփոխությունը մեծամասամբ կանխարգելող նշանակություն ունի և միտված է հերոսին կասեցնելուն:

Դժվար է ասել, թե անդրաշխարհի պառավը հայկական հեքիաթներում ավելի շատ դրական հատկանիշներով է հանդես գալիս, թե՛ բացասական: Առաջին դեպքում պառավի խորհրդով հերոսը բուժում է թռչունի (Զմբուտ դուշ) ոտքը, որը նրան, ի նշան երախտագիտության, լույս աշխարհ է հանում¹⁶⁴, պառավը հերոսին սովորեցնում է՝ ինչպես լույս աշխարհ դուրս գա սև, կարմիր, սպիտակ խոյերի¹⁶⁵ կամ՝ սև, կարմիր, սպիտակ այծերի միջոցով¹⁶⁶ և այլն: Երկրորդ դեպքում ջադու պառավը հերոսին վերացնելու նպատակով խորհուրդ է տալիս դևի մոտից ձեռք բերել հրաշագործ ծառը և ձեռքի երկանքը¹⁶⁷: Կախարդ պառավը հերոսուհուն խորհուրդներ է տալիս և նվիրում մի մատանի, որի միջոցով նա կորցնում է գիտակցությունը¹⁶⁸, կամ՝ իր կախարդական գիրքը բացում է և հակահերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գտնի հերոսուհու հոգու տեղը¹⁶⁹ և այլն:

Հարկ է ներկայացնել նաև հայ ժողովրդական հրաշապատում հեքիաթներում հաճախ հանդիպող խնոցի հեծնող պառավին (Խլաթ, Վան-Վասպուրական)¹⁷⁰, ում առաքելությունը հակահերոսին օգնելն է: Սյունիքի հեքիաթներից մեկում նմանատիպ պառա-

¹⁶² ՀԺՀ-7 1979, 413 («Կտրիչ տղան», №175):

¹⁶³ ՀԺՀ-7 1979, 439 («Դանրվիշին խոխերը», №178):

¹⁶⁴ ՀԺՀ-1 1959, 172 («Նաչար-Օղլու հեքիաթը», №10):

¹⁶⁵ Կարս 2013, 92 [«Օխթ ախպոր քուրը», №10(10)]:

¹⁶⁶ ՀԺՀ-14 1999, 526 («Կտրիճ և դև», №61):

¹⁶⁷ Հովսեփյան 2009, 29 [«Վըսկեքյաքու տղան», №2(2)]:

¹⁶⁸ Միկս 2015, 33 [«Շըղկըղկան շապիթ», №1(1)]:

¹⁶⁹ ՀԺՀ-14 1999, 51 («Գոլ-Բարին», №2):

¹⁷⁰ ՀԺՀ-16 2009, 40 («Ուստա Մուրատ», №4); ՀԺՀ-14 1999, 425 («Զննոն իննն Ամանը», №46):

վը հերոսի կնոջը փախցնում է նավակերպ արկղի միջոցով՝ հասնելով նրա՝ գետի ափին գտնվող այգին: Պատավին հաջողվում է հարբեցնել նրանց և կնոջը տեղափոխել նավակերպ արկղը¹⁷¹:

Հաճախ հեքիաթի հերոսի գործողությունների զարգացման ընթացքը պայմանավորված է որևէ պատավ կնոջ հետ ունեցած հանդիպման տարաձայնության կամ հովանավորության առկայությամբ: Հարևան կամ անհիծող պատավ գործող անձը հեքիաթ մուտք է գործում հերոսի գործողությունների սկզբնամասում: Նրա հմայական գործողությունները կամ անեծքը հետևանք են իրեն հասցված վնասի կամ իրավունքների ոտնահարման:

Անեծքի հմայական ներգործությամբ հերոսին պատժելու փոխարեն պատվը որոշ հեքիաթներում հանդես է գալիս որպես նվիրատու և խորհրդատու: Այսպես՝ Սյունիքի «Կտրիչ տղան» հեքիաթում թագավորի փոքր տղան «...հրըվըններին խոխորցը նհետ խաղ ընելիս տամ ա մըն պըռավի տղի կյնլոխ պուկում: Պատավը կյամ ա լաց ը շիվան անում, թա կյնլոխտ վեղեմ, քու ըրեսնուիհը ախպերքը քյացալ են հորանց հետի կնեկյ ճարեն, պիրեն, տոն էլ եկալ ես խոխորցը ըսպանոմ»¹⁷²: Պատավի խորհրդով հերոսը ձեռք է բերում իր հանգուցյալ հոր ձին ու ասպազենը և ճանապարհվում իր խորթ եղբայրների հետքով՝ հարսնացու փնտրելու: Իմաստուն պատավը, իմանալով, որ հերոսին եղբայրներից վնաս կգա, խորհուրդ է տալիս նաև նրանց հետ նույն տեղում չքնել: Կարսի հեքիաթներից մեկում պատավն իր կուծը ջարդող թագավորի տղային անհիծում է, որ նա հանդիպի յոթ եղբոր քրոջը և սիրահարվի, որ իմանա՝ աշխարհում ինչ կա¹⁷³: փոքր-ինչ տարբեր է արցախյան հեքիաթի անհիծող պատավը: Նրա անեծքի հետևանքով չորանում է ժլատ թագավորի այգին: Այդուհանդերձ պատավն իր խորհուրդներով օգնում է ձեռք բերել այգին վերականգնող Հազարան բլրուլը և վերակենդանացնում թագավորի փոքր տղային¹⁷⁴: Ինչպես նկատել է բանագետ Հսթեր Խենյանը, պատավի անեծքին հետևում է բնական կարգի խաթարումը¹⁷⁵, որի վերականգնմանն են ուղղված հետագա գոր-

¹⁷¹ ՀԺՀ-7 1979, 428–429 («Հրեղան ծին», № 177):

¹⁷² ՀԺՀ-7 1979, («Կտրիչ տղան», № 175):

¹⁷³ Կարս 2013, 87 [«Օխթ ախպոր քուրը», № 10(10)]:

¹⁷⁴ Սարգսյան 2015, 111–117 [«Հազարան բլրուլը», № 1(7)]:

¹⁷⁵ Խենյան 2016թ, 196:

ծողողությունները: Գործողության վերածված հմայական խոսքի հետևանքները վերացնելու համար հերոսը հմայազերծման գործողություններով պետք է վերականգնի խաթարված բնական կարգը:

Մյունիքի «Դնրվիշին խոխերքը» հեքիաթում իր բոստանը մտած հերոսին պառավն անիծելով՝ խորհուրդ է տալիս գնալ կորած հորը փնտրելու և միևնույն ժամանակ ասում, որ մորից խնդրի դերվիշի տված ձին ու ասպազենը¹⁷⁶: «Օխտը ախպեր, մի քուր» հեքիաթում հարևան պառավը հերոսուհուն խորհուրդ է տալիս լաց լինելու փոխարեն գնալ եղբայրներին փնտրելու¹⁷⁷:

Այսպիսով՝ հայկական հեքիաթների խորհրդատու և նվիրատու պառավն ունի բազմաբնույթ գործառնություններ: Ծնունդ առնելով ժողովրդի առասպելաբանական, դիցաբանական, ծիսական պատկերացումներից՝ պառավը նախ հեքիաթի հերոսի մայրն է կամ հերոսի մեծած մոր վերամարմնավորված հոգին: Մայր-պառավը (իրական աշխարհում և անդրաշխարհում) հանդես է գալիս ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական կողմերով՝ իր խորհուրդներով և նվիրատվությամբ նպաստելով կամ խոչընդոտելով հերոսի գործողություններին: Անդրաշխարհի պառավը հանդես է գալիս որպես կապող օղակ հերոսի և անդրաշխարհի միջև. հերոսին մատնացույց է անում իրական աշխարհ դուրս գալու ճանապարհը կամ հայտնվում է իրական աշխարհում՝ խորհրդատվությամբ և նվիրատվությամբ օգնելու հերոսին: Կախարդ (դևի կերպարանք առած, ջադու, խնոցի հեծնող) պառավն իր խորհուրդները և նվերները տալիս է հակահերոսին՝ դրանով իսկ խոչընդոտելով հերոսի գործողություններին: Պակաս կարևոր դեր չեն խաղում նաև հյուրընկալ (երբեմն մայրական պարտականությունները ստանձնող), հարևան, անիծող պառավները, որոնց անմիջական միջամտությամբ փոխվում է հերոսի գործողությունների ընթացքը:

Ամփոփելով «Մարդ և մարդակերպ նվիրատուներ և խորհրդատուներ» ենթագլուխը՝ հանգում ենք այն եզրակացության, որ ասելով, ծերունի, դերվիշ, հրեշտակ գործող անձինք երբեմն ունեն միևնույն գործառնությոն (անժառանգ ամուսիններին ժառանգ տալ, հերոսին ուղղորդել խորհուրդներով, ձի կամ ասպազեն նվիրել, շնորհներով օժտել, փորձության ենթարկել, պատժել և այլն),

¹⁷⁶ ՀԺՀ-7 1979, 434 («Դնրվիշին խոխերքը», №178):

¹⁷⁷ Հովսեփյան 2009, 138 [«Օխտը ախպեր, մի քուր», №22(22)]:

նրանք հերոսին օգնության են հասնում տարբեր հանգամանքներում (ճանապարհին, երազում, հյուրընկալվելիս և այլն): Որպես նվիրատու և խորհրդատու հանդես եկող հերոսի հայրը կարող է լինել թագավոր, ջրաղացպան, որսորդ. սովորաբար հերոսի հոր նվիրատվությանը հետևում է նրա առջև արգելք դնելը, որի խախտման պատճառով հերոսը ենթարկվում է փորձությունների: Թագավորի՝ հերոսին արված նվիրատվությանը կամ խորհրդատվությանը երբեմն միջամտում են պալատականները, ծառայողները կամ թագավորական ընտանիքի անդամները (վեզիր, խոհարար, կոշկակար, դերձակ, թագուհի, արքայադուստր, արքայազն և այլն): Այդ միջամտությունները կարող են լինել և՛ ի նպաստ հերոսի գործողությունների, և՛ հերոսին իր ճանապարհից շեղելու նպատակով: Հեքիաթի գլխավոր հերոսի գործողություններին աջակցելու մեծ դերակատարություն ունի մայրը (մայր-թագուհի, մայր-պառավ): Պառավ գործող անձը երբեմն ստանձնում է հերոսի մոր պարտականությունները (այծատեր պառավ, հյուրընկալ պառավ): Հեքիաթի հերոսի գործողություններին իրենց խորհուրդներով և նվերներով աջակցում են նաև աղջիկները (այլ թագավորության արքայադուստր, անդրաշխարհի արքայադուստր, գերի ընկած աղջիկ, հասարակ ծագում ունեցող աղջիկ):

1.3. ԿԵՆԴԱՆԻ ԵՎ ԹՈՂՈՒՆ

ԼԿԻՐԱՏՈՒՆԵՐ ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐ

Հեքիաթի պոմեի զարգացման ընթացքում հերոսի ձեռքն է ընկնում ինչ-որ հրաշագործ նվեր, որի օգնությամբ նա հասնում է իր նպատակին: Այդ նվերը կան որևէ առարկա է (մատանի, սփռոց, մահակ և այլն), կան կենդանի (ձի, կով, առյուծ, գայլ, մեղու, մրջյուն, արծիվ, աղաճիկ և այլն), որոնք գործուն մասնակցություն են ունենում և նպաստում հերոսի հետագա գործողություններին:

Համաձայն Տիեզերական ծառի մասին պատկերացումների՝ կենդանիները բաշխված են ուղղաձիգ գծով: Ծառի վերին մասը (ճյուղեր) կապվում է թռչունների, միջին մասը (բուն)՝ կնդակավոր կենդանիների (ձի, կով, ոչխար, եղջերու, իշաթյամ և այլն), երբեմն մեղունների, ավելի ուշ ավանդություններում՝ մարդու, ստորին մասը (արմատներ)՝ օձերի, ձկների, գորտերի և այլնի հետ: Ուղղաձիգ գծով են դրսևորվում նաև վերև-ներքև, երկինք-երկիր, երկիր-ստո-

րերկրայք, կրակ-ջուր և այլ երկհասկադրությունները, որոնք բավականաչափ ամբողջությամբ և ճշգրտությամբ նույնականացնում են առասպելաբանական գործող անձանց և այն աշխարհը, որտեղ նրանք գործում են: Տիեզերական ծառի օգնությամբ տարբերակվում են տիեզերքի հիմնական գոտիները՝ տարածական (երկնային թագավորություն, երկիր, ստորերկրայք), ժամանակային (անցյալ-ներկա-ապագա՝ նախնիներ, ներկա սերունդ, հետնորդներ), պատճառագիտական (պատճառ-հետևանք՝ հաջողություն, չեզոք վիճակ, անհաջողություն), անատոմիական (մարմնի երեք մասերը՝ գլուխ, իրան, ոտքեր) և «տարրերի» (տարրերի երեք տեսակը՝ կրակ, հող, ջուր) միջավայրերը¹⁷⁸: Տիեզերական ծառի եռամիասնության լույսի ներքո փորձենք ներկայացնել հայ ժողովրդական հեքիաթներում որպես նվիրատու և խորհրդատու հանդես եկող կենդանիներին:

Հրաշապատում հեքիաթներում կենդանիները կապված են մարդու՝ տոտեմական պատկերացումների հետ. նրանք կարող են խոսել մարդկային լեզվով, օգնել գլխավոր հերոսին՝ իրենց գերբնական ուժով և տարածության մեջ (իրական աշխարհ-այնկողմնային աշխարհ) մեծ արագությամբ տեղաշարժվելու հատկությամբ:

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում օգնական կենդանիներին իրենց հերթին նույնպես կարելի է ստորաբաժանել. նրանք կարող են տրված լինել հերոսի մահացած կամ մահվան մահճում գտնվող ծնողի կողմից, աստծո կողմից ուղարկված (երբեմն կենդանու տեղը՝ մատնանշվում է երագուն), ինչպես նաև կարող են լինել հերոսի գործողությունների ընթացքում նրա ճանապարհին հանդիպած և նրա կողմից ուշադրության արժանացած երախտապարտ կենդանիներ: Որպես օգնական հանդես եկող կենդանիները մեր հեքիաթներում բազմազան են՝ սկսած ամենավտրք մժեղից մինչև հրեղեն կամ ծովեղեն ձին կամ երբեմն հերոսի գործողությունները միշտ խոչընդոտող դևը կամ վիշապը:

1.3.1. Ձի

Ինչպես աշխարհի բոլոր ժողովուրդների, այնպես էլ հայկական հեքիաթներում մեծ է **ձին** դերը: Ձին մեծամասամբ հերոսի տրամադրության տակ է անցնում անդրաշխարհից: Ի դեպ, «Հազա-

¹⁷⁸ Топоров 19876, 398–406: Հարությունյան 2001, 10–11:

քան բլբուլ կամ Ալո-Դինոյի նաղլը» հեքիաթում առկա է խոհրդատու ձիերի երկու տիպ: Հերոսը ձիերի առաջին տիպը վերցնում է հոր ախոռից, որը սովորաբար շատ «քոսոտ» է լինում և «աչքից ընկած»: Սակայն ի տարբերություն մյուս ձիերի՝ մեջքը չի ծռում: Ձիուն լավ խնամելուց և կերակրելուց հետո (կերակրելը ձիուն հրաշագործ ուժ է տալիս) հերոսը ճանապարհվում է հազարան բլբուլը գտնելու և բերելու: Հիշյալ ձին խոսող է և խմաստուն. նա ոչ միայն հերոսին խորհուրդներ է տալիս, այլև օգնում է նրան (օդ բարձրանալով) սպանել կարմիր, սպիտակ և սև դևերին: Մյուս տիպը ծովեղեն ձին է, որը հայտնվում է ծովից և հերոսի կողմից սանձահարվելուց հետո օգնում է նրան՝ ոչ միայն անցնել ծովը, այլև, թռչելով մինչև թագավորի պատուհանը, հերոսին հնարավորություն ընձեռում վերցնել հազարան բլբուլի վանդակը: «Հրե՛, Չաչոնց թաքավորի պալատի ծովի դիհը բլբուլի դաֆազը դրած ա, կարան ինձ մի ընենց դամշի տաս, որ իրեք հարիր վաթսուըվեց տամարս դողա, ես բանցրանամ ընչար փանջարեն, ձեռդ քցես՝ միհետից դաֆազը վեր ունես, թե վե չըկալար, էկուսս էլ վե կընկնենք, կմահանանք»¹⁷⁹: Այդ ձիու մասին հերոսը տեղեկանում է քնի մեջ. ինչ-որ ձայն նրան խորհուրդ է տալիս, թե ինչպես ձեռք բերի ծովեղեն ձին: Ձիերի այս երկու տիպն էլ ունեն անդրաշխարհային ծագում: Մեկը հայտնվում է թագավորի ախոռում, մյուսը՝ ծովից: Ախոռը կամ նկուղը, ըստ Վ. Պրոպյի, պարզապես տոհմական դամբարան է, որի միջոցով հերոսը ձեռք է բերում անդրաշխարհի հետ կապված ձին¹⁸⁰: Ախոռը կամ ծովը կարելի է համարել անդրաշխարհի մուտք, որտեղից հայտնվում է ձին, որը, աստծո կամոք, հերոսին տեղեկություններ է տալիս ոչ միայն նրա անցնելիք ճանապարհի (անմահական ջրի, անմահական խնձորի կամ հազարան բլբուլի գտնվելու տեղի), այլև մոտավորապես վտանգների և այդ վտանգները շրջանցելու միջոցների մասին: Հայ ժողովրդական հեքիաթներում օդ բարձրացող ձին աղերսներ ունի առասպելաբանական թռչունների և թևավոր ձիերի հետ [Քուռկիկ Ջալալի, հունական Պեգաս, սկանդինավյան Սլեյպնիր, բաշկիրական Տուլպար, տիբեթյան Լունգտա (Քամու ձի), կելտական Ագիսկի և այլն]: «Ջարգանդ թագավորի աղջիկը» հեքիաթում պատավի նվիրած ընկույզի միջից դուրս եկած ձին խո-

¹⁷⁹ ՀԺՀ-1 1959, 36 («Հազարան բլբուլ կամ Ալո-Դինոյի նաղլը», № 1):

¹⁸⁰ Пропп 2000, 146.

սելուց և խորհուրդներ տալուց բացի, նաև թևեր է առնում և թռչում։ «Ձին լեզու կառնի, կըսե. — Չէ, մերս, դու ու խանումս նստեք շալին, Ասլան աղես էլ իմ թամբին, աստված էլ ինձ թռնելու թևեր տվեց, կթռնիմ, — էս ըսավ ու թևերը բացեց։ Ըդման էլ էրին ու թռան, էկան թագավորի քաղքի քյանարը իջան»¹⁸¹։ Հեքիաթների մեծ մասում օդ բարձրացող ձիու թևերի առկայության մասին չի խոսվում, ի դեպ, այդ հեքիաթներում ձիերն առանց թևերի էլ են թռչում տարածություն մեջ։

Տիեզերական ծառի ջուր-կրակ երկհակադրությունը դրսևորվում է նաև բազմաթիվ հայ ժողովրդական հեքիաթներում։ Հեքիաթի հերոսին օգնության հասած ձիերը մեծամասամբ ծովային ծագում ունեն։ Երբեմն պատումի ժամանակ բանասացն անցում է կատարում ծովեղեն ձիուց հրեղենի։ «Ծովի դրաղին ման ի գալի, տեհա մի հատ պուճուր քուռակ դուս էկավ, արածըմ էր, ջիբիս քյամանդ կար, քցեցի քյամանդով կալա՝ բերի, դառավ ըսենց ձի»¹⁸²։ Ծովային ծագում ունեցող այս ձիու տեղը մատնացույց են անում՝ նրան համարելով հրեղեն ձի։

Երբեմն հրեղեն ձին ընկնում է չար ուժերի տրամադրության տակ և օգտագործվում չար նպատակների համար («Ուհան աշըղն ու Քոսեն»)։ Հերոսը աղքատից ջուր խմող ծովեղեն մայր ձիուն կարողանում է սանձել և նրա միջոցով սպանել չար ուժին՝ Քոսին, և իր հարսնացուին ազատել գերությունից։ Մայր ձին՝ Ղըռխըլու դարաղը, իր աղջկան՝ Քոսի մոտ գերի ընկած Սանդուխտին խորհուրդ է տալիս. «Մանդուխտ, աղունըկի դայդա թարխը տու, Քոսեն ըլի հազար կտոր»¹⁸³։ Ինչպես տեսնում ենք, ձին խորհուրդներ է տալիս ոչ միայն հեքիաթի հերոսին։ Միջանկյալ խորհուրդները հեքիաթի այլ գործող անձանց ևս միտված են հերոսին օգնելուն։

Նվիրատվության արդյունքում հերոսի ձեռք բերած ձին իր հերթին կարող է դառնալ նվիրատու։ Հեքիաթներից մեկում («Շահ Յուսուֆի հեքիաթը») առկա է եռաստիճան նվիրատվություն. դերվիշը անժառանգ թագավորին խնձոր է նվիրում, խնձորի կճեպները թագավորի ձին է ուտում և արդյունքում ծնվում է Բաքլիբար հրեղեն ձին։ Թագավորը Բաքլիբարին նվիրում է դերվիշի նվիրած

¹⁸¹ ՀԺՀ-4 1963, 102 («Զարգանդ թագավորի աղջիկը», №7)։

¹⁸² ՀԺՀ-1 1959, 124 («Հուրի թաքավորի ախյկա հեքիաթը», №7)։

¹⁸³ ՀԺՀ-1 1959, 405 («Ուհան աշըղն ու Քոսեն», №30)։

խնձորի շնորհիվ ծնված որդուն: Իմաստուն ու հրեղեն Բաքլիբարն իր տիրոջը՝ Շահ Յուսուֆին, բազմիցս օգնում է խորհուրդներով և ֆիզիկական ուժով: Գալիս է մի պահ, երբ հանգամանքների բերումով հերոսը պետք է բաժանվի ձիուց. ձին ասում է. «Ես էսօրից հետևում եմ քեզի պետք չեմ, պոչիցս մազ քաշե, պահե՛ք բովդ, ինչ վախտ պետք կուգամ, մազս կուտաս կրակին, ես կհասնիմ»¹⁸⁴: Մազը կրակին տալը որոշ ժողովուրդների մեջ հմայական միջոց է՝ հոգիներ կանչելու, որոնք «սիրում են այրված մազի հոտը»¹⁸⁵: Եվ, քանի որ, ինչպես նշեցինք վերը, անդրաշխարհից հայտնված ձին իր մեջ կրում է հերոսի նախնիների հոգին, ուրեմն ձին անմիջապես այրվող մազի հոտը զգալուն պես կարող է ներկայանալ հերոսին: Երբեմն կենդանին հերոսին խորհուրդ է տալիս նվիրած մազերը, փետուրը կամ բուրդն իրար քսել, որն ի վերջո հանգում է կրակառաջացման գաղափարին¹⁸⁶:

Բազմաթիվ են հեքիաթները, որոնցում ձիու նվիրած մազը հերոսն օգտագործում է որպես հրաշագործ միջոց, օրինակ՝ «Էս գյուղ դևի մոր թուքն է, գուգեր մեր ճամպեն կտրե, օր դևը մեզի վսասեր, տիա ինքն էլ օրտակ է դարձե, կտղա, դու յալես իրեք մազ պոկե, քցե գյուղի մեջ»: Տղեն իրեք մազը քցեց գյուղի վրա, կարմունջ դարձավ, իրանք անցան»¹⁸⁷: Մեկ այլ հեքիաթում իմաստուն ձին հերոսի լեզուն բացելու համար իր բաշից երեք մազ է տալիս փերուն, որպեսզի նա գցի բաժակով ջրի մեջ ու խմեցնի հերոսին. «Իմ թո՛ւքիցը (էս յալիցը էլի, բաշիցը) մի իրեք մազ պոկի, ստաքանի մեչին ճուր ածա, խմի, լեզուն պնց դի ըլիլ»¹⁸⁸: Տեսնում ենք, որ մազը ծառայում է ոչ միայն որպես միջոց կանչի բանաձևով ձիուն լուր տալու համար, որպեսզի նա օգնության հասնի հերոսին, այլև վերականգնում է ժամանակավորապես համրացած հերոսի խոսելու ընդունակությունը:

Հայկական հեքիաթներում հաճախ հանդիպող «երեք» թիվը (թագավորի երեք տղա, երեք աղջիկ, երեք ձի, երեք ոչխար, երեք հարված, երեք ցանկություն, երեքգլխանի վիշապ կամ դև և այլն)

¹⁸⁴ Կարս 2013, 69 [«Շահ Յուսուֆի հեքիաթը», №7(7)]:

¹⁸⁵ Пропп 2000, 150.

¹⁸⁶ Տե՛ս Խենյան 2015ա, 232–233:

¹⁸⁷ ՀԺՀ-4 1963, 101 [«Զարգանդ թագավորի աղջիկը», №7]:

¹⁸⁸ Խենյան 2000, 20 [«Վըսկըյնքո՛ւր տղի հեքիաթը», №1(1)]:

նույնպես կարելի է կապել Տիեզերական ծառի եռամիասնության հետ: Երեք ձիերը կամ երեք ոչխարները (խոյեր) ունեն գունային տարբերակում՝ սև, կարմիր, սպիտակ, որոնք խորհրդանշական են և կապված են այս կամ այն աշխարհների հետ: Սև, կարմիր և սպիտակ (երբեմն գորշ) ձիերն ունեն տարբեր գործառույթներ և հերոսի կանչով ներկայանում են անհրաժեշտության դեպքում և որոշակի նպատակով: Սլավոնական հեքիաթներում սպիտակ ձին կապված է այնկողմնային աշխարհի հետ, իսկ կարմիր ձին ներկայացնում է բոցի գույնը, որը համապատասխանում է նրա հրեղեն ծագմանը¹⁸⁹: Այլ է պատկերը հայկական հեքիաթներում. գույնով է պայմանավորված ձիու ֆիզիկական ուժն ու արագավազությունը¹⁹⁰: Հեքիաթներից մեկում («Ամիր-Շամիրի հեքիաթը») Քոռ դևի կինը հերոսին է նվիրում սև, սպիտակ և կարմիր հրեղեն ձիերի մագերը: Այստեղ բավական է, որ հերոսը ծոցից քաշի հանի մագերից մեկը, և համապատասխան գույնի ձին կներկայանա: Այս հեքիաթի հերոսի գործողությունների ընթացքում մի ձին մի քանի անգամ է հայտնվում նրա տրամադրության տակ, և սև, կարմիր, սպիտակ ձիերը, պայմանավորված հերոսի առաջ ծառացած դժվարություններով, հերթազապում են միմյանց, օգնում նրան այնքան ժամանակ, մինչև հերոսը հասնում է իր նպատակին:

1.3.2. Վիշապ

Հնագույն առասպելների ապառառասպելականացման և ապա-ծիսայնացման արդյունքում¹⁹¹ որոշ հերոսներ և գործող անձինք մուտք են գործել հրաշապատում և կենդանական հեքիաթներ, որոնց թվում արժանահիշատակ են վիշապները: Վիշապն ամենատարբեր դրսևորումներով ու կերպարանքով հայտնի է հնուց ի վեր՝ շումերական, միջագետքյան, եգիպտական, հունական, չինական, հնդկական, ճապոնական և այլ ժողովուրդների առասպելաբանության մեջ: Վիշապների մասին առաջին հիշատակություններ-

¹⁸⁹ Пропи 2000, 147.

¹⁹⁰ «Սասնա ծռերում» Ձենով Հովանը մի կոտ (մի փութ) գարի է խոստանում իր սպիտակ, կարմիր և սև (որոշ տարբերակներում՝ բոգ, կարմիր, սև) ձիերին և հավաստիանում, թե որ գույնի ձին ավելի արագ իրեն կհասցնի Դավթի կովին: Պարզվում է, որ սև ձին է ամենաարագը [Մոկս 2015, 245 («Սասնա Դավիթ», № 115(115))]:

¹⁹¹ Տեն Հարությունյան 2010, 162: Мелетинский 1976, 518

ըը մեզ են հասել շումերական պնակիտների միջոցով: Հնագույն հիշատակություններում վիշապները նկարագրվում են որպես զարմանահրաշ էակներ, որոնք նման չեն որևէ որոշակի կենդանու՝ միևնույն ժամանակ ունենալով նմանություն նրանցից շատերի հետ (առյուծի գլուխ, շան թաթեր, թռչունի թևեր, օձի պոչ և այլն): Շումերական «Գիլգամեշ» դյուցազնավեպում մայրիների անտառի տիրակալ Խումբաբայի «...գլուխը վայրի ցուլի նման եղջյուրներ ունեն, մետաղյա ձուլվածքով ծածկված էր մարմինը. առյուծի թաթ և անգղի մագիլ ուներ, պոչը օձի կը նմաներ»¹⁹²:

Հայ առասպելաբանության մեջ վիշապը փոթորկի, պտտահողմի և ամպի անձնավորումն է, որը սովորաբար օձի տեսքով է ներկայանում, իհարկե, ընդունում է նաև զանազան այլ կերպարանքներ: Այդ չար ուժի դեմ կռվում է ամպրոպային աստվածը¹⁹³: Ժողովուրդը հնուց ի վեր Հայաստանի լեռներից շատերի համար պատմում է. «...օձեր և վիշապներ են կենում այնտեղ: Նրանք բնակվում են քարայրերում, ուր և ունեն իրենց ապարանքները կամ տաճարները. ունեն իրենց թագավորներն ու թագուհիները, գործն ու զորավարը, և իրար դեմ կռիվներ են մղում բոլորովին նման մարդկային կյանքին ու թագավորության: Այդ վիշապներն իբր իսկապես մարդիկ են, միայն «օձեղեն շապկով», որ ուզած ժամանակ հանում են և մարդկային կերպարանք ստանում: Նրանք մարդկանց հետ հարաբերություն ունեն և կանանց հետ սեր էլ են անում»¹⁹⁴: Պատահական չէ, որ հայ հրաշապատում հեքիաթներում հաճախ գլխավոր հերոսի գործողություններին նպաստում կամ խոչընդոտում են վիշապները:

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում վիշապները հանդես են գալիս հետևյալ կերպ, որոնք պայմանականորեն բաժանել ենք 6 խմբի.

ա) ըստ արտաքին տեսքի (մեկ, երկու, երեք, հինգ, յոթ գլուխ ունեցող, օձակերպ, ձկնակերպ, թռչող, բրդոտ, անտեսանելի վիշապ, դև)

Հայկական հեքիաթներում ավելի հաճախ հանդիպում են մի-գլխանի վիշապներ, սակայն, կախված հերոսի առաջ դրված խնդիր-

¹⁹² Գիլգամեշ 1963, 50–51:

¹⁹³ Տե՛ս Հարությունյան 2000, 85: Աբեղյան 1985, 117:

¹⁹⁴ Աբեղյան 1966, 136:

ների բարդությունից վիշապները կարող են ունենալ երեք, հինգ, յոթ գլուխ, նրանք կարող են հանդես գալ և՛ որպես վսասատու, և՛ որպես օգնական: Արցախի «Թընավեր կընեգլը» հեքիաթում¹⁹⁵ հանդես է գալիս հինգ վիշապ: Դրանցից չորսը քույրեր են, որոնցից մեկը հերոսի կինն է՝ կնոջ կերպարանափոխված վիշապ, որը թևեր ունի և ցերեկները թռչում է երկինք: Ամուսինը կտրում է նրա թևերը, որպեսզի ցերեկն էլ որպես կին ծառայի: Արդյունքում՝ թագավորը տեսնելով նրա գեղեցկությունը՝ որոշում է ամուսնուն այն-պիսի տեղ ուղարկի, որ չվերադառնա, որպեսզի տիրանա նրա կնոջը: Վիշապ-կնոջ քույրերը համապատասխանաբար երեք, հինգ, յոթ գլխանի են, առաջինը՝ թռչունների թագավոր, երկրորդը՝ կենդանիների, իսկ երրորդը՝ ձկների: Ի դեպ, նրանք լինելով էգ, իրենց համարում են թագավոր: Այս հեքիաթում հատկանշականն այն է, որ հերոսը վիշապ-քույրերի խորհուրդներով ի վերջո հայտնվում է անդրաշխարհում (անտառի բացատում գտնվող թռնիքով) և այնտեղ հանդիպում է մի վիշապի (միգլխանի), որի անտեսանելի ծառան, պարզվում է, հերոսի վիշապ կինն է:

Այրաբատի «Ամմահական խնձոր» հեքիաթում¹⁹⁶ հանդես է գալիս դև-վիշապ. «Հենց էնա լիսվելիս էր, տղեն կտենա էն դիհըր մի եքա դև էկավ շուլավեց ծառը, որ խնձորներն ուտի: Ջանըմսան տղեն, նետուանեղը կքաշի, տալու բաշտան դևը ծառիցը գըրըմփալեն վե կընկնի: Վրա կհասնի, որ մըն էլ տա՝ դևը վե կկենա ընենց յարալու կփախնի: Տղեն էլ կընկնի եննուցը: Դևը կերթա, կերթա՝ գըրըմփալեն կընկնի մի խոր ֆորի մեջ»¹⁹⁷: Այստեղ շուլավել բառը ցույց է տալիս դևի օձակերպ, վիշապակերպ լինելը, իսկ գըմփոցով ընկնելը ցույց է տալիս, որ դևը հսկայամարմին է: Խոր փոսի մեջ ընկնելը նշանակում է, որ դևն անցնում է անդրաշխարհ և քանի որ սողուններն են Տիեզերական ծառի արմատներին մոտ, ուրեմն այստեղ դևին կարելի է նույնացնել վիշապի հետ:

Հեքիաթներում հաճախ հանդես են գալիս թռչող վիշապներ, որոնց մուտքը հեքիաթներ պայմանավորված է նախ այն հանգամանքով, որ ժողովրդի մեջ պատահողներն ընկալվում են որպես վիշապներ, ապա՝ մարդը երբեմն ականատես էր լինում նաև գուն-

¹⁹⁵ ՀԺՀ-5 1966, 386–391 («Թընավեր կընեգլը», № 63):

¹⁹⁶ ՀԺՀ-2 1959, 23–38 («Ամմահական խնձոր», № 1):

¹⁹⁷ Նույն տեղում, 24–25:

դուծիկ եղած օձի թռիչքին: Նմանատիպ վիշապի օրինակ է Կարսի տարածաշրջանի «Ժուշկին գեներալը» հեքիաթում. «վիշապը երկնքեն փոթորկի պես էկամ, իջավ էրթըքեն»¹⁹⁸:

Վիշապի մարմինն ընդհանրապես ծածկված է թեփուկներով, որոշ հեքիաթներում նվիրատու-վիշապը հերոսին տալիս է իր բուրդը, որ նեղն ընկնելիս կրակին տա («Բենթաղ թագավորի հեքիաթը»)¹⁹⁹, որը վկայում է այն մասին, որ տվյալ վիշապը բրդոտ է:

Գարեգին Սրվանձոյանցի գրառած հեքիաթներից մեկում («Գառնիկ աղբեր») հերոսուհին ականատես է լինում ձկնակերպ վիշապների և սարսափահար լինում²⁰⁰:

բ) ըստ գործառույթների [վնասատու (ջրարգել, հերոսի կամ թռչունի հետ հակամարտող), նվիրատու-խորհրդատու]

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում վիշապը երկակի բնույթ ունի: Վնասատու վիշապները կոչված են խոչընդոտել հեքիաթի հերոսի գործողություններին. երբեմն գործողություններն ուղեկցվում են հերոսի կոլով՝ ջրարգել վիշապի հետ, որը ժողովրդին ջուր է տալիս երիտասարդ աղջիկ (արքայադուստր) զոհաբերելու պայմանով: Հայկական հեքիաթներում, հերոսից բացի, վիշապամարտի մեջ կարող է մտնել թռչունը, շունը (կերպարանափոխված), առյուծը և այլն: Բազմաթիվ են հեքիաթները, որոնցում վիշապները հանդես են գալիս որպես նվիրատու և խորհրդատու: Վիշապի կողմից տրված առարկաները կարող են լինել և՛ հրաշագործ (սփռոց, մահակ, սանր և այլն), և՛ պարզապես հերոսի՝ ինչ-որ մեկին ներկայանալու միջոց, օրինակ. «...էդ մարթը կնգանը տված յայլուխը մետըն ա քըցում, տո՛ւս օնում քեթը սրվում, օշափը տեսնում ա յայլուխը, ճընանչում»²⁰¹: Հայկական հեքիաթներում սովորաբար խորհրդատու է կերպարանափոխված վիշապը: Ոչ կերպարանափոխված վիշապների խորհուրդները սովորաբար հերոսին վնասելու նպատակով են արվում, օրինակ՝ թագուհու՝ վիշապի հետ ամուսնության պարագայում, մեծամասամբ, հերոսին վերացնելու նպատակով վիշապը խորհուրդ է տալիս կնոջը՝ ինչ քայլերով իրականացնի հերոսի ոչնչացումը:

¹⁹⁸ ՀԺՀ-4 1963, 432 [«Ժուշկին գեներալը», №1 (հվծ.)]:

¹⁹⁹ ՀԺՀ-4 1963, 257–270 («Բենթաղ թագավորի հեքիաթը», №28):

²⁰⁰ Սրուանձտեանց 1876, 156 («Գառնիկ աղբեր», №1):

²⁰¹ ՀԺՀ-5 1966, 387 («Թընալեր կընեզը», №63):

գ) կերպարանափոխված վիշապ (ծերունի, դերվիշ, երիտասարդ, աղջիկ, հանգուցյալ, թագավոր)

Վիշապ ↔ մարդ կերպարանափոխությունը հայ ժողովրդական հեքիաթներում կատարվում է կամ կախարդանքի արդյունքում, կամ անպտուղ ծնողներին աստծո (դերվիշ, ծերունի) կողմից ուղարկված գավակի տեսքով: Կախարդանքի արդյունքում վիշապի կերպարանափոխված արքայազնը կամ արքայադուստրը կարող է վերականգնել իր նախկին կերպարը այն դեպքում, եթե հերոսը կարողանա իր համար ձեռք բերել ինչ-որ տեղեկատվություն: Մուշի հեքիաթներից մեկում՝ «Հովվի հեքիաթ», կատարվում է վիշապ ↔ երիտասարդ և վիշապ ↔ աղջիկ կերպարանափոխություն: Հերոսը հրաշագործ մատանու միջոցով վիշապներին դարձնում է աղջիկ և տղա, որոնց խորհուրդների միջոցով նա դառնում է թագավոր²⁰²: Կերպարանափոխված վիշապները ոչ միշտ են գործում ի շահ հերոսի: Նույն տարածաշրջանի մեկ այլ հեքիաթում վիշապի փոխակերպված ծերունին վնասատու լինելով հանդերձ՝ ակամա դառնում է նվիրատու, որովհետև արքայազնը նրա իսկ խնդրանքով սկսում է մորուքից ոջիլներ հանել, արդյունքում ձեռք բերելով այն սենյակների բանալիները, որոնցից մեկում փակված են հրեղեն ձիերը²⁰³: Հրեղեն ձիու խորհուրդներով և օգնությամբ հերոսը կարողանում է դուրս գալ վիշապի տիրույթներից, այնուհետև իր խելքով հաղթել նրան:

դ) հանդես գալու կերպը (միայնակ, այլ վիշապների հետ՝ յոթ, քառասուն)

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում վիշապը մեծամասամբ հանդես է գալիս միայնակ: Ջրարգել (ժողովրդի համար արգելափակում է ջրի հոսքը՝ փոխարենն աղջիկ կամ արքայադուստր պահանջելով), արծվի ձագերն ուտող (պայքար անդրաշխարհի և այսրաշխարհի միջև), կերպարանափոխված (աղջիկ ↔ վիշապ, երիտասարդ ↔ վիշապ, ծերունի ↔ վիշապ), հերոսի մեռած նախնու կերպարանափոխված, աստծո կողմից ուղարկված վիշապների առաքելությունն իրականացվում է միայնակ: Առաջին երկու դեպքում վիշապը վնասատու է, իսկ մյուս երեք դեպքերում՝ խորհրդատու կամ նվիրատու:

²⁰² ՀԺՀ-12 1984, 558–563 («Հովվի հեքիաթ», № 71):

²⁰³ ՀԺՀ-12 1984, 24, («Բելիկ», № 2):

Վիշապների՝ խմբով (երեք, յոթ, քառասուն) հանդես գալը հեքիաթներում պայմանավորված է նրանց առաքելությունն իրագործելու դժվարության (անմահական խնձորները պահպանել, արքայադուստրեր հափշտակել) հանգամանքով կամ արյունակցական կապով (վիշապագներ, եղբայրներ, քույր-եղբայր): Առաջին դեպքում վիշապները պարտվում են վիշապամարտում, և հերոսը հասնում է իր առաջ դրված խնդրի լուծմանը: Երկրորդ դեպքում՝ սովորաբար վիշապները հանդես են գալիս որպես նվիրատու և խորհրդատու:

ե) հանդես գալու տեղը (անդրաշխարհ, այսրաշխարհ, երկինք, գետերի ու աղբյուրների ակունք, ծառի տակ),

Ըստ Տիեզերական ծառի մասին պատկերացումների՝ օձը (վիշապը) տեղակայված է ծառի ստորին մասում: Հետևաբար վիշապը կապված է ստորերկրայքի հետ: Հայկական հեքիաթներում վիշապը մեծամասամբ հանդես է գալիս աղբյուրի կամ գետի ակունքի մոտ, ծառի տակ, հայտնվում է սարի գլխից կամ սարի միջից, որոնք անդրաշխարհը այսրաշխարհի հետ կապող օղակներ են: Հեքիաթի հերոսը հաճախ մարտնչում է անդրաշխարհի ներկայացուցիչ վսասատու վիշապի հետ կամ այսրաշխարհում, կամ անդրաշխարհում: Որոշ հեքիաթներում վիշապը հայտնվում է երկնքից: Թոշող՝ թևավոր վիշապներն ակնհայտորեն ունեն առասպելական ծագում. նրանք մեր հեքիաթներում հանդես են գալիս և՛ որպես վսասատու, և՛ դրական հատկանիշներով՝ որպես նվիրատու և խորհրդատու: Որոշ հեքիաթներում երկնքից իջած վիշապը նվիրատու է ի շահ իրեն. հերոսին ձի և ոսկի է տալիս, որ գնա «փլան թագավորի աղջիկը բերի» իր համար²⁰⁴: Մեկ այլ թոշող վիշապի օրինակ է արքայագն $\leftrightarrow$ վիշապ կերպարանափոխությամբ վիշապը. արքայագնը չի հանդուրժում հոր կատարած անիրավությունը, այն է՝ արքայադուստր փեսացուների գանգերից յոթ հարկանի պալատ կառուցելը, և աստծուն խնդրում է իրեն թոշող վիշապ դարձնի, որպեսզի չտեսնի հոր կատարած անիրավությունը²⁰⁵: Այս վիշապի օգնությամբ և խորհուրդներով հերոսը փրկում է Չինումաչին թագավորի աղջկան՝ վիշապի քրոջը, հանձնում նրան, վերջինս քրոջը տալիս է հեռոսին, իսկ ինքը վերադառնում երկինք:

²⁰⁴ ՀԺՀ-6 1973, 679 («Թագավորն ու դերիշը», №174):

²⁰⁵ ՀԺՀ-1 1959, 266 («Ոսկե քաքով տղի հեքիաթը», №18):

զ) ըստ հարազատության աստիճանի (վիշապագն, վիշապամայր, վիշապի քույր, վիշապի եղբայր):

Հատկանշական է, որ մեր հեքիաթներում, ի տարբերություն մյուս կենդանիների, վիշապը երբեմն հանդես է գալիս հոր, մոր, եղբոր կամ քրոջ հետ: Նա վիշապ հորից կարող է ստանալ ժառանգություն: Հեքիաթներից մեկում վիշապն իր հայր վիշապից ստացած հրաշագործ առարկաները՝ մահակը, սանրը և ջրով լիքը շիշը տալիս է հերոսին և խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես սպանի իր մյուս երկու եղբայրներին, որոնք հանել էին վիշապի աչքերը՝ հրաշագործ առարկաները յուրացնելու համար, և ձեռք բերի իր աչքերը: Մարդակեր քրոջից ազատվելու համար էլ նա հերոսին նաև տալիս է կարմիր, սև և սպիտակ ձիերի մագերը, որ նրան օգնության հասնեն²⁰⁶: Իսկ մեկ այլ հեքիաթում վիշապ պառավի երեք վիշապ տղաները հերոսին հրաշագործ սփռոց, ոսկի փթորող էշ և կոպալ են տալիս²⁰⁷: Ի դեպ, հերոսը պառավ վիշապի մոտ է հայտնվում թոչունի նվիրատվության շնորհիվ (երեք փետուր), որն արվում է ի նշան երախտագիտության՝ թակարդից ազատելու համար: «Թագավորին վեպը» հեքիաթում խորհրդատու են վիշապամայրը և նրա երեք վիշապագները, որոնց տարիքն էլ է ընդգծվում՝ 100, 200 և 300 տարեկան: Հերոսը հաջորդաբար վիշապ-եղբայրների խորհուրդները ստանալով՝ ի վերջո հայտնվում է «երեք հարյուր ու հազար» տարեկան վիշապամոր մոտ, որի ծխական արարողությունից հետո հերոսը, գոռավի ոտից կապած, հաննում է այն տեղը, որտեղ գտնվում էր թագավորի ասած «բյուրբյուրը»²⁰⁸: Մեկ այլ հեքիաթում հերոսը եղբայրանում է յոթ եղբայր-վիշապների հետ²⁰⁹:

Հարկ է անդրադառնալ նաև Սինամ թագավորի մասին հեքիաթախմբին, որտեղ կախարդանքով վիշապի կերպարանափոխված արքայազնը կամ արքայադուստրը հերոսին խորհուրդներ տալով՝ ուղարկում է ինչ-որ տեղեկության հետևից՝ կախարդանքը վերացնելու համար²¹⁰:

²⁰⁶ ՀԺՀ-6 1973, 129–139 («Ղըզարածը», № 24):

²⁰⁷ ՀԺՀ-8 1977, 135–139 («Տուր կոպալ, կաց կոպալ», № 21):

²⁰⁸ ՀԺՀ-6 1973, 628–632 [«Թագավորին վեպը», № 163 (հվծ.)]:

²⁰⁹ ՀԺՀ-8 1977, 197 («Փափլվանի հեքիաթը», № 26):

²¹⁰ ՀԺՀ-3 1962, 85–94 («Մըմալոն թագավոր ու Գյուլ», № 5); Գրիգորյան 1983, 76–81 [«Սինամ թագավորի խեքաթը», № 2(10)]; Խաչատրյան 1999, 47–48 [«Սինամ թըղվուր», № 3(5)]; ՀԺՀ-16 2009, 48–53 («Սինամ

Տեսնում ենք, որ հայկական ժողովրդական հեքիաթներում վիշապը վնասատու լինելով հանդերձ՝ ավելի հաճախ հանդես է գալիս որպես նվիրատու և խորհրդատու՝ դրանով իսկ նպաստելով հերոսի ճանապարհին առաջացած խոչընդոտները հաղթահարելուն նպաստելուն:

1.3.3. Ոչխար

Հեքիաթների բազմաթիվ մոտիվներ կապված են *ոչխարի* (*խոյի*) հետ, որոնց մեջ ոչխարի գործառույթը բազմազան է: Որոշ հեքիաթներում ոչխարները եռագույն են՝ սև, կարմիր ու սպիտակ, և գտնվում են այս ու այն աշխարհներն իրար հետ կապող հորի հատակում: Ըստ հեքիաթի՝ ոչխարների գույները խորհրդանշում են նրանց պատկանելությունը լույս և մութ աշխարհներին: Հեքիաթներից մեկում անդրաշխարհում հանդիպած աղջիկներից մեկը՝ թագավորի փոքր տղայի ընտրյալը, խորհուրդ է տալիս նրան, թե երբայրների դավաճանության դեպքում ինչպես դուրս գա լույս աշխարհ. «Կքյննս դվեր, հրենի ընդեղ տեղ կա, պլոշչադ, կնստես, ճամփա կըպահես, երեք դոչ պղի կյնլ, մեկը՝ սև, մեկը՝ սպիտակ, մեկն էլ՝ կարմիր գույնի: Էն սևը նստես, քե սև երգիր կտանի, սպիտակը նստես, էս աշխարհը կհանի՝ ուր քո աշխարը, կարմիրը նստես, կարմիր աշխար կտանի: Լնվ մտիտ ըլի»²¹¹: Մեկ այլ հեքիաթում դևերի մոտ գերի ընկած փոքր քույրը թագավորի տղային սովորեցնում է՝ սկզբում ո՞ր ոչխարին նստի. «Համա չըլնեմ-չիմանամ աղաք Սիպտակի վրեն ընկնես, թե չէ Սիպտակը քեզ կըցի Կարմրի վրեն, Կարմիրն էլ՝ Սևի վրեն, Սևն էլ քեզ Մութն աշխարք կհանի»²¹², կամ՝ պառավը խորհուրդ է տալիս Թուրքման օղլուն՝ ինչպես դուրս գա լույս աշխարհ. «Տղա ջան, էս ճամփով կերթաս, քեզի ոստ գուգա չայիր-չիման տեղըմ: Էնդեղ իրեք հատ դոչ կարծին: Մեկը՝ սև, մեկը՝ կարմիր, մեկը՝ ճերմակ: ...Քեզի քըցես կը սև դոչի վըրեն, էսիկ կենե, օր քեզի տանի սև աշխարք: Էման էրա, օր ընկնիս կարմիր դոչի վըրեն: Էն էլ գուգե, օր տանի կարմիր ծովը: Հըմը դու թեզըմ քեզի քըցես կը ճերմակ դոչի վըրեն, քեզի տանե

թագավոր և Գյուլ», №6); Կարս 2013, 79–87 [«Միմամ թագավորի հեքիաթը», №1]:

²¹¹ Խենյան 2000, 21 [«Թագավորի տղեն ու գնրութ դուշը», №2(2)]:

²¹² ՀԺՀ-2 1959, 29 («Ամմահական խնձոր», №1):

լուս աշխարք»²¹³։ Հայկական հեքիաթներում սև, կարմիր, սպիտակ ոչխարների կամ խոյերի միջոցով հերոսի՝ լույս աշխարհ դուրս գալու մոտիվը, ըստ Հանս-Յորգ Ութերի դասակարգման, համապատասխանում է ATU 301 տիպի հեքիաթներին²¹⁴։

Խոյը միայն հեքիաթի հերոսին լույս աշխարհ դուրս բերելու գործառույթ չի կատարում։ Բազմաթիվ հրաշապատում հեքիաթներում պալատը, որտեղ գտնվում է անմահական խնձորը կամ հագարան բլրովը, հսկում են առյուծն ու խոյը։ Հերոսը փոխատեղում է նրանց առջև դրված դմակը և խոտը. երախտապարտ կենդանիները նրան ճանապարհ են տալիս²¹⁵։ Սրանից պետք է հետևեցնել, որ խոյն այս և այն աշխարհների միջև սահմանային պահապանի գործառույթ է կատարում։

1.3.4. Առյուծ

Աշխարհի շատ ժողովուրդների առասպելաբանությունում և բանահյուսության մեջ առյուծը բարձրագույն աստվածային ուժի, հզորության, իշխանության և վեհության, ինչպես նաև արևի ու կրակի խորհրդանիշ է։ Առյուծի կերպարի հետ են կապվում նաև խելքը, ազնվությունը, հոգատարությունը, արդարությունը, հպարտությունը, քաջությունը։ Էգ առյուծը և՛ մայրության խորհրդանիշ է, և՛ բազմաթիվ մայր-աստվածություններին ուղեկցող հատկանիշ²¹⁶։ Հեքիաթներում մայր-առյուծի կաթը դիտարկվում է որպես հզոր դեղամիջոց, որը գրեթե անհնար է ձեռք բերել։ Եվ պատահական չէ, որ հայ ժողովրդական հեքիաթներում հիվանդին (թագավոր, թագավորի աղջիկ և այլն) բուժելու համար հեքիաթի հերոսին ուղարկում են առյուծի կաթ բերելու²¹⁷։ Առյուծն իր կաթը նվիրաբերում է երախտագիտությունից դրդված։ Իսկ երախտագետ առյուծը հերոսին ոչ միայն կաթ է տալիս, այլև՝ խորհուրդ, թե կաթը ինչ ձևով տանի. «Իմ կաթը հեշ մի ամանով չես կրնա տանի, էդոր հմար իմ ձագերից մեկին բտի սպանես, փոստը տիկ հանես, օր կրնանաս

²¹³ Կարս 2013, 91–92 [«Օխտ ախպոր թուրը», № 10(10)]:

²¹⁴ Uther 2011, 177:

²¹⁵ Կարս 2013, 36 [«Ժլատ թագավորի հեքիաթը», № 1(1)]:

²¹⁶ Снн Соклов 1988a, 40–43.

²¹⁷ Հեքիաթների այս տիպը համապատասխանում է ATU 611 թվահամարին, տես Uther 2011, 351:

իմ կաթը տանիս: Էդոր հմար տար իմ ձագերից մեկին սպանե, տիկ հանե, հմը էսպես էրա, օր ձենը անգաջս չընկնի, թե չէ սաղ կտորդ անգաջդ կթողնիս»²¹⁸: Մեկ այլ հեքիաթում առյուծը նախքան տղային կերակրում է իր կաթով և մեծացնում. «...ասլանի կաթն ա կերել, է: Հըմի ինչ թավուր հիվանդ որ մի ստաքան ասլանի կաթ խմի՝ նա էն հադաղը կսաղանա: Էն ինչ ասել են՝ անմահական կաթը, էն ասլանի կաթն ա»²¹⁹: Հեքիաթներում դժվարությամբ ձեռք բերվող բոլոր հեղուկներն ու առարկաներն օժտված են հմայական կարողությամբ և դրանց միջոցով որոշակի գործառույթներ են իրականացվում հերոսի կողմից:

«Ջումշուղը և Մումշուղը» հեքիաթում երկվորյակ հերոսներից մեկը եղբորը փնտրելու ճանապարհին ոտքը թարախակալած առյուծի է հանդիպում և պատռում թարախապալարը: Առյուծը «...քարի տակին կույ ա կյանլի, որ թարախը քյնըմ ա, ոտը հովանըմ ա հա, ասըմ ա.— Իսանաթ նա, տոնս արի, ինչ ուզես, կկատարեմ»²²⁰: Երախտապարտ առյուծը իր երեք ձագերից մեկը նրան է նվիրում: Մի քանի օր անց էլ երկվորյակ եղբորն է մյուս ձագը նվիրում՝ մտածելով, որ նա իր ոտքը բուժած նույն տղան է:

1.3.5. Կով

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում երբեմն նվիրատու և խորհրդատու է դառնում *կովը* կամ *եզը*: «Պոլոտ կյով» հեքիաթում խորթ մայրն աղջկան շատ է ճնշում: Պոչատ կովը աղջկան խորհուրդ է տալիս չվախենալ, պոչից բռնել և հետևել իրեն: Կովը աղջկան տանում է ձորի մեջ մի պառավի մոտ, պառավը աղջկա «գլընիս մըտուց մանչ ան ճըրոն, ոսկը գլընդնիք կախվալ անկանջեն, անու վիզ հըմեն էլնալ ոսկը»²²¹: Այստեղ կովը հավանաբար որբ աղջկա մոր հոգին է վերամարմնավորում ու դառնում նաև նվիրատու: Հայկական մի շարք հեքիաթների²²² այս տիպը, ըստ Հանս-Յորգ

²¹⁸ Կարս 2013, 71 [«Շահ Յուսուֆի հեքաթը», №7(7)]:

²¹⁹ ՀԺՀ-8 1977, 143 («Ասլան-Բալասի», №22):

²²⁰ Խենյան 2008, 73 [«Ջումշուղն ու Մումշուղը», №10(10)]:

²²¹ ՀԺՀ-17 2012, 150 («Պոլոտ կյով», №18):

²²² ՀԺՀ-17 2012 («Պոլոտ կյով», №18): ՀԺՀ-18 2016 («Կարմիր կովի խեղճաթը», №6): ՀԺՀ-14 1999 («Թմնջուման խաթուն», №16): Վարդանյան 2003, 69–70 («Ոսկե սելի հեքիաթը»):

Ութերի՝ հեքիաթների տիպերի դասակարգման, համապատասխանում է ATU 511 և ATU 511A թվահամարներին, մասնավորապես B505 և B115 մոտիվներին (մոտթված կոլի ոսկորները և եղջյուրները գոմում թաքցնելու մոտիվը)²²³:

1.3.6. Նվիրատու և խորհրդատու այլ կենդանիներ

Հեքիաթի հերոսի ճանապարհին տարբեր իրավիճակներում հայտնվում են ամենատարբեր կենդանիներ, որոնց նա լավություն է անում: Երախտապարտ կենդանիները, փոխհատուցելով նրա արած լավությունը, օգնում են հերոսին դուրս գալ անելանելի վիճակներից:

«Չոփչին» հեքիաթում հերոսն իր աշխատած փողը տալիս է չար երեխաներին և փրկում *շան*, *կապվի* և *օձի* ձագերին: Երախտագետ կենդանիները ողջ հեքիաթի ընթացքում իրենց խորհուրդներով ուղեկցում են հերոսին: Օձի խորհրդով հերոսը տեր է դառնում հրաշագործ մատանու, որը նրան նվիրում է օձերի թագավորը: Բազմաթիվ փորձությունների ենթարկվելով՝ հերոսը կորցնում է հրաշագործ մատանին, բայց երախտապարտ շան ու կատվի օգնությամբ մատանին վերադարձվում է հերոսին²²⁴:

Օձերը, ձկները, գորպերը, ինչպես նշեցինք վերևում, զբաղեցնում են Տիեզերական ծառի ստորին մասը: Նրանք կապված են ստորերկրայքի հետ և երբեմն հանդես են գալիս որպես կերպարանափոխություններ: Հայկական հեքիաթներում սովորաբար հերոսը գորտին հանդիպում է ջրհորում կամ լճակում, որը ցույց է տալիս նրա կապը ստորջրյա աշխարհի հետ: Նա ընդերքի ջրերի պահպանն է և հերոսին առաջադրված հարցի պատասխանով առաջնորդվելով՝ թույլ է տալիս նրան ջուր վերցնել ջրհորից²²⁵: Գորտի պաշտամունքի հետքեր են պահպանվել Հայաստանի որոշ տարածաշրջանների նախապաշարմունքներում և սովորույթներում²²⁶, մասնավորապես՝ գորտին սպանելիս երեք անգամ թքում են իրենց ձեռքերին և ոտքերին՝ վախենալով աստծո անեծքից, կամ գորտին այրել չի կարելի, որովհետև անձրև կտեղա: Այսպես, հեքիաթներ-

²²³ Uther 2011, 297:

²²⁴ Կարս 2013, 141–144 [«Չոփչին», № 20(20)]:

²²⁵ Խենյան 2008, 75 [«Բազրգյանի հեքիաթը», № 11(11)]:

²²⁶ Տեն Լալայան 1988, 442: ՀԱԻԱ, FEI:, FEII:

րից մեկում թագավորն աչք է դնում հարսին՝ աղջիկ դարձած գորտին, և տղային այնպիսի բան է հանձնարարում, որ չկարողանա կատարել: Անդրաշխարհային ծագում ունեցող գորտ-աղջիկը հանդես է գալիս որպես նվիրատու. թագավորի հանձնարարականները կատարելու համար նա մի բանալի է տալիս ամուսնուն՝ արքայազնին և խորհուրդներ տալիս՝ զցել բանալին այն լճակը, որտեղ ինքը գորտի կերպարանքով սպրելիս է եղել. «Մը վախենա, աստված օղորմած է, առ բալնիք, էլման գնա կանի ճրի պոուկ, թալ բալնիք ճրի մեջ, ըսե՛ մամ խաթուն, Շուշան խաթուն զուր փետե ծին կուզե»²²⁷:

Ինչպես այս հեքիաթում, այնպես էլ մի շարք հեքիաթներում *փայտե ձին* ունի հրաշագործ հատկություն: «Փետե ձին» հեքիաթում թագավորի փեսան իր սարքած փայտե ձին նվիրում է թագավորի տղային: Թագավորի տղան հեծնում է ձին, քշում, և պարզվում է, որ այդ ձին հրաշագործ հատկություններ ունի²²⁸:

Մեկ այլ հեքիաթում թագավորի տղան, բազմաթիվ փորձություններ հաղթահարելուց հետո, դեպի տուն վերադարձի ճանապարհին մի *ջեյրան* է տեսնում և հետապնդում: Ջեյրանը դևի կողմից գերված և քարայրում պահված մի աղջիկ էր: Աղջիկը հերոսին խորհուրդ է տալիս դևին սպանելու համար կայրե կարասից թուրը հանել²²⁹:

Հանգուցյալների վերամարմնավորված հոգին դրսևորվում է բազմաթիվ հեքիաթներում: «Թագավորի պզտի տղեն» հեքիաթում խորհրդատուի դերում հանդես է գալիս *սողվեսը*, որը երախտագետ հալիվորի վերամարմնավորված հոգին է. աղվեսն ուղեկցում է հերոսին մինչև հեքիաթի հանգուցալուծումը: Այս հեքիաթում աղվեսը ոչ միայն հերոսին մատնացույց է անում հազարան բլրովի, անմահական ջրի ու անմահական խնձորի գտնվելու վայրը, այլև ամբողջ հեքիաթի ընթացքում պահապան հրեշտակի նման հսկում է նրա գործողությունները: Երբ հեքիաթի հակահերոսները՝ թագավորի մյուս երկու տղաները, նրա բերածները հափշտակում ու նրան հորն են գցում, նորից հայտնվում է աղվեսը և ասում. «Տեսա՛ր՝ ախարտանքդ ինչ օյին հանին գլխդ: Քեզի թո-

²²⁷ ՀԺՀ-11 1980, 201 («Գորտան հեքիաթ», №16):

²²⁸ ՀԺՀ-1 1959, 99 («Փետե ձին», №5):

²²⁹ ՀԺՀ-1 1959, 176 («Նաչար-Օղլու հեքիաթը», №10):

դին, իրանք գնացին, օր հորդ քովը պարզերես էղին, — կըսէ ու պոչը կը կախէ հորը, պոչը կը երկննա, կը հասնի տղին: Էսի պոչից բռնէ, դուս կուգա հորից»²³⁰: Փաստորեն ծերունու՝ աղվեսի մեջ վերամարմնավորած հոգին օգնում է հերոսին անդրաշխարհից անցնել լույս աշխարհ:

Հերոսին երբեմն օգնության են հասնում *մրջյունները, մեղները* և *մեղունները*, որոնք, ի նշան երախտագիտության, հերոսին են տալիս եղունգը, ոտքը կամ թևը (հրաշագործ առարկաներ), որ նեղության մեջ ընկնելիս օգնության հասնեն: Այսպես, օրինակ, հերոսը իր հրաշգործ սփռոցի միջոցով կերակրում է սոված մրջյուններին. «Դրանք էլ հ'իրանց դնգիցը տվին, թե նեղ տեղը ընկնես՝ տուր կրակին, կհասնենք»²³¹: Մեկ այլ հեքիաթում. «Տղեն գյամուցը վեր էկավ, գնաց սղոցով մի մենձ փետ կտրեց, ուրաքով էրեսը տաշեց, քցեց էտ առվի վրին: Մրչմներն ընկան ճամփա ու գնացին: Ետի մի մրչիմը իրա ոտը կտրեց, տվուց տղին, ասեց. — Առ էս ոտս, գնա, աստված քեզ հետ, մի վախենալ, ինչ վախտ որ նեղ տեղ ընկնես՝ մեզ իմաց տու»²³²: «Ջանսըզը» հեքիաթում, ի երախտագիտություն հերոսի արած լավության, «Մըժեղների թաքավորը ջերից հանեց գրիչ, տվեց էդոր. կըսէ. — Նեղ տեղ օր գընգնիս, թըղթիմ վըրեն գըրէ ընձի. «Օգնության հասեք»²³³: Մեկ այլ հեքիաթում հերոսին իր երախտագիտությունն է հայտնում մեղուն՝ տալով իր թևը. «Գնացին էն ծառին հասան, որ մեղրաճանճերը սաղ էլ ըտեղ ին թոփ էլել: Տղեն թելի մի տուտը կապեց ծառիցը, մի տուտն էլ կապեց գյամուց, գյամին քշեցին: Գնացին հասան էն կղզին»²³⁴: Ինչպես տեսնում ենք այս վերջին օրինակներից, երախտապարտ մրջյուններն ու միջատները հերոսին օգնության են հասնում միմյանցից տարբերվող եղանակներով, որոնք խարսխված են նախնական առասպելաբանական պատկերացումների վրա: Միջատները տեղակայված են Տիեզերական ծառի բոլոր երեք մասերում՝ արմատներից մինչև գագաթ՝ կախված նրանց օդում կամ ցամաքում ապրելու հատկություններից²³⁵:

²³⁰ Կարս 2013, 42 [«Թագավորի պգտի տղեն», № 2(2)]:

²³¹ ՀԺՀ-1 1959, 260 («Ոսկե քաքով տղի հեքիաթը», № 18):

²³² ՀԺՀ-1 1959, 304 («Դավթի հեքիաթը», № 21):

²³³ Կարս 2013, 75 [«Ջանսըզը», № 8(8)]:

²³⁴ ՀԺՀ-1 1959, 305 («Դավթի հեքիաթը», № 21):

²³⁵ Топоров 1988a, 181–182; Соколов 1988b, 202–203.

Այսպիսով՝ հայ ժողովրդական հեքիաթներում հերոսի նպատակին հասնելու ճանապարհին մեծ դեր ունեն օգնական կենդանիները՝ իրենց խորհրդատվությամբ և նվիրատվությամբ: Հստ հնագույն պատկերացումների՝ մարդու և բնության, մարդու և կենդանական աշխարհի կապը սերտ է եղել. կենդանիներից շատերը հանդես են եկել նախահոր դերում, որոնցից սերել են տարբեր ազգեր, ուստի կենդանիները, որպես մարդկային հասարակության զարգացման ընթացքում հանդես եկած կարևոր օղակ, զգալի հետք են թողել բանավոր ավանդության մեջ: Հատկապես հեքիաթների պոմեներում նրանց վերագրվել է օգնականի դեր: Կենդանիները խոսում են մարդկային լեզվով, օժտված են գերբնական ուժով և տարածության մեջ մեծ արագությամբ տեղաշարժվելու ունակությամբ: Կենդանիներն իրենց մեջ կրում են հերոսի նախնիների հոգին, գիտեն հերոսի անցնելիք ճանապարհի վրա ծառացած դժվարությունների մասին և կապող օղակ են այս և այն աշխարհների միջև:

1.3.7. Թռչուններ

Թռչունը նույնպես կապված է մարդու տոտեմական պատկերացումների հետ: Թռչուն-նախնին հնուց ի վեր իր դրսևորումն է գտել հայ ժողովրդական հեքիաթներում: Հեքիաթի հերոսի մեռած նախնու հոգին թռչնի կերպարանքով²³⁶ հայտնվում է նրա ճանապարհին՝ երագում թե արթմնի, անդրաշխարհում թե այսրաշխարհում, խոշորամարմին թե փոքրամարմին: Հնագույն ժամանակներից մարդու՝ տիեզերական պատկերացումների գաղափարն արտացոլող Տիեզերական ծառի վերնամասում տեղակայված թռչունը²³⁷ միշտ եղել է մարդու հետաքրքրությունների շրջանակում: Թռչունի հավաքական կերպարը հայկական հեքիաթներում բազմազան է. բանասացն ազատ է հեքիաթապատման ժամանակ: «Բլբլու», «ղուշ» կամ «ղազ» ասելով՝ բանասացը երբեմն նկատի չունի թռչունի որոշակի տեսակ. պատումի ընթացքում է ունկնդրին պարզ դառնում՝ ինչպիսի թռչունի մասին է խոսքը:

²³⁶ Արեղյան 1975, 17:

²³⁷ Топоров 19876, 398–406.

Հայկական հեքիաթներում հանդես եկող թռչունների բազմազանության մեջ հիմնականում կարելի է առանձնացնել հետևյալ տիպերը.

- ա) թռչուններ (բլբուլ (սոխակ), աղաժնի, որոնք օգնում են հերոսին վերակենդանանալու կամ վերականգնելու մարմնի վնասված մասերը,
- բ) թռչուններ (ղուշ, զմրուտ ղուշ), որոնք իրականացնում են հերոսի տեղափոխությունը անդրաշխարհից այսրաշխարհ և ընդհակառակը,
- գ) երախտապարտ թռչուններ [աղաժնի (ղոխ), բլբուլ, բազե], որոնց խորհուրդների օգնությամբ հերոսը վերահսկում է իր հետագա քայլերը՝ խուսափելով վերահաս վտանգից,
- դ) թռչուններ (աղաժնի, ղուշ, վայրի սագ, թութակ, դովլատ ղուշ), որոնք որոշում են հերոսի ճակատագիրը կամ օժտում են շնորհներով,
- ե) հերոսի կերպարանափոխություն թռչունի (աղաժնի, ղուշ, բլբուլ) կամ հակառակը:

Ինչպես նշեցինք վերը, հեքիաթի հերոսի մեռած նախնու հոգին թռչնի կերպարանքով հայտնվում է նրա ճանապարհին (սովորաբար ծառի տակ հանգստանալիս) կամ երագում: Ախոյանի (վասսալուտի) կողմից վնասված, երբեմն մեռած կամ քար դարձած, մոտալուտ վտանգին ենթակա հերոսը կարիք ունի միջամտության. վրա է հասնում նվիրատու և խորհրդատու թռչունը: Հատկապես խաթարված մարմնի մասերի վերականգնման գործընթացը հաճախ պայմանավորված է թռչնային խորհրդով ու նվիրատվությամբ: «Ժլատ թագավորի հեքաթը կամ հազարան բիլբուլ» հեքիաթում (ATU 550)²³⁸ հերոսի նախանձ եղբայրները հանում են նրա աչքերը և գցում գրպանը: Կուրացած հերոսը վերականգնում է իր տեսողությունը թռչունի թողած փետուրով և այն օգտագործել կարողանալու խորհրդով. «Մե օր էլ էրկու բլբուլ կուգան կը իջնեն էդ ծառի վրա, մեկը մեկելին կըսէ. — Էս տղեն ընչի՞ է քոռացել:

Էս մեկը կըսէ. — Էսոր ախպերտինքը նախանձից աչքերը հանեցին:

— Բա էլ իլաջ չկա՞ն էսոր աչքերը լավալու, — կըսէ մեկելը:

²³⁸ Uther 2011, 318–319:

— Կա, հմի մենք օր թոանք, ես մե բմբուլմ կքցեմ, թող ման գա գտնի, աչքերը ջերն են, դնե իրանց տեղերը, բմբուլը զարկե աղբրի ջրի մեջ, քսե աչքերին, կը լավնա»²³⁹:

Ի դեպ, փետուրը առանց աղբյուրի ջրի մեջ թաթախելու ի գորու չէ վերականգնել տեսողությունը: Երկրի ընդերքից բխող ջուրը կապն է անդրաշխարհի և այսրաշխարհի միջև, իսկ սոխակը (եթե համարենք, որ այս պարագայում բլբուլը սոխակն է)՝ հերոսի մեռած նախնու հոգին: Ակնհայտ է ջրի (թերևս անմահական) բուժարար հատկությունը թոչնի փետուրի համադրությամբ:

Նմանատիպ նվիրատվություն կա նաև «Աղունիկի հեքիաթը» (ATU 706)²⁴⁰ պատումում, որտեղ հերոսը աղավալու փետուրի միջոցով վերականգնում է իր կորցրած ձեռքերը²⁴¹:

Կարսի հեքիաթներից մեկում քարացած հերոսի վերակենդանացումը նույնպես իրագործվում է թոչնային խորհրդի օգնությամբ²⁴²: Ըստ այդ խորհրդի՝ թագավորի տղան պետք է իր նորածին որդուն մորթեր և արյունով լողացներ հերոսին: Կենարար հեղուկով հիվանդին, մեռածին կամ քար դարձածին լողացնելու մոտիվը տարածված է ոչ միայն հայ ժողովրդական, այլև աշխարհի շատ ժողովուրդների հեքիաթներում²⁴³: Հեքիաթների մեծ մասում վերակենդանանում է նաև անմեղ գոհը՝ երեխան: Այս երևույթը կարելի է համեմատել արյան փոխներարկման հետ. նորածնի առողջ արյունը ներարկվում է հիվանդ կամ մեռած հերոսին, հերոսը բուժվում կամ վերակենդանանում է, իսկ դոնորը շարունակում է ապրել: Անկասկած՝ մեր նախնիները տիրապետել են բժշկական որոշակի գիտելիքների, որոնց հեռավոր արձագանքը պահպանվել է հեքիաթի համատեքստում՝ որպես հրաշագործություն: Նույն հեքիաթում թոչունը հերոսին զգուշացնում է նաև մոտավուտ վտանգների մասին՝ դրանք շրջանցելու խորհուրդներ տալով. «Մերը (մայր թոչունը՝ Մ.հ.) կըքսե. — Էգուծ կուզան էսոնց դիմավորելու, ճամբեն մե մեծ ջուրմ կա, վրեն՝ կարմունջ: Էդ կարմնջից անցնելուց, եր օր

²³⁹ Կարս 2013, 37 [«Ժլատ թագավորի հեքիաթը կամ հազարան բիլբուլ», № 1(1)]:

²⁴⁰ Uther 2011, 378:

²⁴¹ Կարս 2013, 171–175 [«Աղունիկի հեքիաթը», № 27(27)]:

²⁴² Կարս 2013, 96–102 [«Ասլանգադեի հեքիաթը», № 11(11)]:

²⁴³ Хусаинова 2010, 143–146.

քիրադիքը անցան, էկան թագավորի տղեն ու հարսը անցնելու, կարմունջը կը բլի, էրկուսն էլ կը խեղդվին: Թե Ասլանգադեն զարթուն է, թող իմանա, թե քնած է, էրագին տեսնի: Թագավորի տղին ու հարսին թող չը թողնի կարմնջից անցնելու: Տանի, ցածը՝ սադրիկ տեղ, թող ջրով անցնե: Մեկ էլ, եր օր հարսնիքը կը պրծնի, առաջի գիշերը թող թագավորի տղին ու հարսին դարառու կայնի, քանի օր մե վիշաբմ կը մտնի, էրկսին էլ կուլ կուտա: Վիշաբին սպանելուց հետև, թող կտորներից լցնե մե ամսիմ մեջ, դնե մե տեղմ: Էս ըսածներս Ասլանգադեն, հարի քառսուն օրը չանցնի, հեջ մարդու բուի չըսե, թե չե՝ քար կը դառնա»²⁴⁴: Հեքիաթի հերոսը դիպվածի բերումով ոչ միշտ է հետևում խորհրդատուի պատվիրաններին. արդյունքում նա դարձյալ կանգնում է խնդրի առաջ, որի լուծման համար անհրաժեշտ է լինում այդ նույն կամ մեկ այլ խորհրդատուի միջամտությունը:

Հրաշապատում հեքիաթի հերոսը տեղափոխվում կամ հասցվում է փնտրվող օբյեկտի գտնվելու տեղը, որը սովորաբար այլ տարածությունում է՝ անդրաշխարհում: Հեքիաթում հերոսի տեղափոխությունը դեպի անդրաշխարհի կատարվում է տարբեր միջոցներով: Հայկական հեքիաթներում այդպիսին է առասպելական չափեր ունեցող «դուշը», որը օգնում է հերոսին՝ ի նշան երախտագիտության:

Այդպիսի թռչունն իր վաղնջական դրսևորումն ունի շումերա-աքադական առասպելաբանության մեջ, որտեղ աստվածային ծագմամբ հսկայական Անգուդը ներկայացվում է որպես առյուծի գլխով արծիվ²⁴⁵: Պատմաբան-առասպելաբան Սարգիս Պետրոսյանն իր հոդվածներից մեկում²⁴⁶, ստուգաբանելով առասպելական թռչունների անվանումները, ենթադրում է նաև, որ հայ ժողովրդական հեքիաթներում հանդես եկող Զմոռութ դուշի անվանումը հավանաբար առաջացել է թռչունի՝ կտուցի փոխարեն գազանի մոռութ ունենալու պատճառով՝ համարելով, որ **զմոռութ** բառում **զ**-ն գրաբարյան սաստկական նախածանց է: Այս վարկածը հաստատվում է Տավուշի հեքիաթներից մեկում. «Էտ **առյուծ-դուշը** գալիս ա

²⁴⁴ Կարս 2013, 100–101 [«Ասլանգադեի հեքիաթը», № 11(11)]:

²⁴⁵ Афанасьева 1987, 82–83.

²⁴⁶ Պետրոսյան 2016, 28:

տեսնում ա մարթ կա տակին քնած»²⁴⁷ (ընդգծումը մերն է–Մ.Խ.): Այս հանգամանքը ցույց է տալիս, որ հայկական հեքիաթներում հերոսին անդրաշխարհի հետ կապող թռչուններն ունեն նաև գազանի տեսք²⁴⁸: Հեքիաթներից մեկում (ATU 530). «Մե օր մ է մեշիմ դրադից անցնելուց կտեսնի՝ էրկու դուշ կովում են: Մեկը մե շատ սիրուն գմբուտ դուշ է, մեկելը՝ մի սև դառտալ, անպետք բան է, համա էս գմբուտ դշին էնպես կծեծէ, օր քիչ կմնա սատկեցնէ: Տղեն օր կտեսնի, կխղճահարվի էս գմբուտ դշին: Նետը կբռնէ, դարդալ դշին կգարկէ, սատկեցնէ: Էս գմբուտ դուշը կազատվի, կուգա կընկնի տղի ոտները, կբսէ. — Աստված քեզի դրկեց, օր գաս ընձի փրկես: Մե քիչմ էլ օր ուշ հասնեիր, ես կսատկեի: Հմի քու լավության տեղը ես ինչ կրնամ էնէ, վրես իլաջ չի մնացել: Վերցրու բնբուխերիցս քովդ, ինչ վախտ նեղը կընկնիս, բընբուլս վառէ, ես քու հավարին կհասնիմ»²⁴⁹:

Թռչունի հրաշագոր փետուրի կիրառումը հայկական հեքիաթներում երկու ձևով է իրականացվում, առաջինը՝ ջրի մեջ թաթախելով, երկրորդը՝ կրակին տալով: Երկու դեպքում էլ փետուրը հաղորդակցվում է անդրաշխարհի հետ ջրի և կրակի միջոցով:

Ջրուտ դուշը (գմբութ դուշ, գմբուլստ դուշ) հայ ժողովրդական հեքիաթներում ունի հերոսին անդրաշխարհ տեղափոխելու դերակատարություն: Դրական հատկանիշներով օժտված առասպելական չափերի թռչունն իր վրա պետք է կրի ոչ միայն հերոսին, այլև այդ ճանապարհն անցնելու համար անհրաժեշտ սնունդը: Կարսի նշված հրաշապատում հեքիաթում «դուշը դժալեն իջավ՝ ինչիս օր մե քարալիմ»²⁵⁰: Հայաստանի այլ տարածաշրջանների հեքիաթներում այդ թռչունն արծիվ է, սինամահավք կամ սիրամարգ: Հեքիաթներից մեկում այդ դուշի «ոտներ երկաթից ա, թոնելու վախտը տալիս ա իրար, կրակ ա թափում»²⁵¹: Ակնհայտ է, որ առասպելական այս թռչունները տարբեր ձևով են ներկայացվում բանասացների

²⁴⁷ Խտմյան 2008, 109 [«Խտեյոյի հեքիաթը», № 6]:

²⁴⁸ Հայկական որոշ հեքիաթներում գազանակերպ է նաև ձին: Հեքիաթներից մեկում ձին դմակ ուտող է. «Տղեն շատ հ'ուրախացավ, գիտեր, որ դմակ ուտող ձին ծովեղեն ա ըլլմ» [ՀԺՀ-1 1959, 123 («Հուրի թաքավորի ակնկյա հեքիաթը», № 7)]:

²⁴⁹ Կարս 2013, 83 [«Մինամ թագավորի հեքիաթը», № 9(9)]:

²⁵⁰ Կարս 2013, 84 [«Մինամ թագավորի հեքիաթը», № 9(9)]:

²⁵¹ ՀԺՀ-3 1962, 80–96 («Սըմալոն թագավոր ու Գյուլ», № 5):

կողմից, բայց ունեն մի ընդհանրություն. նրանք ճանապարհվելուց առաջ պետք է լրիվ վերականգնեն իրենց ուժերը և ստանան բավարար սնուցում:

«Օլսթ ախպոր քուրը» (ATU 301A) հեքիաթում հերոսն անդրաշխարհում փրկում է թռչունի ձագերին: Երախտապարտ թռչունը՝ «մենծ դուշը», հերոսին լույս աշխարհ է հանում: Տեղափոխող թռչուններն անդրաշխարհի և այսրաշխարհի կապող օդակ լինելուց բացի ունեն մեկ այլ գործառույթ ևս՝ վիրավոր հերոսին բուժելը. «Ու էդոնք ընկան ճամփա: Ղուշը դա կէնէ, տըղեն դըմակ կուտա, դու կէնէ՝ գինի: Կերթան, կերթան շատ, քիչըմ ճամփա մընա կը, օր հասնին լուս աշխարք, դըմակը պարպի կը: Ղուշըն էլ դա կէնէ, խեղջ տըղեն ինչ էնէ, դըմակ չը կա, մուլըրէ մընացել է: Տեսնի կը, օր չի էղնի, թուրը քաշէ կը, իրա անդըմից կակուխ տեղեն կըտրէ կուտա դըշին: Ղուշը տեսնի կը, օր էղիկ թըմակ չէ, պահէ կը լեզվի տակը, չի ուտէ»²⁵²: Լույս աշխարհի հասնելուց հետո թռչունը լեզվի տակից հանում է հերոսի ազդրամիսը²⁵³, տեղադրում իր տեղը և լիզելով անմիջապես բուժում վերքը:

Հերոսի մեռած նախնու հոգին հայկական հեքիաթներում հանդես է գալիս նաև **աղավաթու** կերպարանքով: Ինչպես նշում է Սարգիս Հարությունյանը, «Կերպարանափոխման կապը մահվան, անդրաշխարհի իր խորհրդանշական արտահայտությունն է գտել կերպարանափոխման տեղի և ժամանակի մեջ (գիշերը, երեկոյան, մթանը): Կերպարանափոխումը կատարվում է հաճախ դաշտում կամ անտառում, այսինքն՝ վայրի բնության մեջ. տարածքային միավորներ, որոնք գտնվում են մարդկային սահմանափակված բնակավայրերից (իմա՝ կյանքից) հեռու և խորհրդանշում են անդրաշխարհը՝ իբրև բաց ու անպարփակ տարածություն»²⁵⁴:

Հեքիաթի հերոսի և մեռած նախնու աղավաթակերպ հոգու հանդիպումը սովորաբար տեղի է ունենում դաշտում կամ անտառում ծառի տակ հանգստանալիս կամ քնած ժամանակ՝ երագում, այսպես օրինակ՝ «Թուրքման օղլին կընգնի ճամփա: Կերթա, կերթա, շատն ու քիչը ինքը գիտէ, հասնի կը մի ծառին, կըսէ. «Ըստեղ նըս-

²⁵² Կարս 2013, 93 [«Օլսթ ախպոր քուրը», №10(10)]:

²⁵³ Հավանաբար հեքիաթի այս հատվածում պահպանված է ինչ-որ բանի ակնկալիքով մարմնի մասի զոհաբերության հնագույն սովորույթի արձագանքը:

²⁵⁴ Հարությունյան 2000, 301:

տիմ քիչըմ դինջընամ, էդև կերթամ»։ Էդ վախթը կաշէ՝ ծառի վըրեն դոխըմ թառած՝ կաշէ էդ տըղին։ Էդոր ձագերըն էլ էկան թուփ էղան իրարու քով, դոխի լիզվով իրարու հետ խոսին կը»²⁵⁵։ Աղավնիները հեքիաթներում կամ մարդկային լեզու են առնում, կամ հերոսն է նրանց լեզուն հասկանում։ Նրանք հերոսին ներկայանում են երբեմն երկուսով (հաճախ՝ մայր ու աղջիկ կամ երկու քույր), երկխոսության միջոցով հերոսին իրազեկում մոտալուտ վտանգի և այդ վտանգը շրջանցելու միջոցների մասին։ Որոշ հեքիաթներում չի որոշակիացված, թե ինչ թոչուններ են, պարզապես ասվում է՝ *երկու դուշ* կամ *երկու բլրու*։

«Մահ չուզող տղան» (ATU 652) հեքիաթում աղջիկների կերպարանափոխված աղավնիները նորածնին օժտում են շնորհներով։ Շատ չարչըրվելեն էտև մեկ էլ տեսաավ, օր հերթըքից երկու հատ աղունիկ իչան իրիսկընկա քովը, դառան երկու հատ ախչիկ, ընկան իրիսկընկա թևերի տակը։ Իրիսկինը ազատվավ, բերավ մե լավ տղա։ Ախչըկները էրեխեն փատտեցին, մորը պատկեցրին, դրին մոր կողքը։

Ախչկներուն մեկն ըսավ.— Էրթանք։

Էն մեկն ըսավ.— Օր էրթանք, կըլլի։ Ինչ էրինք, ինչ տվինք էս տղին։

Քուրն ըսավ.— Օր ըտման է, իմ թարաֆեն էս տղին փեշքըշում եմ՝ գըշերը քնի, սապախտան էլլի, բարցը վերցնե, տկեն վերցընե տոռպակըմ, օսկի գտնի։

Էտ քուրն օր էտ փեշքեշը տվավ, մեկել քուրը ըսավ.— Ես գուգեմ, օր էս էրեխեն մե օրը էղսի մի տարեկան, և ինչ օր սիրտը ուզե, էս կատարե։

Ըսին, աղունիկ դառան ու թողին գնացին»²⁵⁶։

Այս նույն հեքիաթում թոչունների (սինամ դուշ, ճնճուղ) գործողություններով (տարեկան մեկ փետուր չինարի ծառին ավելացնելը մինչև ծառի ամբողջությամբ ծածկվելը և կտուցով օվկիանոսի ջուրը դատարկելը)²⁵⁷ առաջ է քաշվում մահկանացուի համար երկարակեցության և անմահության գաղափարի ժխտումը։ Հեքիաթների այն խմբում, որում թևավորներին է տրված առաջնությունը,

²⁵⁵ Կարս 2013, 93–94 [«Օխթ ալապոր քուրը», № 10(10)]:

²⁵⁶ Կարս 2013, 121 [«Մահ չուզող տղան», № 16(16)]:

²⁵⁷ Նույն տեղում, 122, 123:

տարբեր թոչուններ հանդես են գալիս որոշակի գործառնություններով՝ ի նպաստ հերոսի: Օրինակ՝ «Ձուկ տղան» հեքիաթում յոթ տարի ձկան կերպարանքով ապրելու դատապարտված հերոսը կերպարանափոխվում է աղավթու՝ ևս յոթ տարի ժամանակով, քանզի խախտվել էր կախարդանքի ժամկետը. «Կնիկ, մորտ վիզը կոտրեր, քեզ էտ բանը չտվորեցներ: Երեք օր էր մնացել իմ ժամանակից, որ ես ձուկ չեի դառնա: Հիմա էլ աղավթի պտի դառնամ, յոթը տարի էլ էսպես տանջվեմ: Էլ ինձ չես գթնի, մինչև յոթը զույգ պողպատե կոշիկ, յոթը հատ պողպատե գավազան չմաշես»²⁵⁸: Քանի որ արգելքը խախտվել է աղջկա կողմից, ապա նա պատժվում է սահմանված նախապայմաններով, որոնց իրագործմամբ հերոսուհին ու իր ամուսինն ազատագրվում են կախարդանքից:

Որոշ հեքիաթներում թոչունի գործառնությամբ է պայմանավորված հերոսի հետագա ճակատագիրը: Որսորդության ժամանակ թագավորը բռնում է շատ գեղեցիկ, վայրի սագերին և որոշում տանել պալատ, դնել վանդակի մեջ և հիանալ, սակայն սագերը նրան ասում են. «Է, թագավորն ապրած կենա, մենք խո դուռ չենք, օր մեզի դնես դաֆասը՝ սեյր էնես: Մենք օր կանք, հուրի-փերիներ ենք, սաղ աշխարքը ման կուգանք: Տղամարդկանց մեջ՝ դու, կնիկ-մարդկանց մեջ՝ Փերուզատ թագավորի աղջիկը՝ Լուսաբերը: Էտ էրկուստ եք իրար արժան: Քեզեն սավայ, Լուսաբերին ուրիշ տղա արժան չէ, Լուսաբերից սավայ, քեզի ուրիշ աղջիկ արժան չէ: Էդ էրկուստ ծնված եք իրար հմար: Հմի քովդ նկար ունիմ, տուր տանինք տանք Լուսաբերին»²⁵⁹: Վայրի սագերի կանխորոշմամբ ու օգնությամբ և այլ խորհրդատուների ու նվիրատուների միջամտությամբ Նալ թագավորը կարողանում է գտնել, ապա կորցնելուց հետո վերագտնել Լուսաբերին:

Մի շարք հեքիաթներում թոչունը մարգարե-կանխագուշակի դերով է հանդես գալիս: «Փոնցիանոս թագավորի տղեն» հեքիաթում թոչունն իրազեկում է հերոսին, որ «Ալեքսիանոսը թաքավոր բլդի էղնի, հերը տըղի ձեռքերին ջուր բլդի լըցնէ, մերըն էլ փեշկի-րը ձեռքին տա տըղին, սըրպըվի»²⁶⁰: Այս նույն հեքիաթում թագավորի բազեն անձնագոհությամբ փրկում է թագավորին և իր ժո-

²⁵⁸ Կարս 2013, 119–120 [«Ձուկ տղան», №15(15)]:

²⁵⁹ Կարս 2013, 145–146 [«Նալ թագավորի հեքիաթը», №21(21)]:

²⁶⁰ Կարս 2013, 206 [«Փոնցիանոս թագավորի տղեն», №32(32)]:

դովրդին վիշապից²⁶¹: Մեկ այլ հեքիաթում թագավորի հավատարիմ թույթակը՝ տուտի դուշը, նրան անմահական խնձորի կորիզներ է նվիրում: Կորիզից աճած խնձորենու բարը թունավորվում է օձի կողմից, որի արդյունքում հատուցում է նվիրատու թռչունը²⁶²: Տեսնում ենք, որ անդրաշխարհի չար ուժերն ինչպես են մշտապես հալամարտության մեջ մտնում բարու հետ և երբեմն հաղթում:

Երբեմն թռչունը հերոսին տանում է անդրաշխարհ, այնտեղ կերպարանափոխվում աղջկա, միասին ապրում են երջանիկ, սակայն հերոսը վերադարձվում է երկիր՝ թռչունի պայմանները չկատարելու պատճառով²⁶³:

Հայկական հեքիաթների բնորոշ մոտիվներից է նոր թագավորի ընտրությունը թռչունի օգնությամբ: Այն անձը, ում գլխին նստում է բաց թողնված թռչունը, հայտարարվում է տվյալ թագավորության թագավոր: Մա անաչառ ընտրության մոդելն է, որը, ըստ հեքիաթների, կիրառվում է: Կարսի հեքիաթներում այդ թռչունը դովլատ դուշն է. « Էդ վախտը դուշը բաց կը թողնեն: Ղուշը կուքա նախրճու կընկա գլխին կիջնի: Էստեղ ժողովուրդը կը խառնվին իրար... Նախրճու կընկան կը տանին մե տալտա տեղմ կը թողնին, դուշը բաց կը թողնին: Էլի կուքա, նախրճու կընկան կը գտնի, կը իջնի էդոր գլխուն... Էս կընկան կը տանին մե տունմ կ'ենեն, դուռը վրեն կը փակեն, դուշը բաց կը թողնին: Ղուշը կերթա էդ տան փանջարից նեւ կը մտնի, կիջնի նախրճու կնկա գլխին: Ժողովուրդը կը տեսնին, օր իրանց դամաթը էդ մարդն է, բերեն էդոր կը նստցնեն թագավոր»²⁶⁴: Եթե ի վերուստ նախանշված է, թե ով պետք է փոխարինի մեռած թագավորին, ապա, ինչպես տեսնում ենք, ամենագոր ու իմաստուն թռչունը գետնի տակից անգամ կարող է գտնել փոխարինողին:

Այսպիսով՝ մի շարք հայկական հեքիաթներում նվիրատու և խորհրդատու թռչունի գործողություններով է երբեմն պայմանավորված հեքիաթի սյուժեի զարգացումն ու հանգուցալուծումը:

Տեսնում ենք, որ հեքիաթ մուտք գործած կենդանիները և թռչունները հանդես են գալիս որպես հերոսի մեռած նախնու վե-

²⁶¹ Նույն տեղում, 202:

²⁶² Կարս 2013, 215–216 [«Ալեքսիանոս և Լուսավիկ», №33(33)]:

²⁶³ Կարս 2013, 243 [«Պաուլի տղեն ու բագրկյանը», №37(37)]:

²⁶⁴ Կարս 2013, 229 [«Նախրճու կնկա հեքիաթը», №34(34)]:

րամարմնավորում, հանդես են գալիս կերպարանավորություններ, ունեն մարդկային հատկանիշներ, գիտեն հերոսի անցնելիք ճանապարհի, նրա առաջ ծառացող վտանգների մասին և իրենց խորհուրդներով ուղղորդում են նրան: Խոշորամարմին կենդանիները և թռչունները (ծի,արծիվ, խոյ և այլն) հանդես են գալիս նաև որպես կապող օղակ այս և այլ (անդրաշխարհ) աշխարհների միջև, դառնում հերոսին տեղավորող գլխավոր միջոցներից մեկը: Կենդանիները և թռչունները հանդես են գալիս որպես հեքիաթի հերոսի նվիրատու և խորհրդատու՝ երախտագիտությունից դրդված՝ ի պատասխան նրա արած լավությունների (կերակրել, չտրորել, ճագերին փրկել, վիրավորին բուժել և այլն): Երախտագետ կենդանին կամ թռչունը, անդրաշխարհի հետ որպես կապող օղակ լինելուց զատ, կարող է կանչի բանաձևով մոտենալ հերոսին (հերոսի կողմից փետուրը, եղունգը, բուրդը, մազը կրակին տալու միջոցով) և նրան դուրս բերել անելանի իրավիճակներից:

1.4. ԲՆԱԾԽԱՐՀԸ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆՈՂ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐ

Հայ ժողովրդական հրաշապատում հեքիաթներում, ի թիվս բազմատեսակ ու բազմաթիվ նվիրատուների ու խորհրդատուների, հեքիաթի գլխավոր հերոսին օգնության են հասնում նաև բնաշխարհը ներկայացնող օբյեկտները: Մեր կողմից պայմանականորեն դրանք բաժանվել են երեք խմբի՝ ա) ջրային համակարգ հեռույալ տարրերով՝ ծով→գետ→աղբյուր, բ) անտառ→ծառ→կոճղ→փայտ→տերև և գ) սար→քարայր→ժայռ→սալաքար→քար տարրերով համակարգեր:

Անտառը, ծառը, աղբյուրը, գետը, ծովը, լճակը, սարը, ժայռը, քարայրը, քարը, միաժամանակ լինելով կապող օղակ անդրաշխարհի հետ²⁶⁵, հաճախ հեքիաթի հերոսի համար դառնում են նվիրատուներ կամ խորհրդատուներ: Հերոսի մեռած նախնու հոգին ուղևորվում է անդրաշխարհ, որը կարող է լինել անտառում, ծովում, կղզում, քարայրում կամ երկնքում: Մեռածների հոգիները կարող են տարբեր կերպարանքներով հայտնվել այսրաշխարհում

²⁶⁵ Անդրաշխարհի հետ կապող անտառի, գետի, լեռան, քարայրի դիցաբանական նշանակությունների մասին տես Петрухин 1987, 452–456; Топоров 1987а, 311–315; Иванов 1988а, 49–50; Топоров 1988б, 311–312; Топоров 1988в, 374–376.

և միջամտել կենդանի բնակիչների գործողություններին: Հայկական հրաշապատում հեքիաթի հերոսը հաճախ ստիպված է լինում կատարել անդրաշխարհային ճանփորդություն, որը շատ դժվար է և վտանգավոր: Այդպիսի ճանփորդության համար նրան երբեմն անհրաժեշտ են լինում փոխադրամիջոցներ (նավ, հրեղեն ձի, թռչուն և այլն): Ճանապարհին հանդիպում են գերբնական արգելքներ, անդրաշխարհի մուտքը պահպանում են պահապանները (դև, վիշապ, առյուծ, ոչխար), որոնց հերոսը պետք է այնպիսի վերաբերմունք ցույց տա, որ թույլ տալին մտնել անդրաշխարհ:

Աղբյուր→գետ→ծով ջրային համակարգը հայկական հեքիաթներում ծառայում է որպես հերոսի կապն անդրաշխարհի հետ ապահովելու միջոցներից մեկը: Համաշխարհային օվկիանոսի մաս կազմող ծովն իր հերթին կապված է գետերի և աղբյուրների հետ: Ըստ Սարգիս Հարությունյանի՝ նախնադարյան շրջանում հայոց մեջ ձևավորվում է Աշխարհի եռամաս պատկերացումը (Երկինք, Երկիր, Ծով կամ Ստորերկրայք), որը հաճախ առարկայանում է ծովից բարձրացող ծառի կամ սարի պատկերներով: Ծառը կամ սարը բարձրանում են Աշխարհի կենտրոնից, դառնում կապ Ստորերկրայքի, Երկնքի և Երկրի միջև²⁶⁶: Աղբյուրից է դուրս գալիս անդրաշխարհի դերվիշն իր շներով²⁶⁷, գետի միջոցով է հերոսն անցում կատարում անդրաշխարհից այսրաշխարհ²⁶⁸, ծովի միջոցով է հերոսը ստանում բազմատեսակ հրաշագործ առարկաներ²⁶⁹ և այլն:

Այրաբատի հեքիաթներից մեկում²⁷⁰ հողագործն իր ապաշնորհ որդուն պահ է տալիս քառասուն ավազակներին, որպեսզի մի բան սովորի: Ավազակներն աշակերտին ուղարկում են այն աղբյուրից ջուր բերելու, որտեղից երբեք չէին կարողացել ջուր վերցնել: Փարչը ջրով լցնելուց հետո նա չի կարողանում այն վերցնել, որովհետև աղբյուրից դուրս է թռչում մի դաստակ և այն բռնում: Հերոսը բռնում է դաստակը, որպեսզի կարողանա վերադարձնել

²⁶⁶ Հարությունյան 2001, 10:

²⁶⁷ ՀԺՀ-15 1998, 129 («Ջննջիլ կոան», №18); ՀԺՀ-14 1999, 136 («Ջննջիլ կոան», №11):

²⁶⁸ Խևնյան 2008, 72 [«Ջոմշուդն ու Մոմշուդը», №10(10)]:

²⁶⁹ ՀԺՀ-1 1959, 327–328 («Ավլու տղի հեքիաթը», №23):

²⁷⁰ ՀԺՀ-1 1959, 137–148 («Օհան ողնչալարի տղի հեքիաթը», №8):

վարչը: Դաստակը նրա վրա է նետում թանկարժեք մի թաս, և այդ թասի շուրջ ծավալվում են հեքիաթի հերոսի հետագա գործողությունները. թասը թագավորի մոտ գնահատման տարած ավագակները գերի են վերցվում. նրանք կազատվեն միայն այն դեպքում, եթե թագավորին բերեն ևս տասնմեկ այդպիսի թաս:

Այս հեքիաթում միջնորդավորված նվիրատու է աղբյուրը, որի միջոցով հայտնվում է անդրաշխարհի Հուրի թագավորի երեք աղջիկներից մեկի դաստակը: Բնականաբար անդրաշխարհի աղջիկները կարող էին այսրաշխարհի հետ կապվել ստորերկրայքը երկրի հետ կապող տարբեր օղակներով: Այս հեքիաթում բացի աղբյուրից այդպիսի օղակ են ծովը, թագավորի տղայի շիրիմը և աղավնիները (կերպարանափոխված Հուրի թագավորի աղջիկներ²⁷¹): Հուրի թագավորի աղջիկները իրենց դաստակների միջոցով կամ կերպարանափոխությամբ հերոսին են հանձնում հրաշագործ առարկաներ (ճիպոտ, դաստախուն, մատանի, ապարանջան), որոնցով հերոսը կարողանում է կատարել իրեն տրված առաջադրանքները:

«Արգար թաքավոր» հեքիաթում հերոսը հանդիպում է մի ծերունու, որը հետևյալ խորհուրդն է տալիս. «...հ'արի՛ քեզ մի տեղ դրկեն, գնա: Էտ սարը տենըմ են, նի կըլես սարի գլուխը, ըտեղ մի հ'ախպուր կա. հ'ախպրի վրի սալը վե կունես, հ'ախպրի ամեն բղկալուց մի անգին քար կընկնի, կըլըքցնես խորջինդ. սալը կդնես բերնին, կգաս»²⁷²: Անդրաշխարհի հետ կապող, ընդերքից բխող աղբյուրը սարի վրա է և ծածկված է սալաքարով: Սալաքարը մուտքն է դեպի անդրաշխարհ, իսկ սարը՝ կապն է անդրաշխարհի հետ: Աղբյուր-նվիրատուի օգնությամբ հերոսը կարողանում է ձեռք բերել թագավորի պահանջած մի խորջին անգին քարը և ազատվել գլխատվելուց:

Աղբյուր-նվիրատուն հերոսին է տալիս նաև խորհրդատու առարկաներ (քար, գանգ): Երբ հերոսին ոչ մի կերպ հնարավոր չէ տեղեկացնել «գլխին գալիքի» մասին, օգնության է հասնում աղ-

²⁷¹ Հայկական հեքիաթներում հերոսը փնտրվող առարկան կամ անձին որոնելիս հաճախ հանդիպում է Հուրի թագավորի կամ նրա ընտանիքի անդամների ստեղծած խոչընդոտներին՝ անդրաշխարհում կամ այս կամ այն աշխարհները կապող միջավայրում: Պետք է ենթադրել, որ Հուրի թագավորը հակոտնյա աշխարհի թագավորության տիրակալն է, և նրա անվանումը՝ հուր (կրակ) հիմք է տալիս այն կապելու հրաբուխ բնական երևույթի հետ:

²⁷² ՀԺՀ-1 1959, 87 («Արգար թաքավոր», № 4):

բյուրը՝ հերոսին ուղարկելով որևէ առարկա, որի միջոցով հերոսին տեղեկություններ են տրվում: Մուշի «Յոթ տարվան մեռել» հեքիաթում աղբյուրից դուրս եկած թանկարժեք քարի վրա գրված էր. «Էդա ախչիկ յոթ տարվան մեռել պիտի պահի»²⁷³: Ճարահատյալ ծնողները, իրենց աղջկան փորձանքից հետո պահելու նպատակով, նրան տնից տանում են հեռու: Սակայն ճակատագիրն անխուսափելի է. աղջիկը հայտնվում է անդրաշխարհում, յոթ տարի պահում է մեռած երիտասարդին, սակայն չար ուժերի միջամտությամբ երիտասարդը բաժին է հասնում «մըթըրբու ախչկան» (գնչուի աղջիկ): Ծիսական թասի և հայելու (հրաշագործ առարկաներ) օգնությամբ հերոսուհին վերականգնում է իր իրավունքները:

Հեքիաթներից մեկում ևս աղբյուր-սվիրատուն հերոսուհուն է ուղարկում խորհրդատու գանգ, որի միջոցով նա իրազեկվում է փորձանքի մասին. «Ախչիկ, քըզի դառք մի կա գալու»²⁷⁴, սակայն գանգը երկրորդ խորհուրդը նրան տալիս է աղջկա ծնողների խորհրդից հետո միայն, այն է՝ հարցնել գանգից, թե երբ է նպատակահարմար, որ փորձանքը գա: Գանգի երկրորդ խորհրդից հետո ծնողները վերցնում են աղջկան և հեռանում տնից, որպեսզի փորձանքը չգա: Անխուսափելի ճակատագրով հերոսուհին հայտնվում է անդրաշխարհում և փորձանքից ազատվում այս հեքիաթում արդեն ծիսական հրաշագործ տիկնիկի միջոցով:

Ջրային համակարգի տարրերից մեկը՝ գետը, ծառայում է որպես միջոց հերոսին անդրաշխարհ տանելու կամ այնտեղից դուրս բերելու համար: Ուշագրավ է Կարսի հրաշապատում հեքիաթներից մեկը²⁷⁵, որտեղ անտառում գտնված գանգից դուրս եկած երիտասարդի նկատմամբ խախտվում է հմայական արգելքը. իրենց քրոջ մոտ հյուր գնացած թագավորի ավագ դուստրերը նախանձից գանգը դուրս են նետում պատուհանից, որը ընկնում է տան մոտով անցնող գետի մեջ: Գետի միջոցով անցում է կատարվում դեպի անդրաշխարհ: Գանգը անտառի միջոցով էր անդրաշխարհից հայտնվել այսրաշխարհում, այնուհետև վերադարձը անդրաշխարհ իրագործվել էր գետի միջոցով: Հարկ է նշել նաև, որ այս հեքիաթում թագավորի առաջարկած երեք պայմանները դարձյալ

²⁷³ ՀԺՀ-12 1984, 356 («Յոթ տարվան մեռել», № 44):

²⁷⁴ ՀԺՀ-11 1980, 337 («Սափուր-սափուր խրցիկ», № 37):

²⁷⁵ Կարս 2013, 51–57 [«Փիր Ահմադի հեքյաթը», № 4(4)]:

կատարվում են անտառի միջոցով. հերոսը հորը խորհուրդ է տալիս. «— Մի վախենա, այ հեր, էդի դույալ (հեշտ) է, ելի գնա էն տեղը, օր ընձի վերցրիր, կերթաս կը կանչես՝ Հաջի աղա, Փիր Ահմադը կըսե՛ հարի լուս մեր տան տեղը մե քոշք ու սարայն կուզեմ, օր թագավորի պալատներից լավ էղնի»²⁷⁶:

Նշված հեքիաթներում աղբյուրը և գետը սարի վրա (քարայրի մեջ) են կամ հերոսի բնակավայրում, որոշ հեքիաթներում աղբյուրը կարող է լինել անտառում. Այրարատի հեքիաթներից մեկում²⁷⁷ անտառում հերոսուհուն՝ արքայադստերը, հանդիպում է երկու աղբյուր: Առաջին աղբյուրի մոտ գտնվող ծառի վրա անդրաշխարհի աղջիկները (կերպարանափոխված աղավախներ) սնդուկի մեջ պահում են կերպարանափոխված ձուկ տղայի մարմինը: Անտառի մի ուրիշ աղբյուր թանկարժեք քարեր է տալիս հերոսուհուն, որոնց միջոցով ձուկ տղայից ունեցած որդու հետ բազմաթիվ փորձություններ հաղթահարելով, նա կարողանում է հասնել իր նպատակին: Այս հեքիաթում անտառը, ծառը, ժայռը, աղբյուրը, լճակը, ներկայացնելով բնաշխարհը²⁷⁸, տարբեր գործառնություններով օգնում են հերոսուհուն՝ իր նպատակին հասնելու:

Քննարկված հեքիաթներից երկուսն է, որ հերոսի գործողություններին նպաստում են նաև անտառը և ծառը:

Անտառում գտնված ցանկացած հրաշագործ առարկա կարող է դիտարկվել որպես նվիրատվություն՝ անտառի կողմից: Տավուշի հեքիաթներից մեկում²⁷⁹ հերոսն անտառում լույս տվող մի փետուր է գտնում, որի պատճառով թագավորը, չար վեզիրի տված խորհուրդներին անսալով, նրան ենթարկում է բազմաթիվ և բազմապիսի փորձությունների: Ծեր հորեղբոր խորհուրդներին հետևելով՝ հերոսը կարողանում է հաղթահարել այդ փորձությունները և դառնալ թագավոր:

Ինչպես արդեն նշվել է վերևում, ծառն այս աշխարհի հետ ստորերկրայքի կապն է խորհրդանշում: Հեքիաթներում հերոսին անդրաշխարհի հետ կապող օղակ են հանդես գալիս նաև ծառից

²⁷⁶ Նույն տեղում, 52:

²⁷⁷ ՀՀՀ-1 1959, 408, 409 («Ձուկ տղան», № 31):

²⁷⁸ Ժայռի տակ է տղան (միջանկյալ օգնական) ականջալուր լինում կերպարանափոխված աղջիկների զրույցին, լճակում են լողանում կերպարանափոխված աղջիկները և ծառի վրայից իջեցնում սնդուկը և այլն:

²⁷⁹ Խեմյան 2008, 58–63 [«Հորթալածի հեքիաթը», № 7(7)]:

ածանցված կոճղը, մահակը, տերևը, ինչպես նաև պտուղները, որոնք նույնպես երբեմն ներկայանում են որպես նվիրատուներ և խորհրդատուներ: Սյունիքի «Դարվիշին խոխերքը» հեքիաթում որպես այդպիսի նվիրատու է անտառում ընկած կոճղը, որի տակ աղքատ ու անժառանգ ամուսինները մեծ քանակությամբ ոսկի են գտնում²⁸⁰: Հեքիաթի ենթատեքստից հասկացվում է, որ կոճղ-նվիրատուի միջոցով կախարդ դերվիշն է անժառանգ ամուսիններին հարստության տեր դարձրել: Որոշ ժամանակ անց դերվիշը նրանց երկու որդի է պարգևում՝ պայմանով, որ մեկին իրեն հանձնեն: Բանասացը պատումի ընթացքում այլևս չի հիշատակում դերվիշի և նրա տարած երեխայի մասին: Սակայն դարձյալ հասկացվում է, որ տեղի է ունեցել դերվիշ ↔ վիշապ կերպարանափոխություն, և դերվիշի նվեր-երեխաները կարողանում են ոչնչացնել չարագործին և իրենց դավաճան մորը:

Երբեմն հեքիաթի հերոսին ճանապարհ է ցույց տալիս ոչ թե ճամփաբաժանի ծերունին, այլ ձեռնախայտը. «Իմ անուշ հոր ու մորս աստված, աչքերս խուփ դազյանակս ֆրոռըցնելով վերև կքցեմ, շատ մուննաթ կենեմ-կաղաչեմ, որ ճամպեն օր բարի է, դազյանակս քցե էն ճամպու վրեն»²⁸¹, և մահակը երեք ճանապարհներից մեջտեղինի վրա է ընկնում՝ հերոսին ուղղորդելով դեպի նպատակակետը:

Կարսի հեքիաթներից մեկում²⁸² նվիրատու ծառի տերևից հղիացած թագավորի աղջիկը գուշակության շնորհով օժտված տղա է ունենում: Սակայն թագավորը, մտածելով, որ թոռն ապօրինածին է, որոշում է սպանել տալ նրան: Հանձնարարություն ստացողը խղճում է նորածնին և թողնում դաշտում՝ մի քարի տակ: Եթե հերոսի մեռած նախնու հոգին ծառի միջոցով նրան կյանք է տվել և շնորհներով օժտել, ապա հերոսը բնականաբար պետք է ապրեր և բազմաթիվ փորձությունների միջով անցնելով՝ փրկեր մորը անարգանքից: Մեկ այլ հեքիաթում ծառի տերևը խորհրդատու է. մարդակեր աղջկա արյան մեջ թաթախված տերևը լեզու է առնում, հերոսին հուշում, թե ինչ ծառից է իր ձեռքի մահակը՝ դրանով իսկ

²⁸⁰ ՀԺՀ-7 1979, 431, 432 («Դարվիշին խոխերքը», №178):

²⁸¹ ՀԺՀ-4 1963, 98 («Զարգանդ թագավորի աղջիկը», №7):

²⁸² Կարս 2013, 175–181 [«Թապալտմի հեքիաթը», №28(28)]:

ազատելով նրան գլխատումից, և հարստության տեր դառնում²⁸³։ Իսկ «Դունյա Գյոզալի» հեքիաթում հերոսին հանդիպած խնձորենին և տանձենին երեքական պտուղ են տալիս, որոնցից խնձորը ուտելու արդյունքում մարդն էլ է դառնում, իսկ տանձն ուտելուց հետո վերականգնում իր մարդկային կերպարանը²⁸⁴։

Բնաշխարհը ներկայացնող օգնականների երրորդ համակարգի գլխավոր բաղադրիչը սարն է։ Սարի առասպելաբանական գործառույթները բազմազան են և իրենց դրսևորումներն ունեն հայկական հեքիաթներում։ Սարը կարող է ընկալվել որպես Տիեզերական ծառի ձևափոխություն՝ ստորոտը ներկայացնելով որպես ծառի արմատներ (ստորերկրայք), գագաթը՝ որպես ծառի կատար։ Հայտնի է, որ ըստ ժողովրդական պատկերացումների՝ Տիեզերական ծառի վերին մասը (ճյուղերը) կապվում է թռչունների հետ²⁸⁵։ Շիրակի «Հաբրմանի» հեքիաթում ցայտուն կերպով արտահայտված է սարի՝ որպես Տիեզերական ծառի դրսևորումը։ Հեքիաթի՝ կախարդանքի հետևանքով օձի կերպարանափոխված, այնուհետև մարդկային կերպարանք ստացած հերոսը արքայադստեր առաջ պառավի կողմից դրված անլուծելի խնդիրը կատարելու համար նրան ուղարկում է սարի գլուխ. «... գնա՛, ե՛կ էս դեմ ու դեմի սարի գլուխը, «Դշեր, դշեր», ճվա, «Հաբրմանին մտել է»։ Աշխարհի երեսն ինչքան որ դուշ կա բիրադի գուքան, փետուրները կը թափեն, կերթան։ Դու ժողվե՛, լից բարդաններն ու բեր»²⁸⁶։ Սարն այստեղ ակնհայտորեն որպես նվիրատու է հանդես գալիս՝ որպես փոխանցող օղակ ծառայելով թռչունների համար։

Հայկական բազմաթիվ հեքիաթներում²⁸⁷ սարը (ժայռը) ճեղքվում է կամ վրան դուռ է բացվում, հերոսը մուտք է գործում անդրաշխարհ, այնտեղ ձեռք է բերում հրաշագործ առարկա (մոմակալ, լապտեր), խախտում է հմայական արգելքը (թանկարժեք քարեր չվերցնել), սար-նվիրատուի մուտքը փակվում է, և հերոսը չի կարողանում դուրս գալ այսրաշխարհ։ Հերոսին օգնության է հասնում

²⁸³ ՀԺՀ-5 1966, 57–58 («Մարթ օտող ախճիգը», №6)։

²⁸⁴ Կարս 2013, 165 [«Դունյա Գյոզալի», №25(25)]։

²⁸⁵ Տեն Խոբոբ 19876, 400.

²⁸⁶ ՀԺՀ-4 1962, 23 («Հաբրմանի», №1)։

²⁸⁷ ՀԺՀ-2 1959, 222–233 («Խուդավերդի», №14)։ Խենյան 2008, 71–75 [«Զումշուրն ու Մոնշուրը», №10(10)]։ ՀԺՀ-18 2016, 22–27 («Պողոս-Պետրոսի և շամտանի խեղճաթը», №2) և այլն։

բնաշխարհը ներկայացնող մեկ այլ օբյեկտ՝ գետը: Այս և այն աշխարհները կապող գետի միջոցով նա կարողանում է դուրս գալ լույս աշխարհի. «Շատ ա քնում, թե քիչ, աստոծ ա խաբար, բիրդան մի ջրի խշռոցից զարթնում ա տենում ա՝ էլի էն սարի միջին ա. էս յան ա ման գալի, էն յան ա ման գալի. տենում ա հրեն մի փետի կտոր. էթում ա փետը վերնում գալի էն խշռոցի տեղը: Փորփրում ա ըսենց, էնքան փորում ա՝ բիրդան մի եքա գետ ա բացվում, ընենց վարար, ընենց վարար, որ էլ չեմ կարա ասի: Մին էլ տենում ա հրես մի մենծ տախտակի կտոր ջրի երեսին գալիս ա. անխոս տախտակը կախում ա, ինքը վրեն նստում, աստու անումը տալիս ա՝ ընկնում ճամփա. միտք ա անում, թե բալքի էս ջուրը տանի մի լիս աշխարհանի»²⁸⁸: Այստեղ որպես օգնական հանդես են գալիս բնաշխարհը ներկայացնող ևս երկու օբյեկտ՝ փայտ, որի օգնությամբ փորում է գետինը և տախտակ, որի վրա նստում է՝ ահռելի գետով անցում կատարելու համար:

Նմանօրինակ նվիրատվություն կատարվում է քարայրի կողմից: Կախարդ դերվիշը գողանում է թագավորի որդիներից մեկին՝ քարայրից կախարդական մոմակալը. ձեռք բերելու նպատակով: Սակայն դերվիշը չի հասնում իր նպատակին. մոմակալը բաժին է հասնում արքայազնին. «խորշուղը էթըմ ա շամադանի կուշտը, շամադանը վեր ունըմ, որ դուս բերի, բերըմ ա զաղի դուռը. էլեդ թոչըմ ա՝ էթըմ հ'իրա տեղը: Չորս օր, հինգ օր չարչարվըմ ա, չի կարըմ դուս բերի...»²⁸⁹: Երախտագետ ձկան խորհուրդներով և օգնությամբ հերոսը կարողանում է դերվիշի ձեռքից ազատվել:

Հայ ժողովրդական հրաշապատում մի շարք հեքիաթներում²⁹⁰ հերոսի անցումն անդրաշխարհ իրագործվում է «ծովեղեն» ձիու միջոցով: Ծովեղեն ձին հերոսը ձեռք է բերում կամ ծերունու, կամ իր իմաստուն ձիու, կամ երագում ինչ-որ ձայնի խորհրդով. «Մեշկը դեմ արուց մի քարի, քնեց: Թե քսած էր, թե զարթուն էր, աստված գիտեր, մի ձեն հ'իմացավ, ասեցին որ. «Ալո-Դինո, էդ քարը պոկա, էդ քարի տակին իրեք հատ ծովեղեն ձիու գյամ կա»: Վե կացավ

²⁸⁸ ՀԺՀ-2 1959, 226–227 («խուդավերդի», №14):

²⁸⁹ ՀԺՀ-1 1959, 220 («Ասլան թաքավոր», №15):

²⁹⁰ ՀԺՀ-2 1959, 50–81 («Ջան-Փոլատ», №3); ՀԺՀ-3 1962, 316–324 («Ջանպոլադի հեքիաթը», №27); Կարս 2013, 57–63 [«Չոլիմու տղի հեքիաթը», №5(5)] և այլն:

քարը պոկեց, տեհավ որ դրուստ իրեք ծովեղեն ձիու գյամ կա»²⁹¹։ Քանի որ ծովեղեն ձիու սանձերը գտնվում էին քարի տակ, բնականաբար այս պարագայում նվիրատուն բնաշխարհը ներկայացնող քարն է։

Այսպիսով՝ Հայաստանի գրեթե բոլոր պատմագագազրական տարածաշրջանների տպագիր հեքիաթների ուսումնասիրությունը ցույց տալիս, որ հայ ժողովրդական հրաշապատում հեքիաթներում ծով→գետ→աղբյուր, անտառ→ծառ→կոճղ→փայտ→տերև, սար→ժայռ→քարայր→սալաքար→քար համակարգերը ներկայացնող տարրերը հանդես են գալիս որպես կապող օղակ այս և այլ աշխարհների միջև և ունեն իրենց կարևոր ազդեցությունը հերոսի գործողությունների ծավալման ժամանակ՝ տալով խորհուրդներ կամ կատարելով նվիրատվություն։ Այս երեք համակարգերն իրենց հերթին փոխկապակցված են. աղբյուրը կարող է լինել անտառում կամ սարի վրա և կարող է ծածկված լինել սալաքարով, որը հանդիսանում է անդրաշխարհի մուտք, ծառն իր արմատներով կապված է ստորերկրայքի հետ, և նրանից ածանցված տերևը, փայտը, պտուղները նույնպես ծառայում են հերոսին որպես նվիրատու և խորհրդատու։

²⁹¹ ՀԺՀ-1 1959, 35 («Հազարան բլբուլ կամ Ալո-Դինոյի նաղլը», № 1)։

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՅԵՔԻԱԹԻ ՅԵՐՈՍԻ ԳԵՐԲՆԱԿԱՆ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐ

2.1. ԳԵՐԲՆԱԿԱՆ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ ՕԺՏԿԱԾ ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ

Հայ ժողովրդական հրաշապատում հեքիաթներում հերոսին ուղեկցող գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք ունեն միևնույն գործառույթը՝ օգնել հերոսին դուրս գալ իր վերջնական նպատակին հասնելու ճանապարհին ծառացած դժվարագույն իրավիճակներից. այս գործող անձինք մուտք են գործում հեքիաթի սյուժե այն ժամանակ, երբ ինչ-որ խնդիրներ հաղթահարելու համար հերոսին օգնել ի գործու չեն հրաշագործ ձին, թռչունը (արծիվ, զմրուժ դուռ և այլն) կամ հրաշագործ առարկաները (կախարդական սփռոց, գլխարկ, մոմակալ և այլն): Նրանք հենց իրենք են իրենց դնում հերոսի տրամադրության տակ՝ հանդիպելով նրա ճանապարհին և առաջարկելով իրենց ծառայությունները՝ դառնալով յուրատեսակ նվեր, որոնք անմիջականորեն չեն տրվում ինչ-որ նվիրատուի կողմից: Նրանք կարող են լինել հսկայական ֆիզիկական ուժի տեր, արագընթաց, շատ ուտող, շատ խմող, անհավանական լսողությամբ, առարկաները փոխատեղելու հատկությամբ օժտված և այլն: Խորն են գերբնական հատկություններով օժտված մարդկանց ծագումնաբանական արմատները. նրանց գործառույթներում կարելի է նկատել առասպելական հերոսների վարքագծին բնորոշ առանձնահատկություններ (Տորք Անգեղյա, Հերմես և այլն): Հայ առասպելաբանության մեջ Մովսես Խորենացին Անգեղյա Տորքի (Տուրք) մասին վկայակոչում է որպես հսկայական ուժի տեր մարդու, ով ձեռք է զարկում որձաքար ապառաժներին, վերցնում է բլրաձև ժայռեր և շալտում նավերի հետևից²⁹²: Նրա անունը՝ Տուրք, նույնն է, «ինչ որ դրանց համանիշները՝ «շնորի(ք)», «պարգև» (տուրք պարգևաց, տուրք և պար-

²⁹² Տե՛ս Խորենացի 1968, 138–139:

գևը, տուր և շնորհ)»²⁹³։ Տորքի առասպելական կերպարի որոշակի գծեր իրենց մարմնավորումն են գտել թե՛ հայ ժողովրդական էպոսի՝ Սասունցի Դավթի ու Փոքր Մհերի և թե՛ հայ ժողովրդական հեքիաթների գերբնական հատկություններով օժտված օգնականներից՝ սար շրջող, ծառերն արմատախիլ անող հերոսների կերպարներում, որոնք իրենց գործառույթների առումով որոշակիորեն սլարգն են հեքիաթի հերոսին։

Հեքիաթի հերոսի՝ գերբնական հատկություններով օժտված օգնականների այս տիպը²⁹⁴ հանդիպում է Հայաստանի գրեթե բոլոր պատմաագագրական տարածաշրջանների, ինչպես նաև աշխարհի ժողովուրդների հրաշապատում հեքիաթներում (ըստ Աարնե-Թոմկոն-Ութերի հեքիաթների տիպերի և մոտիվների միջազգային համացույցի՝ ATU 513, ATU 513A, ATU 513B թվահամարներ)²⁹⁵։ Սովորաբար հերոսի ճանապարհին իրենց ծառայությունն են առաջարկում մի քանի այդպիսի օգնականներ։ Նրանք, լինելով անհավատալի ուժով ու ընդունակություններով օժտված հերոսներ, այդուհանդերձ երբեմն իրենց ունակությունները ստորադասում են հերոսի ուժին և ընդունակություններին, քանզի նրանք գիտեն, որ մինչև իրենց հանդիպումը հերոսն արդեն հաղթահարել է այնպիսի դժվարություններ (սպանել է դևին, վիշապին և այլն), որոնք իրենք իրենց միայն մեկ «հունարով» չէին կարող անել. «Ինչի՞ հրմար ես զարմանում իմ ուտելու վրին, էս մի մենձ հունար չի, հունարը Ավշու տղինն ա, որ գնաց Ծաւ-չրաղը բերուց, ֆլի օսկոռը բերուց, դրախտական ծառը բերուց»²⁹⁶։ Որսորդի տղան քաղաքում հանդիպում է մի մարդու, որն ինչքան շատ է ուտում, այնքան ավելի է ուտելու պահանջ գդում։ Հերոսի այս օգնականն իր գերբնական ընդունակությամբ կարողանում է հերոսին ազատել գլխատվելուց։ Հայկական հեքիաթների շատ ուտող օգնականը նույնպես ունի առասպելաբանական նախատիպ՝ Հայկի ծոռ Ծարան²⁹⁷։ Այդ նույն հերոսը գետի մոտ էլ հանդիպում է մի մարդու, որը չափազանց շատ է խմում և դարձյալ ծարավ է մնում. նա կարող է մի ամբողջ

²⁹³ Արեղյան 1966, 56:

²⁹⁴ Տեն Գуллакян 1990, 25.

²⁹⁵ Տեն Uther 2011, 298–300:

²⁹⁶ ՀԺՀ-1 1959, 331 («Ավշու տղի հեքիաթը», № 23):

²⁹⁷ Տեն Խոյննացի 1968, 91:

ծով կլանել, հետո էլ դատարկել. «Վե կացավ գնաց ծովի դրաղը, բերանը դեմ արուց ծովին, ծովը սաղ քաշեց փորը, էկավ տեհավ, որ դրանց տակը լաղըմել (ականապատել) են, դա բաց թողուց իրան փորի ջուրը, գետնի օխտը դաթն անց կացավ, ինչքան կայցրին, էլ չկալավ»²⁹⁸: Մեկ այլ հեքիաթում շատ ուտողը և շատ խմողը խտացված է մեկ կերպարի մեջ²⁹⁹: Հեքիաթի հերոսը՝ Խազոլին, հանդիպում է մի մարդու, որը խմում է ամբողջ ծովը, ուտում է իրեն շրջապատող ամեն ինչ, բայց դարձյալ մնում է ծարավ ու սոված: Ծովի կամ ափերի քանակությամբ ուտելիքի (արև) կլանելը³⁰⁰ առասպելական ամպրոպային վիշապի այն գծերն են, որ հայ ժողովրդական հեքիաթներում հեքիաթի հերոսի՝ մարդկային կերպարանքով օգնականի մոտ դրսևորվում են որպես դրական երևույթ:

Հեքիաթի հերոսին թագավորի կամ թագավորի աղջկա կողմից առաջադրված խնդիրները լուծելու համար մեծ դերակատարություն ունի արտակարգ խողություն ունեցող օգնականը³⁰¹: Հերոսը երբեք չի կարող իմանալ թագավորի կամ թագավորի աղջկա նենգամիտ քայլերի մասին, եթե նրան չուղեկցի օգնականի հիշյալ տիպը: Նա, ականջը դնելով գետնին կամ գլխի վրա կանգնելով, կարողանում է լսել, թե ինչ են խոսում հեռավորության վրա. նա իր այդ հմտությամբ կարող է կապ ստեղծել նաև անդրաշխարհի հետ: Ձայնային ալիքները, փոխարկվելով օգնականի ականջի մեջ, վեր են ածվում կարևոր տեղեկատվության, և հեքիաթի հերոսն իրազեկվում է մոտալուտ վտանգի մասին: Ձայնային ձևափոխիչի գաղափարը հանդիպում է հեքիաթի հերոսի օգնականի մեկ այլ տիպի մոտ. չորանը «Շըվին հանըմ ա, դամշից շինած շվի ա, հանըմ ա պերանին ա տընըմ, փըչըմ, էտ սարերը խըշշալա պըտըտվըմ են, պըտըտվըմ, էտ վընխճարը վըեր էն սարըմն են, կյնլիս ա աղաքը տոնս կյնլի»³⁰²: Այստեղ օգնականի շվին (որոշ հեքիաթներում՝

²⁹⁸ ՀԺՀ-1 1959, 334 («Ավյու տղի հեքիաթը», № 23):

²⁹⁹ Տեն Խեմյան 2000, 42 [«Խազոլու հեքիաթը», № 5(5)]:

³⁰⁰ Տեն Աբեղյան 1966, 87–88: Հարությունյան 2000, 86–89:

³⁰¹ ՀԺՀ-1 1959, 151–156 («Առչի տղի նաղըմ», № 9); ՀԺՀ-1 1959, 232 («Ավյու տղի հեքիաթը», № 23); ՀԺՀ-6 1973, 25 («Ասլան-Բալասուն հաքյաթը», № 2); Խեմյան 2000, 42 [«Խազոլու հեքիաթը», № 5(5)]; Կարս 2013, 97 [«Ասլանգաղեի հեքիաթը», № 11(11)]:

³⁰² Խեմյան 2000, 42 [«Խազոլու հեքիաթը», № 5(5)]:

գոտնան, սազը, բլուլը, թութակը) մի հզոր ձևավորված է, որից արձակված ձայնային ալիքները վերածվում են հսկայական ուժի և ծրագրավորված կերպով սարերը շրջում են դեպի իրեն՝ ոչխարի հոտի հետ: Օգնականի այս հատկությունը հերոսին օգնում է խույս տալ թունավորումից՝ թունավորված ուտելիքով ամիսները փոխափոխելով ոչ թունավորված ուտելիքներով ամիսների հետ³⁰³:

Հեքիաթի հերոսի մեկ այլ օգնականի գերբնական, արագ վազելու ընդունակությունը նույնպես գալիս է վաղնջական ժամանակներից: Հայ ժողովրդական բազմաթիվ հեքիաթներում հերոսի որոշ օգնականներ ունեն հերմեսյան արագավազություն: Հունական առասպելաբանության մեջ Զևսի և Մայայի որդի Հերմեսը՝ աստվածների դեսպանը, մտքի արագությամբ Օլիմպոսից սուրում է աշխարհի ամենահեռավոր ծայրը՝ թևավոր սանդալներով և ձողիկը ձեռքին³⁰⁴: Թևավոր սանդալներն իրենց դրսևորումն են գտել արևմտաեվրոպական և սլավոնական ժողովուրդների հեքիաթներում (որպես օրինակ՝ մարդակերի յոթմղոնանոց կոշիկները Շառլ Դերոյի «Մառնաչափիկը» հեքիաթում): Հերոսի ճանապարհին հանդիպած արագավազ օգնականը երբեմն իր ոտքերին կապած է ունենում հսկայական ջրաղացաքարեր, որպեսզի կասեցնի իր՝ մեծ արագությամբ ընթանալը³⁰⁵: Անհրաժեշտության դեպքում նա արձակում է այդ բեռը և սլանում մեծ արագությամբ. «Կը բերեն ջաղաջի քարերը էդ մարդու ոտներից կը հանեն ու թագավորի վագողի հետ կը վազեն: Ուրտեղ օր բտի էրթան, էստեղից նշան բտի բերեն, թե հասել են տեղ»³⁰⁶: Որոշ հեքիաթներում³⁰⁷ արագավազ օգնականը թեև մեկ ոտը ունի, բայց նայնպես նա կարողանում է յոթզլխանի վիշապի քթի տակից թոցնել ոսկե խնձորը և այնպիսի արագությամբ փախչել, որ վիշապը չկարողանա հասնել իր հետևից:

Գերբնական ուժով օժտված օգնականները հայ ժողովրդական հեքիաթներում ունեն ամենատարբեր գործառույթներ: «Օխթ

³⁰³ ՀԺՀ-6 1973, 28 («Ալան-Բալասուն հաքյաթը», №2); Խեմյան 2008, 37 [«Դճի հեքիաթը», №3(3)]; Կարս 2013, 100 [«Ալանգադեի հեքիաթը», №11(11)]:

³⁰⁴ Տեն Կուն 1979, 49:

³⁰⁵ ՀԺՀ-1 1959, 167 («Նաչար օղու հեքիաթը», №10); Կարս 2013, 98–100 [«Ալանգադեի հեքիաթը», №11(11)]:

³⁰⁶ Կարս 2013, 99:

³⁰⁷ ՀԺՀ-6 1973 («Ալան-Բալասուն հաքյաթը», №2):

ախպոր քուրը» հեքիաթում նա սար շրջող է կամ երկաթ մանրող³⁰⁸, «Պճի հեքիաթը», «Ավչու տղի հեքիաթը», «Առչի տղեն» հեքիաթներում՝ ծառեր արմատախիլ անող³⁰⁹, «Նաչար-Օղլու հեքիաթում» ժայռերն իրար վրա շարող³¹⁰ (Տորքին հիշեցնող) և այլն:

Թագավորի, արքայադստեր կամ վիշապի կողմից հեքիաթի հերոսին առաջադրվող պայմանները բազմազան են և մեկը մյուսից դժվարիացողաբարելի: Հեքիաթներից մեկում հերոսի ջերմադիմացկուն օգնականը (թոնիր մտնող) կարողանում է վիշապի առաջարկով լողանալ եռման ջրում և ողջ-առողջ դուրս գալ այնտեղից³¹¹:

Այս գործող անձինք հեքիաթի սյուժեի զարգացման ընթացքում ինչպես անսպասելիորեն հայտնվում են, այնպես էլ հեռանում են՝ իրենց ծառայությունները հերոսին մատուցելուց հետո: Կախված այն բանից, թե ինչ կարգի փորձությունների պետք է հանդիպի հերոսը՝ հեքիաթի սյուժե են ներգրավվում որոշակի քանակի և համապատասխան գերբնական ընդունակություններով օժտված գործող անձինք: Որոշ հեքիաթներում նրանք հինգն են, Տավուշի հեքիաթներից մեկում («Խազոդլու հեքիաթը»), երեքն են, Կարսի հեքիաթներից մեկում («Ասլանգաղեի հեքիաթը»)՝ չորսը, մեկ այլ՝ «Օխտ ախպոր քուրը» հեքիաթում՝ երկուսը: Այդ գործող անձինք կարող են ունենալ տարբեր գերբնական ընդունակություններ, թեև նրանք տարբեր տարածաշրջաններում երբեմն հանդես են գալիս միևնույն հատկությամբ: Նրանց գերբնական հատկությունները թույլ են տալիս մտածել, որ այս կերպարները նույնպես ներկայացնում են անդրաշխարհը և իրենց գործառույթներով աղերսվում են բնական տարբեր երևույթներին:

Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ հայ ժողովրդական հրաշապատում հեքիաթներում գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձանց քանակն ու տեսակները և նրանց մուտքը հեքիաթի սյուժե պայմանավորված է հերոսին առաջադրվող խնդիրների՝ ավանդական նվիրատուների և խորհրդատուների օգնությամբ լուծման անհնարինությամբ:

³⁰⁸ Կարս 2013, 90 [«Օխտ ախպոր քուրը», №10(10)]:

³⁰⁹ ՀԺՀ-1 1959, 331 («Ավչու տղի հեքիաթը», №23); Խենյան 2008, 37 [«Պճի հեքիաթը», №3(3)]; Կարս 2013, 103–104 [«Առչի տղեն», №12(12)]:

³¹⁰ ՀԺՀ-1 1959, 167 («Նաչար օղլու հեքիաթը», №10):

³¹¹ ՀԺՀ-6 1973, 25 («Ասլան-Բալասուն հաքյաթը», №2):

2.2. ՀՐԱՃԱԳՈՐԾ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐ

Հրաշագործ հատկություններով առարկաների հայտնվելը հրաշապատում հեքիաթներում պատմականորեն կապված է նախնադարյան հավատալիքների հետ: Մարդը որոշ առարկաների վերագրում էր գերբնական հատկություններ և դրանք դարձնում պաշտամունքի առարկա, ֆետիշացնում³¹²: Հայտնի մարդաբան Միրչա Էլիադեն, ուսումնասիրելով աշխարհի տարբեր ժողովուրդների մեջ առկա կախարդության դրսևորումները, այն ներկայացրել է պատմական և մշակութային տարբեր տեսանկյուններով: Բացահայտելով շամանիզմի երևույթը, վերլուծելով նրա գաղափարախոսությունը, քննարկելով նրա տեխնիկան, սիմվոլիզմը և առասպելաբանությունը՝ նա գտել է, որ կախարդի կողմից օգտագործվող ցանկացած հրաշագործ առարկա կրում է հատուկ սիմվոլիկա և կատարում է իր դերը նրա գործողությունների նախապատրաստման իրականացման գործում³¹³: Ծիսական արարողակարգերում օգտագործվող բազմաթիվ առարկաներ մուտք են գործել հատկապես հրաշապատում հեքիաթներ, և դրանց հմայական և կախարդական ներգործության մասին գիտելիքները հնարավորություն են տվել այդ առարկաների շուրջ զարգացնել հեքիաթի սյուժեն: Առարկաների օգնությամբ կարգավորվել է հերոսի գործողությունների ընթացքը: Հայկական հեքիաթներում հանդես եկող առարկաները դասակարգել ենք ըստ նրանց հրաշագործ հատկությունների և կիրառությունների: Այդ առարկաները.

- ա) ցույց են տալիս և ասում ինչ է կատարվում այսրաշխարհում (հայելի, կախարդական գիրք, մատանի և այլն),
- բ) հերոսին կարճ ժամանակում տեղափոխում են մեծ տարածություններ (գորգ, կարպետ, խնոցի, կարաս, թաշկինակ),
- գ) բուժում են կամ վերակենդանացնում (անմահական ջուր, խնձոր, առյուծի կաթ, փետուր, յափնջի, ճիպոտ, մատանի),
- դ) հերոսին դարձնում են անտեսանելի (գլխարկ, շավար, ասեղ),

³¹² Странадо 2016, 41–44.

³¹³ Տեն Զлиаде 2000, 140.

- ե) առարկաներ, որոնց միջոցով հերոսը օգնություն է ստանում (մագ, փետուր, բուրդ, եղունգ, մատանի և այլն),
- զ) երաժշտական գործիքներ, որոնց նվագով հերոսը խուսափում է թունավորվելուց (շվի, դուդուկ, զոտնա, եղջյուր և այլն),
- է) կենցաղային առարկաներ, որոնց վրա անսահման քանակության և տեսակի ուտելիքներ են հայտնվում (սփռոց, սինի),
- ը) առարկաներ, որոնց միջոցով հերոսի առաջ հայտնվում են ցանկությունները կատարող ոգիներ (մատանի, մոմակալ, աշտանակ, կանթեղ և այլն),
- թ) առարկաներ, որոնցով հարվածվելու դեպքում կամ որն ուտելով՝ մարդը ժամանակավորապես կերպարանափոխվում է և կրկին վերադառնում նախկին տեսքին (մորակ, եշիլ-չիբուխ, տանձ, խնձոր և այլն),
- ժ) առարկաներ, որոնք կարող են ամբողջ գործ կոտորել (թուր, դաշույն, մահակ և այլն),
- ժա) առարկաներ, որոնց միջոցով հերոսը, անանցանելի ճանապարհի ստեղծելով, խուսափում է հակառակորդի հետապնդումից (սանր, ասեղ, աղ և այլն),
- ժբ) առարկաներ, որոնց ճշմարտությունը պատմելով՝ հերոսն ապացուցում է իր արդարացիությունը (տիկնիկ, թաս, նոռ, հայելի և այլն),
- ժգ) առարկաներ, որոնք երբեք չեն դատարկվում կամ չեն կորցնում ամբողջականությունը (քսակ, պղնձե թաս, կուժ, հաց և այլն),

ժդ) խորհրդատու առարկաներ (շապիկ, տերև):

Հրաշագործ առարկաները կարող են լինել ինչպես փնտրվող (անմահական ջուր, խնձոր, հազարան բլբուլ և այլն), այնպես էլ նվիրատվությամբ հերոսի տրամադրության տակ դրվող:

Հաշվի առնելով, որ հայ ժողովրդական հեքիաթներում հրաշագործ առարկաները բազմաթիվ են, ներկայացնենք դրանցից մի քանիսը:

2.2.1. Մատանի

Հայկական հեքիաթներում առանձնահատուկ տեղ է գրավում մատանին. այն հանդես է գալիս ինչպես առանձին, այնպես էլ այլ հրաշագործ առարկաների հետ միաժամանակ, որոնք իրենց գործառնությունը լրացնում են մեկը մյուսին, և դրանց առանձին գործունեությունը հնարավոր է՝ չծառայեցվի հերոսի նպատակներին: Իշխանության խորհրդանիշ մատանին³¹⁴, որպես հրաշագործ առարկա, հանդիպում է հայկական բազմաթիվ հրաշապատում հեքիաթներում. այն կարող է հերոսին տրվել ինչպես թագակիր անձի (թագավոր, արքայադուստր), այնպես էլ թագակիր կենդանու (օձ, ձուկ) կամ թռչունի կողմից: Թագակիր անձի կամ թագակիր կենդանու մատանին հերոսին է փոխանցում նրանց գործությունն ու իմաստությունը: Մատանին կարող է տրվել կամ ժառանգաբար, կամ որպես երախտագիտություն, կամ այլ թագավորի (երբեմն անդրաշխարհի թագավորի) կողմից: Այրաբատի «Ղուշ-փարին» հեքիաթում հերոսը՝ արքայազնը, կուրացած թագավորի աչքի դեղը փնտրելու ճանապարհվելուց առաջ հրաշագործ առարկաների (թուր, մատանի) և ձիու տեր է դառնում երագում տրված խորհրդի շնորհիվ, սակայն դրանց հրաշագործ հատկությունների մասին իմանում է փորձությունների ընթացքում: Ձին նրան խորհուրդ է տալիս. «Տղամ, որ էթըմ ես դսրախները (զամբիկ) կթելու, ինձ էլ տար՝ ընտեղ կապա, էն վախտը, որ կկթես՝ մատանիքդ թելով կկապես՝ կախ կտաս պղնձի մեջը, ետև թուրդ կհանես խեչմերուկ կդնես վրեն, ետև կերթաս դսրախները մի մին, մի մին բաց կթողաս, կգան պղնձի վրին կկանենեն, դու ըսենց մի մին, մի մին կկթես: Որ կթեցիր պրծար՝ շորերդ կհանես՝ կլեղանաս, որ լեղացար պրծար՝ թուրդ կհանես, կսրփես, կդնես տեղը, մատանիքդ էլ կհանես, կսրփես, կդնես մատդ...»³¹⁵: Ծովեղեն ձկերի կաթն ուներ այրելու հատկություն, և միայն մատանու և թրի հրաշագործ հատկությամբ է հերոսը կարողանում անվնաս լողանալ կաթի մեջ. սա փաստորեն նվիրագործման ծես է, որից հետո հերոսը, կաթի մեջ այրելով հակոտնյա թագավորին, ամուսնանում է աղջկա կերպարանափոխված Ղուշ-փարիի հետ և դառնում թագավոր: Այս հեքիաթում տեսնում ենք, որ մատանին չեզո-

³¹⁴ Տե՛ս ՓքՅՅԵՐ 1986, 171.

³¹⁵ ՀԺՀ-1 1959, 59 («Ղուշ-փարին»):

քացնում է կաթի վսասակար ազդեցությունը: Հայկական մի շարք հեքիաթներում մատանին ուտելիքի մեջ թույնը չեզոքացնում է³¹⁶, ջուրը կարծրացնում³¹⁷, ծովը դարձնում ցամաք³¹⁸ և այլն:

Հայկական հեքիաթներում օձերի թագավորը հրաշագործ մատանին պահում է լեզվի տակ և հերոսին է տալիս ի նշան երախտագիտության: Այս հեքիաթախումբը³¹⁹, ըստ Աարնե-Թոմփսոն-Ութերի հեքիաթների տիպերի միջազգային դասակարգման, համապատասխանում է ATU 560 տիպին³²⁰: Որոշ հեքիաթներում հերոսն ինքն էլ է օձի խորհրդով մատանին պահում լեզվի տակ³²¹, մատանին գործողության մեջ դնելու համար հերոսն այն հանում է լեզվի տակից և լիզում. դուրս են գալիս երկու արաք և կատարում հերոսի ցանկությունը: Մատանին մատը դնելով³²², ակը պտտելով³²³ կամ փայլեցնելով³²⁴ հերոսի առջև հայտնվում են երկու (քառասուն) արաք, քառասուն դերվիշ կամ պարզապես երկու հոգի, որոնք մարմնավորում են տարբեր ոգիներ անդրաշխարհից, և կատարում նրա ցանկությունները:

Անդրաշխարհի ոգիները հայկական հեքիաթներում հերոսին օգնության են հասնում նաև այլ հրաշագործ առարկաների միջոցով (**մոմակալ**³²⁵, **կանթեղ**³²⁶): Այս տիպի հեքիաթները համապատասխանում են Աարնե-Թոմփսոն-Ութերի հեքիաթների տիպերի միջազգային դասակարգման ATU 561 տիպին³²⁷:

³¹⁶ Մոկս 2013, 36 [«Շրղկշրղկյան շապիթ», №1(1)]: Այս հեքիաթում կա նաև մատանու մեկ այլ հերոսի գիտակցությունը կորցնելու հատկություն (եջ 33):

³¹⁷ ՀԺՀ-1 1959, 264 («Ոսկե քաքուլ տղի հեքիաթը», №18):

³¹⁸ ՀԺՀ-7 1979, 415 («Կտրիչ տղան», №175):

³¹⁹ ՀԺՀ-7 1979, 93–98 («Լևոնյորներ մրննա ինգլիլ չի», №23); Գրիգորյան 1983, 82–84 [«Կատվու թալիֆ», №4(12)]; Խաչատրյան 1999, 89–90 [«Նախրճու դղեն», №24(26)]; Խեմյան 2008, 78–79 [«Կախարդական մատանին», №12(12)]; Կարս 2013, 141–145 [«Չոփչին», №20(20)]:

³²⁰ Տեն Ստեր 2011, 328–329.

³²¹ Կարս 2013, 142 [«Չոփչին», №20(20)]:

³²² Խաչատրյան 1999, 67–70 [«Բաովու թոռ», №14(16)]:

³²³ Գրիգորյան 1983, 82–84 [«Կատվու թալիֆ», №4(12)]:

³²⁴ Լալայեան 1912, 123–151 («Ոսկի կանթեղ»):

³²⁵ Կարս 2013, 113–118 [«Բաջիկի հեքիաթը», №14(14)]:

³²⁶ Լալայեան 1912, 123–151 («Ոսկի կանթեղ»):

³²⁷ Ստեր 2011, 329–330.

Հստ գործառույթների խմբավորված հրաշագործ առարկաները հերոսի տրամադրության տակ են դրվում կամ ստանձին, կամ խմբով՝ պայմանավորված հերոսին առաջադրված խնդրի դժվարությամբ: Այրարատի «Կոմբալ տու...» հեքիաթում հերոսը խորամանկությամբ ձեռք է բերում մի հրաշագործ քար, որը լեզվի տակ դնելով՝ սփռոցի վրա հայտնվում էին տարբեր ուտելիքներ, կամ կատարվում էր նրա որևէ այլ ցանկություն: Խորամանկ հերոսը, հրաշագործ քարը այլ հրաշագործ առարկաների (**ձեռնափայտ, դաշույն, յափնջի**) հետ փոխանակելով և դարձյալ քարը հետ ստանալով, մեծ ունեցվածքի տեր է դառնում³²⁸: Այս հեքիաթում ձեռնափայտը և դաշույնն ունեն ջարդելու, փշրելու, գորք կոտորելու, իսկ յափնջին մեռածին վերակենդանացնելու հատկություն: Որոշ հեքիաթներում հերոսը հրաշագործ մի քանի առարկա ստանում է միանգամից կամ ժառանգաբար (քսակ, դուդուկ)³²⁹, կամ խորհրդատվությամբ (**պղնձե թաս, սփռոց, թուր**)³³⁰, կամ խորամանկությամբ (**գլխարկ, սփռոց, բանալի**)³³¹:

2.2.2. Տիկնիկ

Իր ծիսական նշանակությամբ մի շարք հայկական հեքիաթներ է մուտք գործել տիկնիկը և հանդես եկել որպես հերոսի օգնական:

Տարբեր ժողովուրդների կենցաղում տիկնիկներն ունեցել են մեծ դեր: Համարվել է, որ մեռած հարազատի հոգին տեղափոխվել է տիկնիկի մեջ, դրա համար էլ տիկնիկներին կերակրել են: Այդպիսի տիկնիկներ եղել են և՛ սլավոնների, և՛ չինացիների, և՛ եգիպտացիների, և՛ այլ ժողովուրդների մեջ³³²: Ռուսական «Գեղեցկուհի Վասիլիսան» հեքիաթում հերոսուհու մեռնող մայրն իր աղջկան է նվիրում մի տիկնիկ և խորհուրդ տալիս այն պահել գաղտնի, կերակրել և խնդիրներ ծագելու դեպքում դիմել նրան: "Грязнавка" հեքիաթում հերոսուհին կերակրում և օգնության խնդրանքով դիմում է իր պահապան տիկնիկներին, «Князь Данила-Говорила» հեքիա-

³²⁸ ՀԺՀ-2 1959, 121–133 («Կոմբալ տու...», № 7):

³²⁹ Կարս 2013, 162–165 [«Դուստր Գյոզալի», № 25(25)]:

³³⁰ Սլավոլյան 1984, 25–31 [«Բեշիշ լուր», № 2(2)]:

³³¹ ՀԺՀ-1 1959, 241–268 («Ոսկե քաքուլ տղի հեքիաթը», № 18):

³³² Տե՛ս Мелетинский 2005, 157; Пропп 2000, 169–170.

թում չորս տիկնիկների միջոցով քույրը հայտնվում է անդրաշխարհում և խուսափում եղբոր հետ արենապոծությունից (ինցեստ), մեկ այլ՝ ուկրաինական «Свиной чехол» հեքիաթում տիկնիկներն օգնում են աղջկան ազատվել հոր հետ ամուսնանալու վտանգից³³³:

Հայաստանի տարբեր պատմաազգագրական տարածաշրջաններում կատարվող որոշ ծեսերի ժամանակ (Ամանորի, Բարեկենդանի, Մեծ Պահքի, Համբարձման տոնի, անձրևի և երաշտի օրերին արվող ծեսեր և այլն) տարբեր ձևերով պատրաստված տիկնիկները տարբեր անվանումներով մտել են հայ մարդու կենցաղ և նրա մեջ սերմանել հավատ դեպի դրանց գերբնական գորությունը: Կախված այն բանից, թե որ տարածաշրջանում է պատմվել հեքիաթը՝ տիկնիկը ստացել է տարբեր անվանումներ: Վան-Վասպուրականում, Տուրուբերանում, Մուշում, Սասունում, Խլաթում այն ստացել է *խրձիկ*, *խոծիկ*, *խրցիկ*, իսկ Պարսկահայքում («Մանրի տիկին»), Տավուշում («Խյար բլբուլի ախչիկը»), Արցախում («Մըենոալին հու ախչկանը հաքյաթը»)՝ *պիկին*, *բուրբնպիկին* անվանումները: Թե ինչ տեսք ունի խրձիկը հեքիաթների մեծ մասում չի երևում, միայն Վանի «Չափ-չափու խրոծիկ» հեքիաթում այն այգում տեղադրված խրոծիկի է: Այս հեքիաթում կարելի է ընդունել, որ տիկնիկի *խրձիկ/խրձիկ* անվանումը ածանցված է *խուրձ* («խոտի կապոց») բառից և վերաբերում է ծղոտներից և խոտերից պատրաստված տիկնիկներին (վերոհիշյալ հեքիաթի պարագայում՝ խրոծիկիակներին): Խրոծիկակն անմիջական առնչություն ունի տիկնիկին և կարող է հանդես գալ որպես նրա լիիրավ համարժեք³³⁴:

Հայկական հեքիաթներում սովորաբար հեքիաթի հերոսը հրաշագործ առարկան (գորգ, մահակ, սփռոց, գլխարկ և այլն) ձեռք է բերում խորհրդատուի կամ նվիրատուի միջամտությամբ (նվեր, խորհուրդ՝ արթնսի կամ երագում): Մեր ուսումնասիրած որոշ հեքիաթներում հրաշագործ տիկնիկը հայտնվում է հերոսուհու մոտ իր իսկ խնդիրը, քանզի նա շատ լավ գիտի, որ ծխական տիկնիկը կարող է իրեն օգնել բացահայտելու հակահերոսի արարքները: Աարնե-Թոմփսոն-Ութերի «Հեքիաթների տիպերի միջազգային նշացանկի» ATU 894 թվահամարին համապատաս-

³³³ Տե՛ս Морозов 2011, 120.

³³⁴ Տե՛ս Морозов 2011, 50.

խանող հայկական հեքիաթներում ([Z72.2]) մոտիվ)³³⁵ ճակատագրի բերումով անդրաշխարհում հայտնված հերոսուհին որոշակի ժամանակահատվածում պետք է (յոթ օր, չորս ամիս, յոթ տարի) պահեր և խնամեր կախարդված երիտասարդին (վիրավոր, մեռած, թոքի կամ յոթ անգլուխ մեռելի տեսքով), որպեսզի վերանար կախարդանքը և ամուսնանար երիտասարդի հետ: Սակայն հակահերոսի (բոշայի աղջիկ, արաբի աղջիկ, քաչալ աղջիկ, միջագգային տարբերակներում՝ ստրկուհի) միջամտությամբ դա նրան չի հաջողվում, և խնդրում է երիտասարդին. «Ընձի բան լե թ'չբերա, Սափուր-սափուր խրցիկ մի ընձի բերա, թե օր չբերա լե, օր քաղքեն հ'ելալ, ուր ձիու օտներ քար դառնա»³³⁶, «...խնդիրք կէսիմ քու յոտնեն, օր ընձի սավդի խրձիկ մե առնիս, հետ խաղամ»³³⁷, կամ «Ձիկ խամար մեյ խատ լնբլնբու խըռծիկ պե. ուրիշ պան չեմ ուզե»³³⁸, «Յըս մենագ մե Սաբրի խրձիգ գուզիմ, օր խոսամ հեդ»³³⁹: Այս հեքիաթախմբում տիկնիկի գործառույթը հերոսուհուն համբերությամբ լսելն է մինչև պատմության ավարտը. պատմությունը սուտ լինելու դեպքում պետք է հերոսուհին պատուվեր, իսկ ճիշտ լինելու դեպքում պատուվում է տիկնիկը՝ դրանով իսկ օգնելով հերոսուհուն ապացուցել երիտասարդին իր իրավացի լինելը:

Որոշ հեքիաթներում հերոսուհին խնդրում է ոչ միայն տիկնիկ, այլև նրան ուղեկցող առարկաներ, որոնք միջամտում են ճշմարտության բացահայտմանը: Տուրքերանի «Մեռուկ Մանուկ» հեքիաթում տիկնիկից բացի հերոսուհին խնդրում է. «Ընձի բան չբերայ. մեկ սապրի խրձիկ, մե'կ էլ բղբղիկ (նեղբերան փոքր կուլա), ֆինճան մե'լ աղու (փոքրիկ գավաթ թույն)»³⁴⁰: Կուլան (տրբ.՝ թաս) նույնպես հեքիաթ է մուտք գործել որպես ծիսական առարկա (Համբարձման տոնի ծիսակատարություններ)³⁴¹, և վերոնշյալ հեքիաթում հերոսուհու պատմության հանգուցալուծմանը պետք է փշրվեր: Թե ինչ գործառույթ ունի մի գավաթ թույնը, հեքիաթում չի ասվում:

³³⁵ Uther 2011, 519:

³³⁶ ՀԺՀ-11 1980, 338–339 («Սափուր-սափուր խրցիկ», № 37):

³³⁷ ՀԺՀ-10 1967, 90 («Սամուր-սամուր խրձիկ», № 19):

³³⁸ ՀԺՀ-14 1999, 189 («Լնբլնբու խըռծիկ», № 15):

³³⁹ Խաչատրյան 1999, 60 [«Սաբրի խրձիկ», № 9(11)]:

³⁴⁰ Հայկունի 1902, 176 («Մեռուկ Մանուկ»), № 26:

³⁴¹ Համբարձման տոնի ծիսակատարությունների մասին տես Լալայեան 1898, 258: Քաջերունի 1901, 131:

Պարզապես հասկացվում է, որ հերոսուհին այն պետք է խմեր, եթե իր պատմության ճշմարտացիությանը երիտասարդը չհավատար:

Տիկնիկին ուղեկցող առարկաներ հանդես են գալիս նաև «Մըեռալին հու ավսչկանը հաքյաթը» և «Խյար բլբուլի ավսչիկը» հեքիաթներում: Մյուծեռային տարբեր զարգացումներ ունեցող այս հեքիաթներից մեկում հերոսուհին խնդրում է. «...մին շհանոունը (մեծ նոտ) պերի, մին չախկու (դանակ), մին բուրընտիկին»³⁴²: Այստեղ դանակը որպես վկա է հանդես գալիս, սուտ ասելու պարագայում նուրը պետք է ճաքեր, իսկ տիկնիկը՝ խաղար: Մյուս հեքիաթում. «Կքյնան ինձ հմար մի տիկին կաոնես, մի պիճրիկ ըստոլ, մի հատ հայլի, մի հատ նոտը, մի հատ ծիլի (ածելի)»³⁴³: Այստեղ սեղանի վրա պետք է շարվեն հրաշագործ առարկաները, վկա է հայելին (այսինքն՝ ունկնդիրը), պատմության սուտ լինելու պարագայում պետք է ճաքի նոտը, իսկ ածելին կտրի աղջկա վիզը: Այս հեքիաթում պատմողը ոչ թե հերոսուհին է, այլ տիկնիկը, որը շատ լավ գիտի, թե ինչեր են անցել հերոսուհու գլխով: «Էտ տիկինը պատմում ամ ամ, որ տմ ով ամ: Չէ, տմ Խյար բլբուլի ավսչիկն ամ: Ընչեր ամ անց կցել կըլստվը, էտ տիկինը թամնիզ պատմում ամ, հայլին անգամ ամ տնըմ, նոտը ճոթ-ճոթ ամ ըլըմ: Ծիլին էլ թոչըմ ամ, որ էտ ըխչկա ճիտը կտրի՝ էտ տղեն քմակին արթեն նստած ամ, քաշըմ ամ սիես իրա վրն: Քաշըմ ամ չէ, ծիլին էն դուլին վեր ամ ընգնըմ, հա էտ ավսչիկը ճիտը էտ ամ թեքըմ տենըմ՝ թաքավորի տղեն քըմակին նստած»³⁴⁴: Ի տարբերություն վերոհիշյալ մյուս հեքիաթների պյուծենների, որոնցում ճակատագրի բերումով անդրաշխարհում հայտնված հերոսուհին մեռած կամ վիրավոր երիտասարդին խնամելու ընթացքում է բախվում հակահերոսի արարքներին. այս հեքիաթում թագավորի տղան է մի պառավի անեծքի հետևանքով որոնում և գտնում (անդրաշխարհում) կախարդանքով վարունգի կերպարանափոխված աղջկան և բախվում թուրք պառավի խարդավանքին: Բոլոր հեքիաթներում էլ հանդես եկող հակահերոսը գնչուի, արաբի կամ թուրքի տգեղ, սև, քաչալ աղջիկ է, որը խաբեությանը գրավում է հերոսուհու տեղը: Ակնհայտ է հակահերոսի քոչվոր լինելու հանգամանքը, որից էլ բխում է նրա հետագա վարքագիծը:

³⁴² ՀԺՀ-6 1973 («Մըեռալին հու ավսչկանը հաքյաթը», № 8):

³⁴³ Խեմյան 2008, 66 [«Խյար բլբուլի ավսչիկը», № 8(8)]:

³⁴⁴ Նույն տեղում:

Վկա-առարկաներով վերոհիշյալ հեքիաթներում տեսնում ենք, որ տիկնիկն ունի տարբեր գործառնություններ. համբերությամբ լսող-պատուվող, խաղացող և պատմող:

Հարկ է մանրամասն անդրադառնալ նաև «Չափ-չափու խըռծիկ» հեքիաթին³⁴⁵, որտեղ տիկնիկը խրտվիլակ է: Հեքիաթի հերոսուհին մի աղջիկ է, ում վարժատան ճանապարհին՝ կամրջի տակից, մի ձայն ասում է, որ նա պետք է յոթ տարի յոթ անգլուխ մեռել շահի-պահի: Փորձանքից խուսափելու նպատակով աղջկա հայրը և մայրը որոշում են փոխել բնակության վայրը: Դեգերումների արդյունքում աղջիկը հայտնվում է անդրաշխարհում և սկսում յոթ անգլուխ մեռելների վրա ճանճերը քշել: Նա չգիտի, որ յոթ անգլուխ մեռելների տեսքով կախարդանքի ենթարկվածը կտրիճ երիտասարդ է: Այդ մասին գիտի արաբի աղջիկը, ով խաբեությամբ կարողանում է վերև բարձրանալ այն պահին, երբ այդ յոթ մեռելները հարություն են առել և դարձել կտրիճ երիտասարդ: Արաբի աղջիկը խաբում է երիտասարդին, որ ինքն է յոթ տարի շահել-պահել իրեն: Որսի գնալիս երիտասարդը հանձնարարում է աղջիկներին ոչ մի դուռ չբանալ, այլ գնալ այգի և խաղալ Չափ-չափու խոճիկի հետ: Արաբի աղջիկը բացում է բոլոր դռները և սկսում ամեն ինչ խառնել իրար: Իսկ հերոսուհին գնում է այգի և սկսում է խրտվիլակին պատմել իր գլխի եկածները: Այգում թաքնված կտրիճը լսում է պատմությունը, դուրս գալիս և ասում. «Մառախ մ'անե, ես քուն եմ, դյուն էլ՝ իմ, տուն-տեղ՝ մեր»³⁴⁶: Տիկնիկն այստեղ միայն լսողի դերում է, ձեռք չի բերվել հերոսուհու խնդրանքով և միջոց է հերոսուհու արդարացիությունը ականջալուր դարձնելու հերոսին: Ինչպես տեսնում ենք, այս հեքիաթը թե՛ այուժեի զարգացումներով, թե՛ գործող անձանցով խիստ տարբերվում է քննության առնված մյուս հեքիաթներից:

Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ Հայաստանի տարբեր պատմաագագրական տարածաշրջանների հեքիաթներում, ի թիվս հեքիաթի հերոսի գործողություններին նպաստող բազմաթիվ և բազմաբնույթ հրաշագործ առարկաների, տիկնիկը՝ թե՛ համբերատար լսող, թե՛ խոսող, թե՛ խրտվիլակ, հանդես է գալիս որպես նրա օգնական: Տիկնիկի միջոցով բացահայտվում են հակահերոսի

³⁴⁵ ՀԱԻԲԱ, FAV: 5505–5510:

³⁴⁶ «Չափ-չափու խըռծիկ».–ՀԱԻԲԱ, FAV: 5505–5510:

չար նկրտումները, հերոսուհին հասնում է իր համար կանխորոշված դիրքին:

2.2.3. Սփռոց

Հրաշագործ **սփռոցը**, հրաշապատում հեքիաթների գլխավոր հերոսին իր նպատակին հասնելու համար տրվում է հեքիաթի ամենատարբեր գործող անձանց կողմից տարբեր եղանակներով՝ հերոսի գործողությունների տարբեր ժամանակահատվածներում: Սփռոցն առասպելաբանության մեջ անդրաշխարհին պատկանող պարագա է, որտեղ ուտելիքն առատ է ու լի:

Ըստ Վլադիմիր Պրոպի՝ մարդը մահանալուց հետո իր հետ անդրաշխարհ է տեղափոխում ոչ միայն իր կենսաձևը, այլև՝ իր հետաքրքրությունները, երազանքներն ու նպատակները³⁴⁷: Բնաշխարհի հետ պայքարում մարդը թույլ է և ինչին նա չի կարողանում հասնել այս աշխարհում, կարող է ձեռք բերել անդրաշխարհում: Անդրաշխարհում կան ուժեր, որոնք նրան բնաշխարհի նկատմամբ իշխանություն են տալիս. այնտեղ մարդը չի աշխատում և չի արտադրում, միայն սպառում է, և այնտեղից բերված հրաշագործ միջոցներն ապահովում են հավիտենական սպառում:

Հրաշապատում հեքիաթների սփռոցը կարելի է նույնակա-նացնել հին հունական առասպելաբանության առատության եղջյուրի հետ, քանզի դրանք երկուսն էլ անթիվ-անհամար ուտելիքների անսպառ աղբյուր են: Ըստ հին հունական առասպելի՝ Կրետե կղզու Իդա սարի քարայրում թաքցված նորածին Զևսը կերակրվում էր Ամալթեայի (այծ) կաթով: Զևսը Ամալթեային տանում է երկինք, իսկ այծի պատահաբար կոտրած եղջյուրը իր աստվածային ուժով դարձնում է մոգական հատկությամբ առատության եղջյուր (նրանից առվակով մեղր, կաթ, գինի և տարբեր ուտելիքներ են հոսում). այն տալիս էր այն ամենը, ինչ ուզում էր նրա տերը³⁴⁸: Առատության եղջյուրը նաև խաղաղության աստվածուհի Էյրենեի և հարստության աստված Պլուտոսի խորհրդանիշն է եղել, այդ էն վկայում անտիկ արվեստում նրանց պատկերները՝ առատության եղջյուրը ձեռքին³⁴⁹:

³⁴⁷ Տե՛ս Пропп 2000, 251, 252.

³⁴⁸ Տե՛ս МНМ 1987, 65.

³⁴⁹ ԴԲ 1965, 81, 203, 204:

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում հրաշագործ սփողոցը հանդես է գալիս երկու գործառույթով՝ ա) որպես անթիվ-անհամար ուտելիք կրող, բ) որպես հերոսի տեղաշարժման հրաշագործ միջոց³⁵⁰։ Ներկայացնենք հրաշագործ սփողոցների առաջին տիպը, որը հայկական հեքիաթներում հանդես է գալիս հետևյալ դրսևորումներով.

- ա) սփողոցի գործառույթն իրականացվում է հրաման-բանաձևի միջոցով,
- բ) սփողոցի վրա ուտելիքներ են հայտնվում դրա մեջ պահված քարի կամ ճիպտի (գավազան, փայտ, մտրակ) միջոցով,
- գ) սփողոցը հերոսի մոտ է հայտնվում որպես նվեր անդրաշխարհից (աղբյուրի ակ, հոր, սար, կախարդական գիրք, երկինք),
- դ) հերոսը սփողոցը ձեռք է բերում խորամանկության արդյունքում (հրաշագործ առարկաների համար կովող գործող անձանց հաշտեցնելու նպատակով) կամ գողանալով,
- ե) սփողոցը հանդես է գալիս այլ հրաշագործ առարկաների (գավազան, դաշույն, գլխարկ, դդում, թաս, յափնջի և այլն) հետ՝ սովորաբար երեք, որոնք հետագայում օգտագործվում են հերոսից խլված սփողոցը վերադարձնելու համար:
- զ) սփողոց, որը բացի կերակրելուց կարողանում է հակահերոսին կացնել իրեն՝ մինչև հերոսի վերադարձը,
- է) սփողոց, որը կերակրում է ոչ միայն հերոսին, այլև՝ հերոսի ճանապարհին հանդիպած այլ մարդկանց, կենդանիների կամ թռչունների, որոնք ի նշան երախտագիտության, հերոսին հետագայում օգնում են հասնելու իր նպատակին:

Հայկական հեքիաթներում սփողոցը հանդես է գալիս բարբառային տարբեր դրսևորումներով: Ամենատարածվածը **սուփրա** ձևն է՝ իր հետևյալ տարատեսակներով՝ **սուփրա**, **սուփրայե**, **սուր-**

³⁵⁰ Սփողոցի՝ որպես տեղաշարժման միջոցի դրսևորման օրինակ է Վան-Վասպուրականի «Ջան Փոլատ» հեքիաթի սփողոցներից մեկը, որը կատարում է գորգի գործառույթ: Հերոսն այս սփողոցը ձեռք է բերում խորամանկությամբ: Երեք հսկաներ կովում են հրաշագործ սփողոցը, կացինը և գլխարկը բաժանելու համար: Հերոսը նրանց հաշտեցնելու համար դիմում է խորամանկության և տիրանում հրաշագործ առարկաներին [ՀԺՀ-16 2009, 216–220 (Ջան Փոլատ», №34)]:

Ֆա՝ փոխառված պարսկերենից, որոնք հանդիպում են Հայաստանի գրեթե բոլոր տարածաշրջանների հեքիաթներում: Այրարատի, Շիրակի, Կարսի, Տավուշի հեքիաթներում գերիշխող են **դաստախուն, դըստախուն, դանստանխուն, դանսթարխուն** ձևերը՝ փոխառված միջինասիական ժողովուրդների լեզուներից: Մուսա լեռի բարբառում սփռոցը **հիսեյնքըթիթ** է³⁵¹, որը նշանակում է խմորի սփռոց:

Ինչպես նշեցինք վերևում, սփռոցն անդրաշխարհի պարագա է, որը հերոսը ձեռք է բերում անձամբ (անդրաշխարհի ընկնելու արդյունքում, այս աշխարհում գողանալով կամ խորամանկությամբ) կամ հերոսին նվիրում է անդրաշխարհի ներկայացուցիչը: Սփռոցի հիմնական գործառույթը հերոսին և նրա շրջապատին կերակրելն է, որն իրականացվում է հրաման-բանաձևի կամ սփռոցին մտրակով (փայտով) հարվածելու միջոցով: Ամեն դեպքում սփռոցի վրա հայտնվում են անթիվ-անհամար ուտելիքներ: Երբեմն հրաման բանաձևն ուղեկցվում սփռոցի մեջ պահված փոքրիկ քարի, մատանու կամ մտրակի միջոցով: Հայկական հեքիաթներում սփռոցին ուղղված հրաման-բանաձևերը բազմազան են: Օրինակ՝ «Մուֆրա, սուֆրա»³⁵², «Մոնֆրա, չալ, սուֆրա//Մոնֆրա, զքի տեսնիմ»³⁵³, «Մուֆրայե Տամբ-տամբ, ես քյեզնից կուզեմ, տյու աստըծուց»³⁵⁴ – «Մուֆրայե Տամբ-տամբ, ես քյեզնից շուքք իմ (գոհ եմ), տյու աստըծուց», «Բացվի, սուֆրա, բացվի, հազարումնկ տեսակ կերակուր լցվի»³⁵⁵, «Մուֆրա, իջի արի մեք խաց ուտիք» – «Մուֆրա, դե ելի կախվի քու տեխ»³⁵⁶, «Դե բացվի դաստախուն»³⁵⁷, «Մոնփրա, բացվի» – «Մոնփրա, խփվի»³⁵⁸ և այլն:

Բազմազան են նաև հրաշագործ սփռոցի վրա հայտնված ուտելիքները՝ սկսած հաց ու պանրից, վերջացրած անթիվ-անհամար ուտելիքներով, օրինակ՝ «—Ա՛յ Բար, սոված ենք, հացը քցա» («Ա՛յ Բար, հացը հավաքա» հրաման-բանաձև – Մ.Խ.): Ասելու

³⁵¹ Տե՛ս Սվազյան 1984, 199:

³⁵² ՀԺՀ-16 2009, 22 («Օխեշ», № 2):

³⁵³ ՀԺՀ-16 2009, 115 («Սվնդի, չալ սվնդի», № 17):

³⁵⁴ ՀԺՀ-14 1999, 393 («Դընգոյ», № 44):

³⁵⁵ ՀԺՀ-12 1984, 66 («Կոճի հեքիաթ», № 9):

³⁵⁶ ՀԺՀ-11, 1980, 182 («Ջամուշան», № 13):

³⁵⁷ ՀԺՀ-1 1959, 140 («Օհան ողնչպարի տղի հեքիաթը», № 8):

³⁵⁸ ՀԺՀ-2 1959, 129 («Կոմբալ տու...», № 7):

բաշտան մըն էլ ինչ ա տենում՝ էլ լավ-լավ էփած կիրակրներ ասես, էլ տեսակ-տեսակ, լավ-լավ խաշած ձկներ ասես, էլ տապակած հավեր ասես, էլ դագեր ասես, էլ ջուռա-ջուռա ֆորսի մսեր ասես, մի խոսքով՝ ասսու ինչ բար ու նուրբ ասես, ինչ խորակ ասես՝ էկավ լցվեց դաստախունը»³⁵⁹, «Ասըմ ա, ասըմ չի, մին էլ տենըմ ա քարը կա ոչ, ընդրա տեղը մին մեծ դնստնխուն ա, վըրեն սրտիտ ուզած ճանշերը, փրփոտ լավաշ, կնթն, եղրումեղրը»³⁶⁰, «Ինչ թաուր եմակ (կերակուր) էսիս, կլցվին վըր սուֆրին»³⁶¹, «Հագարումեկ տեսակ կբացվի սուֆրի վրեն»³⁶², «Սուֆրեն էր իջավ էկավ ամեն եմեկ-թեմեկ լցավ վրեն, ինչ թավուր եմեկ ըսես թափավ վրեն»³⁶³, «Աշխարքի տակ ինչքան խորակներ ասես մեջ սուֆրին կըգտնվեր»³⁶⁴ և այլն:

Հայ ժողովրդական մեծաքանակ հրաշապատում հեքիաթներում հերոսը աղքատ գյուղացի է, ցախ հավաքող, հովիվ, որսորդ կամ ձկնորս՝ օրվա հացի կարոտ: Իր մեռած նախնու հոգին անդրաշխարհից տարբեր ձևերով նրան օգնության է հասնում: Որոշ հեքիաթներում անդրաշխարհից հրաշագործ առարկաների հայտնվելն ակնհայտ է. դրանք կարող են հերոսին տրվել աղբյուրի ակից, հորից, կոճղից, ծովից, երկնքից: Երբեմն կախարդական սփռոցը հանդես է գալիս մի քանի այլ հրաշագործ առարկաների հետ, որոնք ևս ունեն իրենց առաքելությունը:

Վան-Վասպուրականի «Դընգյո» հեքիաթում³⁶⁵ աղքատ ձկնորսը ձկան փորից մի ոսկե հրաշագործ թաս է հանում՝ ոսկով լիքը: Ոսկին դատարկելուց հետո այն լցվում է շատ պաղ, անուշ ջրով, խմելուց հետո, դարձյալ ոսկով է լցվում: Ձկնորսը հրաշագործ թասը փոխանակում է պատահական ճամփորդի կախարդական մահակի հետ, որի միջոցով հետ է բերում իր թասը, այնուհետև նույն ձևով ձեռք է բերում կախարդական սփռոց, որին կանաչ ճիպոտով խփում և հետևյալ բանաձևով՝ «Սուֆրայե Տամբ-տամբ, ես քյեզնից

³⁵⁹ ՀԺՀ-2 1959, 122:

³⁶⁰ ՀԺՀ-18 2016, 556 («Թիլիսիմ արած դնստնխունը», №93):

³⁶¹ ՀԺՀ-12 1984, 69 («Էլեքսան ու պառավ», №10):

³⁶² ՀԺՀ-12 1984, 66 («Կոճի հեքիաթ», №9):

³⁶³ ՀԺՀ-11 1980, 182 («Զամուշան», №13):

³⁶⁴ ՀԺՀ-18 2016, 24 («Պողոս-Պետրոսի և շամտանի խեքյաթը», №2):

³⁶⁵ ՀԺՀ-14 1999, 390–401 («Դընգյո», №44):

կուզեմ, այդու աստըծուց» տեսակ-տեսակ ուտելիքներ է հայտնվում սփռոցի վրա, այնուհետև ճիպոտով խփում է, ուտելիքներն անհետանում են, սփռոցի փոխարեն նորից նույն սպիտակ կաշվի կտորն է մնում: Նույն ձևով նա ձեռք է բերում հրաշագործ դդում: Մի օր հերոսը որոշում է թագավորին հյուրասիրի: Թագավորը, տեսնելով, թե ինչպես է ճիպոտի զարկով և տիրոջ հրամանով. «Վեր սուֆրեն էլ ինչ որ աստված ստեղծեր ի, խնայմանմուշ անուշ կերակուրներ, խեղ կարմիր գինուն լցուկ է», գտնում է, որ այդ սփռոցը թագավորավայել բան է, խլում է այն ձկնորսից: Ձկնորսն իր հրաշագործ դդումի միջոցով թագավորին պատերազմ է հայտարարում և դառնում թագավոր: Այս հեքիաթում հրաշագործ սփռոցը հանդես է գալիս ևս երեք հրաշագործ առարկաների հետ՝ ոսկե թաս, մահակ և դդում: Մի շարք հրաշապատում հեքիաթներում փոխվում է նվիրատուն և սփռոցին ուղեկցող հրաշագործ առարկաների քանակը: Այս հեքիաթախումբը համապատասխանում է Հանս Յորգ Ութերի՝ հեքիաթների տիպերի միջազգային դասակարգման ATU 569 թվահամարին³⁶⁶, ըստ որի հերոսը ձեռք է բերում հրաշագործ առարկա՝ սնունդ արտադրող (սփռոց, սեղան, աղաց), որը ճանապարհին փոխանակում է այլ առարկայի հետ, որի օգնությամբ պաշտպանում է առաջին առարկան (մոտիվ D831): Նույն ձևով հերոսը ստանում է այլ հրաշագործ օբյեկտներ, որոնք որպես զենք են ծառայում կամ կենդանացնում են մեռածներին: Կախարդական առարկաները հափշտակվում են խորամանկ հյուրի կողմից (թագավոր, հարևան, արքայադուստր): Օգտագործելով վերջին առարկան՝ հերոսը վերադարձնում է կորցրածը, որոշ դեպքերում ամուսնանում է արքայադստեր հետ կամ դառնում է թագավոր:

Այսպիսով՝ հայկական հեքիաթներում հրաշագործ առարկաները առանձնահատուկ դեր ունեն հերոսի գործողությունների ընթացքում, դրանք ծառայում են հերոսին որպես միջոց տեղեկություններ տալու, մեծ տարածություններ տեղափոխելու, վերակենդանացնելու, բուժելու, անտեսանելի դարձնելու, իրավացիությունն ապացուցելու համար:

³⁶⁶ Shtu Uther 2011, 338–339:

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

ՆԿԻՐԱՏՈՒ ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒ ԿԵՐՊԱՐՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐ

3.1. ՆԿԻՐԱՏՈՒՆԵՐԸ ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐԸ Գ. ՍՐՎԱՆՁՏՅԱՆՑԻ ԳՐԱՌԱՃ ՅԵԶԻԱԹՆԵՐՈՒՄ

Բարձր գնահատելով Գարեգին Եպիսկոպոս Սրվանձտյանցի դերը հայ ժողովրդական բանահյուսության գրառման և հրատարակության սկզբնավորման գործում՝ հարկ է սույն աշխատանքի մեջ առանձնահատուկ տեղ հատկացնել նրա գրառած հեքիաթների նվիրատու և խորհրդատու կերպարներին հայ ժողովրդական և այլ ժողովուրդների հեքիաթների համատեքստում:

Գ. Սրվանձտյանցի գրառած հրաշապատում հեքիաթներն ունեն որոշ ընդհանրություններ հայ ժողովրդական տարբեր տարածաշրջաններից գրառած և այլ ժողովուրդների հեքիաթների հետ. այդուհանդերձ դրանք առանձնանում են իրենց ինքնատիպությամբ: Նրա գրառած հրաշապատում հեքիաթների զգալի մասը տիպերով, սյուժեներով ու մոտիվներով համապատասխանում է Հանս Յորգ Ութերի հեքիաթների տիպերի դասակարգմանը³⁶⁷: Ըստ այդ դասակարգման՝ հեքիաթների տիպերը ընդգրկված են հետևյալ խմբերում.

- գերբնական հակառակորդներ (ATU 300–ATU 369),
- գերբնական կամ կախարդված ամուսին (կին), կամ այլ ազգական (ATU 400–ATU 459),
- գերբնական խնդիրներ (ATU 460–ATU 499),

³⁶⁷ Ֆինն բանասեր Անտտի Աարնեի Եվրոպական հեքիաթների տիպերի համակարգը երկու անգամ վերանայել և ընդարձակել է ամերիկացի հեքիաթագետ Սթիվ Թոմփսոնը՝ ընդգրկելով Եվրոպայից մինչև Հնդկաստան ընկած տարածաշրջանների ավանդական հեքիաթները: Հանս Յորգ Ութերի հեքիաթների տիպերի դասակարգումը սկզբունքորեն նոր հրատարակություն է՝ ընդարձակ լրացումներով ու նորամուծություններով՝ հիմնված Անտտի Աարնեի և Սթիվ Թոմփսոնի համակարգերի վրա: Տե՛ս Uther 2011.

- գերբնական օգնականներ (ATU 500–ATU 559),
- կախարդական (հրաշագործ) առարկաներ (ATU 560–ATU 649),
- գերբնական ուժ կամ գիտելիքներ (ATU 650–ATU 699),
- այլ կախարդական մոտիվներ (ATU 700–ATU 749),
- հերոսի ամուսնությունը արքայադստեր հետ (ATU 850–ATU 869),
- հերոսուհու ամուսնությունը արքայազնի հետ (ATU 870–ATU 879),
- հավատարմության և անմեղության ապացույցներ (ATU 880–ATU 899),
- բարի խորհուրդներ (ATU 910–ATU 915),
- խելացի արարքներ և բառեր (ATU 920–ATU 929),
- պատումներ ճակատագրի մասին (ATU 930–ATU 949),
- պատումներ ավագակների և մարդասպանների մասին (ATU 950–ATU 969)
- այլ իրապատում պատումներ (ATU 970–ATU 999):

Իհարկե, Սրվանձտյանցի գրառած ոչ բոլոր հեքիաթներն են պատկանում վերոնշյալ հեքիաթախմբերին, այդուհանդերձ, հայ ժողովրդական հեքիաթների շարքում այդ հեքիաթներն իրենց ընդգրկվածությամբ առանձնանում են հեքիաթների տիպերի միջազգային դասակարգմամբ հեքիաթախմբերում:

Նվիրատու և խորհրդատու կերպարները Սրվանձտյանցի հեքիաթներում հարուստ են իրենց բազմազանությամբ ու գործառնությունով: Հատկանշական է, որ Սրվանձտյանցի գրառած որոշ հեքիաթներում գործառնությունների առումով նույնանում են նվիրատուների ու խորհրդատուների մի շարք կերպարներ, ինչպիսիք են՝ աստված-ծերունի-դերվիշ-ճգնավոր, թագավոր-հայր, թագուհի-մայր-պառավ, արքայադուստր-աղջիկ-քույր, արքայազն-երիտասարդ, ճնճղուկ-աքաղաղ և այլն:

Գ. Սրվանձտյանցի հեքիաթներում հանդես եկող **մարդ և մարդակերպ նվիրատու ու խորհրդատու կերպարներից** են աստված, թագակիր անձ (թագավոր, թագուհի, արքայազն, արքայադուստր), ծերունի, հայր, մայր, աղջիկ, պառավ, որսորդ, ճգնավոր, դերվիշ, պալատական, ջուլիակ, արաբ, դև:

Ինչպես Հայաստանի յուրաքանչյուր պատմաազգագրական տարածաշրջանի հեքիաթների մեծ մասում, այնպես էլ Սրվանձտյանցի գրառած հեքիաթներում սյուժեի զարգացման ընթացքում հերոսը կամ ընդհանրապես ցանկացած գործող անձ բազմիցս ստիժ է ունենում հիշել **աստծո** անունը: «Օձեմանուկ և Արևմանուկ» հեքիաթում անգավակ թագավորը, տեսնելով ձագերով շրջապատված օձին, դիմում է աստծուն. «Տէր Աստուած, աս օձին չափ ալ չես նայիր ինծի ու անգաւակ կու տանջես իս»: Մտքի մէջն էր միշտ աս օձին վիճակը: Հեօքմէթ իլահի, միջոց է մը յետոյ թագուհին կը զգայ, որ յոյ է և ժամանակ հասնելուն՝ կը ծնի: Բայց տղային կէտը մարդ է, կէտը՝ օձ»³⁶⁸: Ըստ Հանս Յորգ Ութերի հեքիաթների տիպերի միջազգային դասակարգման՝ այս հեքիաթը դասվում է ATU 433B հեքիաթախմբին³⁶⁹ և հանդես է գալիս T513 մոտիվով³⁷⁰, այն է՝ անգավակ թագուհու հղիացումը խնդրանքով և օձ զավակ ունենալը: Նույն մոտիվն է 1912 թ. Աշտարակում գրառած «Արևհատ և Օձմանուկ» հեքիաթում. անգավակ թագավորը խնդրում է աստծուց. «Տեր աստված, ինչ կըլի որ ինձ էլ մի զավակ տայիր, ես էլ սիրեի իմ զավակին. բա ես էս օցի դղար էլ կայի ոչ, որ մի օցի ճուտ էլ ա ինձ տալիս չես»³⁷¹: Եթե Սրվանձտյանցի հեքիաթում աստված անգավակ թագավորին կես-մարդ, կես-օձ է տալիս, այս հեքիաթում տալիս է օձի ճուտ որը վերածում է վիշապի: Մանազկերտի «Օձ-մանուկ, Վարթ-մանուկ»³⁷² հեքիաթում աստված օձի տեսքով զավակ է տալիս ոչ թե թագավորին, այլև՝ աղքատ ամուսիններին: Երեք տարբեր տարածաշրջաններից գրառած այս հեքիաթներում աստծո գործառույթը որպես նվիրատու՝ նույնն է, սակայն հեքիաթներն ունեն տարբեր սյուժետային կառուցվածք և հանգուցալուծում:

Այլ է պատկերը Սրվանձտյանցի գրառած «Անխելք մարդը» հեքիաթում³⁷³: Որտեղ խորհրդատու աստվածը հանդես է գալիս «դովաթի» (ունեցվածք) տեսքով: Հարուստ և անխելքության հետևանքով ունեցվածքը կորցրած հերոսը ծերունու խորհրդով ճա-

³⁶⁸ Սրվանձտյանց 1978, 491 («Օձեմանուկ և Արևմանուկ», № Ի-Զ):

³⁶⁹ Sfin Uther 2011, 259–260:

³⁷⁰ Նույն տեղում, 260:

³⁷¹ ՀԺՀ-1 1959, 236 («Արևհատ և Օձմանուկ», № 17):

³⁷² ՀԺՀ-9 1968, 231 («Օձ-մանուկ, Վարթ-մանուկ», № 41):

³⁷³ Սրվանձտեանց 1876, 161–165 («Անխելք մարդ» № 2):

նապարհվում է իր ունեցվածքը հետ բերելու: Ծերունին խորհուրդ է տալիս, սակայն մատնացույց չի անում դովաթի տեղը, որի մասին հերոսն իմանում է երազի միջոցով³⁷⁴: Հերոսն իր հիմարության պատճառով կորցնում է աստծո կողմից իրեն տրված հնարավորությունը և պատժվում (կործանվում): Ըստ հեքիաթների տիպերի միջազգային դասակարգման՝ «հիմարների մասին» խմբի մոտիվները՝ ATU 460A³⁷⁵, ATU 1200–1349³⁷⁶, բնորոշ են բոլոր ժողովուրդների հեքիաթներին, սակայն պետք է նշել, որ յուրաքանչյուր ազգ յուրովի և ազգային ավանդույթների սահմանում է զարգացնում այն: Հետևաբար հայ բանահյուսական ժառանգության մեջ «հիմարների մասին» հեքիաթաշարի հեքիաթների տարբերակների պյուժենները պայմանավորված են Հայաստանի պատմաազգագրական տարածաշրջանների լեզվամտածողության, սովորույթների, բնական միջավայրի, հասարակական ընկալումների առանձնահատկություններով: Ըստ այդմ՝ «անխելք մարդու» թեմայով պյուժենների համեմատությունը հնարավորություն է տալիս նկատել, որ տարբեր տարածաշրջաններում հիմարի կերպարային զարգացումը նույն սխեմայով է կատարվում. անխելք մարդու պյուժեի զարգացումը միանշանակ աստծոն գտնելու խնդիր է իրականացնում, որին զուգահեռ հանդես են գալիս գանգատավորներ, որոնց տեսակները և նրանց անհաջողությունների պատճառները տարբեր են:

«Բյուրապատիկ» հեքիաթում³⁷⁷ (ATU 460A տիպի J1262.5.1 մոտիվ)³⁷⁸ ողջ ունեցվածքը տերտերին տված հերոսը չի կործանվում, այլ հետևելով տերտերի խորհուրդներին՝ ուղևորվում է ոսկե աթոռի վրա նստած Բյուրապատիկի (աստծո) մոտ՝ կորցրածը հազարապատկելու ակնկալիքով: Ի տարբերություն նախորդ՝ «Անխելք մարդը» հեքիաթի՝ աստված հերոսին ոչ թե անուղղակի հասկացնում է, որ ճանապարհին հանդիպած գանգատավորների միջոցով հարստանա, այլ անմիջականորեն հերոսին ցույց է տալիս հարստության աղբյուրի տեղը:

³⁷⁴ Երազներում խորհրդատվության և նվիրատվության մասին մանրամասնորեն կանոնադաշտնաչափ հաջորդ ենթազված:

³⁷⁵ Տե՛ս Uther 2011, 269–270:

³⁷⁶ Տե՛ս Uther 2011, 72–150:

³⁷⁷ Սրուանձտեանց 1876, 165–170 («Բյուրապատիկ», №3):

³⁷⁸ Տե՛ս Uther 2011, 269:

Հայկական հեքիաթներում կա մի խումբ, որտեղ աստված գործում է միջոտորդների միջոցով (ծերունի, հրեշտակ, դերվիշ և այլն)՝ ընդունելով նրանց կերպարանքը: Հաճախ հեքիաթներում աստված հայտնվում է սպիտակամորուս ծերունու (ճամփաբաժանի, սև-սպիտակ թելեր կծկող, ճակատագիր գրող և այլն) տեսքով: Գ. Սրվանձտյանցի «Անտես-Աննըման» հեքիաթի ծերունին սուրբ Սարգիսն³⁷⁹ է, որի միջոցով աստված օգնության ձեռք է մեկնում աղքատների նկատմամբ ողորմածություն անող արքայազնին: Նախ նա հանդես է գալիս խորհրդատվությամբ. «Քանի մը օր երթալեղ յետոյ, ճամփան երեք կուլի. վերին ու վարի ճամփան մի՛ երթար, միջինը գնա, ձիավոր մը տի հանդիպի քեզի, ձինը կու տեսնաս, ձիավորը չես տեսնար, չվախնաս: Մտքովդ Սուրբ Սարգիս կանչե ու ձիավորին ըսե. «Թե կտրիճ ես, ձիուց ցած իջիր, որ քեզ հետ գյուլաշ բռնենք»: Անկկա ձիեն կիջնա՝ բայց չերվար, դու մեկեն էլիր, հեծիր անոր ձինը, ան ատեն անոր թըստում կավրվի, քեզի կերևա: Ասկե անդին գիտենալիք քուկղ է»³⁸⁰: Այնուհետև սուրբ Սարգիսը հետևում է հերոսին նրա բոլոր գործողությունների ընթացքում՝ տեսանելի կամ անտես: Սրվակով բուժիչ յուղ է տալիս՝ հիվանդ թագավորին բուժելու և պալատ մուտք գործելու, ինչպես նաև երկու փետուր՝ Չինումաչին հասնելու համար: Այս հեքիաթում ծերունին կարողանում է վերակենդանացնել նենգ պառավի կախարդանքի հետևանքով մեռած հերոսին: Այս մոտիվը համապատասխանում է հեքիաթների միջազգային դասակարգման ATU 302B («Կյանքը կախված է թրից») և ATU 516B («Հափշտակված արքայադուստր») տիպերի E711.10 մոտիվին: Եթե այս հեքիաթում կախարդանքը հերոսի թևի մեջ է (նուսխա)³⁸¹, «Զուլվիսիա» հեքիաթում՝ կայծակ թրի³⁸², Հայաստանի այլ տարածաշրջանների հեքիաթներում հերոսի ուժը դաշույնի մեջ է («Աստղ ջոկող, հոտ քաշող, դոչաղ, լողնորդ»³⁸³, «Երգիքսն վեր ընգանձ խանչալը»³⁸⁴, թրի մեջ է («Արևելքի թաքավորի տղի հեքիաթը»)³⁸⁵ և այլն:

³⁷⁹ Հեքիաթներում սուրբ Սարգսի մասին անդրադարձները տես Հարությունյան 2002, 24–42; Հայրապետյան 2016, 144–148:

³⁸⁰ Սրվանձտյանց 1978, 487 («Անտես-Աննըման», № ԻԵ):

³⁸¹ Սրվանձտյանց 1978, 489:

³⁸² Սրվանձտյանց 1978, 431 («Զուլվիսիա», № Բ):

³⁸³ ՀԺՀ-3 1962, 423 [«Աստղ ջոկող, հոտ քաշող, դոչաղ, լողնորդ», № 4 (հվլծ.)]:

³⁸⁴ ՀԺՀ-5 1966, 557 («Երգիքսն վեր ընգանձ խանչալը», № 106):

³⁸⁵ ՀԺՀ-8 1977, 174–175 («Արևելքի թաքավորի տղի հեքիաթը», № 23):

Վերոհիշյալ «Անխելը մարդը» հեքիաթում ունեցվածքը կորցրած հերոսին խորհուրդ տվող ծերունին նույնպես կարելի է ասել, որ աստծո միջնորդ է: Հիմար հերոսը եթե չի կարողանում ելք գտնել իր անելանելի վիճակից, աստված նրան անուղղակի ճանապարհով՝ ծերունու միջոցով է հասկացնում՝ ինչ անի:

Հայկական հեքիաթներում խորհրդատու և նվիրատու ծերունիների մի տեսակ էլ իրենից ներկայացնում է հերոսի մեռած նախնու՝ ծերունու տեսքով հայտնվելն անդրաշխարհից: Սրվանձտյանցի գրառած «Աղբյուրի հարսն» հեքիաթում³⁸⁶ աղբյուրից դուրս եկած ծերունին աղջկա համար հագուստ չառած կնոջը խորհուրդ է տալիս գնալ աղջկան բերել, որ հագուստ տա: Ծերունին աղջկան հետը տանում է անդրաշխարհ և դարձնում իր հարսը: Հեքիաթի պլոտեի զարգացման ընթացքում ծերունին դառնում է նաև վնասատու՝ կատարելով վրիժառությանը լցված որդու պատվերը, քանի որ որդին մտածում էր, որ իր մարմինը ածելիով կտրատողն իր կինն է եղել:

Ըստ հեքիաթների միջազգային դասակարգման՝ ATU 910A տիպի³⁸⁷ հեքիաթներին է պատկանում Սրվանձտյանցի «Պառվու տղան» հեքիաթը, որտեղ ծերունին երեք խրատ է տալիս հերոսին. «Միրտը ում որ սիրի՝ գեղեցիկը նա է», «Համբերություն, գլուխդ էլ հանգիստ» և «Ամեն մի համբերություն մի խեր է»³⁸⁸: Ի դեպ, հերոսը նշված հեքիաթում խորհրդատու ծերունուն գտնում է **արքայադստեր** խորհրդով: Հատկանշական է, որ և՛ հայկական և՛ միջազգային հեքիաթներում թե՛ թագավորը, թե՛ հերոսի հայրը, թե՛ ծերունին հերոսին տալիս են երեք խրատ: Տավուշի «Կորուստների խանութը» հեքիաթում խորհրդատու ծերունին հայտնվում է երազում և ասում հերոսին. «Առաջին հերթին տո՛ւ ում որ հանդիպես, առաջին անքամը ինչ որ անվանես նրան, ասես, էտպես էլ կշարունակես, խոսքըտ չփոփոխես: Երգորորը, որքան էլ գործըտ վաժնի ըլի, որ տենաս մի ուխտատեղ կա, կթեքվես էտ ուխտատեղըմ մում կվառես: Եվ երրորդը, ճանապարհ գնալու ժամանակ, որդեղ էլ արևը մայր մտնի, էդդեղ էլ կմնաս...»³⁸⁹: Այս հեքիաթն էլ դասվում է ATU

³⁸⁶ Սրվանձտյանց 1978, 452–453 («Աղբյուրի հարսն», №Ը):

³⁸⁷ Sten Uther 2011, 528–529:

³⁸⁸ Սրվանձտյանց 1978, 481 («Պառվու տղան», №ԻԴ):

³⁸⁹ Խենյան 2008, 149 [«Կորուստների խանութը», №37(37)]:

910K տիպին³⁹⁰: Թե՛ն Սրվանձտյանցի, թե՛ն հայկական մյուս հեքիաթներում երբեմն, առանց իրարից չտարբերվող երեք խորհուրդների, հերոսն անկարող է հաղթահարել իր առջև ծառացած դժվարությունները:

Դասական հրաշապատում հեքիաթի համար բնորոշ է հերոսի նախնական փորձությունը (ստուգումը), որն ավարտվում է օգնական կամ հրաշագործ միջոց ստանալով (նվիրատվությամբ): Հայկական հեքիաթներում հաճախ հերոսին նախնական փորձության է ենթարկում հերոսի **հայր-թագավորը** կամ պարզապես՝ **հայրը**: Փորձությունն ավելի հաճախ հմայական արգելքի (տաբու) վրա է խառնված, որի խախտելու հանգամանքով են պայմանավորված հերոսի հետագա գործողությունները: Ջեյմս Ֆրեզերի դիտարկումներով՝ թագավորի կյանքին և իր երկրին սպառնացող վտանգի բնույթով պայմանավորված՝ ստեղծվել են մի շարք սահմանափակումներ՝ հանուն նրա կյանքի և ժողովրդի բարօրության³⁹¹: Սրվանձտյանցի հեքիաթներից մեկում («Պստիկ Միրզան և դև Գորգոչան») թագավորը մեռնելիս որդիների առաջ երկու արգելք է դնում, նախ իր մահից հետո գահը դատարկ չթողնել՝ հակառակ դեպքում իրենց հորեղբայրը կնստի գահին, հետո ոչինչ անել չեն կարող, և թագավորությունը կկործանվի: Առաջին արգելքը խախտելու դեպքում հորեղբայրը կվճռի թագավորի որդիներին երկրից, այդ պարագայում թագավորը որդիների առաջ դնում է երկրորդ արգելքը՝ չգնալ Ավեր-ջաղաց, Կանաչ չիման և Սև սար³⁹²: «Զուլվիսիա» հեքիաթում թագավորը իր յոթ որդիներին է պատվիրում չգնալ այն վայրը, որ հռչակված էր, որ գնացողը հետ չի գալիս³⁹³: Հայկական հեքիաթներում բազմաթիվ են թագավորի՝ որդուն կամ որդիներին ինչ-որ վայր չգնալու պայմանի մոտիվը: Այս մոտիվը միշտ չէ, որ վերաբերում է հայր թագավորին: Սրվանձտյանցի «Նենգավոր մայր մը» հեքիաթում հայրը **որսորդ** է, որը մահանալիս կնոջը պատվիրում է, որ որդուն թույլ չտա որսի գնալ Սև սար³⁹⁴, իսկ «Թիֆլիզու Տունյա Գուգալին» հեքիաթում հայրը

³⁹⁰ Տե՛ս Uther 2011, 535:

³⁹¹ Տե՛ս Ֆրեզեր 1989, 216:

³⁹² Սրվանձտյանց 1978, 435 («Պստիկ Միրզան և դև Գորգոչան», № Գ):

³⁹³ Սրվանձտյանց 1978, 426 («Զուլվիսիա», № Բ):

³⁹⁴ Սրուանձտեանց 1876, 204 («Նենգավոր մայր մը», № 6):

վաճառական է, որը որդուն մեռնելուց առաջ խորհուրդ է տալիս Թիֆլիս չգնա, որպեսզի չզրկվի ունեցվածքից³⁹⁵:

Սրվանձտյանցի հեքիաթներից մեկում («Բադիկան և խան Բողո»³⁹⁶) թագավորը թուր և նետուաղեղ է նվիրում քառասուն որդիներից ամենափոքրին. հրաշագործ գեները չեն կարողանում ներգործել երկաթյա մարմին ունեցող Բողոյի վրա: Այս հեքիաթը դասվում է ATU 302 տիպի հեքիաթներին. ըստ E710 մոտիվի³⁹⁷, հրեշի հոգին գտնվում է մարմնից դուրս: Այրարատի «Ջան-Փոլատ» հեքիաթում թագավորը հրաշագործ թուր է նվիրում յոթ որդիներից փոքրին³⁹⁸: Երկու հեքիաթում էլ հերոսը հափշտակված արքայադստեր միջոցով իմանում է հրեշի հոգու տեղը: Առաջինում Սպիտակ սարի սպիտակ եզան փորի մեջ գտնվող սպիտակ աղվեսի փորի սպիտակ սադափի տուփի մեջ յոթ սպիտակ ճնճուկների մեջ է³⁹⁹, երկրորդում՝ անտառի առյուծի փորի արկղի մեջ գտնվող երեք ծախի մեջ⁴⁰⁰: Հայկական նմանատիպ բոլոր հեքիաթներում էլ հերոսը կարողանում է հաղթել՝ հոգին մարմնից դուրս գտնվող հրեշին՝ շնորհիվ տարբեր խորհրդատուների: Սրվանձտյանցի վերոնշյալ հեքիաթում դերվիշն է խորհուրդ տալիս՝ ինչպես սպիտակ աղբյուրից ջուր խմելու ժամանակ զսպի սպիտակ եզանը՝ «Մարդ կնիկով կը յաղթուի, ջանավարը, զինիով»⁴⁰¹ բանաձևումով առաջնորդվելով:

Նվիրատու թագավորը ոչ միշտ է արքայազնին հրաշագործ առարկա տալիս: «Անտես-Աննըման» հեքիաթում թագավորը մեռնելուց առաջ իր որդիներին մեկական սնդուկ է տալիս: Ավագ որդու սնդուկի մեջ՝ թագ, որը նրան իրավունք էր տալիս նստել հոր տեղը, միջնեկ որդու սնդուկի մեջ՝ ոսկի, իսկ կրտսեր որդու սնդուկի մեջ՝ հող: Հողը կրտսեր որդուն օժտում է ժողովրդի նկատմամբ ողորմածությամբ՝ ինչի արդյունքում սուրբ Սարգիսն ուղեկցում է նրան հետագա գործողությունների ժամանակ՝ տալով խորհուրդներ և հրաշագործ առարկաներ⁴⁰²: Հողը Տիեզերքի չորս տարերք-

³⁹⁵ Սրվանձտյանց 1978, 476 («Թիֆլիզու Տունյա Գուգալին», № ԻԲ):

³⁹⁶ Սրվանձտյանց 1978, 421 («Բադիկան և խան Բողո», № Ա):

³⁹⁷ Uther 2011, 180:

³⁹⁸ ՀԺՀ-2 1959, 51 («Ջան-Փոլատ», № 3):

³⁹⁹ Սրվանձտյանց 1978, 423 («Բադիկան և խան Բողո», № Ա):

⁴⁰⁰ ՀԺՀ-2 1959, 77 («Ջան-Փոլատ», № 3):

⁴⁰¹ Սրվանձտյանց 1978, 424 («Բադիկան և խան Բողո», № Ա):

⁴⁰² Սրվանձտյանց 1978, 486–490 («Անտես-Աննըման», № ԻԵ):

ներից մեկն է, որի մասին պրոժենների զգալի մասն ընդգրկված է աշխարհի շատ ժողովուրդների տիեզերածին առասպելների մեջ⁴⁰³։ Հայ բանավոր ավանդույթն անմասն չի մնացել հողի խորհրդի մասին պատումներից։ Վերոնշյալ հեքիաթում թագավորի նվիրատվությունը որդիներին խորհրդանշական է։ Թագը և ոսկին չեն կարող լինել թագավորության գոյատևման նախապայման՝ առանց հողի։ Այդ իսկ պատճառով թագավորի ավագ և միջնեկ որդիները դուրս են մնում հետագա գործողություններից (նրանք որսորդությունից չեն վերադառնում)։ Բազմաթիվ փորձություններ հաղթահարելուց հետո գահը բաժին է հասնում կրտսեր որդուն։ Արցախի «Իրեք կոլան» հեքիաթում հողն ուրիշ խորհուրդ ունի։ Հարուստ հայրն իր երեք տղաներին երեք կուլա է տալիս, մեկը՝ ոսկուց, մեկը՝ սաթից, երրորդը՝ հողից։ Շրջելիս ոսկե կուլայից արյուն է թափվում, սաթի կուլայից՝ մոխիր, իսկ հողե կուլայից. «...իրեք տառ ա վեր ըղնում, այս տառերն են՝ սեր։ Սրանով հնարը օգում ա իւրան խոլխոցն ասել, վեր վեղը ամենալնմվն ա և բեղմա (պետք է) սիրել, քանի վեր ամեն հինչ վեղան ա կոյանըմ»⁴⁰⁴։

Սրվանձոյանցի հեքիաթներում թագավորը հանդես է գալիս և՛ որպես խորհրդատու, և՛ որպես նվիրատու։ Հատկանշական է, որ թագավորը որոշ հեքիաթներում խորհուրդ կամ նվեր է տալիս հեքիաթի հերոսին, որը իր որդին չէ։ Այսպես՝ «Մատնիկի ակն» հեքիաթում⁴⁰⁵ թագավորը, ի նշան երախտագիտության (օձ դարձած արքայազնին կախարդանքից ազատելու համար), կախարդական մատանի է նվիրում հերոսին [«Կախարդական (հրաշագործ) առարկաներ» հեքիաթախմբի ATU 560 տիպ]⁴⁰⁶։ Նույն մոտիվն է Կարսի «Չոփչին» հեքիաթում, սակայն նվիրատուն ոչ թե թագակիր անձ է, այլ՝ օձերի թագավորը⁴⁰⁷։

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում թագավոր և հայր գործող անձինք երբեմն նույնանում, երբեմն էլ հանդես են գալիս որպես առանձին կերպարներ (որսորդ, վաճառական, ձկնորս և այլն)։ «Խելացի պատվիրաններ» խորագիրը կրող ATU 910 տիպն իր մեջ

⁴⁰³ Стів Рабинович 19876, 466–467.

⁴⁰⁴ ՀԺՀ-7 1979, 207 («Իրեք կոլան», № 69)։

⁴⁰⁵ Սրվանձոյանց 1978, 449–451 («Մատնիկի ակն», № Է)։

⁴⁰⁶ Uther 2011, 328–329։

⁴⁰⁷ Կարս 2013, 142 [«Չոփչին», № 20(20)]։

ընդգրկում է տարբեր պատումների համալիր՝ ATU 910A – ATU 910 N (13 տիպ)⁴⁰⁸, որոնցում հերոսը տարբեր մարդկանցից (հայր, ծերունի) ստանում է իրարից տարբերվող խորհուրդներ: Վերևում անդրադարձանք ATU 910A և ATU 910K տիպերին: Սրվանձույանցի «Չվանով բաղդի հասած» հեքիաթը դասվում է ATU 910D տիպին⁴⁰⁹: Այս հեքիաթում մի հարուստ մարդ, տեսնելով, որ որդին փողերը վատնում է, առաստաղից երկու տախտակ է հանում տակը մի փարչ ոսկի դնում, տախտակները դնում է տեղը և տախտակից մի պարան կախում: Մեռնելիս որդուն խորհուրդ է տալիս, որ փողերը լրիվ վատնելուց հետո, երբ անելանելի վիճակի մեջ կհայտնվի, առաստաղի պարանից կախվի: Հոր խորհրդին հետևելով՝ որդին տեր է դառնում մի փարչ ոսկուն և անցնում նորմալ կյանքի⁴¹⁰:

Հայկական հեքիաթներում գործառույթների առումով ինչպես երբեմն նույնանում են աստված-ծերունի, թագավոր-հայր, այնպես էլ նույնանում են **թագուհի-մայր-պառավ** կերպարները: Թագուհի մոր կերպարն առանձնապես հստակ է արտացոլված Սրվանձույանցի «Օձեմանուկ, Արևմանուկ» հեքիաթում, որը, ըստ Սարգիս Հարությունյանի հավաստման, էությունը հնամենի արևային առասպել է⁴¹¹: Արևային առասպելներում գլխավոր հերոսը արևն է. արևային են համարվում նաև այն առասպելները, որոնցում հերոսը կամ հերոսուհին ունեն առասպելական արևին նման հատկանիշներ⁴¹²: Նշված հեքիաթում արևը չի հանդուրժում, որ հարուստի շփացած որդին իր անհաջող որսի պատճառով փորձում է նետահարել արևին և պատժում է նրան՝ անիծելով, որ այլևս արևի լույս չտեսնի՝ հակառակ դեպքում պետք է մեռնի: Արևի կողմից դրված արգելքը խախտվում է, Արևմանուկը մեռնում է: Արևմանուկի մորը **երթագում** ինչ-որ ձայն ասում է՝ որտեղ և ինչպես գտնի որդու վերակենդանանալու դարմանը: Երագի ձայնի խորհրդատվությամբ Արևմանուկի մայրը գտնում է Արևամայր թագուհուն, որի գույքը շարժվում է որպես մայր, և նրան հետևյալ խորհուրդն է տալիս. «... դուն անցիր այդ աստղերուն ետևը ծածկվիր, հիմա որդիս կուգա՝

⁴⁰⁸ Uther 2011, 527–537:

⁴⁰⁹ Uther 2011, 533:

⁴¹⁰ Սրվանձույանց 1978, 445, 446 («Չվանով բաղդի հասած», № Ե):

⁴¹¹ Տե՛ս Հարությունյան 2000, 45:

⁴¹² Տե՛ս Иванов 19886, 461–462.

չըլլի թե երվիս. երբ ավուզը կը մտնա լողկնա, կելնե կուգա կաթ ծծելու, ես անոր ծիծ տալուս ժամանակ՝ դուն անոր լվացված ավուզեն շիշով մը ջուր առ ու գնա, տար, ցանե քո որդվոյն վրա, կառողջանա»⁴¹³: Ավագանի ջուրն ամեն անգամ արևի լողանալուց հետո է միայն ձեռք բերում հրաշագործ՝ բուժող հատկություն: Նվիրատուն այս պարագայում արևն է, թեև ինքը չի Արևմանուկի մորը հանձնում անմահական ջրով լի շիշը: Այս մտախիլը հանդիպում է 1860 թվականին Առաքել Բահաթրյանի գրառած հեքիաթում («Օգ-Մանուկին հաքյաթը»)՝⁴¹⁴: ATU 433B տիպին պատկանող այս երկու հեքիաթներն ունեն պոլիտեպիկ տարբեր զարգացումներ: Արևմանայրը երկրորդ հեքիաթում դառնում է նվիրատու:

Հերոսի նախնական փորձության հմայական արգելքը խախտվելուն երբեմն հաջորդում է հերոսի մոր նվիրատվությունը: Սրվանձտյանցի հեքիաթներից մեկում («Թիֆլիզու Տունյա Գուգալին») վաճառականի հարստության աղբյուրի գաղտնիքը ժառանգաբար իրեն անցած հրաշագործ առարկաների՝ քսակի, գլխարկի և դուդուկի մեջ է: Մահանալիս վաճառականը կնոջը պատվիրում է հրաշագործ առարկաները հանձնի որդուն այն ժամանակ միայն, երբ նա աղքատանա⁴¹⁵: Մայրը դառնում է ժառանգությունը փոխանցող օղակ և հանդես է գալիս հերոսի համար որպես նվիրատու:

Սրվանձտյանցի որոշ հեքիաթներում խորհրդատվությամբ ու նվիրատվությամբ հանդես են գալիս նաև հերոսի մայր պառավը, մայրական պարտականությունները ստանձնած պառավը, խորթ մայրը: Պառավի գործառույթները ինչպես Հայաստանի տարբեր տարածաշրջաններում, այնպես էլ Սրվանձտյանցի հեքիաթներում խիստ հակասական են՝ հյուրընկալ պառավից մինչև ջադու պառավ: Հակասական են նաև մարդակերպ դևի գործառույթները: «Նենգավոր մայր մը» հեքիաթը աչքի է ընկնում խորհրդատու և նվիրատու գործող անձանց բազմազանությամբ. հերոսի մայր (սկզբից՝ խորհրդատու է, այնուհետև՝ վնասատու), հերոսի մոր սիրեկան խորհրդատու դև, հյուրընկալ պառավ, քառասուն դևերի պառավ մայր, կաղ դև, նվիրատու առյուծ: Հերոսի գործողություններն

⁴¹³ Սրվանձտյանց 1978, 494 («Օձնմանուկ և Արևմանուկ», № ԻԶ):

⁴¹⁴ ՀԺՀ-6 1973, 79–80 («Օգ-Մանուկին հաքյաթը», № 15):

⁴¹⁵ Սրվանձտյանց 1978, 476–480 («Թիֆլիզու Տունյա Գուգալին», № ԻԲ):

ուղեկցվում են վնասատու խորհրդատուների խոչընդոտներով, սակայն նրա ճանապարհին հանդիպած հյուրընկալ պառավի խորհուրդներով և կաղ դեհի նվիրատվությամբ (հրաշագործ կուժ, սանր, ածելի) և ուղեկցությամբ հաղթահարում է բոլոր դժվարությունները⁴¹⁶:

Մարդ և մարդակերպ նվիրատուներից և խորհրդատուներից հարկ է նշել նաև Սրվանձույանցի գրառած հեքիաթների մի շարք գործող անձանց մասին. **աղջիկը**, որը եղբորը խորհուրդ է տալիս ջուր չխմել ձիու, եզան, գոմեշի, արջի, խոզի, գայլի, գառան ոտատեղից, քարայրի փոսի մեջ գտնվող **պառավ դևը**, որը կախված այն բանից, թե ինչ վերաբերմունք է ցույց տալիս հերոսը, տարբեր գործողություններին նպաստող կամ աննպաստ խորհուրդներ է տալիս, **խորթ մայրը**, որը ամուսնուն խորհուրդ է տալիս ա) իր երեխաներին տանի կորցնի, բ) գառանը մորթի, որ ինքը ուտի («Գառնիկ աղբեր») ⁴¹⁷, **ջուլհակը**, որի խորհրդով թագավորը խույս է տալիս պատերազմից («Իմաստուն ջուլհակն»), անդրաշխարհի նվիրատու **արաբը**, որը հերոսին 3 խնձոր և 3 նոտ է տալիս («Պառվու տղան»), **գեղբնական հասկություններով օժտված գործող անձինք՝ ա)** ողջ աշխարհի խոսակցությունները լսող, բ) արագավազ, գ) շատակեր, դ) աշխարհի չափ բեռը շալակող, ե) շատ խմող, զ) փող փչող հովիվ, որ սար ու ձոր խաղացնում է («Երազատես») ⁴¹⁸ և այլն:

Սրվանձույանցի գրառած հեքիաթներում քիչ չեն նաև **կենդանի և թռչուն նվիրատուներն** ու **խորհրդատուները**: Այդ հեքիաթներից մեկը դասվում է ATU 301՝ «Երեք հափշտակված արքայադուստր» խորագրով տիպին: Դավադիր եղբայրների պատճառով անդրաշխարհում հայտնված արքայազնը չի կարողանում դևի գերվարությունից փրկված աղջկա խորհուրդն իրականացնել՝ լույս աշխարհի դուրս գալու համար: Նա պետք է ճիշտ հաջորդականությամբ ցատկեր սև, կարմիր և սպիտակ **խոյերի** վրա, որպեսզի սպիտակ խոյը նրան դուրս բերեր լույս աշխարհ: Անդրաշխարհի՝ հերոսի կողմից սպանված դևերն անուղղակիորեն դառնում են նվիրատու, որովհետև արքայազնը նրանց ունեցվածքից ընտրում է

⁴¹⁶ Սրվանձույանց 1876, 204–211 («Նենգավոր մայր մը», №6):

⁴¹⁷ Սրվանձույանց 1876, 155–157 («Գառնիկ աղբեր», №1):

⁴¹⁸ Սրվանձույանց 1876, 194–198, («Երազատես», №5):

կայծակ թուրը: Իսկ դևերի սև, կարմիր, սպիտակ հրեղեն **ծիերից** հերոսը մի-մի մազ է պոկում և վերցնում հետը: Հետագայում՝ հեքիաթի սյուժեի հանգուցալուծման ժամանակ հերոսը, հերթով կրակին տալով նվիրատու **ծիերի** մազերը, **ծիերի** օգնությամբ հասնում է իր գերագույն նպատակին՝ դառնում թագավոր⁴¹⁹: Հերոսին անդրաշխարհից լույս աշխարհ է հանում երախտագետ **արծիվը**, որի խորհրդով հերոսը անդրաշխարհի թագավորից (նվիրատու թագավոր) ձեռք է բերում 40 տիկ գինի և 40 դմակ: Արծիվն այս հեքիաթում անդրաշխարհի և այսրաշխարհի կապող օղակ լինելուց բացի ունի մեկ այլ գործառույթ ևս՝ վիրավոր հերոսին բուժելը. «Արծիւ ուր լեզուի տակից կը հանի պահած միս կը կպուցի տըղի կուշտ, ուր թքով ու լեզուվ կը եոցուցի. ճամփու կը դնի դեհ քաղաք»⁴²⁰: Այս հեքիաթում հյուրընկալ պառավը, որն իր վրա է վերցնում հերոսի մոր պարտականությունները, նրան ուղղորդում է վիշապամարտի. ջրարգել վիշապին և արծվի ձագերին ուտող վիշապին սպանելուց հետո է միայն հերոսը կարողանում հաղթահարել այսրաշխարհ վերադառնալու ճանապարհին ծառացած արգելքները:

Հերոսի մեռած նախնու հոգին հայկական հեքիաթներում հանդես է գալիս նաև **թռչունի** կերպարանքով: Սրվանտյանցի «Զնճղուկ և երկու որբ» հեքիաթում մեռած մոր հոգին, զգալով իր երեխաների գլխին կախված մոտալուտ վտանգը, **ճնճղուկի** տեսքով, զգուշացնում է երեխաներին, որ փախչեն խորթ մոր ձեռքից, որ գետում չխեղդի նրանց⁴²¹: Իսկ «Գառնիկ աղբեր» հեքիաթում **աքաղաղն** է թագավորին հայտնում, թե որտեղ է խորթ մայրը թաքցրել հերոսուհուն⁴²²:

Գարեգին Սրվանտյանցի գրառած 35 հեքիաթի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հեքիաթ են մուտք գործում հարակից կերպարներ, որոնք իրենց խորհուրդներով և հրաշագործ առարկաներ մատուցելով՝ նպաստում են գլխավոր հերոսի գործողություններին: Հեքիաթներում գերակշռողը մարդ և մարդակերպ նվիրատուներն ու խորհրդատուներն են (աստված, ծերունի, թագավոր, թագուհի, արքայադուստր, հայր, մայր, պառավ, դերվիշ,

⁴¹⁹ Սրուանձտեանց 1876, 187–189:

⁴²⁰ Սրուանձտեանց 1876, 184:

⁴²¹ Սրվանտյանց 1978, 462 («Զնճղուկ և երկու որբ», ԺԴ):

⁴²² Սրուանձտեանց 1876, 159 («Գառնիկ աղբեր», № 1):

վաճառական, որսորդ, արաբ, դև): Որոշ հեքիաթներում միննույն կերպարը հանդես է գալիս և՛ որպես նվիրատու, և՛ որպես խորհրդատու: Կապված մարդու տոտեմական պատկերացումների հետ՝ հեքիաթ մուտք գործած կենդանիները (ձի, առյուծ) և թռչունները (արծիվ, ճնճղուկ, աքաղաղ) հանդես են գալիս որպես հերոսի մեռած նախնու վերամարմնավորում, ունեն մարդկային հատկանիշներ, գիտեն հերոսի անցնելիք ճանապարհի, նրա առաջ ծառացող վտանգների մասին և իրենց խորհուրդներով ուղղորդում են նրան:

Տեսնում ենք, որ Գարեգին Սրվանձոյանցի հեքիաթների նվիրատու և խորհրդատու կերպարները Հայաստանի տարբեր տարածաշրջանների և տարբեր ժողովուրդների հեքիաթների նմանատիպ կերպարների հետ ընդհանրություններ ունենալով հանդերձ՝ աչքի են ընկնում իրենց ինքնատիպությամբ:

3.2. ԽՈՐՀՐԴԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԵՎ ԼԿԻՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԱՁՆԵՐՈՒՄ

Հնուց ի վեր բանավոր ավանդության, նաև գրականության մեջ երազները հերոսին նախազգուշացնում, սովորեցնում, օգնում են կյանքում կողմնորոշվել, բայց նաև հրապուրում ու փորձության են ենթարկում, կանգնեցնում երկընտրանքի առաջ, երբեմն նաև սաղարանքի ենթարկում: Հեքիաթը բանավոր ավանդության այն ժանրերից է, որտեղ գլխավոր հերոսի գործողությունները երբեմն ուղեկցվում են երազներով: Երազատեսությունն առեղծվածային երևույթ է: Համարվում է, որ քնած ժամանակ մարդու հոգին անջատվում է մարմնից և շրջագայում տարածության մեջ, հանդիպում մեռած նախնիների հոգիներին, վերցնում օգտակար տեղեկատվությունը, որի ընկալումը թույլ է տալիս իրական կյանքում ընդունել ճիշտ ու նպատակահարմար որոշումներ: Ավստրիացի հոգեբան և նյարդաբան Զիգմունդ Ֆրոյդը երազատեսությունը սկսել է ուսումնասիրել որպես մարդկային կյանքի համապարփակ երևույթ՝ բնորոշ ինչպես հիվանդ, այնպես էլ առողջ մարդկանց համար: Նա նկատել է, որ երազներն էապես չեն տարբերվում առասպելներից ու հեքիաթներից⁴²³: Առասպելներում և հեքիաթներում մարմնավորված է ժողովրդի երևակայությունը: Ֆրոյդը դրանք ևս դարձրել է իր ուսումնասիրությունների առարկա և հոգեբանական տեսան-

⁴²³ Տե՛ս Freud 1900, 11.

կյունից բացահայտել է դրանց և անհատական երևակայության արգասիքների նմանության առկայությունը⁴²⁴:

Գրական ստեղծագործություններում երազատեսության ամենահին դրսևորմանը հանդիպում ենք շումերա-բաբելոնական «Գիլգամեշ» դյուցազնավեպում. Գիլգամեշը երազներ է տեսնում Էնկիդուի և Խումբաբայի հետ մարտից առաջ, իսկ Էնկիդուն մահից առաջ նախազգուշացնող երկու երազ է տեսնում⁴²⁵: Քիչ չեն օրինակները, երբ հայտնի փիլիսոփաները, գիտնականները և երաժիշտներն իրենց հանրահայտ հայտնագործությունները և ստեղծագործությունները կատարել են երազի ազդեցության տակ (Մեսրոպ Մաշտոց⁴²⁶, Ռենե Դեկարտ, Դմիտրի Մենդելեև, Նիկս Բոր, Ֆրիդրիխ Կեկուլե, Ռիխարդ Վազներ և այլք):

Երազներում հերոսին տրվող խորհրդատվությամբ և նվիրատվությամբ պայմանավորված՝ մեր ուսումնասիրած հայ ժողովրդական հեքիաթներում հանդես են գալիս խորհուրդների և նվերների կիրառման միջոցների հետևյալ տարատեսակները.

ա) արթմնի ուղևորություն երազում տեսած հարսնացուին (փեսացուին) փնտրելու նպատակով («Կորուստների խանութը», «Ջրհանի հեքիաթը», «Պճի հեքիաթը», «Սեյիդի հեքիաթը» և այլն),

բ) խորհուրդ՝ ինչպես ձեռք բերել որևէ հրաշագործ կենդանի կամ իր («Հազարան բլբուլ կամ Ալո-Դինոյի նաղլը», «Բադրխանե Միրան», «Ղուշ-փարին» և այլն),

գ) մեռածին, քար դարձածին վերակենդանացնելու, անբուժելի որևէ հիվանդությունից բուժելու կամ մարմնի մասերը վերականգնելու միջոց («Ասլան թաքավոր», «Ջեյրան-օղլի», «Մուխսու հեքիաթը», «Թագավորի աղջկա հեքիաթը»,

⁴²⁴ Տե՛ս Աճբախ 2009, 77.

⁴²⁵ Տե՛ս Գիլգամեշ 1963, 15, 25–26, 30, 40–42:

⁴²⁶ Հայտնի է, որ Մեսրոպ Մաշտոցին հրեշտակն է երազում ցույց տվել հայկական այբուբենը, և այդ մասին հավաստում է Մովսես Խորենացին. «Եւ տեսանէ ոչ ի բուն երազ և ոչ յարթնութեան տեսիլ, այլ ի սրտին գործարանի երևութացեալ հոգոյն աչաց թաթ ձեռին աջոյ՝ գրելով ի վերայ վիմի Ա, Ե, Է, Ը, Ի, Ռ, Ի. զի որպէս ի ձեան վերջք գծին՝ կուտեալ ունէր քարն: Եւ ոչ միայն երևութացաւ, այլ և հանգամանք ամենայնին որպէս յաման ինչ ի միտս նորա հաաբեցաւ: Եւ յարուցեալ յաղօթիցն՝ ետտեղծ զնշանայգիրս մեր, հանդերձ Հռովմանոսի կերպանեալ զգիրն առ ձեռն պատրաստ Մեսրոպայ» (Խորենացի 1913, 327):

- «Ասլան-բալասի», «Ալեքսիանոս և Լյուդվիկ», «Օլյաթ ախպոր քուրը» և այլն),
- դ) տեղեկատվություն և խորհուրդ հերոսին՝ անցնելիք ճանապարհի, սպասվելիք վտանգների և դրանցից խուսափելու մասին («Ջեյրան-օղլի», «Ասլան-բալասի», «Արա Գեղեցիկ», «Օլյաթ ախպոր քուրը», «Տերտըրոչ ախչիկ», «Լնվոզ, Հնմըդ» և այլն),
- ե) քնած ժամանակ հերոսի տեղափոխություն («Ջիբրաել-խըդըր Ննքին», «Հովոն» և այլն),
- զ) երազում հերոսին առաջարկված ծառայություն («Ըսկննդնր թաքավորի պատմությունը»),
- է) նվիրատվություն հերոսին քնած ժամանակ («Յաշօղլանի հեքիաթը», «Լալ Մաշոյում» և այլն),
- ը) երազահանության շնորհը՝ որպես հերոսի գործողություններին նպաստող միջոց («Էրազ հանող տղեն ու թաքավորի բախտը», «Թաքավորի էրազնին», «Վաղինասկի ու Բնյամինի հեքիաթը», «Ճիխկո», «Թաքավորի երազները» և այլն),
- թ) խորհուրդ՝ որտեղ որոնել բախտը («Բախտի հետևից ման եկողը», «Էրկու կըճուճ օսկին» և այլն):

Ինչպես նկատել է Ֆրոյդը՝ հնում, դեռևս Արիստոտելից առաջ, համարել են, որ երազատեսությունը ոչ թե անբջող հոգու արգասիք է, այլև աստվածության կողմից թելադրանք՝ զգուշացնելու կամ ապագան կանխագուշակելու նպատակով⁴²⁷։ Երազատեսության այսօրինակ ընկալմամբ պայմանավորված՝ հայ ժողովրդական որոշ հեքիաթներում հերոսի տեսած երազների հիման վրա ձևավորվում են հեքիաթի սյուժետային զարգացումները⁴²⁸։ Հաճախ հերոսը քնած ժամանակ երազում տեսնում է իր ապագա ընտրյալին և

⁴²⁷ Տեն Փրեյդ 2011, 8.

⁴²⁸ Հերոսին երազում զգուշացնելու և ապագան կանխագուշակելու մոտիվը բազմիցս հանդիպում է «Սասնա ծռերի» պատմմաներում. երազում Սասնաարին հայտնում են եկեղեցի կառուցելու և իր հզորանալու միջոցների մասին. նմանատիպ երազ տեսնում է նաև Դավիթը։ Մեծ Մհերին երազում ասում են, որ տղա կունենա, բայց նույն օրն էլ կմեռնի։ Ձենով Հովանը, երազում տեսնելով Սասնա աստղի խաւրերը, օգնության է հասնում Դավթին և այլն [Սասնա ծռեր 1936, 607–618; Մոկս 2015 («Սասնա Դավիթ», № 115(115))]:

անմիջապես ուղևորվում նրան որոնելու: Որոնումներն ուղեկցվում են խորհրդատվությամբ և նվիրատվությամբ, որոնք կրկին հերոսին տրվում են երազում: Մատնանշված ընտրյալին գտնելու համար աստված հերոսին ուղղորդում է ինչ-որ մեկի միջոցով (ծերունի, մեռած նախնի, ինչ-որ մայր, թոշուն, կենդանի, ինչ-որ ձայն և այլն): Երազում ընտրյալը հերոսին ներկայանում է երբեմն հեքիաթի սկզբում (եթե հերոսի գերագույն նպատակը հարսնացուին գտնելն է), երբեմն էլ՝ միջնամասում (եթե հերոսն այլ նպատակ ունի իրագործելու, և ճանապարհին երազում նրան ուղղորդում են հարսնացուին որոնելու): Այսպես, օրինակ. «Կյնյիս են բիձի տուն: Բիձի տանը շատ են կենըմ, քիչ են կենըմ՝ Ջահանը էրազ ա տենըմ, վըերդի, թե ինչ քաղաքըմ մի թաքավորի ըխճկա հետ սիրահարվըմ ա»⁴²⁹, «Շատ ա քյնըմ, քիչ, քյնըմ ա մի տեղ, որ տեսնըմ ա բեզարել ա, էտեղ ծիու պեղը վերցնըմ ա, ծին կապըմ մի չիմանըմ, ինքը կըլուխը տընըմ ա պեղի վրն ու քնըմ ա: Որ քնըմ ա, էրազին մի ախճիկ ա տենըմ նն, էտ ըխճկա հետ, իրոք, սիրահարվըմ ա...»⁴³⁰, «Էտ միչնակ ախպերը քշերն էրազըմ մի օխտը հյուսանի ըխճըկա տեհալ: Որոշեց, որ քյնն էտ օխտը հյուսանի ըխճկանը պիրի...»⁴³¹, «Տղեն էրազըմ տեսնըմ ա, որ ռորնիշ քաղաքըմ իրան մի ախճիկ հավան ա կենըմ: Էտ ախճիկն էլ էրազըմ էտ տղին ա տենըմ: Էտ տղեն վեր ա կենըմ, էտ էրազի հիման վրն, ճանապար ընգնըմ ու քյնըմ»⁴³²:

«Կորուստների խանութը» հեքիաթում հերոսի առաջին երազին անմիջապես հետևում է երկրորդ երազը: Երազում մի երկարամորուս ծերունի հերոսին երեք խորհուրդ է տալիս և պատվիրում, որ այդ խրատները նա անպայման օգտագործի. «Բեզ պետքը կկյնն», — ասում է ծերունին և անհետանում: Օգտագործելով ծերունու խորհուրդները (առաջինը՝ հանդիպած որևէ մեկին ինչպես կոչել է, շարունակի նույն կերպ կոչել, երկրորդը՝ եկեղեցու մոտով անցնելիս, որքան էլ կարևոր գործ ունենա, մոմ վառի, հետո շարունակի ճանապարհը, երրորդ՝ ճանապարհին որտեղ որ արևը մայր մտնի, այնտեղ գիշերի)՝ հերոսը կարողանում է խուսանալել իր առջև ծառացած վտանգներից և գտնել իր երջանկությունը:

⁴²⁹ Խենյան 2000, 74 [«Ջրհանի հեքիաթը», № 10(10)]:

⁴³⁰ Խենյան 2008, 149 [«Կորուստների խանութը», № 37(37)]:

⁴³¹ Խենյան 2008, 36 [«Պճի հեքիաթը», № 3(3)]:

⁴³² Խենյան 2008, 121 [«Սեյդի հեքիաթը», № 25(25)]:

Ինչպես հայտնի է, հերոսին՝ իր գլխավոր նպատակին հասնելու համար երբեմն անհրաժեշտ է լինում հրաշագործ կենդանու կամ իրի առկայությունը, որոնք նա ձեռք է բերում տարբեր եղանակներով: Այդ եղանակներից մեկը երազատեսությունն է: «Հազարան բլբուլ և Ալո-Դինոյի նաղլը» հեքիաթում թագավորի փոքր, խելապակաս որդին հոր չորացած այգին կանաչեցնելու նպատակով գնում է Հազարան բլբուլի ոյնոնումներին: Մինչև ծովին հասնելը նրան խորհուրդներով օգնում էր հոր ավտոդի՝ աստծո հրամանով լեզու առած «քոստո» ձին, սակայն այդ ձին նրան ծովի անցկացնել չէր կարող: Երազում նրան ինչ-որ ձայն ասում է. «— Ալո՛-Դինո, էտ քարը պոկա, էտ քարի տակին իրեք հատ ծովեղեն ձիու գյամ կա»⁴³³: Աներևոյթ խորհրդատուի խորհուրդներով հերոսը տեր է դառնում ծովեղեն ձիերին⁴³⁴, որոնց օգնությամբ կարողանում է ձեռք բերել Հազարան բլբուլը: «Բաղդիսանե Միրան» հեքիաթում հերոսը հրեղեն ձիերի սանձերի գտնվելու տեղի մասին իմանում է երազում՝ երկու-երեք աղավալու զրույցից. «Էնա քյարի տայ իրեյ հատ գյամ կա, էն ֆարագա չկիտե: Թող էրթան, խանի, մեչ ծովուն կախի, խրեղեն ծին տյուս կուգյն, էն գյամ պերան գյնի, մեչ յոթ ավուր կխասանի»⁴³⁵: Ի դեպ, հայ ժողովրդական հեքիաթներում հերոսն աղավալների զրույցին ականջալուր է լինում թե՛ երազում, թե՛ արթմնի: Որոշ հեքիաթներում հերոսին երագի մեջ խորհուրդ տվողը որոշակի անձ, կենդանի կամ թռչուն չէ: Այսպես օրինակ, «Ղուշ-փարին» հեքիաթում. «Հ՛երագընը էկան ասեցին. — Ա՛յ տղա, խի ես էկել ըստեղ թեք ընկել՝ քնել»⁴³⁶: Ինչպես տեսնում ենք, չի երևում, թե ով է խորհրդատուն: Կարելի է եզրակացնել, որ դա աստծո ձայնն է կամ աստծո կողմից ուղարկված միջնորդներ (հրեշտակ, ծերունի, թռչուն), որոնք հերոսին մատնացույց են անում հրաշագործ առարկաների տեղը: Արքայագնը հորից պահանջելով հրաշագործ հատկություններով օժտված ձին, թուրը և մատանին՝ կարողանում է հաղթահարել բազում դժվարություններ և ձեռք բերել թագավորի աչքի դեղը:

⁴³³ ՀԺՀ-1 1959, 35 («Հազարան բլբուլ կամ Ալո-Դինոյի նաղլը», №1):

⁴³⁴ Այս մոտիվը հանդիպում է նաև «Մասնա ծերի» որոշ պատումներում, երբ Մայր Աստվածածինը Մանասարին երազում ասում է՝ որտեղից ձեռք բերի հրեղեն ձին և ասալագնը [Մոկս 2015, 222 («Մասնա Դավիթ», №115(115))]:

⁴³⁵ ՀԺՀ-15 1998, 351 («Բաղդիսանե Միրան», №51):

⁴³⁶ ՀԺՀ-1 1959, 51 («Ղուշ-փարին»):

Հայ ժողովրդական հրաշապատում հեքիաթներում շատ հաճախ հմայական արգելքը (թռչունների պատվիրանը՝ իրենց գաղտնիքը ոչ ոքի չասել⁴³⁷ կամ քառասուն օր պահել այդ գաղտնիքը⁴³⁸) խախտելու կամ օձը սպանելիս մի կաթիլ արյուն վրան ընկնելու⁴³⁹ հետևանքով հերոսը քարանում է: «Քար դառած» հերոսի վերակենդանանալը, ինչպես նաև հակահերոսի կողմից առաջացած անբուժելի հիվանդությամբ⁴⁴⁰ կամ կուրությամբ⁴⁴¹ տառապող հերոսի բուժումը երբեմն իրագործվում է երազում տրված խորհրդատվության միջոցով: Հերոսի մեռած նախնու հոգին մարմնավորող թռչունները կամ ծերունին⁴⁴² երազի միջոցով նրան տեղեկացնում են քարացած (հիվանդ) հերոսի վերակենդանացման (բուժման) միջոցի մասին. «Մե գիշերմ Ալեքսիանոսը երազին տեսնում է մի ծերունում: Ծերը ըստմ է, թե օր Լուովիկը սրտով կուզէ, օր դու լավնաս, թող իրան էրկու տղին մորթե, արնով քեզի լողցնէ, կլավնաս: Էդ ծերունին կերթա Լուովիկին երազ, կըսէ՝ հեչ մի տանջվի, Ալեքսիանոսը իրա ցավի դեղը գիտէ»⁴⁴³:

Արյան հմայական-կախարդական գործությունը հեքիաթներում դեղի և դեղամիջոցի գործառույթ է ստացել և մուտք գործել բուժման խորհրդանշակարգ⁴⁴⁴:

Կուրությունից⁴⁴⁵, անդամալուծությունից⁴⁴⁶ բուժվելու կամ մարմնի կորցրած մասերը⁴⁴⁷ վերականգնելու համար հեքիաթի հերոսը երբեմն օգտվում է երազում տրված խորհրդատվությունից և նվիրատվությունից. «Մե գիշերմ աղջիկը երազին կը տեսնի էն

⁴³⁷ Կարս 2013, 102 [«Ասլանգաղեի հեքիաթը», №11(11)]:

⁴³⁸ ՀԺՀ-8 1977, 155 («Ասլան-բալասի», №22); Կարս 2013, 95 [«Օխթ ավադր բուրը», №10(10)]; Կարս 2013, 100–101 [«Ասլանգաղեի հեքիաթը», №11(11)]:

⁴³⁹ ՀԺՀ-1 1959, 294 («Ջեյրան-օղի», №20):

⁴⁴⁰ Կարս 2013, 224 [«Ալեքսիանոս և Լյուովիկ», №33(33)]:

⁴⁴¹ Խենյան 2000, 81 [«Չոբաշը», №11(11)]:

⁴⁴² Ըստ Կարլ Յունգի՝ երազում իմաստուն ծերունին հանդես է գալիս որպես մեռած նախնու հոգի (ԻՕԻՐ 1996. 297):

⁴⁴³ Կարս 2013, 224 [«Ալեքսիանոս և Լյուովիկ», №33(33)]:

⁴⁴⁴ Զաքարյան 2016, 83:

⁴⁴⁵ ՀԺՀ-1 1959, 364 («Վարդիթեր», №26); ՀԺՀ-10 1967, 97, 98 («Դարվեշի ու աղջըկներու հեքիաթ», №20); Կարս 2013, 170 [«Թագավորի աղջկա հեքիաթը», №26(26)]:

⁴⁴⁶ ՀԺՀ-1 1959, 214 («Մուխսու հեքիաթը», №14):

⁴⁴⁷ ՀԺՀ-1 1959, 224 («Ասլան թաքավոր», №15):

իրան տանող ըխտիարին: Ըխտիարը կըսէ. —Քո աչքերը քոծիդ քո՞վն է, մե քանի դաստա վարդ-մանիշակ դրկէ, թող աչքով ծախեն, աչքերդ բերեք: Կը դնեք տեղը, ձեր տան քովի առվի ջրից, կը քսես, աչքերդ կը լա՞վսա»⁴⁴⁸: Երկրի ընդերքից բխող ջրի հրաշագործ ներգործությունը հերոսի մարմնի կորցրած մասերը վերականգնելիս նույնպես կարելի է հանգեցնել անդրաշխարհի և իրական աշխարհի հետ դրա՝ որպես կապող օղակ հանդես գալու գաղափարի հետ: Պատահական չէ, որ բազմաթիվ հեքիաթներում հերոսի մարմնի կորցրած մասերը վերականգնելու համար խորհրդատուի գլխավոր պայմանն է նախ փետուրը, մազը կամ թելիուկը ջրի մեջ թաթախել, հետո քսել վերականգնվող մասին:

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում երազը երբեմն չի սահմանազատվում իրական կյանքից: Բանասացը պատումի ընթացքում երբեմն չի որոշակիացնում հերոսը խորհրդատվությունը երազում է՞ ստացել, թե՞ ուղևորության ժամանակ ճանապարհին հանգստանալիս: Թե՛ երազում, թե՛ արթուն ժամանակ հերոսը տեսնում է՝ ինչպես մեկ, երկու կամ երեք թռչուն կերպարանափոխվում են (աղջիկների, մայր ու աղջկա, պառավի ու աղջկա) և իրենց գրույցի ընթացքում նրան տեղեկացնում մոտալուտ վտանգների և դրանք շրջանցելու միջոցների մասին⁴⁴⁹: Հեքիաթներից մեկում հերոսը եղբոր հարսնացուի որոնումների ճանապարհին բազմաթիվ փորձությունների ենթարկվելուց հետո նստում է մի ծառի տակ հանգստանալու: Ծառի վրա մի աղավթու և ձագերի գրույցից հերոսը իմանում է իր առաջ ծառացող վտանգների մասին. «Հըլը չի պըրծէ, հըլը շատ փորցանքներ կա էդոր դեմը: Էոնեկ մեր լիզուն հասկընար: Գեղի վըրեն մի հատըմ կարմունց կա, էդ կարմունջով օր անցնի, փըլի կը, կընգնի ջուրը, խելստի կը: Թե օր էդորեն քիչըմ ցած իջնի, էնդեղ սաղրիկ տեղ կա, էդտեղեն օր անցնի, հեչ բան չի էղնի: Պարսիկների շահը կուզէ, օր էդոր գըլոխը դաք խաղա, էդոր էղենն ֆայտոն է դըրկէ: Ֆայտոնին էլ էման դեղ է քըսէ, էդ դեղեն մեռնի կը: Լավ կ'էղնի, օր չը նըստի, ըսէ՝ շնորհակալ եմ, ու ֆայտոնը հետ դարցու»⁴⁵⁰: Եթե որոշ հեքիաթներում ակնհայտ է հերոսին երազում խորհուրդ տալու հանգամանքը, ապա այս հեքիաթում քնի և

⁴⁴⁸ Կարս 2013, 170 [«Թագավորի աղջկա հեքիաթը», №26(26)]:

⁴⁴⁹ ՀԺՀ-1 1959, 292 («Ջեյրան-օղլի», №20); ՀԺՀ-8 1977, 155–157 («Ասլան-բալասի», №22); Խենյան 2000, 28, [«Արա Գեղեցիկ», №4(4)]:

⁴⁵⁰ Կարս 2013, 92–93 [«Օխթ ախպոր քուրը», №10(10)]:

արթուն լինելու սահմանգիծը չկա, թեև այս նույն հեքիաթում հերոսի եղբայրը որոշակիորեն երագում է տեսել հարսնացուին:

Հերոսին մոտալուտ վտանգի մասին տեղեկացնում և դրանից խուսափելու համար երագում խորհուրդ է տալիս մի մարդ⁴⁵¹, կամ պարզապես ասում են (հայտնի չի՝ ովքեր)՝ ինչ միջոցով ազատվի փորձանքից. «Էրագի մեջ կուգյան ինոր կասեն. «Առ քյե խամար տաս ավուր խաց-ճյուր, մըտի ճրախկըլի մեջ, քյո խոր ծեռեն կփոթընես»⁴⁵²:

Ինչպես նշեցինք վերևում, աստվածահայտնությունը⁴⁵³ հեքիաթի երագներում դրսևորվում է ինչ-որ ձայնի կամ միջնորդի ձևով: Երբ հեքիաթի հերոսի առջև այնպիսի խնդիր է ծառանում, որ նա ի գործու չէ հասնել դրա լուծմանը, աստված միջամտում է երագի օգնությամբ: Հայկական որոշ հեքիաթներում⁴⁵⁴ որպես աստծու միջնորդ հանդես է գալիս ատենահաս սուրբ Սարգիսը⁴⁵⁵: «Ջիբրաել-Խըղըր Նաբին» հեքիաթում, սուրբ Սարգսի կողմից քնած հերոսի ականջի մեջ քնի ուլունք մտցնելով, իրագործվում է հերոսի տեղափոխությունը այլ տարածություն, որտեղ նա հանդիպում է իր ընտրյալին, կատարվում է մատանիների փոխանակություն և վերադարձ, որից հետո զարգանում է դեպքերի հետագա ընթացքը: Այս հեքիաթում Խըղըրը և Նաբին⁴⁵⁶ հայտնվում են հերոսին ինչպես երագում, այնպես էլ արթմնի՝ թռչունների կերպարանափոխվելու միջոցով, թեպետ այս պարագայում նույնպես չի զգացվում երագի և իրականության սահմանը. «Սնհնթ մ'էրկու ընցավ, մեկ էլ տեսավ, որ էլմել կամշընեկաց մեչեն խըշխըշոցի ծեն էկավ: Ջրոն էլմել յավաշըմ կննց, մուավ մեչ կամշընեկաց, տեսավ որ ինչ. Խըղըր, Նաբին խավըու կնյդան նստիր են վեր կամշընեկաց»⁴⁵⁷: Հավքերի գրույցից հերոսի ծառան՝ Ջրոն, տեղեկանում է իր տիրոջ առաջ ծառացած վտանգների մասին, կարողանում է կանխել այդ վտանգ-

⁴⁵¹ ՀԺՀ-17 2012, 40 («Լնվոզ, Հնմըդ», № 4):

⁴⁵² ՀԺՀ-14 1999, 220 («Տերտլրոչ ալսչիկ», № 19):

⁴⁵³ Երագներում մեթոդյա աստվածահայտնության մասին տե՛ս Սահակյան, Հովհաննիսյան, Հովսեփյան 2001, 139–144:

⁴⁵⁴ Լալայեան 1915, 33–46 («Թորինջի Ահմադ»); ՀԺՀ-10 1967, 99 («Դարվեշի ու աղջկներու հեքիաթ», № 20); ՀԺՀ-14 1999, 13–39 («Ջիբրաել-Խըղըր Նաբին», № 1):

⁴⁵⁵ Հարությունյան 2002, 24–42: Հայրապետյան 2016, 144–148:

⁴⁵⁶ Հիշատակությունների համաձայն՝ քղերը սուրբ Սարգսին անվանում են Խըղըր Նաբի (Միմոնյան-Մելիքյան 2007, 27):

⁴⁵⁷ ՀԺՀ-14 1999, 33 («Ջիբրաել-Խըղըր Նաբին», № 1):

ները, սակայն սուրբ Սարգսի պատվիրանը չկատարելով, այն է՝ այդ մասին ոչ ոքի չասել, քարանում է: Այս հեքիաթում ևս քարացած հերոսը վերակենդանանում է սուրբ Սարգսի խորհրդով՝ անմեղ երեխայի զոհաբերությամբ, սակայն. «Աստված տեսավ, որ էրկսի սիրտն էլ դողրի էր դելս Զբոն, էլմել տղին կյանք խոտր»⁴⁵⁸:

Երազում հերոսի տեղափոխությունը այլ տարածություն երբեմն կատարվում է խորհրդատուի արած լավությունները չգնահատելու պարագայում՝ հերոսին խորհրդատուի մասին հիշեցնելու նպատակով. «Հովոն ի, առատուն որ կնրթնն, կտիսնա, որ ինչ, ինչ թաքավորի տուն, ինչ պնն, էլմ'ել ուր խին տան մեչն ի: Կասի՝ էսա էրազ ի, ինչ ի... հա, իմցա, էսա էլմ'ել խալիվորի արածն ի, խալիվոր զիկ ասաց՝ ինչ պնն որ կանես, զիկ հիշա, նոր արա. ես էն սնոճի իրիկուն ինոր մոռցա հիշելու, ինոր խամար էսա ողիեն իմ գլելու իպե»⁴⁵⁹: Սակայն խորհրդատուն, հերոսին պատժելով հանդերձ, երբեմն մեկ այլ խորհրդատուի տեսքով հերոսին ուղղորդում է դեպի իր նպատակակետը:

Ինչպես հայտնի է, հեքիաթի հերոսի անցումն իրական աշխարհից անդրաշխարհ կամ հակառակը, կատարվում է տարբեր եղանակներով (երախտապարտ թռչունի կամ կենդանու միջոցով, հորի, ջրհորի միջով և այլն): Այս հանգամանքը իր վաղնջական դրսևորումն է գտել Էտանայի մասին առասպելում⁴⁶⁰: Ըստ շումերաաքքադական ավանդության՝ Կիշ քաղաքի տիրակալ Էտանան (մ.թ.ա. 21-րդ դար), լինելով անպտուղ, երազում էր ձեռք բերել «ծննդի բույսը»: Այդ բույսը գտնվում էր երկնքում, և սովորական մահկանացուն չէր կարող գնալ դրա հետևից: Դատավոր և պայմանագրերի պահապան Շամաշի՝ երազում տրված խորհրդով Էտանան գտնում և փրկում է պատժված արծվին, որը, ի նշան երախտագիտության, նրան հասցնում է երկինք: Իսիդոր Լևինը, համադրելով շումերաաքքադական ավանդությունը բանագիտության մեջ հայտնի արծվի ու մարդու բարեկամության և մարդու թռիչքը արծվի վրա մոտիվների հետ, ենթադրում է, որ գրույցը վերարտադրում է ձևափոխված ծիսական պատում կախարդի՝ պահապան հոգու միջոցով անդրաշխարհ ճանապարհորդության մասին⁴⁶¹:

⁴⁵⁸ ՀԺՀ-14 1999, 39:

⁴⁵⁹ ՀԺՀ-14 1999, 283 («Հովոն», № 24):

⁴⁶⁰ Афанасьева 1988, 671.

⁴⁶¹ Афанасьева 1983, 108.

«Ըսկանդնր թաքավորի պատմությունը» հեքիաթում հերոսին երագում թոչունն ինքն է առաջարկում իր ծառայությունը: Դեպի անդրաշխարհ գնալու սահմանագլխին (օվկիանոսի ափին) հերոսը երագում տեսնում է՝ «... մի դուռ եկավ, ասեց թե.— Էսքան պրիպաս ունեմ, ես եկել եմ, որ քեզ էս օվկյանոսի վրո՞վս անց կըցնեմ է՛ն աշխարհը տանեմ, կարան վրես նստես»⁴⁶²: Հերոսն արթնանալուց հետո օգտվում է թոչունի առաջարկած ծառայությունից և անցնում դեպի անմահների աշխարհ: Ըստ հեքիաթի՝ հետագա գործողությունների ընթացքում ժխտվում է այսրաշխարհում անմահության գաղափարը, և թոչունի միջոցով նորից անդրաշխարհ հասնելով՝ հերոսը հրաժեշտ է տալիս կյանքին, որովհետև իր համար դա էր նախասահմանված:

Վերը նշեցինք, որ հեքիաթի հերոսը երագում խորհրդատվության միջոցով տեր է դառնում հրաշագործ իրերի և կենդանիների: Կան հեքիաթներ, որոնցում հերոսը, ինչպես իրական կյանքում, երագում է նվեր ստանում և օժտվում գերբնական հատկություններով. «... տղեն օրեցօր կը մենձընա: Կեղնի տասնչորս-տասնհինգ տարեկան, մե օրմ էլ քնած վախտը էրագ կը տեսնի. էդ դարվիշը, մե թաքմ գինի ձեռը, կը մոտենա Յաշօղանին, կուտա գինին, կըսէ.— Խմէ, էսի օր խմես, օխտը գոմշի ուժ կուքա վրեղ: Ոնչ թե մարդիք, ասլանն ու վագրն էլ չեն սիրտ էնէ մոտենա քեզի:— Տղեն կը խմէ գինին ու կը զարթնի, կը տեսնի, օր տեղի մեջ պարկած է, կըսէ.— Էհ, էրագիս եմ տեսել: Էդ օրվանից Յաշօղանը էնքան կուժեղնա, օր ձեռը որ ծառին քցէ, քոքից կը հանէ, քելելուց ոտները կը թաղվի գետնի մեջ»⁴⁶³:

Եթե ի վերուստ որոշված է, որ հերոսը պետք է գերբնական ուժով օժտվի, ապա երագում արված նվիրատվությունը կարող է իրական ներգործություն ունենալ: Երագների մեծ մասն ունի մի ընդհանուր առանձնահատկություն. դրանք չեն ենթարկվում տրամաբանության օրենքներին, որին ենթակա է մեր գիտակցությունը, երագներում վերանում է տարածության և ժամանակի կատեգորիան⁴⁶⁴:

⁴⁶² Խենյան 2008, 209 [«Ըսկանդնր թաքավորի պատմությունը», №74(74)]:

⁴⁶³ Կարս 2013, 106 [«Յաշօղանի հեքիաթը», №13(13)]:

⁴⁶⁴ Տեն Փրոմմ 2010, 5.

Հնուց ի վեր մարդը ձգտել է հասկանալ և մեկնաբանել երազները, և դա իր արտացոլումն է գտել հեքիաթներում: Հայկական տարբեր հեքիաթներում թագավորը երազ է տեսնում⁴⁶⁵ և ցանկանում է մեկնաբանել այն, դիմում է պալատական և ոչ պալատական երագահանների օգնությանը: Հեքիաթում երագահանության շնորհիվ տրված է ոչ բոլորին, և ոչ բոլորն են, որ կարողանում են ճիշտ մեկնաբանել երազը: Երագահանության շնորհիվ հեքիաթի գլխավոր հերոսին տրվում է ի նպաստ նրա հետագա գործողությունների: Որոշ հեքիաթներում հերոսը չունի այդ շնորհը, այլ ճանապարհին հանդիպած օձի խորհուրդներով մեկնաբանում է թագավորի երազները:

Երազներում խորհրդատվությունը հանդիպում է նաև հայկական իրապատում հեքիաթներում: Որոշ հեքիաթներում հերոսին երագում ինչ-որ խորհուրդ են տալիս (մի մարդ, ծերունի), սակայն հերոսը հետամուտ չի լինում դրան, խորհրդատուն հայտնվում է մեկ ուրիշի երագում և նրա միջոցով հերոսին դրդում գնալ իր բախտի հետևից և տեր դառնալ հարստության⁴⁶⁶:

Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ ի թիվս գործողությունների ընթացքում հանդիպած բազմատեսակ խորհրդատուների և նվիրատուների՝ իր գերագույն նպատակին հասնելու համար հեքիաթի գլխավոր հերոսը օգտվում է նաև երագում կատարված խորհրդատվություններից և նվիրատվություններից:

Քունը դիտարկվում է որպես մարդու ժամանակավոր մահ, որի ընթացքում հերոսի հոգին հանդիպում է իր մեռած նախնու հոգուն, աստծուն կամ աստծո միջնորդին: Նշվածները, իմանալով հերոսի անցնելիք ճանապարհի ու դժվարությունները հաղթահարելու միջոցների մասին, իրենց խորհուրդներով ու երբեմն երագում նվեր մատուցելով՝ նպաստում են հերոսի գործողություններին:

⁴⁶⁵ Խեմյան 2000, 128–129 [«Թաքավորի երազին», №33(33)]; Խեմյան 2000, 196–197 [«Էրազ հանող տղեն ու թաքավորի բախտը», №18(18)]; Խեմյան 2000, 112–113 [«Վաղինակի ու Բենյամինի հեքիաթը», №20(20)]; Խեմյան 2008, 196–197 [«Թաքավորի երազները», №61(61)]; Խեմյան 2008, 162–163 [«Հիլիկո», №40(40)]; Կարս 2013, 179–181 [«Թափտափի հեքաթը», №28(28)]; Մոկս 2015, 109–110 [«Աղբատն ու օձը», №20(20)]:

⁴⁶⁶ Խեմյան 2008 172–174 [«Բախտի հետևից ման էկողը», №44(44)]; Կարս 2013, 307–308 [«Էրկու կճում օսկին», №68(68)]:

ՄԱՍ Բ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐԻ
ՀԵՐՈՍԻ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ
ՆՃԱՑԱՆԿ

**Բ.1. ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ
ՆՎԻՐԱՏՈՒՆԵՐԻ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐԻ
ՏԻՊԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ**

Առանձնացնելով հեքիաթի գլխավոր հերոսի գործողություններին նպաստող, ամենաբնորոշ առանձնահատկություններով նվիրատուների ու խորհրդատուների հիմնական տիպերը՝ այս ենթաբաժնում տրվել են յուրաքանչյուր նվիրատուի կամ խորհրդատուի գործառույթը (գործառույթները), հեքիաթը, տարածաշրջանը, հեքիաթի ժողովածուն և համարը՝ ժողովածուում (աղյուսակ 1.): Աղյուսակում առանձնացվել են մարդ և մարդակերպ, կենդանի և թռչուն, ինչպես նաև բնաշխարհը ներկայացնող նվիրատուներն ու խորհրդատուները: Հետազոտությունը ցույց է տվել, որ ընտրված 234 հեքիաթներում, որպես նվիրատու և խորհրդատու, ամենահաճախը հանդիպել է ծերունի գործող անձը (56 հեքիաթ), որը կազմում է ընտրված հեքիաթների 23,9%-ը: Աստված, թագավոր, պառավ, ձի գործող անձինք հանդիպման հաճախականությամբ փոքրինչ զիջում են ծերունի գործող անձին: Մական, եթե հաշվի առնենք, որ նվիրատուների և խորհրդատուների զգալի մասը՝ մարդ թե մարդակերպ, կենդանի թե թռչուն, հանդես է գալիս միջնորդավորված, աստծո կողմից ուղարկված, ապա վստահորեն կարելի է ասել, որ հայկական հեքիաթների ողջ համակարգում հեքիաթի գլխավոր հերոսի քայլերը վերահսկվում են աստծո կողմից, և աստված կարող է համարվել նրա գլխավոր խորհրդատուն և նվիրատուն: Բնաշխարհը ներկայացնող նվիրատուներն ու խորհրդատուները հայկական հեքիաթներում զգալիորեն քիչ են (5%): Աղյուսակ 1.-ում օգտագործված են հետևյալ պայմանական նշանները.

Ն_մ – մարդ և մարդակերպ նվիրատու,

Խ_խ – մարդ և մարդակերպ խորհրդատու,

Ն_կ – կենդանի և թռչուն նվիրատու,

Խ_կ – կենդանի և թռչուն խորհրդատու,

Ն_բ – բնաշխարհը ներկայացնող նվիրատու,

Խ_բ – բնաշխարհը ներկայացնող խորհրդատու:

Աղյուսակ 1.

ՀԵԹԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐԻ
ԵՎ ՆԿԻՐԱՏՈՒՆԵՐԻ ՏԻՊԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Գործող անձ	Գործող անձի հ/հ	Տիպ	Հեքիաթ	Տարածա- շրջան	Գործառույթ	Ճանաչու- թյուն
1	2	3	4	5	6	7
ՄԱՐԻ ԵՎ ՄԱՐԿԵՐՈ ՆԿԻՐԱՏՈՒՆԵՐ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐ						
Աստված	1.	Ն _Մ	«Արևիհատ և Օձամանուկ»	Այրարատ	Թագավորը երեխա չի ունենում, աստված, լսելով նրա խնդրանքը՝ օձի ճուտ է նվիրում:	ՀԺՀ-1, № 17
	2.	Ն _Մ	«Մարթակեր ախչիկ»	Վան-Վասպուրական	Թագավորը չի բավարարվում իր ունեցվածքով ու երեք որդիներով և աստծուց աղջիկ է խնդրում: Աստված նրան մարդակեր աղջիկ է տալիս:	ՀԺՀ-15, № 35
	3.	Ն _Մ	«Օյսծը տղղան»	Արցախ	Աստված անժառանգ աղքատ ամուսիններին երեք ձու է տալիս, որոնցից մեկից օձի ճուտ է դուրս գալիս:	Սարգսյան 2015, № 1(21)
	4.	Ն _Մ	«Օձ-մայիլ»	Այրարատ	-,-,-	ՀԺՀ-3, № 2
	5.	Ն _Մ	«Հաբրմանի հեքիաթը»	Մանագկերտ	Աստված անժառանգ աղքատ ամուսիններին մի ձու է տալիս, որից մի մեծ օձ է դուրս գալիս:	ՀԺՀ-9, № 43
	6.	Ն _Մ	«Օձ-Մանուկ և Արին-Արմանելին»	Այրարատ	Անժառանգ թագուհին օձի ճուտ է բերում:	ՀԺՀ-3, № 14
	7.	Ն _Մ	«Օձ-մանուկին հաբյաթը»	Արցախ	-,-,-	ՀԺՀ-6, № 15
	8.	Խ _Մ	«Օձեմանուկ, Արևմանուկ» ATU 433B	Չի նշված	Աստված թագավորին որդի է տալիս՝ կեսմարդ-կեսօձ:	Սրվանձտյանց, № Ի2
	9.	Ն _Մ	«Միրզա Մահմուդի հեքիաթը»	Բասեն	Աստված ի պատասխան անժառանգ աղքատ ամուսինների խնդրանքի՝ նրանց վիշապ է ուղարկում:	ՀԺՀ-4, № 23
	10.	Ն _Մ	«Օձ-մանուկ, վարթ-մանուկ»	Մանագկերտ	Աստված անժառանգ աղքատ ամուսիններին օձ է ուղարկում:	ՀԺՀ-9, № 41
	11.	Ն _Մ	«Հաբրմանի»	Ծիրակ	Աստված աղքատ անժառանգ ամուսիններին շահմար օձ է ուղարկում:	ՀԺՀ-4, № 1

Աստված	12.	Ն _Մ	«Միթիլ-խալք»	Այրարատ	Աստված անժառանգ պառավի խնդրանքով Նրա համար օծ է ուղարկում:	ՀԺՀ-3, №18
	13.	Ն _Մ	«Խազգոլլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Աստված, լսելով ժողովրդի աղաչանքներն ու աղոթքները, անժառանգ թագավորին ժառանգ է տալիս:	Խեմչյան 2000, №5(5)
	14.	Ն _Մ	«Ձուկ տղան»	Այրարատ	Ժառանգ չունեցող վաճառականի կինը ձուկ է բերում:	ՀԺՀ-1, №31
	15.	Ն _Մ	«Արագը կաղարվալ ա»	Ղարաղալ	Ժառանգ չունեցող վաճառականին աստված աղչիկ է տալիս և երազում ասում, որ նա պետք է ամուսնանա Նույն օրը ծնված աղքատ գյուղացու տղայի հետ: Միևնույն ժամանակ նա պահպանում է անտառում թողնված այդ տղային՝ Նրան կերակրելու համար պառավի այծն ուղարկելով:	Հովսեփյան 2009, №21(21)
	16.	Ն _Մ	«Տոռմը»	Մուսա լեռ	Երեխա չունեցող կինը աստծուց երեխա է խնդրում, աստված Նրան դրում է տալիս:	Սվազյան 1984, №9(9)
	17.	Ն _Մ	«Տղում ախչիկ»	Մանագ-կերտ	Աստված թագավորի անժառանգ վեզիրին դրում է տալիս:	ՀԺՀ-9, №42
	18.	Ն _Մ	«Վարդիթեր»	Այրարատ	Աստված աղքատ ամուսինների ծնված երեխային միջնորդների (պահապան իրեշտակ, տատմեր, քահանա, քալոր) միջոցով շնորհներով է օժտում:	ՀԺՀ-1, №26
	19.	Ն _Մ	«Քյնան, քյնան սև օծին»	Տավուշ-Իջևան	Աստված աղքատ գյուղացու երդիկով օրը 12 հատ ցորեն է գցում Ներս, տարիների ընթացքում այդ ցորենը ցանում են, արդյունքը ստանում են աստծո կողմից ուղարկված սև օծի միջոցով, որը կերպարանափոխված արքայազն է:	Խեմչյան 2000, №13(13)
	20.	Ն _Մ	«Թանջյուման խաթուն»	Վան-Վապուրական	Աստված աղքատ գյուղացու կնոջը կարմիր կով է դարձնում, որպեսզի Նրանք կարողանան իրենց ապրուստը հոգան:	ՀԺՀ-14, №16
	21.	Ն _Մ	«Գյուլշանի հեքիաթը»	Այրարատ	Աստված լույսը և մութը բաժանողների օգնությամբ աղքատին լույս տվող մի ձուկ է նվիրում:	ՀԺՀ-1, №33

Աստված	22.	Ն _մ	«Ասլան- ըռասլան»	Ղարադաղ	ա) Աստված հերոսին երկու վագրի ձագ է ուղարկում, մեծացած վագրերը տիրոջը փրկում են մարդակեր քրոջ ձեռքից, բ) Աստված քնած հերոսի մոտ աջադաղ է ուղարկում, որը կանչում և արթնացնում է Նրան՝ փրկելով մարդակեր քրոջից:	Հովսեփյան 2009, № 16(16)
	23.	Ն _մ	«Խոսրով-շահ»	Այրարատ	Աստված հերոսին ձի է ուղարկում՝ մուրագին հասնելու նպատակով:	ՀԺՀ-1, № 34
	24.	Ն _մ	«Մարդակերպ ծուկը»	Շիրակ	Աստված լսում է հերոսի խնդրանքը և փայտե մարդուն հոգի է տալիս:	ՀԺՀ-4, № 4
	25.	Խ _մ	«Նալ թագավորի հեքիաթը»	Կարս	Երրորդության՝ երկնքի, ցամաքի, ծովերի աստվածները թագավորին խորհուրդներ են տալիս:	Կարս, № 21(21)
	26.	Ն _մ	«Ճամճուն»	Վան-Վասպուրական	Սարերի, ծովերի աստված Տեր-Ղոնդիոսը հերոսին է տալիս իր ուժն ու կարողությունը, որ նա ում հետ կռվի, հաղթող դուրս գա:	ՀԺ-14, № 4
	27.	Խ _մ , Ն _մ	«Էյնա բունիզի»	Արցախ	Աստված աղքատ հերոսին մի ծառ է նվիրում և խորհուրդներ տալիս, թե ինչպես այդ ծառի միջոցով հարստանա:	Սարգսյան 2015, № 1(1)
	28.	Ն _մ	«Եղնը աղչիզյ»	Ղարադաղ	Հարուստ հովվի աղջկան դների ձեռքից ազատելու համար աստված Նրան եղնիկ է դարձնում: Հերոսը սպանում է դներին, եղնիկին աստված Նորից աղջիկ է դարձնում:	Հովսեփյան 2009, № 24(24)
	29.	Խ _մ , Ն _մ	«Արա Գեղեցիկ»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսն աստծուն օգնության է կանչում, թիկունքում հայտնվում է մի ծերունի, նա. ա) խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես գտնի հոր՝ թագավորի աչքի բուժման դեղը, բ) հերոսին տալիս է հրաշագործ առարկաներ (փետուր, գլխարկ, երկու բլիթ, օղ):	Խենթյան 2009, № 4(4)
	30.	Խ _մ , Ն _մ	«Աստուծ գլխից Կ հինչ Կ անում»	Արցախ	Աստված (ծերունու կերպարանքով) երեք եղբայրների (ըստ Նրանց ցանկության) ունեցվածք է տալիս և Նրանց փորձության ենթարկում (աղքատի կերպարանքով):	Սարգսյան 2015, № 1(17)

Աստված	31.	Խ _Մ Ն _Մ	«Աստված ձեր խերն ի»	Մոկս	Հրեշտակի կերպարան- քով աստված երեք աղքատ եղբայրների ցանկությունը կատարում է և նրանց փորձու- թյան ենթարկում:	Մոկս, № 54(54)
	32.	Խ _Մ Ն _Մ	«Երեք եղբայր»	Պարսկա- հայք	-,-	ՀԺՀ-18, № 9
	33.	Խ _Մ	«Բյուրապա- տիկ» ATU 460A տիպի J1262.5.1 մոտիվ	Չի նշված	Բյուրապատիկը (աստված) հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես դառնա հարստության տեր:	Սրվանձ- տյանց, № 3
	34.	Խ _Մ	«Անխելք մարդ» ATU 460A	Չի նշված	Աստված մարդուն խորհուրդ- ներ է տալիս նրա ճանապարհին հանդիպած զանազան փորձերի համար՝ մտածելով, որ նա այդ խորհուրդներից կօգտվի:	Սրվանձ- տյանց, № 2
Ծերունի	1.	Խ _Մ	«Հազարան բլբուկ կամ Ալո-Դինոյի նաղլը»	Այրարատ	Աղքատ ծերունին խորհուրդ է տալիս իր իսկ անեծքով թագավորի չորացած այգին վերականգնելու համար ձեռք բերել Հազարան բլբուկը:	ՀԺՀ-1, № 1
	2.	Խ _Մ	«Ժլատ թագավորի հեքիաթը»	Կարս	Ծերունին թագավորին խոր- հուրդ է տալիս՝ վերջ տա ժլա- տությանը և չորացած այգին կանաչեցնելու համար բերել տա Հազարան բլբուկը:	Կարս, № 1(1)
	3.	Խ _Մ	«Հազարան բլբուկ կամ Ալո-Դինոյի նաղլը»	Այրարատ	Ճամփաբաժանի ծերունին թա- գավորի տղաներին տեղեկա- ցում է անցնելիք ճանապարհ- ների ուղղության և վտանգա- վորության աստիճանի մասին:	ՀԺՀ-1, № 1
	4.	Խ _Մ	«Քոչար»	Վան-Վաս- պուրական	Նույնը	ՀԺՀ-15, № 16
	5.	ԽՄ	«Ժլատ թագավորի հեքիաթը»	Կարս	-,-	Կարս, № 1(1)
	6.	Խ _Մ	«Հազարան բլբուկը»	Ղարաղաղ	Ճամփաբաժանի ծերունին թա- գավորի տղաներին ասում է, թե որ ճանապարհի գնացողը չի վերադառնում, խորհուրդ տա- լիս այդ ճանապարհով չգնալ:	Հովսեփյան 2009, № 1(1)
	7.	Խ _Մ	«Նաչար-Օղլու հեքիաթը»	Այրարատ	Ճամփաբաժանի ծերունին հե- րոսին խորհուրդ է տալիս՝ որ ճանապարհով գնա:	ՀԺՀ-1, № 10
	8.	Խ _Մ	«Շնդկշողկան շապիթ»	Մոկս	Ճամփաբաժանի ծերունին եղբայրներին խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես հասնեն իրենց նպատակին:	Մոկս, № 1(1)

Ծերունի	9.	Խ _ժ	«Ըրթ խրոսուր»	Կիլիկիա	Ճամկաբաժանի ծերունին հերոսին երեք ոսկով երեք խրատ է տալիս:	Սվազլյան 1994, № 1(1)
	10.	Խ _ժ	«Չոբաշը»	Տավուշ-Իջևան	Ճանապարհին հանդիպած ծերունին հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ վերադառնալու համար որ ճանապարհով գնա:	Խեմչյան 2000, № 11(11)
	11.	Խ _ժ	«Դալի Տոպան»	Վան-Վասպուրական	Ճանապարհին նստած, ճանապարհ ցույց տվող ծերունին հերոսին խորհուրդ է տալիս, թե հիվանդ ձևացած մոր համար ինչպես ձեռք բերի հնդկական ընկույզը:	ԱՐ XXII
	12.	Խ _ժ	«Օխթ փապոր թուրը»	Կարս	Ճանապարհին հանդիպած ծերունին թագավորի տղաներին ցույց է տալիս յոթ եղբոր տեղը:	Կարս, № 10(10)
	13.	Խ _ժ	«Կտրիչ տղան»	Սյունիք	Թագավորի այգեպան ծերունին հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես մոտենա հաթուռն հանումին (Հնդկաստանից սև հող բերել):	ՀԺՀ-7, № 175
	14.	Խ _ժ , Ն _ժ	«Անա թաքավորի հեքիաթը»	Այրարատ	ա) Միջևորդ խորհրդատուի կողմից մատնացույց արված ծերունին խորհուրդները տալիս է հերոսի կողմից կերակրվելու ակնկալիքով բ) Ծերունին հերոսին ծովեղեն ձիուն սանձահարել կարողանալու համար սանձ է նվիրում և խորհուրդները տալիս է միևնույն հերոսի գործողությունների որոշակի սահման:	ՀԺՀ-1, № 3
	15.	Ն _ժ	«Մարթակեր փսչիկ»	Վան-Վասպուրական	Հերոսի ճանապարհին հանդիպած պառավի եղբայրը Նրան է տալիս իր հրեղեն՝ վեցոտանի ձին, որ նա կարողանա ձեռք բերել անսահական խնձորը:	ՀԺՀ-15, № 35
	16.	Ն _ժ	«Շահ Իսմայիլի հեքիաթը»	Մուշ	Ծերունին թագավորին խնձոր է նվիրում, որ կեցը տա թագուհին ուտի, կեսը՝ ձին:	Խաչատրյան 1999, № 1(3)
	17.	Խ _ժ	«Հովն»	Վան-Վասպուրական	Ծերունին կարդում է աղբատ հերոսի մտքերը և օգնում Նրան դառնալ թագավորի փեսա՝ Նրա առջև պայման դնելով:	ՀԺՀ-14, № 24

Ծերունի	18.	Խ _Մ	«ԱՆԽԵՆԸ մարդ» ATU 460A	Չի նշված	Ծերունին հարստությունը կորցրած մարդուն խորհուրդ է տալիս գնալ իր դովաթի (ուսնեցվածքի) հետևից:	Սրվանձ-տյանց, № 2
	19.	Խ _Մ	«Թագավորի աղջկա և գող Ասլանի հեքիաթը»	Կարս	Ծերունին իր խորհուրդները (երեք խրատ) տալիս է խալու գլխի փոխարեն:	Կարս, № 24(24)
	20.	Խ _Մ	«Հալալ աշխատանքը»	Տավուշ-Իջևան	Ծերունին հերոսին իր աշխատած փողի դիմաց երեք խորհուրդ է տալիս:	Խեմչյան 2000, № 16(16)
	21.	Խ _Մ	«Աբգար թաքավոր»	Այրարատ	Գիր գրող ծերունին ա) հերոսին տեղեկացնում է փևտրվող թանկարժեք քարերի տեղը և սովորեցնում դրանք ձեռք բերելու եղանակը, բ) սովորեցնում է՝ որտեղից և ինչպես (հրեղեն ձիու միջոցով) ձեռք բերի անմահական ջուրն ու խնծորը:	ՀԺՀ-1, № 4
	22.	Խ _Մ	«Ճակտի գլի»	Վան-Վասպուրական	Ճակատագիր գրող ծերունին (աստծո կողմից միջնորդավորված). ա) թագավորին տեղեկացնում է՝ ում հետ պետք է նա ամուսնանա, բ) կարգավորում է չարն ու բարին՝ հերթականությամբ դասավորելով սև և սպիտակ հացերը:	ՀԺՀ-14, № 12
	23.	Խ _Մ	«Ամսահական ճուր պիրող տղեն»	Տավուշ-Իջևան	Սև և սպիտակ թելեր կծկող ծերունին վարպետի գործիքների հետևից գնացող հերոսին խորհուրդներ է տալիս, թե ինչպես հաղթահարի անանցանելի ճանապարհները:	Խեմչյան 2008, № 1(1)
	24.	Խ _Մ	«Քաջանց թաքավորը»	Սյունիք	Հերոսի ճանապարհին հանդիպած ծերունին նրան խորհուրդ է տալիս, թե ինչպես գնա հրեղեն ձիու, փղոսկրի հետևից:	ՀԺՀ-7, № 174
	25.	Խ _Մ	«Կոստիան թագավորի տղեն»	Տուրուբե-րան (Մուշ)	Ճանապարհին հանդիպած ծերունին թագավորի տղային խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գտնի արծվի կաթը:	ՀԺՀ-12, № 23
	26.	Խ _Մ	«Վըսկեյաթուլ տղան»	Ղարաղալ	Սպիտակամորուս ծերունին հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես ուզի դևի աղջկան և ձեռք բերի հրաշագործ երկանքը և ծառը:	Հովսեփյան 2009, № 2(2)

Ճեղքում	27.	Խ _Վ	«Ձուկ տղան»	Այրարատ	Հերոսի ճանապարհին հանդիպած ծերունին անմահական խնձորը գտնելու համար նրան ուղղորդում է դեպի իր ավագ եղբայրը:	ՀԺՀ-1, № 31
	28.	Խ _Վ	«Ջրհանի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսի ճանապարհին հանդիպած իմաստուն ծերունին խորհուրդ է տալիս ինչպես գտնել անմահական ջուրն ու անմահական խնձորը, այնուհետև իր աղջկան սովորեցնում է՝ ինչպես այդ ջրով և խնձորով վերականգնանալ մեռած հերոսին:	Խեմշյան 2000, № 10(10)
	29.	Խ _Վ	Կտրիչ տղան	Սյունիք	Ծովի մոտ հերոսին հանդիպած ծերունին ասում է, որ նա իր ծիով երեք ծովերից միայն մեկը կարող է անցնել և խորհուրդ է տալիս հետ դառնալ:	ՀԺՀ-7, № 175
	30.	ԽՄ	«Ամհաղե Լավանի»	Վան-Վասպուրական	հերոսի ճանապարհին պատահաբար հանդիպած ծերունին նրան մատնացույց է անում այն մարդուն, ով ոչ ոքից չի վախենում:	ՀԺՀ-14, № 20
	31.	Խ _Վ , Խ _Վ	«Արա Գեղեցիկ»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսի թիկունքում հայտնված ծերունին (աստված). ա) խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես գտնի հոր՝ թագավորի աչքի բուժման դեղը, բ) հերոսին տալիս է հրաշագործ առարկաներ (փետուր, գլխարկ, երկու բլիթ, օղ)՝ ի նպաստ նրա հետագա գործողությունների:	Խեմշյան 2000, № 4(4)
	32.	Խ _Վ	«Թագավորի աղջկա հեքիաթը»	Կարս	Ծերունին աղջկան օժտում է շնորհներով:	Կարս, № 26(26)
	33.	Խ _Վ	«Թաքավերին տղան»	Արցախ	Ծերունին հերոսին թալիսման է տալիս, որի գործությամբ նա կարող էր հասնել մինչև փնտրվող թագավորության սահմանը:	Սարգսյան 2015, № 1(8)
	34.	Խ _Վ	«Ոսկի կանթեղ»	Վան-Վասպուրական	Ծերունին հերոսին նվիրում է հրաշագործ կանթեղ, երեք հավիթ և մի մատանի՝ նրան չասելով դրանց հրաշագործ հատկությունների մասին:	ԱՀ XXII

Մերումի	35.	Խ _Մ	«Վիշապ և Վաթան ու Բաթան»	Ալաշկերտ	Հարյուրամյա, երկուհարյուրամյա և երեքհարյուրամյա ծերունիները թագավորի տղային խորհուրդներ են տալիս, թե ինչպես գտնի իր կորուստը՝ աղավկի դարձած կնոջը:	ՀԺՀ-9, № 7
	36.	Խ _Մ	«խորհրդատու երեք եղբայրները»	Տավուշ-Իջևան	Մերունիներից մեծ եղբայրը խորհուրդ է տալիս՝ ինչ անեն, որպեսզի ասի՝ ում է պատկառում դրամատուկը:	Խեմճյան 2000, № 21(21)
	37.	Խ _Մ	«Ուստա Մուրատ»	Խլաթ	Մերունին հերոսին ասում է, թե ինչպես ձեռք բերի խոսող մարմար քարը:	ՀԺՀ-16, № 4
	38.	Խ _Մ	«Ձուկ տղան»	Այրարատ	Մերունին հերոսին սովորեցնում է, որ անմահական խնձորը վերցնելուց հետո հետ չնայի, հակառակ դեպքում քայր կդառնա:	ՀԺՀ-1, № 31
	39.	Խ _Մ	«Ծիրին շահ»	Գեղարքունիք	Հիվանդ թագավորի բուժման համար ծերունին հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես զեն անմահական խնձորի հետևից:	Գրիգորյան 1983, № 5(13)
	40.	Խ _Մ , Ն _Մ	«Հազե-Դիլարի հեքյաթը»	Պարսկահայք	Ճամփաբաժանի ծերունին հերոսին. ա) խորհուրդներ է տալիս, բ) մորուքից մի մազ է տալիս, որ նեղության մեջ հերոսը մորուքի մազը կրակին տա:	ՀԺՀ-18, № 4
	41.	Խ _Մ	«Յաշիֆիդան և Չնաշխարիկ»	Կարս	Մերունին խորհուրդ է տալիս թագավորին, թե ինչպես բռնեն իրենց սահմանը խախտողին:	Կարս, № 3(3)
	42.	Խ _Մ	«Վիշապ և Վաթան ու Բաթան»	Ալաշկերտ	Աղավկու փոխակերպված աղջկա պապը հերոսին խորհուրդ է տալիս կնոջը չխփել և չհայհոյել:	ՀԺՀ-9, № 7
	43.	Խ _Մ	«Ժուլկին գեներալի հեքյաթը»	Կարս	Մերունին խորհուրդ է տալիս տղային, որպեսզի նա պատռի կնոջ դիմակը:	Կարս, № 18(18)
	44.	Խ _Մ	«Կրտսեր եղբայրն ու Անջան դևը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսի ճանապարհին հանդիպած ծերունին նրան ցույց է տալիս քառասուն աղջիկների հասնելու ճանապարհը:	Խեմճյան 2008, № 5(5)
	45.	Խ _Մ	«Յաշիֆիդան և Չնաշխարիկ»	Կարս	Մերունին հերոսին մատնացույց է անում և խորհուրդներ տալիս՝ ինչպես հասնել այն խորհրդատուին, որը կասի փնտրվող առարկայի տեղը:	Կարս, № 3(3)

Ծերունի	46.	Խ _Ս	«Գյուղ Գուլուն»	Վան-Վաս-պուրական	Անդրաշխարհի ծերունիին հա-կադիր հերոսին տեղափոխում է անդրաշխարհ, իսկ հերոսին դարձնում թագավոր:	ՀԺՀ-14, № 25
	47.	Խ _Ս	«Օխթ ախպոր քուրը»	Կարս	Ծերունին երազում հերոսին սովորեցնում է՝ ինչպես վե-րակենդանացնի քարացած եղբորը:	Կարս, № 10(10)
	48.	Խ _Ս	«Ալեքսիանոս և Լյուդվիկ»	Կարս	Ծերունին անբուժելի հիվան-դությամբ հերոսին երազում ասում է իր առողջանալու միջոցը:	Կարս, № 33(33)
	49.	Խ _Ս	«Էրկու կըճուճ օսկին»	Կարս	Ծերունին մի մարդու երազում խորհուրդ է տալիս բախտը գտնելու համար գնալ ուրիշ քաղաք:	Կարս, № 68(68)
	50.	Խ _Ս	«Յաջողանի հեքիաթը»	Կարս	Ծերունին, իմանալով հերոսին սպասվող վտանգների մասին, Նրան խորհուրդ է տալիս հետ դառնալ:	Կարս, № 13(13)
	51.	Խ _Ս	«Աղեկություն՝ աղեկությունից կլնի»	Վան-Վաս-պուրական	Ճանապարհին հանդիպած ծե-րունին երեք երիտասարդների ունեցվածքի տեր է դարձնում և ստուգում Նրանց երախտագի-տության աստիճանը:	ՀԺՀ-15, № 61
	52.	Խ _Ս	«Ավշի Ահմադի տղան»	Կարս	Հերոսի պապը Նրան խորհուրդ է տալիս մորթին չնվիրել թա-գավորին՝ այլապես վնաս կգա:	Կարս, № 6(6)
	53.	Խ _Ս	«Անխիղճ թաքավորի, խելոք Վարթանի ու հիրա խոր խեքաթը»	Նոր Բայազետ	Հերոսի ծերունի հոր խոր-հուրդներով հերոսը անխիղճ թագավորին դարձնում է բա-րեգութ, այնուհետև դառնում է թագավորի փեսան:	Միքայելյան 1980, № 4
	54.	Խ _Ս	«Բախտով մարթ»	Վան-Վաս-պուրական	Ծերունու կերպարանքով հրեշ-տակը երեք երիտասարդների օգնելով՝ Նրանց փորձության է ենթարկում:	ՀԺՀ-15, № 41
	55.	Խ _Ս	Գնձապար	Վան-Վաս-պուրական	Ծերունու կերպարանքով հակադիր հերոսը ստիպում է հերոսին խախտել հմայական արգելքը և փորձությունների է ենթարկում Նրան:	ՀԺՀ-15, № 42
	56.	Խ _Ս	«Հախի ու Նահախի հեքիաթը»	Այրարատ	Ծերունու կերպարանքով սատանայի խորհրդով անարդարը հանում է արդարի աչքերը:	ՀԺՀ-1, № 28

Թագավոր	1.	Խ _Մ Լ _Մ	«Ղուշ-փարին»	Այրարատ	Ծերացած և կուրացած թագավորը. ա) խորհուրդ է տալիս իր երեք որդիներին, թե ինչպես բերեն իր աչքի դեղը, բ) փոքր տղային է նվիրում մատանին, թուրը և ձին:	ՀԺՀ-1, № 2
	2.	Խ _Մ Լ _Մ	«Դույնա Գյնգանլը»	Արցախ	Ծերացած և կուրացած թագավորը. ա) խորհուրդ է տալիս իր երեք որդիներին, թե որտեղից բերեն իր աչքի դեղը, բ) փոքր տղային նվիրում է իր ձին:	Սարգսյան 2015, № 1(13)
	3.	Լ _Մ	«Շիրին շահ»	Գեղարքունիք	Հիվանդ թագավորը իր բուժման համար անսահական խնձորի հետևից գնացող հերոսին է տալիս իր զսրաղը և կայծակ թուրը:	Գրիգորյան 1983, № 5(13)
	4.	Լ _Մ	«Բադիկան և խան Բողու»	Հի նշված	Թագավորը իր քառասուն որդիները փոքրին նվիրում է թուր և նետ ու աղեղ:	Սրվանձ- տյանց, № Ա
	5.	Լ _Մ	«Աբգար թաքավոր»	Այրարատ	Թագավորը իր որդուն փրկող հերոսին նվիրում է իր ձին, թուրը, դալխանը, գուրզը, անմահական խնձորը, ամահական ջուրը:	ՀԺՀ-1, № 4
	6.	Լ _Մ	«Մատնիկի ակն» ATU 560	Հի նշված	Թագավորը, ի նշան երախտագիտության (օժ դարձած արքայազնին կախարդանքից ազատելու համար), կախարդական մատանի է նվիրում հերոսին:	Սրվանձ- տյանց, № Ե
	7.	Լ _Մ	«Օհան ռնչպարի տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Թագավորը իր որդուն փրկելու համար հերոսին նվիրում է իր ձին, թուրը, դալխանը, գուրզը:	ՀԺՀ-1, № 8
	8.	Լ _Մ	«Արա Գեղեցիկ»	Տավուշ- իջևան	Կուրացած թագավորը փոքր որդուն է նվիրում իր ձին, որ այդ ձիով կարողանա գտնի հոր աչքի դեղը:	Խեմչյան 2000, № 4(4)
	9.	Լ _Մ	«Գա-րաբյանքյուլի հեքիաթը»	Տավուշ- իջևան	Թագավորը իր ոսկեղեն ձիու բուռակը տալիս է իր երեք որդիներին՝ պայմանով, որ նրանցից մեկն իր աշխատանքով վաստակի այդ բուռակին տեղ դառնալու իրավունքը:	Խեմչյան 2000, № 3(3)
	10.	Լ _Մ	«Անտես-Անըման» ATU 302B	Հի նշված	Թագավորն իր երեք որդիներին աժադան թագ է տալիս, միջևեկին՝ ոսկի, փղեղին՝ հող:	Սրվանձ- տյանց, № ԻԵ

Թափավոր	11.	Լ _ժ	«Կրտսեր եղբայրն ու Անջան դևը»	Տավուշ-իջևան	Թագավորն իր 40 տղաներից կրտսերի պահանջով նրան է նվիրում իր հոր ձին, որպեսզի նա գտնի կորած եղբայրներին:	Խեմյան 2008, № 5(5)
	12.	Խ _ժ	«Անա թաքավորի հեքիաթը»	Այրարատ	Թագավորը խորհուրդ է տալիս իր որդիներին՝ չգնալ Ղարաբուլուտ Ղահրամանի աղջկա սարը (հմայական սարգելք):	ՀԺՀ-1, № 3
	13.	Խ _ժ	«Ծեն թակավոր»	Վան-Վասպուրական	Թագավորը մահանալիս իր երեք որդիներին խորհուրդներ է տալիս՝ չգնալ Կապուտկող՝ որսորդության:	ՀԺՀ-14, № 10
	14.	Խ _ժ	«Թաքավորն ու իրան իրեք տղեն»	Կարս	Թագավորը մեռնելուց առաջ տղաներին խորհուրդ է տալիս չգնալ այն սարը:	Կարս, № 23(23)
	15.	Խ _ժ	«Խազոզլու հեքիաթը»	Տավուշ-իջևան	Թագավորն իր տղային և հոգեորդուն խորհուրդ է տալիս որսի գնալիս Հացուտ տախտը չգնալ:	Խեմյան 2000, № 5(5)
	16.	Խ _ժ	«Ասլանզադեի հեքիաթը»	Կարս	Թագավորը խորհուրդ է տալիս հերոսին դիմացի սև սարը չգնալ որսի:	Կարս, № 11(11)
	17.	Խ _ժ	«Զնգուն իննն մամը»	Վան-Վասպուրական	Թագավորը մահանալիս իր երեք տղաներին խորհուրդ է տալիս իրենց սահմանից այն կողմ՝ Սպիտակ սար չգնալ՝ հակառակ դեպքում փորձանք կգա զխններին:	ՀԺՀ-14, № 46
	18.	Խ _ժ	«Դյունյա Գյոզալի»	Բասեն	Թագավորը խորհուրդ է տալիս իր որդուն Դումանլու սար չգնալ որսի:	ՀԺՀ-4, № 34
	19.	Խ _ժ	«Զուլվիսի» ATU 302B, ATU 516B	Չի նշված	Թագավորն իր յոթ որդիներին խորհուրդ է տալիս չգնալ այն վայրը, որ հռչակված էր, որ գնացողը հետ չի գալիս:	Սրվանդ-տյանց, № Բ
	20.	Խ _ժ	«Թաքավորի պուճուր տղեն ու Դրմզի Փուլաղը»	Տավուշ-իջևան	Թագավորը իր քառասուն տղաներին ուղարկում է իրենց համար հարսնացու ընտրելու, բայց խորհուրդ է տալիս քանդված քրաղացում չմնալ:	Խեմյան 2008, № 4(4)
	21.	Խ _ժ	«Փիրմուրադի հեքիաթը»	Պարսկահայք	Թագավորը իր քառասուն տղաներին առաջ պայման է դնում ամուսնանալ միայն քառասուն ջուլյերի հետ:	ՀԺՀ-18, № 34

Թագավոր	22.	Խ _Մ	«Արա Գեղեցիկ»	Տավուշ- Իջևան	Կուրացած թագավորն իր տղաներին խորհուրդ է տալիս՝ ճանապարհի գնալիս, որտեղ որ մուծն ընկնի՝ մասն զիշերելու և ճանապարհը շարունակեն լույսը բացվելուց հետո միայն:	Խեմյան 2000, № 4(4)
	23.	Խ _Մ	«Ուհան աշըղն ու բոսեն»	Այրարատ	Թագավորը մեռնելիս իր երեք տղաներին խորհուրդ է տա- լիս, որ իր երեք աղջիկներին ամուսնացնելիս առաջին ուզո- ղին տան:	ՀԺՀ-1, № 30
	24.	Խ _Մ	«Թագավորի իրեք տղեկ- ներ»	Մուշ	Նույնը	ՀԺՀ-13, № 4
	25.	Խ _Մ	«Անթիու աշխարհ երթցող տղան»	Ջավախք	Թագավորն իր երեք տղանե- րին խորհուրդ է տալիս Նետ արձակել և ըստ այդ Նետի անկման հարսնացու ընտրել:	ՀԺՀ-4, № 50
	26.	Խ _Մ , Ն _Մ	«Ուտները կտրած աղջիկը»	Լոռի	Թագավորը ա) իր երկու տղաներին խոր- հուրդ է տալիս առանց իրենց քրոջ խորհրդի ոչինչ չանեն, բ) աղջկան նվիրում է դանակ և ասում, որ դա Նրան պետք կգա:	Գևորգյան 1999, № 4
	27.	Խ _Մ	«Թաքավերին տղան»	Արցախ	Թագավորը մեռնելիս իր որ- դուն և հանձնում պալատի բո- լոր բանալիներ և պատվիրում սև դուռը չբանալ:	Սարգսյան 2015, № 1(8)
	28.	Խ _Մ	«Ամմահական խնձոր»	Այրարատ	Անդրաշխարհում թագավորը հերոսին խորհուրդ է տալիս, թե ինչպես լույս աշխարհ դուրս գա:	ՀԺՀ-2, № 1
	29.	Խ _Մ	«Վըտկե խընձորը»	Արցախ	«-»	Սարգսյան 2015 № 1(2)
	30.	Խ _Մ	«Թաքավորի տղեն ու գմրուք դուռը»	Տավուշ- Իջևան	Անդրաշխարհի թագավորը հե- րոսին խորհուրդ է տալիս լույս աշխարհ դուրս գալու համար օգնի գմրուք դուռին՝ վիշապից պահպանել իր ձագերին:	Խեմյան 2000, № 2(2)
	31.	Խ _Մ	«Վըտկե խընձորը»	Արցախ	Անդրաշխարհի երախտա- պարտ թագավորը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչ միջո- ցով լույս աշխարհ դուրս գա:	ՀԺՀ-5, № 1
	32.	Խ _Մ	«Սինամա- հավք»	Ալաշկերտ	Անդրաշխարհի թագավորը լավության դիմաց հերոսին խորհուրդ է տալիս լույս աշ- խարհ դուրս գալու համար դիմի Սինամահավքին:	ՀԺՀ-9, № 1

Թագավոր	33.	Ն _մ	«Ոսկե քաջուկ տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Թագավորը աչքալուսի համար խալաթ է նվիրում հովիվին և գառնարածին:	ՀԺՀ-1, № 18
	34.	Ն _մ	«Ասլան-Բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	Թագավորը նախընտրում է ուղարկում, միևնույն ժամանակ, իմանալով, որ նախընտրում է տղայից իրեն վնաս կզատ, նվերը տանողներին հանձնարարում է նախընտրում տղային հետևելու բերել և ճանապարհին սպանել:	ՀԺՀ-8, № 22
	35.	Ն _մ	«Ջեյրան-օղի»	Այրարատ	Թագավորը հերոսին թույլտվություն է տալով, որ նա նստելուս պես այրվի:	ՀԺՀ-1, № 20
	36.	Ն _մ	«Դավթի հեքիաթը»	Այրարատ	Թագավորը թևին կապելու թագավորական նշան է նվիրում սանամորը, որպեսզի երբ որ երեխան մեծանա, թևին կապի, նոր գնա օտար երկրներ:	ՀԺՀ-1, № 21
	37.	Ն _մ	«Թագավորի սանիկը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորը, որ դառնում է աղքատ կնոջ տղայի քավորը, ոսկե շղթայով մի արծաթե մեղալ է գցում երեխայի վիզը:	Խեմյան 2008, № 6(6)
	38.	Ն _մ	«Հալվաչու հ'աշկերտը»	Այրարատ	Դերվիշի շորեր հագած թագավորին իր ապագա ծնվելից երեխայի համար մի ոսկե թևկապ է թողնում, որ երեխան, եթե տղա լինի, այդ նշանով իրեն գտնի:	ՀԺՀ-1, № 32
	39.	Ն _մ	«Ըլարի հեքիաթը»	Սասուն	Թագավորը մահանալիս իր երեք որդիներին փոքրին ժառանգություն է թողնում ընկույզի ծառի տակ թաղված երեք կոտ ոսկի՝ իմանալով, որ մյուս որդիները կմսխեն ողջ թագավորության ունեցվածքը:	Խաչատրյան 1999, № 20(22)
	40.	Խ _մ Ն _մ	«Թագավորի տղան»	Սյունիք	Թագավորը մահանալիս իր երեք որդիներին —խնձորներ է նվիրում, որոնք բլրի վրայից զորեղով՝ պետք է հասնեին մինչև հարսնացուն —խորհուրդ է տալիս ամուսնանալուց հետո իրենց երկու թույրերին ամուսնացնեն առաջին ուղղողի հետ:	ՀԺՀ-7, № 175
	41.	Ն _մ	«Շամժուն»	Վան-Վասպուրական	Մեկ այլ թագավոր թագավորի միջնեկ տղային իր այգին լավ մշակելու համար անմահական խնձոր է տալիս:	ՀԺՀ-14, № 4

Թագավոր	42.	Խ _Վ	«Իմաստուն հավքը»	Համշեն	Անժառանգ թագավորը մեռնելուց առաջ խորհուրդ է տալիս թագավոր ընտրելիս դիմել իմաստուն հավքի օգնությանը:	Թողաբյան 1986, № 22
	43.	Ն _Վ	«Մարդիս փողի համար են պատվում»	Այրարատ	Թագավորը մահից հետո որպես ժառանգություն է թողնում մի շավարս, մի շվի և մի քսակ, որոնք կախարդական զորություն ունեին:	ՀԺՀ-3, № 33
Թագուհի	1.	Ն _Վ	«Գորտան հեքիաթ»	Բուլանդիս	Հանգուցյալ թագուհին հանդերձյալ աշխարհում տղային մի գլխարկ է նվիրում, որի միջոցով նա կարողանում է ոչնչացնել թագավորին:	ՀԺՀ-11, № 16
	2.	Խ _Վ	«Բեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	Թագուհին թագավորին խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես վերացնի փոքր որդուն:	Սվազյան 1984, № 2(2)
	3.	Խ _Վ	«Իմաստուն իծի հեքիաթը»	Այրարատ	Թագուհին խորհուրդ է տալիս հերոսին՝ ինչպես բերի պառավի ձին, ծառը, պառավին իրեն:	ՀԺՀ-1, № 38
	4.	Խ _Վ	«Օծեմանուկ, Արևմանուկ» ATU 433B	Չի նշված	Արևմամյոր թագուհին Արևմանուկի մորը խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես որդուն վերականգնանացնի:	Սրվանձ-տյան, № Ի2
	5.	Խ _Վ	«Բեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	Թագուհին դահիճին խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես փրկի փոքր որդուն:	Սվազյան 1984, № 2(2)
	6.	Խ _Վ	«Մարդիս փողի համար են պատվում»	Այրարատ	Թագուհու խորհուրդներով և հորից ժառանգած իրերով թագավորի տղան վերականգնում է թագավորությունը:	ՀԺՀ-3, № 33
	7.	Խ _Վ	«Իմաստուն հավքը»	Համշեն	Թագուհու խորհուրդներով հանցագործը կարողանում է պատասխանել թագավորի հարցերին և ազատվել:	Թողաբյան 1986, № 22
	8.	Խ _Վ	«Թնկյառուրդը շարդիք»	Մուկս	Թագուհու խորհուրդներով վաճառականը կարողանում է վերադարձնել իր ունեցվածքը:	Մուկս, № 6(6)
Թագավորի տղա	1.	Խ _Վ	«Օհան ռընչպարի տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Հուրի թագավորի տղան խորհուրդ է տալիս, որ հերոսը որպես փոխհատուցում թագավորից ուզի իր փոքր աղջկան ու մատանին	ՀԺՀ-1, № 8
	2.	Ն _Վ	«Ծիրին շախ, Դարնակ շախ, Տեղին շախ»	Մուկս	Թագավորի տղան տերտերի աղջկան թագավորական թնկապ է նվիրում:	ՀԺՀ-17, № 44

Թագավորի տղա	3.	Լ _Վ	«Խոսրով-շահ»	Այրարատ	Թագավորի տղան տերտերի աղջկան թագավորական թևկապ է նվիրում, որ իրենց երեխան դրանով թագավորին գտնի:	ՀԺՀ-1, № 34
	4.	Խ _Վ	«Ասլան-բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	Թագավորի տղան, երբ Լա-խըջու տղային թագավորի դիվանի սենյակում մենակ է թողնում, հանձնարարում է ձեռք չտալ նկարին:	ՀԺՀ-8, № 22
	5.	Խ _Վ	«Անմահական խնձոր»	Այրարատ	Թագավորի փոքր տղան խորհուրդ է տալիս եղբայրներին՝ որքան էլ գոռա, որ հորից հանեն, չհանեն իրեն:	ՀԺՀ-2, № 1
	6.	Խ _Վ	«Խազոզլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորի հոգեորդին հերոսին խորհուրդ է տալիս փորձությունների գնալուց առաջ մտնել եկեղեցի և ալետարանի վրա երգում տալ:	Խեմյան 2000, № 5(5)
Թագավորի աղջիկ	1.	Խ _Վ , Լ _Վ	«Ոսկե քաջուկ տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Չինմաչին թագավորի աղջիկը ա) խորհուրդ է տալիս, թե հերոսը ինչպես անցնի փորձությունների միջով, բ) հերոսին մատանի է տալիս, որի միջոցով բաժակի ջուրը պետք է սառեր:	ՀԺՀ-1, № 18
	2.	Լ _Վ	«Ասլանգաղեի հեքիաթը»	Կարս	Թագավորի աղջիկը հերոսին է տալիս իր մատանին, որ գցի ջրի մեջ:	Կարս, № 11(11)
	3.	Խ _Վ	«Հարամբաշու հեքիաթը»	Այրարատ	Թագավորի աղջիկը խորհուրդ է տալիս վաճառականին, թե ինչպես անի, որ մի գիշերվա մեջ իր պատկերն ունենա:	ՀԺՀ-1, № 27
	4.	Խ _Վ	«Քառասուն աղջկա հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորի աղջիկն իր սիրած տղային խորհուրդ է տալիս մի Լավ վարձի, որպեսզի փախչեն, որովհետև քաղաքը համաճայն չէր, որ Նրանք ամուսնանան:	Խեմյան 2000, № 7(7)
	5.	Խ _Վ	«Էրազ տենող աշկերտը»	Այրարատ	Թագավորի աղջիկը խորհուրդներ է տալիս ոսկերիչի աշակերտին, թե ինչպես գերությունից ազատվի:	ՀԺՀ-2, № 26
	6.	Խ _Վ	«Էրազ տենող աշկերտը»	Այրարատ	Ֆրանգստանի թագավորի աղջիկը խորհուրդ է տալիս ոսկերիչի աշակերտին՝ թագավորին ինչ պատասխան տա:	ՀԺՀ-2, № 26

Թագավորի առջիկ	7.	Խ _Վ	«Չարգանդ թագավորի առջիկը»	Շիրակ	Թագավորի առջիկը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ մինչև թագավորին հասնելը չկոմւել:	ՀԺՀ-4, № 7
	8.	Խ _Վ	«Դնլի Մուրադ»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորի առջիկը հերոսին խորհուրդ է տալիս ոչնչի վատ չասել և ասած խոսքին միշտ տեր կանգնել:	Խեմյան 2000, № 9(9)
	9.	Խ _Վ , Լ _Վ	«Հոր տված երեք խրատը»	Այրարատ	Թագավորի առջիկը մագերի միջից մի ակ է հանում և խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես վարվի քարի հետ:	ՀԺՀ-2, № 45
	10.	Խ _Վ	«Թագավորի առջիկ և գող Ասլանի հեքիաթը»	Կարս	Թագավորի առջիկը հորը խորհուրդ է տալիս գողին քաղաքից չվռնել:	Կարս, № 24(24)
	11.	Խ _Վ	«Բաղիկան և խան Բողու» ATU 302	Հի նշված	Արքայադուստրը կարողանում է Խան Բողուից իմանալ Նրա հոգու տեղը և հայտնել արքայազնին:	Սրվանձ-տյան, № 5
	12.	Խ _Վ	«Ճկնն կյոխ չի է՝, թաքավորի ախչկա կյոխ ա»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորի առջիկը ձկնորսի տղային խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գնա թագավորի մոտ՝ իրեն ուզելու:	Խեմյան 2000, № 14(14)
	13.	Խ _Վ , Լ _Վ	«Գագիկ թաքավորը»	Արցախ	Թագավորի առջիկը հերոսին մի մագ և մատանի է տալիս, որոնց միջոցով ու իր խորհուրդներով նա կատարում է թագավորի պայմանը:	Սարգսյան 2015, № 1(19)
Պառավ	1.	Խ _Վ	«Նաչար-Օղլու հեքիաթը»	Այրարատ	Պառավի խորհրդով հերոսը բուժում է թռչունի (Չմբուռ դուշ) ոտքը, որը, ի նշան երախտագիտության, նրան լույս աշխարհ է հանում:	ՀԺՀ-1, № 10
	2.	Խ _Վ	«Անմախ աշխար»	Վան-Վաս-պուրական	Ինքնաբերական պառավը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես ապացուցի, որ ինքը Արշակ թագավորի տղան է:	ՀԺՀ-14, № 50
	3.	Խ _Վ	«Օխթ ախպոր քուրը»	Կարս	Պառավը խորհուրդ է տալիս հերոսին՝ ինչպես դուրս գա լույս աշխարհ:	Կարս, № 10(10)
	4.	Խ _Վ	«Կտրիճ և դև»	Վան-Վաս-պուրական	Անդրաշխարհի պառավը հերոսին ցույց է տալիս լույս աշխարհի դուրս գալու ճանապարհը՝ հորի միջի սև, կարմիր, սպիտակ այծերի միջոցով:	ՀԺՀ-14, № 61

Դրամավճարող	5.	Ն _Վ	«Կարմիր կովի խնջյաթը»	Պարսկահայք	Քարայրի պառավը որք երեխաների համար կարմիր կովի խորհրդով մտուրում պահած ոսկորների միջոցով հանում է հագուստներ և հագցնում նրանց:	ՀԺՀ-18, № 6
	6.	Ն _Վ	«Թանջյունան խաթուն»	Վան-Վասպուրական	Անդրաշխարհի պառավը. ա) որք աղջկան դարձնում է ոսկեծամ և վերադարձնում կորցրած իլկին ու թելը, բ) կարմիր կովի (աղջկա վերամարմնավորված մայր) մտուրում թաղված ոսկորների միջոցով նրան հագուստ է պարգևում:	ՀԺՀ-14, № 16
	7.	Խ _Վ	«Խոսրով-շահ»	Այրարատ	Որսի գնալիս հերոսին մի պառավ է հանդիպում, որը խորհուրդ է տալիս, թե որտեղ փնտրի իր նշանածին:	ՀԺՀ-1, № 33
	8.	Խ _Վ	«Մարթակեր ախչիկ»	Վան-Վասպուրական	Անմահական խնձորի որոնումների ճանապարհին հերոսը հանդիպում է մի պառավի (երկար կրծքերով), ով նրան խորհուրդ է տալիս հետ վերադառնալ, որովհետև հերոսի մայրը և կաղ դեղ փորձում են ոչնչացնել իրեն: Տեսնելով, որ հերոսն անդդվելի է, պառավը նամակ է գրում իր ծերունի եղբորը, որ հրեղեն ձին տա հերոսին:	ՀԺՀ-15, № 35
	9.	Խ _Վ	«Դարվիշին խոխերը»	Սյունիք	Հարևան պառավը հերոսին խորհուրդ է տալիս գնա կրած հորը փնտրելու և ասում է՝ ինչպես ձեռք բերի դերվիշի տված ձին ու թուրը:	ՀԺՀ-7, № 178
	10.	Խ _Վ	«Օխտը ախպեր, մի ջուր»	Ղարաղաղ	Հարևան պառավը հերոսուհուն հայտնում է, որ նա յոթ եղբայր ունի և խորհուրդ է տալիս գնա եղբայրներին փնտրի:	Հովսեփյան 2009, № 22(22)
	11.	Խ _Վ	«Թաքավորի սանիկը»	Տավուշ-Իջևան	Թաքավորի սանիկին մի պառավ կին խորհուրդ է տալիս, թե նա ինչպես ձեռք բերի թաքավորի պահանջած աղջկան:	Խեմշյան 2008, № 6(6)
	12.	Խ _Վ	«Չուվկիսիա» ATU 302B, ATU 516B	Հի նշված	Չուվկիսիային առևանգած թաքավորի քաղաքի պառավը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես Չուվկիսիային հետ վերցնի:	Մովսես-Թյանց, № Բ

Պատու	13.	Խ _Դ	«Ձիբրաեւ- հըղըր նաբին»	Վան-Վաս- պուրական	Խորհրդատու հյուրընկալ պառաւփ մոտ ուղղորդում է հերոսի ծին. այս պառաւփ խորհրդով կազմակերպւում է հերոսի և թագավորի աղջկա հանդիպումը:	ՀԺՀ-14, № 1
	14.	Խ _Դ	«Չանջիւ կռան»	Վան-Վաս- պուրական	Հերոսի շնեքը նրան ուղղոր- դում են դեպի մի պառաւ (անդրաշխարհի), ով նրան սովորեցնում է՝ ինչպէս ձեռք բերի անմահական ջուրն ու խնձորը, այնուհետև պառաւը շան օգնությամբ անմահական ջրի միջոցով վերակենդանաց- նում է հերոսին:	ՀԺՀ-14, № 11
	15.	Խ _Դ Ն _Դ	«Չարգանդ թագավորի աղջիկը»	Եփրակ	Հերոսին հյուրընկալած պառա- ւը, կռահելով, թե հերոսն ինչ նպատակ ունի, նրան. ա) խորհուրդներ է տալիս, բ) տալիս է տասնչորս հատ կաղին, երկու ընկույզ, շշով ջուր, շորի մեջ փաթաթած մի բում ալյուր:	ՀԺՀ-4, № 7
	15.	Խ _Դ	«Ուստա Մուրատ»	Խլաթ	Խնոցի հեծնող պառաւը թա- գավորին խորհուրդ է տալիս՝ աղջկա փեսացունին կորցնելու համար ինչ անի:	ՀԺՀ-16, № 4
	16.	Խ _Դ	«Չանգոն ինձն Ամմար»	Վան-Վաս- պուրական	Խնոցի հեծնող պառաւը Չազ- յին խորհուրդ է տալիս տանը փակված չմնալ և խաբէու- թյամբ մտցնում է խնոցու մեջ և փախցնում նրան:	ՀԺՀ-14, № 46
	17.	Խ _Դ	«Քաջիկի հեքիաթը»	Կարս	Պառաւը խորհուրդ է տալիս հերոսին թագավորի անտանե- լի աղջկա կողմը չնայել, այլա- պես փորձանքի մեջ կընկնի:	Կարս, № 14(14)
	18.	Խ _Դ	«Անկինը»	Սյունիք	Այծատեր պառաւը թագավո- րի տղային խորհուրդ է տալիս կարասում բանտարկված կնոջը վարդ-մանուշակի փունջ տա և բռնվելու դեպքում ասի, որ այդ կինն իր մայրն է:	ՀԺՀ-7, № 186
	19.	Խ _Դ	«Ղուշ-փարին»	Այրարատ	Պառաւը թագավորին խոր- հուրդ է տալիս՝ լույս տվող փետուրի տիրոջը՝ ղուշին բերել տա:	ՀԺՀ-1, № 2
	20.	Խ _Դ	«Հրեղան ծին»	Սյունիք	Պառաւը հակահերոսին խոր- հուրդ է տալիս՝ ինչպէս ձեռք բերի հերոսի կնոջը:	ՀԺՀ-7, № 177

Դատաւ	21.	Խ _Ճ	«Հագարի բլրբուլ»	Տավուշ-Իջևան	Կախարդ պառավը տղային ոչնչացնելու համար Նրան խորհուրդ է տալիս պալատ սարքելու համար որտեղից բերի վարպետի գործիքները և հագարան բլրբուլը:	Խենյան 2008, № 2(2)
	22.	Խ _Ճ	«Քաջանց թաքավորը»	Սյունիք	Պառավը (տատմեր) ոսկեմազ տղային ոչնչացնելու նպատակով խորհուրդներ է տալիս:	ՀԺՀ-7, № 174
	23.	Խ _Ճ	«Գոլ-Բարին»	Վան-Վասպուրական	Ջաղու պառավն իր կախարդական գիրքը բացում է և հակահերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գտնի հերոսուհու հոգու տեղը:	ՀԺՀ-14, № 2
	24.	Խ _Ճ , Ն _Ճ	«Շողկշողկան շապիթ»	Մոկս	Կախարդ պառավը. ա) հերոսուհուն խորհուրդներ է տալիս, բ) մատին մատանի է դնում. հերոսուհին գիտակցությունը կորցնում է:	Մոկս, № 1(1)
	25.	Ն _Ճ	Կտրիչ տղան	Սյունիք	Դևի կերպարանք առած պառավը հերոսին երեսունինը սենյակների բանալիներն է տալիս, որոնցում պահված երեսունինը աղջիկների մատանիները նա տանում է իր խորթ եղբայրներին:	ՀԺՀ-7, № 175
	26.	Խ _Ճ	«Վըսկեյաքուլ տղան»	Ղարաղաղ	Ջաղու պառավը հերոսին վերացնելու նպատակով խորհուրդ է տալիս դևի մոտից ձեռք բերել հրաշագործ ծառը և ձեռքի երկանքը:	Հովսեփյան 2009, № 2(2)
	27.	Խ _Ճ	Կտրիչ տղան	Սյունիք	Թագավորի կոտսեր տղային անիծած պառավը Նրան խորհուրդ է տալիս. —խորթ հորից ուզի իր հոր ձին, թուրը, ասպազենը և իր երեսունինը խորթ եղբայրների պես գնա հարսնացու փնտրելու, —խորթ եղբայրների հետ միասին չքնի:	ՀԺՀ-7, № 175
	28.	Խ _Ճ	«Օխթ ախպոր բուրը»	Կարս	Պառավն իր կուժը ջարդող թագավորի տղային անիծում է՝ նա հանդիպի յոթ եղբոր քոռը և սիրահարվի, որ իմանա աշխարհում ինչ կա:	Կարս, № 10(10)

Պատավ	29.	Խ _Վ	«Հազգարան բլրբլուզ»	Արցախ	Խաչմերուկում Նստած, թագավորի այգին անհծած պառավը. ա) հերոսին ասում է՝ ինչպես ձեռք բերի հրեղեն ձին և թուրը, որոնց միջոցով պետք է հասնեի Հազգարան բլրբլուզին, բ) հերոսի՝ եղբայրների կողմից հասած աչքերը դնում է իրենց տեղը և ինչ-որ հեղուկով բուժում:	Սարգսյան 2015, № 1(7)
	30.	Խ _Վ	«Քառասուն գլխանե Նառադեղը»	Սյունիք	Պառավ մայրը հերոսին խորհուրդ է տալիս չընտրի հոր մասնագիտությունը, նրան է տալիս հոր հրացանը և դաշույնը: Պառավը դառնում է քառասուն գլխանի դևի օգնականը և նրա խորհուրդներով տղային կորցնելու նպատակով, ուղարկում անհնարին բերելու:	ՀԺՀ-7, № 236 Գլխ.
	31.	Խ _Վ	«Նենգավոր մայր մը»	Խիզան	Հերոսի մայր, դևի կին դարձած պառավը հերոսին երեք անգամ խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես ձեռք բերի անմահական ձմերուկ, առյուծի կաթ, անմահական ջուր՝ նրան ոչնչացնելու նպատակով:	Սրվանձ-տյան, № 6
	32.	Ն _Վ	«Հովն»	Վան-Վասպուրական	Պառավ խնամախոս մայրը (չորս մայր) որդու արհեստը խորհրդանշող նվեր է տանում թագավորին:	ՀԺՀ-14, № 24
	33.	Խ _Վ	«Լնբլնբու խըռծիկ»	Վան-Վասպուրական	Թիզ չափող պառավը հերոսուհու ծնողներին խորհուրդ է տալիս, որ զգույշ լինեն, որովհետև իրենց աղջկա գլխին վտանգ է կախված:	ՀԺՀ-14, № 15
Գերի ընկած աղջիկ	1.	Խ _Վ	«Անմահական խնձոր» ATU 301	Այրարատ	Դների մոտ գերի ընկած աղջկաներից փոքր թույրը թագավորի փոքր տղային խորհուրդ է տալիս՝ հորում մնալու դեպքում ինչպես դուրս գա լույս աշխարհի:	ՀԺՀ-2, № 1
	2.	Խ _Վ	«Թագավորի բաղը» ATU 301	Գեղարքունիք	Նույնը	Գրիգորյան 1983, № 1(9)
	3.	Խ _Վ	«Գարաբյան-բյուլի հեքիաթը» ATU 301	Տավուշ-Իջևան	Դևի մոտ գերի ընկած աղջիկը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես սպանի դևին:	Խմբյան 2000, № 3(3)

ԳԵՐԻ ԸՆԿԱԾ ԿԱՇԻԿ	4.	Խ _Վ	«Հազարան բուլբուլ» ATU 301	Ղարադաղ	Երեք զվառանի դևի մոտ գերի ընկած աղջիկը հերոսին խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես հասնի Հազարան բլբուլին:	Հովսեփյան 2009, № 1(1)
	5.	Ն _Վ	«Անմահական խնձոր» ATU 301	Այրարատ	Քսանչորս զվառանի դևի մոտ գերի ընկած թագավորի փոքր աղջիկը հերոսին թախաման է տալիս և դևի Սև, Կարմիր ու Սպիտակ ձիերից մի-մի մազ, որ վտանգի դեպքում դրանք հերոսը կրակին տա:	ՀԺՀ-2, № 1
	6.	Խ _Վ	«Ժլատ թագավորի հեքիաթը» ATU 301	Կարս	Սև դևի մոտ գերի ընկած թագավորի փոքր աղջիկն իր խորհուրդներով օգնում է թագավորի փոքր տղային ձեռք բերել Հազարան բլբուլը:	Կարս, № 1(1)
ԿԵՐԱՎԱՐԱՆԱՎՈՐԱԿԱՆ ԿԱՇԻԿ	1.	Խ _Վ	«Նաչար-Օղլու հեքիաթը»	Այրարատ	Ջեյրան դարձած աղջիկը հերոսին խորհուրդ է տալիս դևին սպանելու համար կարելի կարասից թուրը հանել:	ՀԺՀ-1, № 10
	2.	Խ _Վ Ն _Վ	«Թաքավորի տղան»	Սյունիք	Կապիկի կերպարանքով աղջիկը՝ հերոսի հարսնացուն. —Նրան խորհուրդ է տալիս իր՝ աղջիկ լինելու գաղտնիքը ոչ ոքի չասել —Ավիրում է մի կախարդական մատանի, որը ջուրը կարծրացնում է:	ՀԺՀ-7, № 176
	3.	Խ _Վ	«Խեքյաթ Ըռնո-Դռնոյի մասին»	Նոր Բայազետ	Կրիա դարձած աղջիկը խորհուրդներ է տալիս իրեն կերակրող կնոջը:	Միքայելյան 1980, № 1
	4.	Խ _Վ	«Ոսկե քաթուղի հեքիաթը»	Այրարատ	Աղվես դարձած աղջիկը հերոսին ցույց է տալիս թռչունի տեղը և խորհուրդներ տալիս:	ՀԺՀ-1, № 18
	5.	Խ _Վ Ն _Վ	«Գորտան հեքիաթ»	Բուլանջի	Գորտ-աղջիկը. ա) խորհուրդներ է տալիս ամուսնուն՝ թագավորի փոքր տղային, բ) Նրան մի բանալի է տալիս, որ գցի այն լիճը, որտեղ սկզբում ինքն էր:	ՀԺՀ-11, № 16
	6.	Խ _Վ	«Թռչուն տղեն»	Լոռի	Գորտ-աղջկա խորհուրդներով, թռչուն տղան դառնում է թագավոր, իսկ գորտ-աղջիկը՝ թագուհի:	Ղանալանյան 1950, № 9
	7.	Ն _Վ	«Մուրզի հեքիաթը»	Այրարատ	Աղջիկ դարձած աղավախի հերոսին մի կծիկ է տալիս, որը նրան առաջնորդում է:	ՀԺՀ-1, № 24

	8.	Ն _Վ	«Մահ չուզող տղան»	Կարս	Աղավնու կերպարանքով աղ- ջիկները նորածինն շնորհնե- րով են օժտում:	Կարս, № 16(16)
	9.	Ն _Վ	«Մարթ օտող ախճիգը»	Արցախ	Աղեկա արյան մեջ թաթախած տերևի խորհուրդներով հերոսը փրկվում է զվեստվելուց և հարստության տեր դառնում:	ՀԺՀ-5, № 6
երիտասարդ աղջիկ	1.	Խ _Վ	«Անա թաքավորի հեքիաթը»	Այրարատ	Ծովի այն կողմում հերոսին հանդիպած երիտասարդ աղջի- կը նրան խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գտնի եղբայրներին՝ պայմանով, որ հերոսը գտնի Նան իր միևնույն կորած եղ- բորը:	ՀԺՀ-1, № 3
	2.	Ն _Վ	«Կտրիչ տղան»	Սյունիք	Երեք ծովից այն կողմ գտնվող աղջիկը (հաթուն հանում) հե- րոսին մատանի է տալիս, որի միջոցով փրկվում են իրենց հետապնդող աղեկա ձուկ-եղ- բայրներին:	ՀԺՀ-7, № 175
	3.	Ն _Վ	«Մահ չուզող տղան»	Կարս	Անդրաշխարհի աղջիկները հերոսին երեք անմահական խնձոր են տալիս և պատվի- րում, որ ոչ ոքի խնձոր չտա, որպեսզի անվնաս վերադառ- նա անմահների երկիր:	Կարս, № 16(16)
	4.	Խ _Վ	«Թաքավորի տղեն ու զմրուկ ղուշը»	Տավուշ- Իջևան	Անդրաշխարհում հանդիպած աղջիկներից թագավորի փոքր տղայի ընտրյալը խորհուրդ է տալիս նրան, թե եղբայրնե- րի դավաճանության դեպ- քում ինչպես դուրս գա լույս աշխարհ:	Խենչյան 2000, № 2(2)
	5.	Ն _Վ	«Թագավորի բաղը»	Գեղարքու- նիք	Անդրաշխարհում հանդիպած աղջիկները (արքայազնի գե- րեզմանի մոտ) փախչում են՝ հերոսի մոտ թողնելով հրաշա- գործ ճիպտ, սինի և մեռած արքայազնին:	Գրիգորյան 1983, № 1(9)
	6.	Ն _Վ	«Աբգար թաքավոր»	Այրարատ	Ջրաղացալանի մատնացույց արած աղջիկը հերոսին է նվի- րում ականջի օղը, չորս հատ մուշամբա (մոմապատ կտավ) ձիու ոտները փաթաթելու հա- մար և թաշկինակ:	ՀԺՀ-1, № 4
	7.	Ն _Վ	«Ջանսըզը»	Կարս	Անտառի աղջիկները թա- գավորի տղային են տալիս իրենց մագերից, որ օգնություն կանջի:	Կարս, № 8(8)

Երիտասարդ աղջիկ	8.	Խ _Մ	«Թանկատուրը շարդըիր»	Մոկս	Վեզիրի աղջկա խորհուրդ- ներով վեզիրը կարողանում է թագավորի առաջադրած խնդիրներին լուծում տալ. արդյունքում վեզիրի աղջիկը դառնում է թագուհի:	Մոկս, № 6(6)
	9.	Խ _Մ	«Գառնիկ աղբեր» ATU 450	Չի Նշված	Քույրը եղբորը խորհուրդ է տալիս ջուր չխմել ձիու, եզան, գոմեշի, արջի, խոզի, գայլի, գառան ոտատեղից:	Սրվանձ- տյանց, № 1
	10.	Խ _Մ	«Չովճու տղի հեքիաթը»	Կարս	Հուրի-փերին խորհուրդ է տա- լիս հերոսին, թե ինչպես բերի հրեղեն ձիերը:	Կարս, № 5(5)
Դերվիշ	1.	Խ _Մ , Լ _Մ	«Գոլ-Բարին»	Վան-Վաս- պուրական	Դերվիշն անժառանգ թագավո- րին խնձոր է տալիս՝ պայմա- նով, որ աղջիկ ծնվի, թե տղա, անուն չղնի, սպասի, որ ինքը անունը դնի: Դերվիշն աղջկան օժտում է շնորհներով և անմահությամբ:	ՀԺՀ-14, № 2
	2.	Լ _Մ	«Շահ Յուսուֆի հեքիաթը»	Կարս	Դերվիշը թագավորին խնձոր է նվիրում. թագավորը մի տղա է ունենում, ձին էլ՝ քուռակ:	Կարս, № 7(7)
	3.	Լ _Մ	«Նաչար-Օղլու հեքիաթը»	Այրարատ	Դերվիշն անպտուղ թագավո- րին ու Նրա եղբորը երկու խնձոր է տալիս, երկուսն էլ տղա են ունենում:	ՀԺՀ-1, № 10
	4.	Խ _Մ , Լ _Մ	«Անժառանգ թագավոր»	Գեղարքու- նիք	Դերվիշը խնձորի վրա գիր է գրում և տալիս անժառանգ թագավորին:	Գրիգորյան 1983, № 6(14)
	5.	Լ _Մ	«Յաշոլանի հեքիաթը»	Կարս	Դերվիշը խնձոր է տալիս ծեր ձիապանին ու կնոջը, որոնք տղա են ունենում:	Կարս, № 13(13)
	6.	Լ _Մ	«Սեյրի շանդանը»	Պարսկա- հայք	Դերվիշը խնձոր է տալիս ծեր ձկնորսին, որի ուտելու արդյունքում ձկնորսի կինը, ձին և շունը արու երկվորյակ- ներ են ունենում:	ՀԺՀ-18, № 40
	7.	Խ _Մ , Լ _Մ	«Քաջիկի հեքիաթը»	Կարս	Դերվիշը. ա) խնձոր է տալիս թագավո- րին. երկու տղա է ունենում, բ) խրատ է տալիս հերոսին՝ ինչպես սարը մտնի:	Կարս, № 14(14)

Դերվիշ	8.	Խ _Մ Ն _Մ	«Միսակի խեչաթը»	Պարսկահայք	Կախարդ դերվիշը. ա) անսխող թագավորին խնձոր է նվիրում՝ պայմանով, որ ծնված երկվորյակ տղաներից մեկին իրեն տա, բ) իր խորհուրդներով ցանկանում է ոչնչացնել հերոսին:	ՀԺՀ-18, № 33
	9.	Ն _Մ	«Ջովուղոն ու Մովուղը»	Տավուշ-իջևան	Դերվիշն անժառանգ մարդուն դեղ ու դարման է տալիս, նա զույգ տղա է ունենում:	Խեմբյան 2008, № 10(10)
	10.	Խ _Մ Ն _Մ	«Դարվիշին խոխերը»	Սյունիք	Դերվիշի խորհրդով անժառանգ ամուսինները երկու տղա են ձեռք բերում՝ մեկը՝ Նրան հանձնելու պայմանով: Դերվիշը Նրանց Նա երկու ձի և թուր է տալիս:	ՀԺՀ-7, № 178
	11.	Խ _Մ	«Պողոս-Պետրոսի և շամտանի խեբյաթը»	Պարսկահայք	Դերվիշը հրաշագործ մոմակալ ձեռք բերելու նպատակով հերոսին խորհուրդներ է տալիս, սակայն մոմակալը մնում է հերոսի մոտ:	ՀԺՀ-18, № 2
	12.	Ն _Մ	«Յաջողականի հեբյաթը»	Կարս	Դերվիշը երազում հերոսին գինի է տալիս, որի արդյունքում նա ուժեղանում է:	Կարս, № 13(13)
	13.	Խ _Մ	«Հազարան բուլբուլը»	Ղարադաղ	Դերվիշը թագավորին խորհուրդ է տալիս չորացած այգին վերականգնելու համար. ա) գտնել այգին անիծող դերվիշին, որ անեծքը հետ վերցնի, բ) բերել Հազարան բլբուլը:	Հովսեփյան 2009, № 1(1)
	14.	Խ _Մ	«Յաջողականի հեբյաթը»	Կարս	Դերվիշը սովորեցնում է Յաջողականին՝ ինչպես սպանի ջեյրանին՝ ճանփուլադի հոգին հանելու համար:	Կարս, № 13(13)
	15.	Խ _Մ	«Բադիկան և խան Բողու» ATU 302	Չի նշված	Դերվիշները խորհուրդ են տալիս հերոսին՝ ինչպես սպիտակ աղբյուրից ջուր խմելու ժամանակ գալի սպիտակ եզանը, որի մեջ է գտնվում անհաղթելի հրեշի հոգին:	Մովսին-տյան, № Ա
	16.	Ն _Մ	«Չանջիլ կռան»	Վան-Վասպուրական	Անդրաշխարհի դերվիշը հերոսին երեք շուն է նվիրում, որոնց միջոցով նա պայքարում է չարի դեմ և ձեռք բերում մեկ այլ թագավորություն:	ՀԺՀ-14, № 11 ՀԺՀ-15, № 18

Դերվիշ	17.	Լ _ժ	«Գազիկ թաքավերը»	Աղցախ	Հերոսի դերվիշ փեսաներից յուրաքանչյուրը մի մատանի է տալիս Նրան, որոնց օգնությամբ հերոսը հասնում է իր նպատակին:	Սարգսյան 2015, № 1(19)
ԴԼ	1.	Խ _ժ	«Խյար բլբուլի ախչիկը»	Տավուշ-Իջևան	Յոթգլխանի դև թագավորի տղային խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես ձեռք բերի խյար բլբուլը:	Խեմչյան 2008, № 8(8)
	2.	Լ _ժ	«Հելուզակ թագուհին»	Այրարատ	Սև դև թագավորի տղային ճակատից երեք մազ է տալիս, որպեսզի նեղ տեղ ընկնելիս օգնության կանչի:	ՀԺՀ-3, № 21
	3.	Լ _ժ	«Թաքավորի տղան»	Սյունիք	Դևը (հերոսի փեսան) ի Նշան երախտագիտության մի փուլը մազ է բաշից տալիս, որ նեղ ընկած տեղը, մազերն իրար չփեղվով, օգնության հասնի:	ՀԺՀ-7, № 175
	4.	Խ _ժ	«Չոբաշը»	Տավուշ-Իջևան	Դևը իր համար կին դարձրած թագավորի կնոջը խորհուրդ է տալիս տղայից ազատվելու համար Նրան ուղարկել այն ճանապարհով, որ մարդիկ գնում և հետ չեն գալիս:	Խեմչյան 2000, № 11(11)
	5.	Խ _ժ	«Նենգավոր մայր մը»	Խիզան	Դևի խորհրդով հերոսի մայրը որդուն կորցնելու նպատակով հիվանդ է ձևանում և ուղարկում անմահական ձմերուկ, առյուծի կաթ և անմահական ջուր բերելու:	Մրվանձ-տյան, № 6
	6.	Խ _ժ	«Կտրեջ դղան»	Մուսա լեռ	Դևը իր համար կին դարձրած հերոսի քրոջը խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես վերացնեն Նրան:	Սվազյան 1984, № 1(1)
	7.	Խ _ժ	«Յաշիֆիդան և Չնաշ-խարիկ»	Կարս	Քարանձավի դևը սովորեցնում է, թե ինչպես Յաշիֆիդանը հասնի Չնաշխարիկին:	Կարս, № 3(3)
	8.	Խ _ժ	«Ամիր-Շամիրի հեքիաթը»	Այրարատ	Քոռ դևը խորհուրդ է տալիս հերոսին չգնալ երեք սարից այն կողմ:	ՀԺՀ-1, № 19
	9.	Խ _ժ , Լ _ժ	«Նենգավոր մայր մը»	Խիզան	Կաղ դևը հերոսին 50 դևից ազատվելու համար տալիս է հրաշագործ կուժ, սանր և ածելի և խորհուրդ տալիս, թե որանք ինչպես օգտագործի:	Մրվանձ-տյան, № 6

ղև	10.	Խ _ս , Լ _ս	«Հելուզակ թագուհին»	Այրարատ	Սև դևի կինը խորհուրդ է տալիս հերոսին՝ ինչպես դևի հետ եղբայրանա, որից հետո Սև դևը ճակատից երեք մազ է տալիս հերոսին՝ օգնության հասնելու համար:	ՀԺՀ-3, № 21
	11.	Լ _ս	«Առջի տղի նաղը»	Այրարատ	Յոթզվխանի դևի կինը, որը դառնում է հերոսի կինը, հե- րոսին է նվիրում իր մազը և մարգարտե շապիկը, որոնք կորցնելու արդյունքում, հերո- սի կյանքը վտանգվում է:	ՀԺՀ-1, № 9
	12.	Խ _ս , Լ _ս	«Ամիր-Շամիրի հեքիաթը»	Այրարատ	Քոռ դևի կինը ա) հերոսի երեսը և մազերը վճանում է հրաշագործ աղ- բուրի մեջ, բ) հերոսին նվիրում է մի խնձոր՝ երիտասարդանալու համար, գ) հերոսին է նվիրում մի կտոր աղ, մի դանակ և երեք ձիուց մազ և մի շիշ ջուր, դ) խորհուրդներ է տալիս, թե երբ և ինչպես օգտագործի իր տված հրաշագործ իրերը:	ՀԺՀ-1, № 19
	13.	Խ _ս , Լ _ս	«Հազարան բլբուկ կամ Ալո-Դինոյի նաղը»	Այրարատ	Սև դևի կինը, թագավորի տղա- յին խորհուրդ է տալիս. – չգնալ Հազարան բլբուկի հետևից, – չմտնել ջրհորը, – նրան է տալիս ձեռնոցի և կոշիկի թայերը, որոնց միջոցով կիմանան, որ ջրհորից դուրս է եկել:	ՀԺՀ-1, № 1
	14.	Խ _ս , Լ _ս	«Խազոլու հեքիաթը»	Տավուշ- Իջևան	Քառասուն դևի քույրը. ա) հերոսին տալիս է մի կախարդական քլուկ, որի միջոցով նա պետք է կատարեր քառասուն դևի առաջադրած երորորդ պայմանը, բ) խորհուրդ է տալիս՝ ինչ- պես կատարի այդ պայմանը:	Խեմյան 2000, № 5(5)
	15.	Խ _ս	«Գառնիկ աղբեր» ATU 450	Հի նշված	Քարայրի փոսի մեջ գտնվող դև-պառավը, կախված այն բանից, թե ինչ վերաբերմունք է ցույց տալիս հերոսը, տարբեր խորհուրդներ է տալիս (գործողությունների նպաստող կամ աննպաստ):	Սրվանձ- տյանց, № 1

ԴԱ	16.	ԽՄ	«Քաջիկի հեքիաթը» ATU 301	Կարս	Դների մայրը հերոսին սովորեցնում է, թե ինչպես դների կողմից հափշտակված Առուբարին գտնի:	Կարս, № 14(14)
Թագավորի հարստությունը և պալատականներ	1.	ՆՄ	«Փետե ծին»	Այրարատ	Թագավորի փեսան իր սարքած փայտե ձին նվիրում է աներ-ծազին:	ՀԺՀ-1, № 5
	2.	ԽՄ	«Իր հարսին աչք դնող թաքավորը»	Այրարատ	Թագավորի տղայի աներորդին թագավորի տղային առաջ-նորդում է անդրաշխարհ՝ հանգուցյալ թագուհու մոտից բանալիները բերելու:	ՀԺՀ-1, № 38
	3.	ԽՄ	«Ուհան աշըղն ու քոսեն»	Այրարատ	Թագավորի փոքր փեսան թագավորի փոքր տղային խորհուրդ է տալիս բռնել ծովի ձիերից մեկին:	ՀԺՀ-1, № 30
	4.	ԽՄ	«Քաջանց թաքավորը»	Սյունիք	Թագավորի թոռան կինը ամուսնուն խորհուրդ է տալիս նկուղում բանտարկված կնոջը չվերաբերվի այնպես, ինչպես բոլորն են վերաբերվում:	ՀԺՀ-7, № 174
	5.	ՆՄ	«Խազոզլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորի կոչկակարը մի զույգ ոսկի կոշիկ է տալիս հերոսին, որպեսզի հարսնացուին հազցնելուն պես նրան մոխրացնի և իր աղջկանը մատուցի որպես հերոսի հարս-նացու:	Խեմշյան 2000, № 5(5)
	6.	ՆՄ	«Խազոզլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորի պալատարը ոսկե թամբով ու սանձով ոսկի ձի է բերում հերոսին ընդառաջ, որպեսզի հարսնացուին վրան նստեցնելուն պես մոխրանա և իր աղջկանը մատուցի որպես հերոսի հարսնացու:	Խեմշյան 2000, № 5(5)
	7.	ՆՄ	«Խազոզլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորի դերձակը ոսկի շորեր է տալիս հերոսին, որպեսզի նրա հարսնացուն հազնի և մոխրանա և իր աղջկանը մատուցի որպես հարսնացու:	Խեմշյան 2000, № 5(5)
	8.	ԽՄ	«Հրեղան ծին»	Սյունիք	Թագավորի այգեպանի խորհուրդով հերոսը կարողանում է թագավորի աղջկանից իմանալ իր կորած եղբայրների տեղը:	ՀԺՀ-7, № 177
	9.	ԽՄ	«Ասլան-բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	Նազիրը թագավորին ասում է, որ նախքան տղայից իրեն վնաս կզա:	ՀԺՀ-8, № 22

Թագավորի հարազատներ և պալատականներ	10.	Խժ	«Ամսահական ճուր պիրող տղեն»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորի նազիրը թագուհուն խորհուրդ է տալիս խորթ տղային կորցնելու նպատակով ուղարկի լույս տվող իրի հետևից:	Խեմյան 2008, № 1(1)
	11.	Խժ	«Շահենշահ և Սալվի»	Կարս	Վեզիրը հերոսին խորհուրդ է տալիս իրեն ուղարկված փորձությունն ընդունել երիտասարդ ժամանակ:	Կարս, № 31(31)
	12.	Խժ	«Հորթարածի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորի վեզիրը խորհուրդ է տալիս թագավորին բերել տալ լույս տվող փետուրի թռչունին՝ փետուրը գտնողի միջոցով:	Խեմյան 2008, № 7(7)
	13.	Խժ	«Իմաստուն տիրացուն»	Գուգարք (Լոռի)	Թագավորի աղախնի խորհրդով տիրացուն ազատվում է փորձանքից:	ՀԺՀ-8, № 64
Մարդ և մարդավերպ այլ խորհրդատուներ և նվիրատուներ	1.	Խժ	«Երազատես»	Խիզան	Հերոսը Արևելքի թագավորի աղջկան խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես լուծեն Արևմուտքի թագավորի առաջարկած խնդիրը:	Սովան-տյանց, № 5
	2.	Խժ	«Ջրիանի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսը մորը խորհուրդ է տալիս ջրաղացքարով փակած հորի կողմը չգնալ:	Խեմյան 2000, № 10(10)
	3.	Խժ	«Քեռին ու խարզեն»	Մոկս	Հերոսը քեռու կնոջը խորհուրդներ է տալիս՝ ինչ անեն, որ արած գողության համար չքանվի:	Մոկս, № 13(13)
	4.	Խժ	«Մարթ օտող ախճիգյը»	Արցախ	Հերոսը մորը խորհուրդ է տալիս մեծ աղջկան, որը շատ էր ուտում, վերացնի, այլապես փորձանք կգա:	ՀԺՀ-5, № 6
	5.	Խժ	«Թափտմի հեքիաթը»	Կարս	Հերոսը վաճառականին խորհուրդ է տալիս չքոչել և տան պատի մեջ թաքցրած ոսկիները հանել:	Կարս, № 28(28)
	6.	Խժ	«Գարաբյան-բյուլի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Ուղեբերը կորցրած և եղբայրների կողմից հորը նետված հերոսը մի անթև մարդու խնդրում է իրեն մի կերպ հանել հորից, որից հետո իր խորհուրդներով վերականգնում է իր ուղեբերը և այդ մարդու թները:	Խեմյան 2000, № 3(3)
	7.	Խժ	«Կարապետ-բեկի հեքիաթը»	Այրարատ	Ութսուն տարեկան ծնողների տղան նազիրին խորհուրդ է տալիս իրեն չմոռոթի և որպես ապացույց ինչ տանի թագավորին:	ՀԺՀ-1, № 35

Մարդ և մարդավերայ այլ խորհրդատուներ և նախատուներ	8.	Ն _մ	«Ցաշիֆիդան և Չնաշխարիկ»	Կարս	Որսորդը ձի և ասպագեն է նվիրում հերոսին:	Կարս, № 3(3)
	9.	Ն _մ	«Ավչու տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Որսորդի տղան լույս տվող կենդանու մորթին՝ Շամչրաղը, տանում է թագավորին նվեր:	ՀժՀ-1, № 23
	10.	Խ _մ	«Նենգավոր մայր մը»	Խիզան	Որսորդը մահանալիս կնոջը պատվիրում է, որ որդուն թույլ չտա որսի գնալ Սև սար:	Սրվանձ-տյանց, № 6
	11.	Խ _մ , Ն _մ	«Դունյա Գյոզալի»	Կարս	Հերոսին մայրը կախարդական քսակ է դուրդուկ է նվիրում և խորհուրդներ տալիս:	Կարս, № 25(25)
	12.	Խ _մ	«Ավչու տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Հերոսի մայրը խորհուրդ է տալիս տղային. ա) ուր էլ գնա, գիշերը տուն վերադառնա, բ) ինչպես բերի թագավորի պահանջած փղոսկրը, գ) դրախտի ծառը, դ) թագավորի պահանջած կնոջը:	ՀժՀ-1, № 23
	13.	Խ _մ	«Վըսկըթյաթիլ տղի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Խորթ մայրը խորհուրդ է տալիս ամուսնուն՝ ինչպես ազատվեն աղջկանից:	Խենյան 2000, № 1(1)
	14.	Խ _մ	«Գառնիկ աղբեր» ATU 450	Հի նշված	Խորթ մայրն ամուսնուն խորհուրդ է տալիս. ա) իր երեխաներին տանի կորցնի, բ) գառանը մորթի, որ ինքն ուտի:	Սրվանձ-տյանց, № 1
	15.	Խ _մ	«Դիւզ վըերթըմ ուտողին»	Գանձակ-Տավուշ	Հերոսի գող ընկերոջ խորհրդով ընկերները խույս են տալիս պատիժից:	ՀժՀ-6, № 149
	16.	Խ _մ	«Սոյլամազ խանըմի հեքիաթը»	Այրարատ	Մայրը խորհուրդ է տալիս աղջկան՝ ինչպես անի, որ ազատագրվի ամուսնու ծեծից:	ՀժՀ-1, № 29
	17.	Խ _մ	«Աղունիկի հեքիաթը»	Կարս	Հայրը մեռնելիս տղային խորհուրդ է տալիս առաջ քրոջը ամուսնացնի:	Կարս, № 27(27)
	18.	Խ _մ	«Կտրիչ տղան»	Սյունիք	Հերոսը ծովագրին քնած ժամանակ մեռած հորն է տեսնում, ով նրան խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես հեծի իրեղեն ձին:	ՀժՀ-7, № 175
	19.	Խ _մ	«Հոր տված երեք խրատը»	Այրարատ	Մեռնող հայրը որդուն երեք խրատ է տալիս:	ՀժՀ-2, № 45
	20.	Խ _մ	«Թաքավորի հրամանը»	Տավուշ-Իջևան	Մահվան դատապարտված հայրը հերոսին խորհուրդ է տալիս ինչ անի, որ թագավորի հրամանը չերայլ համարվի:	Խենյան 2000, № 22(22)

Մարդ և մարդակերպ այլ խորհրդատուներ և նվիրատուներ	21.	Խժ	«Մեծի խորհուրդը»	Տավուշ-Իջևան	Մահվան դատապարտված հայրը իր խորհուրդներով փրկում է ազգը:	Խեմշյան 2008, № 66(66)
	22.	Խժ	«Յաջողության հեքիաթը»	Կարս	Հայրը տղային խորհուրդ է տալիս ձիերին հարավային կողմը չտանել:	Կարս, № 13(13)
	23.	Խժ	«Թիթեռ մորաքույրը»	Այրարատ	Հայրը իր թամբալ աղջկան ամուսնացնելիս խորհուրդ է տալիս՝ ինչ պատճառաբանությամբ չաշխատի:	ՀԺՀ-1, № 44
	24.	Խժ	«Չոփճու տղի հեքիաթը»	Կարս	Քեռին խորհուրդներ է տալիս հերոսին, թե ինչպես թագավորի պահանջները կատարի:	Կարս, № 5(5)
	25.	Խժ	«Մարթ օտոդ ախճիզը»	Արցախ	Ծեր և կույր ամուսինները հերոսին խորհուրդ են տալիս ոչխարներն արածեցնելու համար չգնալ դեպի արևելք:	ՀԺՀ-5, № 6
	26.	Խժ, Լժ	«Դարվեշի ու աղջկաներու հեքիաթ»	Տարոն	ա) Սուրբ Սարգիսը հերոսուհուն օժտում է շնորհներով բ) քնի մեջ հերոսուհուն սուրբ Սարգիսը խորհուրդ է տալիս, թե ինչ անի, որ աչքերը բուժի:	ՀԺՀ-10, № 20
	27.	Խժ, Լժ	«Անտես-Աննաման» ATU 302B	Հի Նշված	Սուրբ Սարգիսը հերոսին մատնացույց է անում՝ երեք մանապարհներից որով գնա և դժվարության հանդիպելիս սուրբ Սարգիս անունը տա, ինքը օգնության կհասնի: Հերոսին շշուկ բուժիչ յուղ է տալիս և երկու փետուր:	Սրվանձ-տյան, № ԻԵ
	28.	Խժ	«Մախքե»	Համշեն	Մարգարեն հերոսի մեղքերին թողություն տալու համար Նրան խորհուրդներ է տալիս:	Վարդանյան 2009ա
	29.	Խժ, Լժ	«Զիբրաե-Խըղըր Լաբին»	Վան-Վասպուրական	Քնած ժամանակ հերոսի ականջի մեջ խըղըրը և Լաբին քնի ուլունք են մտցնում, որի միջոցով իրականանում է հերոսի և հերոսուհու հանդիպումը:	ՀԺՀ-14, № 1
	30.	Խժ, Լժ	«Գուլ-Բարին»	Վան-Վասպուրական	Աչքերը հանած հերոսուհուն խըղըր և Լաբին թռչունների կերպարանքով մի փետուր են թողնում և խորհուրդ են տալիս՝ ինչպես ձեռք բերի կորցրած աչքերը, դի Խեղըր և փետուրի միջոցով առողջացնի:	ՀԺՀ-14, № 2
	31.	Խժ	«Չոր-Չարուխի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Հարուստը հերոսին վարձատրելիս խորհուրդ է տալիս շուկայից գնել առաջին պատահածը:	Խեմշյան 2000, № 15(15)

Մարդ և մարդակերպ այլ խորհրդատուներ և նախատուներ	32.	Խ _Մ	«Անմահական ճուր պիրող տղեն»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսի ճանապարհին հանդիպած ջրաղացականներից ավագը նրան խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գնա անմահական ջրի հետևից:	Խեմշյան 2008, № 1(1)
	33.	Ն _Մ	«Խոսքով-շահ»	Այրարատ	Ջրաղացականը մի սնդուկ է գտնում, որի մեջ մի աղջիկ կար. այդ սնդուկը նա նվիրում է քաղաքի թագավորին:	ՀԺՀ-1, № 33
	34.	Խ _Մ	«Յաշիֆիդան և Չնաշխարիկ»	Կարս	Ջրաղացականը հերոսին խորհուրդ է տալիս ձին չտանել թագավորի արտավայրերը՝ արածեցնելու:	Կարս, № 3(3)
	35.	Խ _Մ	«Վըսկըբյանիկ տղի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Ջրաղացականը հոգեորդուն խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես դիմակայի վտանգներին:	Խեմշյան 2000, № 1(1)
	36.	Խ _Մ	«Աբգար թաքավոր»	Այրարատ	Անդրաշխարհի ջրաղացականը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ում դիմել (Ալմաստ), որպեսզի խմանա Ջուրի թագավորի տղայի տեղը	ՀԺՀ-1, № 4
	37.	Խ _Մ	«Բյուրապատիկ» ATU 460A, J1262.5.1	Հի Նշված	Տերտերը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գտնի Բյուրապատիկին:	Սրվանձ-տյանց, № 3
	38.	Ն _Մ	«Բլբլուկ դաստա»	Վան-Վասպուրական	Եզնավորը թագավորի տղային ժառանգություն է թողնում մի գիրք և հրեղեն ձի:	ՀԺՀ-15, № 4
	39.	Խ _Մ	«Իմաստուն տիրացուն»	Գուգարք (Լոռի)	Աղբատ տիրացուն կնոջ խորհուրդներով հոգում է իր ապրուստը:	ՀԺՀ-8, № 64
	40.	Խ _Մ	«Ասլան-բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	Նախընդ կինը անժառանգ թագավորին խորհուրդ է տալիս ինչ անի, որ կինը տղա ունենա:	ՀԺՀ-8, № 22
	41.	Խ _Մ	«Անա թագավորի հեքիաթը»	Այրարատ	Նախընդ թագավորի փոքր տղային խորհուրդ է տալիս՝ ում դիմի Ղաթաբուլուտ Ղահրամանի աղջկան գտնելու համար:	ՀԺՀ-1, № 3
	42.	Խ _Մ	«Ասլան-բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	Նախընդ տղան դևի մոտ գերի ընկած աղջկան խորհուրդներ է տալիս, թե ինչպես անապարտելի դևի հոգու տեղը խմանա:	ՀԺՀ-8, № 22
	43.	Խ _Մ	«Ժուլկին գետերալ»	Կարս	Վաճառականը խորհուրդ է տալիս տղային՝ առաջ քրոջն ամուսնացնի:	Կարս, № 19(19)

Մարդ և մարդակերպ այլ խորհրդատուներ և նվիրատուներ	44.	Խ _Մ	«Դուևյա Գյոզալի»	Կարս	Վաճառականը մեռնելիս խոր- հուրդ է տալիս տղային միշտ ազնիվ լինել և Էրզրումում Ղամբար օղլու թեյարանը չմտնել:	Կարս, № 25(25)
	45.	Խ _Մ	«Դավթի հեքիաթը»	Այրարատ	Գինեվաճառը խորհուրդ է տալիս թագավորի սանիկին, թե ինչպես ընկերոջ համար հարսնացուին՝ Գյուլիսան-Բա- նովչին բերի:	ՀժՀ-1, № 21
	46.	Խ _Մ	«Դարվեշի ու աղընկներու հեքիաթ»	Տարոն	Բոստանչին փոքր քրոջը խոր- հուրդ է տալիս՝ ինչպես վար- վի, որ ջուլթերի ճակատագրին չարժանանա:	ՀժՀ-10, № 20
	47.	Խ _Մ	«Քյոսի, թուփալի ու քոռի նաղլը»	Այրարատ	Խոհարարը վաճառականի տղային խորհուրդներ է տա- լիս, թե ինչպես իր՝ բռնագրավ- ված ապրանքը հետ ստանա:	ՀժՀ-1, № 38
	48.	Խ _Մ	«Արա Գեղեցիկ»	Տավուշ- Իջևան	Հեքիմը կուրացած թագավորին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գտնի իր աչքերի դեղը:	Խեմշյան 2000, № 4(4)
	49.	Խ _Մ	«Թագավորի պզտի տղեն»	Կարս	Հեքիմը խորհուրդ է տալիս՝ ոս- կե ամարաթներից բերել տալ հագարան բլբուլ, անմահական խնձոր և անմահական ջուր:	Կարս, № 2(2)
	50.	Խ _Մ	«Չմրուխտ ղուշը»	Ղարաղալ	Անդրաշխարհի հեքիմը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես կա- րող է լույս աշխարհ ընկնել:	Հովսեփյան 2009, № 3(3)
	51.	Խ _Մ	«Իրեք քոսա ու տուն ավիրող Հարոն»	Ալաշկերտ	Խաբված գյուղացին իր կորուս- տը վերադարձնելու համար խորհուրդներ է տալիս կնոջը:	ՀժՀ-9, № 31
	52.	Խ _Մ	«Խեթք ծախող»	Վան-Վաս- պուրական	Գյուղացիները հերոսին ճիշտ ժամանակյին խորհուրդ են տալիս ամուսնանալ:	ՀժՀ-15, № 22
	53.	Խ _Մ	«Կեղեցու ախչիկ ընչոխ իլավ թանկա- ուրը կնիկ»	Մոկս	Գյուղացու աղջիկը թագավորի վեզիրին խորհուրդներ տալու արդյունքում դառնում է թա- գուհի:	Մոկս, № 4(4)
	54.	Խ _Մ	«Գարաբյն- բյուկի հեքիաթը»	Տավուշ- Իջևան	Մի մարդ խորհուրդ է տալիս հերոսին՝ այդ ճանապար- հով չգնալ և ասում է, թե այդ ճանապարհին ինչ է սպասում իրեն:	Խեմշյան 2000, № 3(3)
	55.	Ն _Մ	«Փառչա- փախվական»	Այրարատ	Մի մարդ՝ Փառչա-Փախվականը, իր ձին, թուրք և երկարաճիտ կոշիկները կտակում է իր այն որդուն, ով կարող է դրանք բանեցնել	ՀժՀ-1, № 6

Մարդ և մարդակերպ այլ խորհրդատուներ և նվիրատուներ	56.	Խ _Մ Ն _Մ	«խորհրդատու երեք եղբայրները»	Տավուշ-Իջևան	Մի մարդ մահանալու ժամանակ իր երեք որդիներին է թողնում իր ողջ կարողությունը, բացի մի փակ դրամատուփից և ասում է, որ դա մեկին է պատկանում, բայց ում՝ չի ասում:	Խեմյան 2000, № 21(21)
	57.	Խ _Մ	«Շիրին շախ, Պանին շախ, Տեղին շախ»	Մոկս	Մի մարդ հերոսին խորհուրդ է տալիս, որ եթե պետք է գա (փորձությունը), ապա լավ է երիտասարդ ժամանակ, ոչ թե՝ ծեր:	ՀԺՀ-17, № 44
	58.	Խ _Մ Ն _Մ	«Խելք ծախող»	Վան-Վասպուրական	Մի մարդ հերոսին խանութում խելք է ծախում, որի շնորհիվ նա հարստանում է:	ՀԺՀ-15, № 22
	59.	Խ _Մ	«խորհրդատու երեք եղբայրները»	Տավուշ-Իջևան	Մի մարդ երեք եղբայրներին ժառանգությունը բաժանելու համար խորհուրդ է տալիս դիմել ծերունի եղբայրներին	Խեմյան 2000, № 21(21)
	60.	Խ _Մ	«Մուրգի հեքիաթը»	Այրարատ	Մի կաղ մարդ փախցնում է հերոսին և հետո խորհուրդներ է տալիս այդ հերոսին կորցնելու, հեռացնելու համար:	ՀԺՀ-1, № 24
	61.	Խ _Մ	«Գյուլշանի հեքիաթը»	Այրարատ	Ավագակապետը, վեզիր դառնալու անկալիքով, աղքատի փոքր տղային (Շահ Աբասի հոգեորդուն) խորհուրդ է տալիս, թե ինչպես գնա Արմինուքի թագավորի աղջկան ուզելու:	ՀԺՀ-1, № 33
	62.	Խ _Մ	«Նոխուտի քաջալ»	Այրարատ	Քաջալը վաճառականներին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես խույս տան ավագանիների հարձակումից:	ՀԺՀ-3, № 8
	63.	Խ _Մ	«Քաջանց թաքավորը»	Սյունիք	Երեխաների տատմերն իր խորհուրդներով համոզում է հերոսի քրոջը, որ նրա առաջ անլուծելի խնդիրներ դնի:	ՀԺՀ-7, № 174
	64.	Խ _Մ	«Վրսկեյանի տղի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Տատմերը իր իսկ ձեռքով կորցրած և ջրաղացայանի մոտ հայտնված տղային ցանկանում է ոչնչացնել և դա անում է իր խորհուրդների միջոցով՝ ձեռք բերել ծովի ձիւն, փղոսկր, այդ փղոսկրից սենյակ սարքել, առյուծի սրտի լույս տվող քարը բերել, Կուրբուլմա սարի հետևի փերուն բերել:	Խեմյան 2000, № 1(1)
	65.	Խ _Մ	«Հնարագետ քաջալը»	Այրարատ	Սատանան հնարագետ քաջալի հնարի փոխարեն իր հնարն է սովորեցնում:	ՀԺՀ-1, № 42

Մարդ և մարդկեղայն խորհրդատուներ և նախատուներ	66.	Ն _մ	«Խազզողու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Ազատագրված սատանան հե-րոսին թևի տակից երկու մազ է տալիս, որ պետք լինելուն պես իրար քսի և կանչի:	Խեմյան 2000, № 5(5)
	67.	Խ _մ	«Հախի ու Նահախի հեքիաթը»	Այրարատ	Ջրաղացում լսելով սատա-նաների զրույցը՝ կուրացած հերոսը իմանում է իր աչքերի, ինչպես նաև թագավորի հի-վանդ աղջկա դեղը:	ՀԺՀ-1, № 28
	68.	Խ _մ	«Անըսկյամ կընիկ»	Մոկս	Ազատագրված սատանան հե-րոսին սովորեցնում է՝ ինչպես ունեցվածքի տեր դառնա:	Մոկս, № 12(12)
	69.	Խ _մ	«Դժխոյն Հեղինե և Գիթոն»	Վան-Վաս-պուրական	Սուրբ Գեորգը հերոսին մի քանի անգամ երազում խորհուրդ է տալիս գնա թագավորի աղջկան ուզի և դժվարությունների դեպ-քում Զրիստոսի անունը տա:	ՀԺՀ-16, № 55
	70.	Խ _մ	«Հազարան բլբուլ կամ Այո-Դինոյի Նաղը»	Այրարատ	Հերոսը, քնի մեջ, ինչ-որ ծայնի խորհուրդներով տեր է դառ-նում ծովեղեն ձիու:	ՀԺՀ-1, № 1
	71.	Խ _մ	«Չորաշը»	Տավուշ-Իջևան	Աչքերը հանած հերոսին երա-զում ասում են, թե ինչպես կարող են իր աչքերը բուժել:	Խեմյան 2000, № 11(11)
	72.	Խ _մ	«Ղուշ-փարին»	Այրարատ	Քնի մեջ ինչ-որ մարդիկ թագա-վորի կուրացած աչքերի բուժման դեղի հետևից գնալու համար խորհուրդ են տալիս վերցնել թագավորի մատի մատանին, վրայի թուրը և տակի ձին:	ՀԺՀ-1, № 2
	73.	Խ _մ	«Բախտի հետևից ման եկողը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսին մի քանի անգամ երա-զում հայտնում են, որ գնա իր բախտի հետևից:	Խեմյան 2008, № 44(44)
	74.	Խ _մ	«Ուստա Մուրատ»	Խլաթ	Երազի մեջ հերոսին ասում են՝ խորհուրդ ստանալ յոթ օր ճանապարհ գնալուց հետո հանդիպած ծերունուց:	ՀԺՀ-16, № 4
	75.	Խ _մ	«Տերտրոզ ախչիկ»	Վան-Վաս-պուրական	Երազի մեջ հերոսուհուն ասում են՝ ինչպես խուսափի վտան-գից:	ՀԺՀ-15, № 19
	76.	Խ _մ	Լնվոգ, Հնմըդ	Մոկս	Մի մարդ հերոսին երազում խորհուրդ է տալիս մեծ սարի մեջ չմտնել:	ՀԺՀ-17, № 4
	77.	Ն _կ	«Ոսկե քաջուկ տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Մարդանման ուղտերը, ի նշան երախտագիտության, իրենց բողից նվիրում են հերոսին, որ անհրաժեշտության դեպքում օգնության հասնեն:	ՀԺՀ-1, № 18

ԿԵՆՂԱՆԻ ԵՎ ԹՈՂՈՒՆ ՆԿԻՐԱՏՈՒՆԵՐ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐ						
Ը	1.	Խ ₄	«Հազարան բլուզ կամ Ալո-Դինոյի նաղլը»	Այրարատ	Հերոսի ձին լեզու է առնում և նրան խորհուրդներ տալիս:	ՀԺՀ-1, № 1
	2.	Խ ₄	«Դուևյա Գյոզալը»	Արցախ	Հերոսի ձին լեզու է առնում և նրան խորհուրդ է տալիս. ա) ինչպես ծովն անցնի, բ) ինչպես ձեռք բերի Դուևյա Գյոզալին, գ) ինչպես ձեռք բերի հրեղեն ձի:	Սարգսյան 2015, № 1(13)
	3.	Խ ₄	«Ղուշ-փարին»	Այրարատ	Թագավորի ձին թագավորի փոքր տղային խորհուրդ է տալիս չվերցնել ճանապարհին ընկած փետուրը, որը հետագայում հերոսին փորձանքների պետք է բերեր, այնուհետև խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գտնի փետուրի տիրոջը:	ՀԺՀ-1, № 2
	4.	Խ ₄	«Հազարան բլուզ կամ Ալո-Դինոյի նաղլը»	Այրարատ	Ծովից ելած հրեղեն ձին հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես կարողանա վանդակը վերցնել:	ՀԺՀ-1, № 1
	5.	Խ ₄	«Վըսկըքյանքուլ տղի հեթիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Ծովից ձեռք բերած իմաստուն ձին հերոսին իր խորհուրդներով օգնում է հաղթահարելու փերիին ձեռք բերելու ճանապարհին եղած դժվարությունները:	Խենյան 2000, № 1(1)
	6.	Խ ₄	«Աբգար թաքավոր»	Այրարատ	Հրեղեն ձին հերոսին խորհուրդ է տալիս, թե ինչպես ձեռք բերի Հուրի թագավորի տղային:	ՀԺՀ-1, № 4
	7.	Խ ₄	«Անժառանգ թաքավոր»	Գեղարքունիք	Երախտապարտ սպիտակ ձին հերոսին խորհուրդ է տալիս վերցնել դերվիշի փայտե սանրը, ասեղը, մի շիշ ջուր, օճառ:	Գրիգորյան 1983, № 6(14)
	8.	Խ ₄	«Մարթակեր ախչիկ»	Վան-Վասպուրական	Ծերունու տված հրեղեն ձին հերոսին խորհուրդ է տալիս իր հետ վերցնել անմահական ջրի պահապան աղջկանից երեք մազ:	ՀԺՀ-15, № 35
	9.	Ն ₄	«Հրեղեն ձին»	Ղարաղաղ	Երախտապարտ հրեղեն ձին հերոսին պոչից երկու մազ է տալիս, որ կանչի օգնության:	Հովսեփյան 2009, № 4(4)
	10.	Ն ₄	«Անժառանգ թաքավոր»	Գեղարքունիք	Երախտապարտ սպիտակ, սև և կարմիր ձիերը հերոսին իրենց պոչից մազ են տալիս:	Գրիգորյան 1983, № 6(14)

ԶԻ	11.	Խ ₄	«Ձարգանդ թագավորի աղջիկը»	Շիրակ	Հրեղեն ձին հերոսին խորհուրդ է տալիս մոտիկ այլուրը բաժնուն տա, որի արդյունքում դևի, դևի մոր և իր միջև խիտ անտառ կբուսնի:	ՀԺՀ-4, № 7
	12.	Խ ₄	«Հազգարան բլրբնուլը»	Սյրգախ	Հրեղեն ձիու խորհուրդներով հերոսը ձեռք է բերում Հազգարան բլրբուլը:	Սարգսյան 2015, № 1(7)
	13.	Խ ₄	«Հուրի թագավորի ախշկա հեքիաթը»	Այրարատ	Վաճառականի տղայի հրեղեն ձին խորհուրդներ է տալիս հերոսին:	ՀԺՀ-1, № 7
	14.	Խ ₄	«Պճի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորի փոքր տղայի հրեղեն ձին խորհուրդ է տալիս մի հոր փորել, մեջը մտնել և պատասպարվել փոթորիկից:	Խեմյան 2008, № 3(3)
	15.	Խ ₄	«Ուհան աշղըն ու բոսեն»	Այրարատ	Մայր ձին՝ Ղըմիսընու ղարաղը. խորհուրդ է տալիս իր աղջկան՝ Սանդուխտին բոսին գետնովը տա և հազար կտոր անի:	ՀԺՀ-1, № 7
	16.	Խ ₄	«Քաջանց թագավորը»	Սյունիք	Հերոսի ձեռք բերած ձին խորհուրդ է տալիս Նրան, թե ինչ ձևով բերի փղոսկրը:	ՀԺՀ-7, № 174
	17.	Խ ₄	«Խոսրով-շահ»	Այրարատ	Աստծու կողմից ուղարկված ձին խորհուրդներ է տալիս հերոսին, որպեսզի նա հասնի իր նպատակին:	ՀԺՀ-1, № 33
	18.	Խ ₄	«Անա թագավորի հեքիաթը»	Այրարատ	Ծերունու խորհուրդներով ծովեղեն ձիով որոշակի սահման հասնելուց հետո հերոսն օգտվում է Ղարաբուլուտ Ղահրեմանի աղջկա տակի խալլու ձիու խորհուրդներից և հասնում Հազարան բլրբուլին:	ՀԺՀ-1, № 3
	19.	Խ ₄	«Տղա դարձող ախշիկը»	Այրարատ	Թագավորի Լյուկիզար ձին խորհուրդ է տալիս պառավի աղջկան:	ՀԺՀ-1, № 12
	20.	Խ ₄	«Շահ Յուսուֆի հեքիաթը»	Կարս	Երախտապարտ ձիերը թագավորի տղային են տալիս իրենց պոչերի մագերից, որ անհրաժեշտության դեպքում օգնության հասնեն:	Կարս, № 7(7)
	21.	Խ ₄	«Վըսկըբյանբնու տղի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Իմաստուն ձին հերոսի լեզուն բացելու համար իր բաշից երեք մազ է տալիս փերիին, որպեսզի նա գցի բաժակով ջրի մեջ ու խմեցնի հերոսին:	Խեմյան 2000, № 1(1)

Շի	22.	Խ ₄	«Շահ Յուսուֆի հեքաթը»	Կարս	Իմաստուն ձին (Բաքիբարը) խորհուրդ է տալիս թագավորի տղային, թե ինչպես փորձանքից ազատվեն:	Կարս, № 7(7)
	23.	Խ ₄ , Ն ₄	«Ամիր-Շամիրի հեքիաթը»	Այրարատ	Պառավի տված կարմիր ձիու զգուշացմամբ հերոսը կարողանում է հաղթել Նազիկ թագավորի անշլկան:	ՀժՀ-1, № 19
	24.	Խ ₄ , Ն ₄	«Ամիր-Շամիրի հեքիաթը»	Այրարատ	Պառավի տված բոգ ձիու խորհրդով հերոսը հաղթում է Նուռեի անմահ դերվիշին:	ՀժՀ-1, № 19
	25.	Խ ₄	«Դարվեշի ու աղջկաներու հեքիաթ»	Տարոն	Դերվիշի ձին իրեն կերակրած հերոսուհուն իր խորհուրդներով ազատում է դերվիշի ձեռքից:	ՀժՀ-10, № 20
	26.	Խ ₄ , Ն ₄	«Բլբլուլ դաստա»	Վան-Վասպուրական	Թագավորի տղային կորցնելու նպատակով ուղարկում են Բլբլուլ դաստայի ծաղիկը բերելու. ճգնավորի նվիրած ձիու խորհուրդներով հերոսը ձեռք է բերում ծաղիկը:	ՀժՀ-15, № 4
	27.	Ն ₄	«Չարգանդ թագավորի աղջիկը»	Շիրակ	Հերոսի ձին իր բաշից երեք մագ է տալիս, որպեսզի նա կարողանա դևի մոր թեքից առաջացած լճի վրայով այդ մագերը գցելով լճի մեջ, կամուրջ սարքի և անցնի:	ՀժՀ-4, № 7
Առյուծ	28.	Խ ₄	«Իմաստուն իծի հեքիաթը»	Այրարատ	Ձին մեծ եղբորը խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես գտնի ջրաղացայանին և ինչպես թաքնվի:	ՀժՀ-1, № 38
	1.	Խ ₄ , Ն ₄	«Շահ Յուսուֆի հեքաթը»	Կարս	Երախտապարտ առյուծը հերոսին կաթ է տալիս, նաև խորհուրդ է տալիս կաթն իր ձագերից մեկի տիկի մեջ լցնել:	Կարս, № 7(7)
	2.		«Ձուշուղը և Մուշուղը»	Տավուշ-Իջևան	Երախտապարտ առյուծն իր երեք ձագերից մեկը հերոսին, մյուսը եղբորն է նվիրում՝ մտածելով, որ նա իր ոտքը բուժած Նույն տղան է:	Խեմշյան 2008, № 10(10)
	3.	Ն ₄	«Նեզավոր մայր մը»	Խիզան	Երախտագետ առյուծը հերոսին կաթ և երկու կորյուններին է տալիս:	Սյրվանձ-տյանց, № 6
	4.	Ն ₄	«Ասլան-Բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	Առյուծը Նախրչու տղային կերակրում է իր կաթով և մեծացնում:	ՀժՀ-8, № 22

Կով, եզ	1.	Խ ₄	«Պոլոտ կյով»	Մոկս	Կովը հերոսուհուն ուղղորդում է դեպի ծորի մեջ գտնվող մի պառավի մոտ, որը աղքատ գլուխը մտցնում է դեղին ջրի մեջ. աղքատ վզից և ականջներից ոսկե զարդեր են կախվում:	ՀժՀ-17, № 18
	2.	Խ ₄ , Լ ₄	«Կարմիր կովի խեբյաթը»	Պարսկահայք	Կարմիր կովը տղային և աղքատ խորհուրդ է տալիս խորթ քրոջ համար իրեն մատաղ անելուց հետո երեսներն իր արյունով վան, եղջյուրներն ու ոսկորները պահեն մոտրում: Մորթվելուց առաջ երեսներն իր տանում է քարայրի պառավի մոտ, որպեսզի նրանց տերություն անի:	ՀժՀ-18, № 6
	3.	Խ ₄ , Լ ₄	«Թանջյունան խաթուն»	Վան-Վասպուրական	Կարմիր կովը (կերպարանափոխված մայրը) աղքատ խորհուրդ է տալիս իրեն մորթվելուց հետո ինչպես վարվի:	ՀժՀ-14, № 16
	4.	Խ ₄	«Ոսկե սելի հեբյաթը»	Կոտայք	Եզը խորհուրդներ է տալիս տղային՝ ինչպես կատարի թագավորի պահանջները:	Վարդանյան 2003, էջ 69–70
Արջ	1.	Լ ₄	«Թաքավորի տղան»	Սյունիք	Երախտագետ արջն իր բրդից տալիս է հերոսին, որ նեղության մեջ իրեն կանչի:	ՀժՀ-7, № 175
Գայլ	1.	Լ ₄	«Մարթ օտոռ ախճիզը»	Արցախ	Գայլը հերոսին տալիս է տերևի մեջ փաթաթած երկու գույգ աչքեր և մի փետուր, որպեսզի նա կարողանա լավացնի ծեր ամուսինների աչքերը:	ՀժՀ-5, № 6
	2.	Խ ₄	«Մարթ օտոռ ախճիզը»	Արցախ	Գայլի երախտագետ ձագերը հերոսին խորհուրդ են տալիս, թե ինչպես լավացնի կույր ու ծեր ամուսինների աչքերը:	ՀժՀ-5, № 6
Աղվես	1.	Խ ₄	«Քեշիշ Լեռը»	Մուսա Լեռ	Երախտագետ աղվեսը հերոսին խորհուրդ է տալիս դների մոտից վերցնել պղնձե թասը, սփռոցը, թուրը:	Սվազյան 1984, № 2(2)
	2.	Խ ₄	«Թագավորի պզտի տղեն»	Կարս	Աղվեսի փոխակերպված մեռած ծերունու հոգին հերոսին բազմաթիվ խորհուրդներ է տալիս և օգնում խուսափել վտանգներից:	Կարս, № 2(2)
	3.	Խ ₄	«Աղվեսի պասը»	Տավուշ-Իջևան	Աղվեսը գայլին խորհուրդ է տալիս զնալ անտառ՝ դժակի հետևից, և խորամանկությամբ տիրանում է դժակին:	Խեմյան 2008, № 99(99)

Կատու	1.	Խ ₄	«Զովիչին»	Կարս	Կատուն սովորեցնում է մկանը, թե ինչպես հրաշագործ մատանին դուրս բերի պալատից:	Կարս, № 20(20)
Վիշու	1.	Խ ₄	«Ջրհանի հեքիաթը»	Տավուշ-իջևան	Վիշապը խորհուրդ է տալիս պառավին. ա) թե ինչպես վարվի, որ իրեն ազատի, բ) հերոսին կորցնելու նպատակով նրան ուղարկել անմահական ջրի և անմահական խնձորի հետևից:	Խեմշյան 2000, № 10(10)
	2.	Խ ₄ Խ ₄	«Թընավեր կընեպը»	Արցախ	Իրականում թևավոր կինը կերպարանափոխված վիշապ է. և՛ նվիրատու է, և՛ խորհրդատու: Հանդես է գալիս նաև անտեսանելի ձևով: Այս վիշապի երեք, հինգ, յոթ գլխանի բույր վիշապները (կենդանիների, թռչունների և ծովային կենդանիների թագավորները) հերոսի համար դառնում են խորհրդատու:	ՀԺՀ-5, № 63
	3.	Խ ₄ Խ ₄	«Ղըգարածը»	Արցախ	Վիշապը իր հայր վիշապից ստացած հրաշագործ առարկաները՝ մահակը, սանըրը և ջրով փքը շիջը տալիս է հերոսին և խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես սպանի իր եղբայր վիշապներին, որոնք հանել էին նրա աչքերը հրաշագործ առարկաները յուրացնելու համար, և ձեռք բերի իր աչքերը:	ՀԺՀ-6, № 24
	4.	Խ ₄ Խ ₄	«Տուր կուպալ, կաջ կուպալ»	Գուգարք (Լոռի)	Վիշապ պառավի երեք վիշապ տղաները հերոսին հրաշագործ սփռոց, ոսկի փթթող էշ և կուպալ են տալիս:	ՀԺՀ-8, № 21
	5.	Խ ₄	«Վիշապ և Վաթան ու Բաթան»	Ալաշկերտ	Վիշապի կերպարանք առած ծերունին վեզիրի կողմից իր պալատից արտաքսված և Վաթանի ու Բաթանի կողմից հորը նետած թագավորի տղային խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես «բուժի» վեզիրին և վերականգնի իր թագավորությունը:	ՀԺՀ-9, № 7
	6.	Խ ₄	«Սինամ թագավորի հեքիաթը»	Կարս	Վիշապի կերպարանափոխված աղջիկը՝ խորհրդատու:	Կարս, № 9(9)
	7.	Խ ₄	«Սինան թագավորը»	Արցախ	Վիշապի կերպարանափոխված երիտասարդը՝ խորհրդատու:	ՀԺՀ-5, № 2

Օձ	1.	Խ ₄	«Չոփչին»	Կարս	Երախտապարտ օձը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչ ուզի օձերի թագավորից:	Կարս, № 20(20)
	2.	Խ ₄	«Կատվու թալիֆ»	Գեղարքունիք	-"-	Գրիգորյան 1983, № 4(12)
	3.	Ն ₄	«Չոփչին»	Կարս	Օձերի թագավորը չոփչուն է տալիս լեզվի տակի հրաշագործ մատանին:	Կարս, № 20(20)
	4.	Խ ₄ , Ն ₄	«Կատվու թալիֆ»	Գեղարքունիք	Օձերի թագավորը չոփչուն է տալիս լեզվի տակի հրաշագործ մատանին և խորհուրդ տալիս՝ ինչպես այն օգտագործի:	Գրիգորյան 1983, № 4(12)
	5.	Ն ₄	«Քյննմ, քյննմ սև օձին»	Տավուշ-Իջևան	Օձի կերպարանափոխված արքայազնն աղքատ գյուղացուն օգնում է հարստանալ՝ իր աղջկաներից մեկին իրեն կնության տալու պայմանով:	Խեմչյան 2000, № 13(13)
	6.	Ն ₄	«Նալ թագավորի հեքիաթը»	Կարս	Օձերիտասարդը Նալ թագավորին ի նշան երախտագիտության, մատանի է տալիս, որի միջոցով Նալ թագավորը վերականգնում է իր Նախկին տեսքը:	Կարս, № 21(21)
Մողես	1.	Ն ₄	«Հռես չկռնա ծռու մալ ուտա»	Ալաշկերտ	Ջարի վրա պառկած մողեսից հերոսը որպես վկա կորցրած կովի գինն է ուզում. մողեսը մտնում է քարի տակ, այնտեղից հերոսը մի ջվալ ոսկի է հանում: Այստեղ նվիրատու կարելի է համարել Նան անդրաշխարհի հետ կապվող քարը:	ՀԺՀ-9, № 36
Ձուկ	1.	Ն ₄	«Չոփճու տղի հեքիաթը»	Կարս	Երախտապարտ ձուկը (ձկների թագավորը) իր թեփուկներից տալիս է հերոսին, որպեսզի անհրաժեշտության դեպքում օգնության հասնի:	Կարս, № 5(5)
	2.	Ն ₄	«Ավչու տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Ձկների թագավորը, ի նշան երախտագիտության, մեքքի լողակից մի մազ է տալիս հերոսին, որը հետագայում հողի մեջ թաղելուց հետո պետք է դառնար դրախտական ծառ:	ՀԺՀ-1, № 23
	3.	Խ ₄	«Ձուկ տղեն»	Կարս	Ձկան կերպարանքով տղայի խորհուրդներով հայրը թագավորի աղջկան հարս է բերում:	Կարս, № 15(15)

Ձուկ	4.	Խ ₄	«Ասլան թաքավոր»	Այրարատ	Երախտապարտ ձուկը հերոսին սովորեցնում է՝ ինչպես ձեռք բերի հրաշագործ մոմակալը, ինչպես վարվի դրա հետ, ազատում է փորձանքներից:	ՀԺՀ-1, № 15
Գրիտ	1.	Խ ₄	«Թընավեր կընեգը»	Արցախ	Կաղ գորտը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես կատարել թագավորի պայմանը (բերել այն, ինչը հայտնի չէ՝ ինչ է և որտեղ է):	ՀԺՀ-5, № 63
Մրջուն	1.	Ն ₄	«Ոսկե քաջուկ տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Երախտապարտ մրջյուններն իրեց եղունգից տալիս են հերոսին, որ նեղն ընկնելու դեպքում օգնության հասնեն:	ՀԺՀ-1, № 18
	2.	Ն ₄	«Խազոզլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Երախտապարտ մրջյունը թևի տակից երկու մագ է պոկում և տալիս հերոսին:	Խեմճյան 2000, № 5(5)
	3.	Ն ₄	«Դավթի հեքիաթը»	Այրարատ	Երախտապարտ մրջյունն իր ոտը կտրում է և տալիս հերոսին, որ նեղվելիս իմաց տա:	ՀԺՀ-1, № 21
	4.	Ն ₄	«Թաքավորի տղան»	Սյունիք	Մրջյունների թագավորն իր մրջյուններից մեկի ոտքը տալիս է հերոսին, որ նեղության մեջ դրանով կանչի օգնության:	ՀԺՀ-7, № 175
Մեղու	1.	Ն ₄	«Դավթի հեքիաթը»	Այրարատ	Երախտագետ մեղուն իր թևը տալիս է հերոսին, որ նեղն ընկած տեղն օգնության հասնի:	ՀԺՀ-1, № 21
Բուռ	1.	Խ ₄	«Խազոզլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Բուռը (աստծու կողմից ուղարկված) թագավորի տղայի ականջին ասում է, թե ինչպես վարվի, որ ծառը բարձրանալիս սինիի մեջից ջուր չկաթի:	Խեմճյան 2000, № 5(5)
Մծեղ	1.	Ն ₄	«Ջանսըզը»	Կարս	Մծեղների թագավորը թագավորի տղային գրիչ է տալիս, որ թղթի վրա գրի «Օգնության հասնեք»:	Կարս, № 8(8)
Խաչողամարմին թռչուններ	1.	Խ ₄ , Ն ₄	«Կոստիան թագավորի տղեն»	Տուրուբերան (Մուշ)	Երախտապարտ արծիվը հերոսին կաթ և երկու ձագ է տալիս:	ՀԺՀ-12, № 23
	2.	Խ ₄ , Ն ₄	«Շեն թակավոր»	Վան-Վասպուրական	Արծիվը թագավորի տղային ի պատասխան լավության մի փետուր է տալիս, որպեսզի կրակ տալուն պես հասնի օգնության:	ՀԺՀ-14, № 10
	3.	Խ ₄	«Մուրզի հեքիաթը»	Այրարատ	Երախտապարտ դուռը մի քանի անգամ փրկում է հերոսին և խորհուրդներ է տալիս նրան:	ՀԺՀ-1, № 24

Խոշորամարմին թռչուններ	4.	Խ ₄ ' Ն ₄	«Սինամ թագավորի հեքիաթը»	Կարս	Երախտապարտ զմրուտ դուշը թագավորի տղային է տալիս իր փետուրներից, խորհուրդ- ներ է տալիս:	Կարս, № 9(9)
	5.	Խ ₄ ' Ն ₄	«Սինամ թագավորի խեքիաթը»	Գեղարքու- նիք	Երախտապարտ Չմրուխտ տուտին հերոսին երկու փե- տուր է տալիս, մեկով բուժում է վիրավոր հոտը, մյուսով կանչում է թռչունին, որ տանի լույս աշխարհ:	Գրիգորյան 1983, № 2(10)
	6.	Խ ₄ ' Ն ₄	«Անմահական խնձոր»	Այրարատ	Երախտապարտ Չմռուտ դուշը խորհուրդ է տալիս հերոսին, ինչ անի, որ նա կարողանա հերո- սին դուրս հանի լույս աշխարհ:	ՀԺՀ-2, № 1
	7.	Խ ₄ ' Ն ₄	«Ջըհանի հեքիաթը»	Տավուշ- իջևան	Չմրուք դուշը, ի նշան երախ- տագիտության, երկու փետուր և խորհուրդներ է տալիս հե- րոսին:	Խեմչյան 2000, № 10(10)
	8.	Խ ₄ ' Ն ₄	«Թաքավորի տղեն ու զմրուք դուշը»	Տավուշ- իջևան	Չմրուք դուշը խորհուրդ է տալիս թագավորի տղային, ինչ անի, որպեսզի կարողանա նրան լույս աշխարհի հանի:	Խեմչյան 2000, № 2(2)
	9.	Խ ₄ ' Ն ₄	«Դավթի հեքիաթը»	Այրարատ	Երախտապարտ Չմբուռք դու- շը փետուր է տալիս հերոսին և իր խորհուրդներով օգնում ձեռք բերել հրաշագործ թեյնի- կը, որի մեջ ջուրն ու խնձորը անմահական են դառնում:	ՀԺՀ-1, № 21
	10.	Խ ₄ ' Ն ₄	«Փիր-Վալի»	Մուշ	Երախտապարտ հավքը հերո- սին, փետուր և խորհուրդներ է տալիս, հասցնում անդրաշ- խարհ և հետ վերադարձնում:	ՀԺՀ-13, № 6
	11.	Խ ₄ ' Ն ₄	«Խազդուլու հեքիաթը»	Տավուշ- իջևան	Երախտապարտ դուռի դուշը երկու փետուր և խորհուրդներ է տալիս հերոսին:	Խեմչյան 2000, № 5(5)
	12.	Խ ₄	«Անմահական ճուր պիրող տղեն»	Տավուշ- իջևան	Հերոսին անմահական ջրի հե- տևից տանող դուզդուշը նրան խորհուրդներ է տալիս, թե ինչպես վարվի մինչև անմա- հական ջրին հասնելը:	Խեմչյան 2008, № 1(1)
	13.	Խ ₄ ' Ն ₄	«Թաքավորի սանիկը»	Տավուշ- իջևան	Երախտապարտ դուշը հերո- սին խորհուրդներ է տալիս և հասցնում անմահական խնձո- րին և ջրին:	Խեմչյան 2008, № 6(6)
	14.	Խ ₄ ' Ն ₄	«Մուրգի հեքիաթը»	Այրարատ	Երախտապարտ դուշի հայրը հերոսին հրաշագործ քսակ է տալիս և խորհուրդ տա- լիս մինչև տուն հասնելն այն չբացել:	ՀԺՀ-1, № 24

Աղավնի	15.	Խ _Կ Ն _Կ	«Օխթախարար քուրը»	Կարս	Երախտապարտ դուռը օգնում է հերոսին դուրս գալ լույս աշխարհի:	Կարս, № 10(10)
	16.	Ն _Կ	«Ոսկե քաջուկ տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Սպիտակ թռչուններն իրենց փետուրից տալիս են հերոսին, որ Նեղոսյան մեջ հայտնվելիս օգնության հասնեն:	ՀԺՀ-1, № 18
	1.	Ն _Կ	«Ասլանզադեի հեքիաթը»	Կարս	Երախտապարտ աղավնին հերոսին մի փետուր է տալիս, որ Նեղոսյան մեջ վառի այն ու կանչի օգնության:	Կարս, № 11(11)
	2.	Խ _Կ	«Ամմահական ճուր պիրող տղեն»	Տավուշ- Իջևան	Վատ աղբյուրի լճակից դուրս եկած մի աղավնի հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչ- պես ձեռք բերի ամմահական խնձորները և ջուրը:	Խեմշյան 2008, № 1(1)
	3.	Խ _Կ	«Շահենշահ և Սալվի»	Կարս	Հերոսի ճանապարհին հանդի- պած աղավնին նրան ասում է, թե չորս իր մեղքերին թողու- թյուն կլինի:	Կարս, № 31(31)
	4.	Ն _Կ	«Ասլան թաքավոր»	Այրարատ	Երկու աղավնի քնած հերոսի մոտ թողնում են երկու փե- տուր, որոնց միջոցով տղան առողջացնում է մոր ոտքերը:	ՀԺՀ-1, № 15
	5.	Ն _Կ	«Մուխսու հեքիաթը»	Այրարատ	Երկու աղավնի քնած հերոսի մոտ թողնում են երկու փետուր և մի սրվակ դեղ, որոնց միջո- ցով առողջացնում է իր իսկ կողմից անխձած և հաշման- դամ դարձած մարդկանց:	ՀԺՀ-1, № 14
	6.	Խ _Կ Ն _Կ	«Աղունիկի հեքիաթը»	Կարս	Երկու աղավնի հերոսուհուն փետուր են տալիս, թաթա- խի ջրի մեջ և քսի կտրված թևերին:	Կարս, № 27(27)
	7.	Խ _Կ Ն _Կ	«Վարդիթեր»	Այրարատ	Երկու աղավնի քնած հերոսուհու մոտ փետուր են թողնում, որի միջոցով նա կարողանում է բու- ժել աչքերը՝ աղավնիների խոր- հուրդներին հետևելուց հետո:	ՀԺՀ-1, № 26
	8.	Խ _Կ Ն _Կ	«Կոստիան թագավորի տղեն»	Տուրուբե- րան (Մուշ)	Երկու աղավնի հերոսի մոտ փետուր են թողնում և սովո- րեցնում՝ ինչպես հանված աչքերը տեղադրի:	ՀԺՀ-12, № 23
	9.	Խ _Կ	«Հազարան բուլբուլը»	Ղարաղաղ	Երկու աղավնի իրենց փետուր- ներով և աղբյուրի ջրով հերոսի և իր հարսնացուի աչքերը տե- ղադրում են և տեսողությունը վերականգնում:	Հովսեփյան 2009, № 1(1)

Աղավիհ	10.	Խ ₄	«Ասլան-Բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	Պառաժի և աղջկա կերպարանափոխված երկու աղավաղված գրույցից հերոսն իմանում է, թե ինչ փորձանքների է ենթարկվելու:	ՀԺՀ-8, № 22
	11.	Խ ₄	«Բաղդիսանե Միրան»	Վան-Վասպուրական	Հերոսը երազի մեջ լսում է երկու-երեք աղվաժու գրույցը, որից իմանում է, թե իր կնոջը փրկելու համար ինչ անի:	ՀԺՀ-15, № 51
	12.	Խ ₄	«Ջեյրան-օղլի»	Այրարատ	Հերոսը քնի մեջ երեք աղավաղված գրույցից իմանում է, թե ինչ փորձությունների է ենթարկվելու:	ՀԺՀ-1, № 20
	13.	Ն ₄	«Դարվեշի ու աղջկաներու հեքիաթ»	Տարոն	Աղբյուրի մոտ աղավաղված մի փետուր են թողնում, որը հերոսուհին թաթախում է աղբյուրի ջրի մեջ, քսում աչքերին և բուժում:	ՀԺՀ-10, № 20
Փոքրամարմին այլ թռչուններ	1.	Խ ₄	«Հազարի բլբլուլ»	Տավուշ-Իջևան	Հազարան բլբլուլը հերոսին խորհուրդ է տալիս պալատի մոտ շան տեղ կապած կնոջ վրա ուշադրություն դարձնի:	Խեմյան 2008, № 2(2)
	2.	Խ ₄	«Ղուշ-փարին»	Այրարատ	Ղուշը թագավորին խորհուրդ է տալիս իրեն խոսեցնել կարողանալու համար և ում միջոցով բերել տա. – Սև ու Սպիտակ ծովերի արանքում Կարմիր դևի մոտ գերի ընկած իր աղախնին, – Կարմիր ծովի քառասուն հրեղեն մայր ձիերին:	ՀԺՀ-1, № 2
	3.	Խ ₄	«Փառչա-Փախլուվան»	Այրարատ	Մի ագռավ թագավորի տղաներին ցույց է տալիս հերոսի տեղը:	ՀԺՀ-1, № 6
	4.	Խ ₄	«Չարգանդ թագավորի աղջիկը»	Շիրակ	Ծիծեռնակը խորհուրդ է տալիս հերոսին, թե տևից դուրս գալիս ինչ անի:	ՀԺՀ-4, № 7
	5.	Ն ₄	«Կարապետ-բեկի հեքիաթը»	Այրարատ	Թագավորի թռչունը թագավորին մի կորիզ է նվիրում, որից դուրս եկած խնձորենին անմահական խնձորներ է տալիս:	ՀԺՀ-1, № 35
	6.	Ն ₄	«Քյանսիք մարթին հաքյաթը»	Արցախ	Անտառում գտած թռչունն աղքատ հերոսին ամեն օր մատակարարում է ձվով. արդյունքում նա հարստանում է:	ՀԺՀ-6, № 5
	7.	Ն ₄	«Բառվու թռռ»	Սասուն	Աղքատ պառավի հավն ամեն օր մի ձու է տալիս, որը դերվիշը ավելի թանկ էր առնում: Հերոսն այդ հավի փորից հանեց կախարդական մատանի:	Խաչատրյան 1999, № 14(16)

Փոքրամասնական ալի թռչուններ	8.	Խ ₄	«Գառնիկ աղբեր» ATU 450	Հի նշված	Աքաղաղը, ի լուր թագավորի պալատականների, կանչում է, որ այն աղջիկը, ում փնտրում են թոնրի մեջ է թաքցված:	Սրվանձ-տյանց, № 1
	9.	Ն ₄	«Մղդոսոն Նաղլը»	Ղարաղաղ	Անտառում գտած ծիտը աղ-քատ հերոսին 10 օրը մեկ ոսկե ձկով է մատակարարում. Ար-դյունքում Նա հարստանում է:	Հովսեփյան 2009, № 5(5)
	10.	Խ ₄	«Սամուր-սա-մուր խրձիկ»	Մուշ-Բու-լանլի	Ճնճղուկը հերոսուհուն խոր-հուրդ է տալիս, գլխին գալիք փորձանքն ընդունի մանկուց:	ՀԺՀ-10, № 19
	11.	Ն ₄	«Ժլատ թագավորի հեքիաթը»	Կարս	Երկու թռչուն հերոսին փետուր են տալիս, որով Նա կուրացած աչքերը լավացնում է:	Կարս, № 1(1)
	12.	Խ ₄	«Քառասուն աղջկա հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսուհու թռչունն իր խորհուրդներով կանխում է վտանգը:	Խմբայան 2000, № 7(7)
	13.	Խ ₄	«Ասլանզադեի հեքիաթը»	Կարս	Թռչունը խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես քար դարձած հերոսին կենդանացնեն:	Կարս, № 11(11)
	14.	Խ ₄	«Մուրգի հեքիաթը»	Այրարատ	Թռչունի կերպարանք առած աղջիկների մայրը խորհուրդ է տալիս հերոսին՝ ինչպես գտնի Մուրգային:	ՀԺՀ-1, № 24
	15.	Խ ₄	«Սաբըրուդեն քուտը»	Կիլիկիա	Թռչունը հերոսուհուն ասում է՝ որտեղ է իր բախտը:	Սվազյան 1994, № 6(6)
ԲՆԱՇԽԱՐՀ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆՈՐ ՆԿԻՐԱՏՈՒՆԵՐ ՈՒ ԽՈՐՀՐԱՏՈՒՆԵՐ						
Այլ խորհրդատուներ և նախադասություններ	1.	Խ _բ	«Չարգանդ թագավորի աղջիկը»	Շիրակ	Մահակն՝ աստծո միջամտու-թյամբ հերոսին ցույց է տալիս բարի ճանապարհը:	ՀԺՀ-4, № 7
	2.	Խ _բ	«Մարթ օտոռ ախճիզը»	Արցախ	Տերը լեզու է առնում և հե-րոսի ականջին ասում, թե ինչ ծառի փայտից է իր ձեռքի մահակը:	ՀԺՀ-5, № 6
	3.	Խ _բ	«Շըղկշըղկան շապիթը»	Մուկս	Կախարդական շապիկը հերո-սին խորհուրդներ է տալիս:	Մուկս, № 1(1)
	4.	Ն _բ	«Օհան ղընչպարի տղի հեքիա-թը»	Այրարատ	Հերոսի ճանապարհին երեք անգամ հաղիպում է մի սպի-տակ դաստակ, որը հերո-սը բռնում է. բաց թողնելու համար դաստակը հերոսին է նվիրում թաս, սփռոց, ճիպոտ, մատանի, ապարանջան:	ՀԺՀ-1, № 8

Այլ խորհրդատուներ և նախատուներ	5.	Ն _p	«Դունյա Գյոզալի»	Կարս	Խնձորի և տանձի ծառերից յուրաքանչյուրը հերոսին երեք պտուղ է տալիս, որոնք ուտելու դեպքում հերոսը էշ, ապա Նորից մարդ է դառնում:	Կարս, № 25(25)
	6.	Ն _p	«Դարվիշին խոխերքը»	Սյունիք	Աղբատ ամուսիններին անտառում ընկած կոճղը մի սնդուկ ոսկի է տալիս:	ՀժՀ-7, № 178
	7.	Ն _p	«Աբգար թաքավոր»	Այրարատ	Սալաքարի տակ գտնվող երկրի ընդերքի աղբյուրն ամեն «բղկալուց» հերոսին մի թանկարժեք քար է տալիս:	ՀժՀ-1, № 4
	8.	Խ _p	«Յոթ տարվան մեռել»	Մուշ	Աղբյուրից դուրս եկած թանկարժեք քարի վրա գրված էր, որ հերոսուհին պետք է յոթ տարվա մեռածին պահի:	ՀժՀ-12, № 44
	9.	Խ _p	«Սափուր-սափուր խրցիկ»	Բուլանջիս	Աղբյուրի միջից դուրս եկած գանգը հերոսին խորհուրդ է տալիս գլխին գալիք փորձանքն ընդունի մանկուց:	ՀժՀ-11, № 37
	10.	Ն _p	«Ձուկ տղան»	Այրարատ	Անտառի մեջի աղբյուրը թագավորի աղջկան թանկարժեք քարեր է տալիս:	ՀժՀ-1, № 31
	11.	Ն _p	«Հորթարածի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսն անտառում մի լույս տվող փետուր է գտնում:	Խեմյան 2008, № 7(7)

Բ.2. ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ԳԵՐԲՆԱԿԱՆ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Ինչպես նշվել է, հայկական հեքիաթներում գլխավոր հերոսը նվիրատուներից և խորհրդատուներից զատ, ունի նաև գերբնական օգնականներ (գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք— O_{ϕ} և հրաշագործ առարկաներ— O_{ω}): Աղյուսակ 2.-ում առանձնացված են գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձանց և հրաշագործ առարկաների տիպերը, տրված է յուրաքանչյուր տիպի գործառույթը (գործառույթները), հեքիաթը, տարածաշրջանը, հեքիաթի ժողովածուն և համարը ժողովածուում: Ընտրված 234 հեքիաթներում հեքիաթի հերոսի ուղեկիցները հայտնվում են նրա ճանապարհին, երբ մյուս նվիրատուներն ու խորհրդատուներն ի գործու չեն օգնել նրան: Թեպետ գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք հեքիաթի հերոսին ուղեկցում են խմբով (3, 4, կամ 5 հոգի), այնուամենայնիվ նրանք աղյուսակում ներկայացված են ըստ գործառույթի, քանի որ միևնույն տիպի գործող անձը կարող է հանդես գալ տարբեր խմբերում: Ընտրված հեքիաթներում գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք հանդիպում են 13 հեքիաթում, ինչը ցույց է տալիս, որ նրանց՝ հեքիաթի հերոսին օգնելու անհրաժեշտությունն ավելի սակավ է: Այլ է պատկերը հրաշագործ առարկաների պարագայում: Հրաշագործ առարկաների հանդիպման հաճախականությունն ուղիղ համեմատական է նվիրատուների քանակին: Աղյուսակում հրաշագործ առարկաները բերված են ըստ տիպերի, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի տարբեր գործառույթներ:

Աղյուսակ 2.

**ՀԵԹԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐԻ
ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ**

Օգնական	Օգնականի հ/հ	Տիպ	Հեթիաթ	Տարածա- շրջան	Գործառույթ	Ծանոթու- թյուն
1	2	3	4	5	6	7
ԳԵՐԲՆԱԿԱՆ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ ՕԺՏԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆԸ						
Գերբնական ուժով օժտված գործող անձ	1.	Օ _Վ	«Նաչար-Օղլու հեթիաթը» ATU 513A	Այրարատ	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է գերբնական ուժով օժտված երկու մարդու. մեկը երկու ջրաղացաքար ոտքերին կապած արագ վազում է, մյուսը՝ ժայռերը վերցնում, շարում է իրար գլխի:	ՀԺՀ-1, № 10
	2.	Օ _Վ	«Ասլանգադեի հեթիաթը» ATU 513A	Կարս	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որը յուրաքանչյուր ոտքին մի ջրաղացաքար կապած վազում է:	Կարս, № 11(11)
	3.	Օ _Վ	«Երազատես» ATU 513A	Խիզան	—, —	Սրվանձ- տյանց, № 5
	4.	Օ _Վ	«Թոռչու տղեն» ATU 513A	Լոռի	Հերոսը հանդիպում է երկու մարդու, որոնք, կանգնած միմյանցից երեք օրվա ճանապարհի հեռավորությամբ սարերի վրա, ճոպանի մեջ անցկացրած մեծ ջրաղաց-քա- րը ճկույթով փոխանցում են մեկը մյուսին:	Ղանալա- նյան 1950 № 9
	5.	Օ _Վ	Ասլան-բալա- սուն հաթիաթը ATU 513A	Արցախ	Հերոսը հանդիպում է միտանի մարդու, որը շատ արագավազ է:	ՀԺՀ-6, № 2
	6.	Օ _Վ	«Պճի հեթիաթը» ATU 513A	Տավուշ- Իջևան	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որը ծառերն արմատախիլ է անում:	Խենյան 2008, № 3(3)
	7.	Օ _Վ	«Առչի տղեն» ATU 513A	Կարս	Հերոսը հանդիպում է մի. մարդու, որը հսկայական ծառն արմատախիլ է անում:	Կարս, № 12(12)
	8.	Օ _Վ	«Ավչու տղի հեթիաթը» ATU 513A	Այրարատ	Հերոսն անտառում հանդի- պում է մի մարդու, որ հսկա ծառերն արմատախիլ է անում և տանում տնկում ուրիշ տեղ:	ՀԺՀ-1, № 23

Գերբնական ուժով օժտված գործող անձ	9.	O _Ճ	«Օխթ» ախպոր ջուրը» ATU 513A	Կարս	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որն ուսը հենում, սար է շրջում:	Կարս, № 10(10)
	10.	O _Ճ	«Երազատես» ATU 513A	Խիզան	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որը շալակում է ողջ աշխարհը:	Արվանձ- տյանց, № 5
	11.	O _Ճ	«Օխթ» ախպոր ջուրը» ATU 513A	Կարս	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որն ատամներով երկաթ է մանրացնում:	Կարս, № 10(10)
	12.	O _Ճ	«Առջի տղեն» ATU 513A	Կարս	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որը միանգամից հսկայական քանակությամբ ձուկ է ծովից հանում:	Կարս, № 12(12)
	13.	O _Ճ	«Աստղ ջուրդ, հուտ քաշող, դոչաղ, լողնորդ» ATU 513A	Այրարատ	Հերոսն օժտված է գերբնական ուժով, ում ուժը խանչալի մեջ է, նա հանդիպում է մի մարդու, որը. —տուր հոտառություն ունի, —լավ լողորդ է, —կարողանում է աստղերով որոշել՝ ով է մեռնում:	ՀժՀ-3, № 4 (հվժ)
Գերբնական լուրջությամբ օժտված գործող անձ	1.	O _Ճ	«Ավչու տղի հեքիաթը» ATU 513A	Այրարատ	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որը գլխի վրա կանգնած ականջ է դնում և իմանում բոլոր խոսակցությունները:	ՀժՀ-1, № 23
	2.	O _Ճ	«Թռռչու տղեն» ATU 513A	Լոռի	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը գլխի վրա կանգնած լսում է, թե ով աշխարհում ինչ է խոսում:	Ղանալա- նյան 1950, № 9
	3.	O _Ճ	«Խազոզու հեքիաթը» ATU 513A	Տավուշ- Իջևան	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը ականջը գետնին դնելով գետնի տակի տեղեկությունները երկինք է հաղորդում:	Խեմչյան 2000, № 5(5)
	4.	O _Ճ	«Երազատես» ATU 513A	Խիզան	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը ականջը գետնին դնելով՝ լսում է աշխարհի ողջ խոսակցությունները:	Արվանձ- տյանց, № 5
	5.	O _Ճ	«Առջի տղի նաղլը» ATU 513A	Այրարատ	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը ականջը գետնին դնելով իմանում է, որ զնկերը փորձանքի մեջ է:	ՀժՀ-1, № 9

	6.	O _մ	«Ասլանզադեի հեքյաթը» ATU 513A	Կարս	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը ականջը գետնին դնելով իմանում է՝ սատանաներն ինչ են խոսում:	Կարս, № 11(11)
	7.	O _մ	Ասլան-բալասուն հաքյաթը ATU 513A	Արցախ	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը ականջը գետնին դնելով իմանում է՝ մրջյուններն ինչ են խոսում:	ՀԺՀ-6, № 2
Շատ խմելու և ուտելու գերբնական հատկությամբ օժտված գրոհող անձ	1.	O _մ	«Ասլանզադեի հեքյաթը» ATU 513A	Կարս	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը խմում է ամբողջ գետը:	Կարս, № 11(11)
	2.	O _մ	«Ավչու տղի հեքյաթը» ATU 513A	Այրարատ	Հերոսը մի գետի մոտ հանդիպում է մի մարդու, որը չափազանց շատ է խմում և էլի դարձյալ ծարավ է մնում:	ՀԺՀ-1, № 23
	3.	O _մ	«Երազատես» ATU 513A	Խիզան	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը խմում է ամբողջ առվի ջուրը և չի կշտանում	Սրվանձ-տյանց, № 5
	4.	O _մ	«Խազգոլու հեքյաթը» ATU 513A	Տավուշ-Իջևան	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը խմում է ամբողջ ծովը, ուտում է իրեն շրջապատող ամեն ինչ, բայց դարձյալ մնում է ծարավ ու սոված:	Խեմճյան 2000, № 5(5)
	5.	O _մ	«Ավչու տղի հեքյաթը» ATU 513A	Այրարատ	Հերոսը քաղաքում մի մարդու է հանդիպում, որը ինչքան շատ է ուտում, այնքան ավելի է ուտելու պահանջ զգում:	ՀԺՀ-1, № 23
	6.	O _մ	«Երազատես» ATU 513A	Խիզան	—, —	Սրվանձ-տյանց, № 5
	7.	O _մ	«Պճի հեքյաթը» ATU 513A	Տավուշ-Իջևան	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը գուլթանի վարած կոշտերը կուլ է տալիս:	Խեմճյան 2008, № 3(3)
	8.	O _մ	«Թոռչու տղեն» ATU 513A	Լոռի	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, ով շատ հաց (ալյուր) է ուտում:	Ղանալա-նյան 1950, № 9
	9.	O _մ	«Թոռչու տղեն» ATU 513A	Լոռի	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, ով շատ ջուր է խմում:	—, —

Այլ գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձ	1.	O _բ	«Ավյուռ տղի հեքիաթը» ATU 513A	Այրարատ	Հերոսը սարի ստորոտում հանդիպում է մի հովվի, որի սրինգը նվագելիս ոչխարները պարում են, չեն արածում:	ՀԺՀ-1, № 23
	2.	O _բ	«Խազգողու հեքիաթը» ATU 513A	Տավուշ- Իջևան	Հերոսը հանդիպում է մի հովվի, որը իր շվիկ օգնությամբ յոթ սարից այն կողմ գտնվող ոչխարի հոտը բերում է իր մոտ:	Խենյան 2000, № 5(5)
	3.	O _բ	«Պճի հեքիաթը» ATU 513A	Տավուշ- Իջևան	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որի սագի նվագից սար ու ձոր դնվում է:	Խենյան 2008, № 3(3)
	4.	O _բ	«Երազատես» ATU 513A	Խիզան	Հերոսը հանդիպում է մի հովվի, որի փողի նվագից սար ու ձոր խաղում է:	Սրվանձ- տյանց, № 5
	5.	O _բ	«Ասլանզադեի հեքիաթը» ATU 513A	Կարս	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որի զուռնայի նվագից սար, քար, ծառ ու ծաղիկ խաղում են:	Կարս, № 11(11)
	6.	O _բ	«Ասլան-բալասուն հաքիաթը» ATU 513A	Արցախ	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որը կրակի մեջ չի այրվում:	ՀԺՀ-6, № 2
	7.	O _բ	«Աստղ ջուղո, հոտ քաշող, դոշաղ, լողնորդ» ATU 513A	Այրարատ	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որը - սուր հոտառություն ունի, - լավ լողորդ է, - կարողանում է աստղերով որոշել՝ ով է մեռնում:	ՀԺՀ-3, № 4 (հվծ)

ՀՐԱՆՑԱԳՈՐԾ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐ, ԹՈՂՈՒՆՆԵՐ, ԿԵՆՐԱՆԻՆԵՐ

Մատանի	1.	O _ա	«Ղուշ-փարին»	Այրարատ	Մատանին պղնձի մեջ. եգ ձիերը հերթվ գալիս են կանգնում պղնձի վրա, հերոսը նրանց կթում է:	ՀԺՀ-1, № 2
	2.	O _ա	«Չոփչին»	Կարս	Մատանին լեզվի տակից հանելով և լիզելով երկու արաբ է դուրս գալիս և հերոսի ցանկությունը կատարում:	Կարս, № 20(20)
	3.	O _ա	«Կատվու թալիֆ»	Գեղար- քունիք	Մատանու ակը աջ պտտելիս քառասուն արաբ է դուրս գալիս և հերոսի ցանկությունը կատարում, ձախ պտտելիս՝ անհետանում են:	Գրիգո- րյան 1983, № 4(12)
	4.	O _ա	«Յաշիֆիդան և Չնաշխարիկ»	Կարս	Մատանու ակը պտտելով Չնաշխարիկի պալատը հայտնվում է ջրաղացի մոտ:	Կարս, № 3(3)
	5.	O _ա	«Ոսկի կանթեղ»	Վան-Վաս- պուրա- կան	Մատանու ակը փայլեցնելիս հերոսի առաջ երկու հոգի են հայտնվում և նրա ցանկու- թյունները կատարում:	ԱՀ XXII

Մատանի	6.	O _ա	«Առջի տղի նաղըլը»	Այրարատ	Մատանու ակի խամրելը ասում էր, որ հերոսը վտանգի մեջ է:	ՀԺՀ-1, № 9
	7.	O _ա	«Քյանսիբ մարթին հաքյաթըլ»	Արցախ	Մատանին մատին դնելով՝ հերոսն ինչ ուզում է, կատարվում է:	ՀԺՀ-6, № 5
	8.	O _ա	«Բառվու թոռ»	Սասուն	Մատանին մատին դնելով՝ հերոսի առաջ հայտնվում է բառասուն դերվիշ և կատա- րում նրա ցանկությունները:	Խաչա- տրյան 1999, № 14(16)
	9.	O _ա	«Շղղկշղղկան շապիթյ»	Մոկս	Մատանին մատին դնելով հերոսը գիտակցությունը կորցնում է:	Մոկս, № 1(1)
	10.	O _ա	«Օհան ռընչպարի տղի հեքիա- թըլ»	Այրարատ	Հերոսը վերցնում է հրաշա- գործ սփռոցի վրա դրված մատանին:	ՀԺՀ-1, № 8
	11.	O _ա	«Շղղկշղղկան շապիթյ»	Մոկս	Մատանին գցելով թունավոր- ված ուտելիքի մեջ՝ թույնը չեզոքանում է:	Մոկս, № 1(1)
	12.	O _ա	«Ոսկե քաքուլ տղի հեքիաթըլ»	Այրարատ	Մատանին գցելով ջրի մեջ՝ ջուրը կարծրանում է:	ՀԺՀ-1, № 18
	13.	O _ա	«Կտրիչ տղան»	Սյունիք	Մատանին գցելով ծովի մեջ, այն դառնում է ցամաք, իսկ հերոսին հետապնդող աժդահա ձկները՝ քար:	ՀԺՀ-7, № 175
Մտրակ, մահալ, փայտիկ	1.	O _ա	«Օհան ռընչ- պարի տղի հեքիաթըլ»	Այրարատ	Մտրակով խփելով՝ ամեն ինչ իր տեղն է վերադառնում:	ՀԺՀ-1, № 8
	2.	O _ա	«Քյանսիբ մարթին հաքյաթըլ»	Արցախ	Մտրակով խփելով ցանկացած մարդու, նա ցանկացած կենդանու է վերածում և հակառակը:	ՀԺՀ-6, № 5
	3.	O _ա	«Սինամ թագավորի խեքաթըլ»	Գեղար- քունիք	— —	Գրիգոր- յան 1983, № 2(10)
	4.	O _ա	«Շեն թակավոր»	Վան-Վաս- պուրական	— —	ՀԺՀ-14, № 10
	5.	O _ա	«Կոմբալ տու...»	Այրարատ	Հրաման ստանալով՝ մահակն սկսում է ծեծել:	ՀԺՀ-2, № 7
	6.	O _ա	«Թագավորի բաղըլ»	Գեղար- քունիք	Ճիպոտով խփելիս մեռածը վերակենդանանում է և հակառակը:	Գրիգոր- յան 1983, № 1(9)
	7.	O _ա	«Ասլան թաքավոր»	Այրարատ	Փայտիկով մոմակալին խփելու դեպքում, հերոսն ստանում է ցանկացած բանը:	ՀԺՀ-1, № 15

	8.	O _ա	«Սինամ թագավորի հեքյաթը»	Կարս	Եշիլ-չիբուխով խփելու դեպքում մարդը դառնում է կենդանի, կամ հակառակը:	Կարս, № 9(9)
	9.	O _ա	«Ժուշկին գենեթալի հեքյաթը»	Կարս	—	Կարս, № 18(18)
Թուր	1.	O _ա	«Ղուշ-փարին»	Այրարատ	Եթե թրի պոչը դրվի ծիու ճակատին, բերանն ուղղվի ջրի կողմը, ջուրը ճանապարհ կտա:	ՀժՀ-1, № 2
	2.	O _ա	«Թագավորի պզտի տղեն»	Կարս	Թուրը կտրում է Հագարան բլուզի ոսկե վանդակի շղթաները:	Կարս, № 2(2)
	3.	O _ա	«Առջի տղի նաղը» ATU 302B	Այրարատ	Հերոսի թուրը պատյանից հանելու դեպքում նրա կյանքին վտանգ է սպառնում:	ՀժՀ-1, № 9
	4.	O _ա	«Չուվիսիա» ATU 302B	Չի նշված	Հերոսի ուժը թրի մեջ է. թուրը հերոսի վրայից հանելիս նա ուժը կորցնում է և մեռնում:	Սրվանձ-տյանց, № Բ
	5.	O _ա	«Բեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	Թուրը պատյանից հանելիս զորք է հայտնվում հերոսի առաջ, պատյան դնելիս՝ անհետանում:	Սվազյան 1984, № 2(2)
Դաշույն	1.	O _ա	«Կոմբալ տու...»	Այրարատ	Դաշույնին հրաման տալիս կարող է զորք էլ կոտորել:	ՀժՀ-2, № 7
	2.	O _ա	«Աստղ ջոկող, հոտ քաշող, դոչաղ, լողնորդ» ATU 302B	Այրարատ	Հերոսն ունի խանջալ, որով պայմանավորված է իր ուժը. այն կորցնելու դեպքում նա ուժագրկվում է:	ՀժՀ-3, № 4 (հվլծ)
Սփռոց	1.	O _ա	«Օհան ղընչպարի տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Սփռոցը բացելուն պես՝ նրա վրա ուտելիքներ են հայտնվում:	ՀժՀ-1, № 8
	2.	O _ա	«Բյանսիբ մարթին հաքյաթը»	Արցախ	—	ՀժՀ-6, № 5
	3.	O _ա	«Ոսկե քաթուկ տղի հեքիաթը»	Այրարատ	—	ՀժՀ-1, № 18
	4.	O _ա	«Շահենշահ և Սալվի»	Կարս	—	Կարս, № 31(31)
	5.	O _ա	«Բեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	—	Սվազյան 1984, № 2(2)
Սիմի	1	O _ա	«Թագավորի բաղը»	Գեղարքունիք	Ճիպոտով սինու վրա խփելիս վրան ցանկացած ուտելիք է հայտնվում:	Գրիգորյան 1983, № 1(9)

Գլխավոր	1.	O _ա	«Ռսկե բաբուլ տոյի հեքիաթը»	Այրարատ	Գլխավոր գլխին դնելով՝ հերոսն անտեսանելի է դառնում:	ՀԺՀ-1, № 18
	2.	O _ա	«Ճահենշահ և Սալվի»	Կարս	— " —	Կարս, № 31(31)
	3.	O _ա	«Բեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	— " —	Սվազլան 1984, № 2(2)
Կարվետ, գորգ	1.	O _ա	«Քյանսիբ մարթին հաբյաթը»	Արցախ	Կարպետի վրա նստելով՝ հերոսը օդով ցանկացած տեղն է տեղափոխվում:	ՀԺՀ-6, № 5
	2.	O _ա	«Ճահենշահ և Սալվի»	Կարս	Գորգի վրա նստելով՝ հերոսը օդով անմիջապես ցանկացած տեղն է տեղափոխվում:	Կարս, № 31(31)
	3.	O _ա	«Վեգիրի ախշիզն ու թագավորի տղեքը»	Կարս	Գորգի վրա նստելով՝ թագավորի տղաները անմիջապես հասնում են հիվանդ աղջկա մոտ:	Կարս, № 22(22)
	4.	O _ա	«Ծամծուն»	Վան-Վասպուրական	Գորգի վրա նստելով՝ հերոսը օդով անմիջապես ցանկացած տեղն է տեղափոխվում:	ՀԺՀ-14, № 4
Թաշկինակ	1.	O _ա	«Չարգանդ թագավորի աղջիկը»	Շիրակ	Թաշկինակի վրա նստելով՝ պառավը սլանում է հերոսի հետևից:	ՀԺՀ-4, № 7
Մոմակալ, աշտամակ	1.	O _ա	«Ասլան թաքավոր»	Այրարատ	Փայտիկով մոմակալին խփելու դեպքում, հերոսն ստանում է ցանկացած բանը:	ՀԺՀ-1, № 15
	2.	O _ա	«Չոփչու հեքիաթը»	Այրարատ	Աշտանակի յուրաքանչյուր ճյուղի վրա մոմ դնելուց հետո տարբեր հրաշքեր են կատարվում, հրաշքն անհետանում է մոմը ճյուղի վրայից հանելուց հետո:	ՀԺՀ-1, № 25
	3.	O _ա	«Քաջիկի հեքիաթը»	Կարս	ա) Մոմակալին հրամայելիս, ուտելիք է հայտնվում սեղանի վրա, բ) Աշտանակի երկու ճյուղերից մեկը վառելիս կառուցում է, մյուսը վառելիս հուրի-փերիներն են նվազում ու պարում:	Կարս, № 14(14)
Կանթեղ	1.	O _ա	«Ռսկի կանթեղ»	Վան-Վասպուրական	Ռսկի կանթեղը շորով սրբելիս հերոսի առաջ կանթեղի յոթ ծառաներն են կանգնում և նրա ցանկությունը կատարում:	ԱՅ XXII

Քար	1.	O _Ե	«Մերջանի հեքիաթը»	Այրարատ	Հերոսուհին հղիանում է թանկարժեք քարից և ոչ սովորական տղա է ունենում:	ՀԺՀ-1, № 16
	2.	O _Ե	«Ծիխկո»	Տավուշ-իջևան	Հերոսուհին եղբոր շորերը վանալիս, գրպանում մի ուլունք է գտնում, ձեռքերը թաց են լինում, դնում է բերանը, կուլ է տալիս և հղիանում:	Խմբայան 2008, № 40(40)
	3.	O _Ե	«Կոմբալ տու...»	Այրարատ	Հերոսը, քարը դնելով լեզվի տակ, հրամաններ է տալիս:	ՀԺՀ-2, № 7
խնձոր	1.	O _Ե	«Ասլան-բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	խնձորը անժառանգ թագավորին տղա է պարգևում:	ՀԺՀ-8, № 22
	2.	O _Ե	«Շահ Յուսուֆի հեքաթը»	Կարս	— " —	Կարս, № 7(7)
	3.	O _Ե	«Բերդակ թաքավոր»	Այրարատ	Դերվիշը ծոցում խնձոր է պահում, որի մեջ կին է ամփոփված: Այդ կինն իր հերթին ծոցի խնձորի մեջ սիրելեկանին է պահում:	ՀԺՀ-1, № 10
	4.	O _Ե	«Ամիր-Շամիրի հեքիաթը»	Այրարատ	Հրաշագործ խնձորը երիտասարդություն է բերում:	ՀԺՀ-1, № 19
	5.	O _Ե	«Վեզիրի ախչիզն ու թագավորի տղեքը»	Կարս	Անմահական խնձորը բուժում է շունչը փչող աղջկան:	Կարս, № 22(22)
	6.	O _Ե	«Աբգար թաքավոր»	Այրարատ	Թագավորն իր որդուն փրկելու համար հերոսին անմահական խնձոր է տալիս:	ՀԺՀ-1, № 4
	7.	O _Ե	«Դունյա Գյոզալի»	Կարս	խնձորը ուտելով՝ հերոսը էշ է դառնում:	Կարս, № 25(25)
Տանձ	1	O _Ե	«Դունյա Գյոզալի»	Կարս	Տանձը ուտելով՝ էշը մարդ է դառնում:	Կարս, № 25(25)
Թուզ	1	O _Ե	«Մարդիս փողի համար են պատվում»	Այրարատ	Սև թուզը ուտելով՝ հերոսը կանգնում է գլխի վրա, սպիտակը ուտելով վերադառնում է ելման դուռը:	ՀԺՀ-3, № 33
Ատել	1.	O _Ե	«Անժառանգ թաքավոր»	Գեղարքունիք	Ատելը գցելիս փշեր են բուսնում:	Գրիգորյան 1983, № 6(14)
	2.	O _Ե	«Քեշիշ Լեռը»	Մուսա Լեռ	Ատելը կախարդի կոպից հանելու դեպքում նա անտեսանելի է դառնում:	Սվազյան 1984, № 2(2)

Խնդիր	1.	O _ա	«Առջի տղի Նաղը»	Այրարատ	Պառավել հրաշագործ խնոցու միջոցով մի ժամում (սև օձով մտրակելով) անցնում է ծովի մյուս կողմը:	ՀԺՀ-1, № 9
Կարաս	1	O _ա	«Քեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	Կախարդ պառավել կարասի միջոցով թոցնում է հերոսու- հուն:	Սվազյան 1984, № 2(2)
Կուժ	1	O _ա	«Թագավորի պզտի տղեն»	Կարս	Կժի գինին խմելուց հետո, այն էլի լցվում է:	Կարս, № 2(2)
Թաս	1	O _ա	«Քեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	Պղնձե թասը ջրով լցնելիս այն ոսկի է դառնում:	Սվազյան 1984, № 2(2)
Տիկնիկ	1.	O _ա	«Սափուր-սա- փուր խրոցիկ»	Բուլանջի	Հերոսուհին տիկնիկին պատմում է գլխի եկած ամեն ինչ. տիկնիկը հազար կտոր է լինում, որի արդյունքում հերոսը հասկանում է, որ խաբվել է և ամուսնանում է հերոսուհու հետ:	ՀԺՀ-11, № 37
	2.	O _ա	«Սամուր-սա- մուր խրոցիկ»	Մուշ-Բու- լանջի	— „ —	ՀԺՀ-10, № 19
	3.	O _ա	«Լնքլնքու խրոցիկ»	Վան-Վա- պուրա- կան	— „ —	ՀԺՀ-14, № 15
	4.	O _ա	«Խյար բլուկի ախչիկը»	Տավուշ- Իջևան	Տիկնիկը հերոսուհուն պատմում է հերոսուհու գլխին եկածը. հերոսը հասկանում է եղելությունը:	Խենյան 2008, № 8(8)
Եղյուր	1	O _ա	«Մուրգի հեքիաթը»	Այրարատ	Եղյուրը փչելու դեպքում մի կողմից զորք է դուրս գալիս, մյուս կողմից՝ երաժիշտներ:	ՀԺՀ-1, № 24
Սանր	1	O _ա	«Անժառանգ թաքավոր»	Գեղար- քունիք	Փայտե սանրը գցելիս անտառ է բռնանում:	Գրիգո- րյան 1983, № 6(14)
Շավար	1	O _ա	«Մարդիս փողի համար են պատվում»	Այրարատ	Շավարը հերոսին անտեսա- նելի է դարձնում:	ՀԺՀ-3, № 33
Բարձ	1	O _ա	«Քեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	Հերոսը բարձը թևի տակ դնելիս հրաշագործ ձի է հայտնվում առաջը:	Սվազյան 1984, № 2(2)

Ձեռքի երկանք	1	O _Ե	«Վըսկեբյա-քուկ տղան»	Ղարադաղ	Ձեռքի երկանքը պատելիս հերոսը ձեռք է բերում սրտի ուզածը:	Հովսեփյան 2009, № 2(2)
Շվի, դուրով	1.	O _Ե	«Մարդիս փողի համար են պատվում»	Այրարատ	Շվին փչելով՝ հերոսի մոտ հայտնվում է հրաշագործ ծի:	ՀԺՀ-3, № 33
	2.	O _Ե	«Դուկյա Գյոզալի»	Կարս	Դուդուկը փչելով՝ հերոսի առաջ գործ է հայտնվում:	Կարս, № 25(25)
Քանկ	1.	O _Ե	«Մարդիս փողի համար են պատվում»	Այրարատ	Հերոսի աշխատած սև փողերը սպիտակում են:	ՀԺՀ-3, № 33
	2.	O _Ե	«Դուկյա Գյոզալի»	Կարս	Քսակն ամեն անգամ ծոցը դնելով՝ մեջը մի ոսկի է հայտնվում:	Կարս, № 25(25)
Բանալի	1	O _Ե	«Ոսկե բաքուկ տղի հեքիա-թը»	Այրարատ	Բանալին ցանկացած փակ դուռ բացում է:	ՀԺՀ-1, № 18
Հաց	1	O _Ե	«Թագավորի պզտի տղեն»	Կարս	Հերոսը հացից ինչքան ուտում է, այն էլի ամբողջական է դառնում:	Կարս, № 2(2)
Շապիկ	1	O _Ե	«Շըղկշըղկան շապիք»	Մոկս	Կախարդական շապիկը հերոսին խորհուրդներ է տալիս:	Մոկս, № 1(1)
Յափնջի	1	O _Ե	«Կոմբալ տու...»	Այրարատ	Յափնջին մեռած մարդի վրա գցելիս, հանգուցյալը վերականգնանում է:	ՀԺՀ-2, № 7
Ծառ, շիվ	1	O _Ե	«Վըսկեբյա-քուկ տղան»	Ղարադաղ	Հրաշագործ ծառի շիվը մի օրում դառնում է հա-րյուրամյա ծառ և իր վրա հավաքում աշխարհի բոլոր գեղեցիկ թռչուններին, իսկ տակը՝ կենդանիներին:	Հովսեփյան 2009, № 2(2)
Կոճղ	1	O _Ե	«Դարվիշին խոխոթը»	Սյունիք	Աղքատ, անժառանգ ամուսին-ներն անտառում մի կոճղ են տեսնում, որի տակ գտնում են մի ոսկով լիքը սնդուկ:	ՀԺՀ-7, № 178

Հայելի	1	O _ա	«Շամծուն»	Վան-Վաս-պուրա-կան	Հայելու մեջ նայելով՝ մտքով անցած ցանկացած բան երևում է:	ՀԺՀ-14, № 4
Անտեսանելի էակ	1		«Մուրզի հեքիաթը»	Այրարատ	Անտեսանելի էակի ձեռքից ամեն ինչ գալիս է:	ՀԺՀ-1, № 24
Թռչուն	1	O _կ	«Քյանսիբ մարթին հաքյաթը»	Արցախ	Թռչունի եփած զլովխն ուտողը թագավոր է դառնում, իսկ թոքն ուտողը բարձի տակ փող է զտնում:	ՀԺՀ-6, № 5
Այծ	1	O _կ	«Իմաստուն իծի հեքիաթը»	Այրարատ	Ջրադացական այծը կարող էր մորթվեր, եփվեր, դարձյալ կենդանի մնալ:	ՀԺՀ-1, № 38

Բ.3. ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ՔԱՆԱԿԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ուսումնասիրության համար ընտրված 234 հեքիաթների՝ ըստ տիպերի և գործառույթների դասակարգված գլխավոր հերոսի օգնականների քանակական վերլուծության արդյունքներն արտացոլված են աղյուսակ 3-ում: Աղյուսակում բերված են մարդ և մարդակերպ խորհրդատուների ($I_{\text{մ}}$) ու նվիրատուների ($\text{Ն}_{\text{մ}}$), կենդանի և թռչուն խորհրդատուների ($I_{\text{կ}}$) ու նվիրատուների ($\text{Ն}_{\text{կ}}$), բնաշխարհը ներկայացնող խորհրդատուների ($I_{\text{բ}}$) ու նվիրատուների ($\text{Ն}_{\text{բ}}$), գերբնական հատկություններով օժտված օգնականների ($O_{\text{մ}}$), հրաշագործ առարկաների ($O_{\text{ա}}$), հրաշագործ կենդանիների ($O_{\text{կ}}$) առկայությունն ընտրված հեքիաթներում: Հեքիաթի հերոսի օգնականների ընդհանուր թիվը (605) ցույց է տալիս, որ ընտրված հեքիաթներում հանդիպում են մեկ կամ ավելի օգնականներ (Տավուշ-Իջևան տարածաշրջանի «Խազոդլու հեքիաթը»-ում օգնականների թիվը 16 է):

Հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ ընտրված 234 հեքիաթներում առավելապես հանդիպում են խորհրդատուները ($I_{\text{մ}}+I_{\text{կ}}+I_{\text{բ}}=317$): Նվիրատուները բաշխված են հետևյալ կերպ՝ $\text{Ն}_{\text{մ}}+\text{Ն}_{\text{կ}}+\text{Ն}_{\text{բ}}=169$: Խորհրդատուների մեծ թիվը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ոչ բոլոր խորհրդատվություններն են ուղեկցվում նվիրատվությամբ, թեպետ երբեմն նվերը՝ հրաշագործ առարկան, հերոսը կարող է օգտագործել առանց խորհուրդի: Քննության առնված այն հրաշագործ առարկաները, որոնք նպաստում են հերոսի գործողություններին, հանդես են գալիս ընտրված հեքիաթների 10%-ում (22 հեքիաթ):

Գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք ($O_{\text{մ}}$) հանդես են գալիս ընտրված հեքիաթների 5%-ում միայն (13 հեքիաթ):

Ընդհանուր առմամբ ուսումնասիրվել են հեքիաթի հերոսի 605 նվիրատուներ, խորհրդատուներ, գերբնական հատկություններով օժտված ուղեկիցներ և հրաշագործ առարկաներ:

Աղյուսակ 3

Հ/հ	Հեքիաթ	Խ _մ	Ն _մ	Խ _լ	Ն _լ	Խ _ա	Ն _ա	Օ _մ	Օ _ա	Օ _լ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	«Հագարան քյոյու կամ Ալո-Դինոյի նաղլը»	4		2						
2	«Ժառո թագավորի հեքիաթը»	3			1					
3	«Քոչար»	1								
4	«Հագարան բուլբուլը»	3		1						
5	«Նաչար-Օղլու հեքիաթը»	3	1					1		
6	«Շըղկըղկան շապիթ»	2	1			1			3	
7	«Ըրք խրոսուլ»	1								
8	«Չոբաշը»	3								
9	«Ղուշ-փարին»	2	1	1					2	
10	«Վըսկըքյնքիլ տղի հեքիաթը»	3		1	1					
11	«Դիւզ վըրթըմ ուտողսին»	1								
12	«Սոյլամազ խանըմի հեքիաթը»	1								
13	«Աղունիկի հեքիաթը»	1		1	1					
14	«Վարդիթեր»		1	1	1					
15	«Դալի Տոպան»	1								
16	«Օխթ ախսպոր բուրը»	3		1	1			2		
17	«Անա թաքավորի հեքիաթը»	3	1	1					1	
18	«Շահ Խամայիլի հեքիաթը»		1							
19	«Հովոն»	1								
20	«Թագավորի աղջկա և գող Ասլանի հեքիաթը»	2								
21	«Հալալ աշխատանքը»	1								
22	«Արգար թաքավոր»	1	2	1					2	
23	«Ճակտի գյիր»	1								
24	«Անմահական ճուր պիրոլ տղեն»	3		2						
25	«Քաջանց թաքավորը»	3		1						
26	«Կոստիան թագավորի տղեն»	1		2	2					
27	«Վըսկըքյարու տղան»	2							1	
28	«Չուկ տղան»	2	1				1			
29	«Ջըհանի հեքիաթը»	2		2	1					
30	«Աիմանդե Լավանի»	1								
31	«Արա Գեղեցիկ»	3	2							

32	«Թագավորի աղջկա հեքիաթը»		1						
33	«Թաքավերին տղան»	1	1						
34	«Ոսկի կանթեղ»		1					2	
35	«Վիշապ և Վաթան ու Բաթան»	2		1					
36	«Խորհրդատու երեք եղբայրները»	3	1						
37	«Ուստա Մուրատ»	3							
38	«Շիրին շահ»	1	1						
39	«Հագե-Դիլպարի հեքյաթը»	1	1						
40	«Յաշիֆիդան և Չնաշխարիկ»	4	1					1	
41	«Ժուշկին գեներալի հեքյաթը»	1						1	
42	«Կրտսեր եղբայրն ու Անջան դևը»	1	1						
43	«Գյոռ Գուրն»	1							
44	«Ալեքսիանոս և Լյուդվիկ»	1							
45	«Էրկու կըճուճ օսկին»	1							
46	«Յաշողլանի հեքիաթը»	3	2						
47	«Աղեկութեն՝ աղեկութնից կնի»	1							
48	«Ավջի Ահմադի տղան»	1							
49	«Ասխիդ թաքավորի, խելոք Վարթանի ու հիրա խոր խեքյաթը»	1							
50	«Բախտով մարթ»	1							
51	Գնձապար	1							
52	«Հախի ու Նահախի հեքիաթը»	2							
53	«Դույնա Գյոզնլը»	1	1						
54	«Օհան որչապարի տղի հեքիաթը»	1	1				1	3	
55	«Շիրին շախ, Պարնակ շախ, Տեղին շախ»	1	1						
56	«Գարաքյանքյուլի հեքիաթը»	3	1						
57	«Շեն թակավոր»	1		1	1			1	
58	«Թաքավորն ու իրան իրեք տղեն»	1							
59	«Խազդղու հեքիաթը»	3	6	2	2			3	
60	«Ասլանգադեի հեքյաթը»	1	1	1	1			4	
61	«Մուրգի հեքիաթը»	1	1	3	1			1	1
62	«Դյունյա Գյոզալի»	1							
63	«Թաքավորի պուճուր տղեն ու Դրմզի Փոլադը»	1							

64	«Փիրմուրադի հեքիաթը»	1							
65	«Ուհան աշըղն ու քոսեն»	2		1					
66	«Թագավորի իրեք տղեկներ»	1							
67	«Անթիու աշխարք էրթցող տղան»	1							
68	«Ուտները կտրած աղջիկը»	1	1						
69	«Անմահական խնձոր»	3	1	1	1				
70	«Վըէսկէ խընձիրը»	1							
71	«Թագավորի տղեն ու գմբուք դուշը»	2		1	1				
72	«Վըէսկէ խընձիրը»	1							
73	«Սինամահավը»	1							
74	«Ոսկե քաքուլ տղի հեքիաթը»	2	2		3			4	
75	«Ասլան-Բալասի»	4	1	1	1			1	
76	«Ջեյրան-օղլի»		1	1					
77	«Դավթի հեքիաթը»	1	1	1	3				
78	«Փիր-Վալի»			1	1				
79	«Թագավորի սանիկը»	1	1	1	1				
80	«Հավվաչու հ'աշկերտը»		1						
81	«Ըյարի հեքիաթը»		1						
82	«Իմաստուն հավքը»	2							
83	«Մարդիս փողի համար են պատվում»	1	1					4	
84	«Արևհատ և օձամանուկ»		1						
85	«Օխձը տըղան»		1						
86	«Տտումը»		1						
87	«Գյուլշանի հեքիաթը»	1	1						
88	«Ասլան-Ղըռասլան»		1						
89	«Խոսրով-շահ»	1	3	1					
90	«Նալ թագավորի հեքիաթը»	1			1				
91	«Էյնա բունիզի»	1	1						
92	«Աստուծ գլիդում ա՝ հինչ ա անում»	1	1						
93	«Աստված ձեր խերն ի»	1	1						
94	«Երեք եղբայր»	1	1						
95	«Ջարգանդ թագավորի աղջիկը»	2	1	2	1	1		1	
96	«Մարթ օտող ախճիգը»	2	1	1	1	1			
97	«Քաջիկի հեքիաթը»	3	1					1	

98	«Հագարի բլրով»	1		1					
99	«Հագարան բլրբիլը»	1	1	1					
100	«Հարամբաշու հեքիաթը»	1							
101	«Քառասուն աղջկա հեքիաթը»	1		1					
102	«Էրագ տենող աշկերտը»	2							
103	«Դնլի Մուրադ»	1							
104	«Հոյ տված երեք խրատը»	2	1						
105	«Ծկան կյոխ չի է, թաքավորի ախչկա կյոխ ա»	1							
106	«Գագիկ թաքավորը»	1	2						
107	«Թագավորի բաղը»	1	1					2	
108	«Ջանսըզը»		1		1				
109	«Թանկատըրը շարդըիր»	2							
110	«Չոփճու տղի հեքաթը»	2			1				
111	«Շահ Յուսուֆի հեքաթը»	1		2	2			1	
112	«Անժառանգ թաքավոր»	1	1	1	1			2	
113	«Սեյրի շանդանը»	1							
114	«Միսակի խեչնթը»	1	1						
115	«Ջոնշոն ու Մոնշոնը»		1						
116	«Պողոս-Պետրոսի և շամսանի խեչնթը»	1							
117	«Ջանշիլ կոան»		1						
118	«Խյար բլրուլի ախչիկը»	1							
119	«Հեղուգակ թագուհին»	1	1						
120	«Կտրեջ դղան»	1							
121	«Ամիր-Շամիրի հեքիաթը»	2	1	2	2			1	
122	«Առչի տղի նաղլը»		1					1	3
123	«Գորտան հեքիաթ»	1	2						
124	«Քնչիչ լետը»	2		1					7
125	«Թագավորի պզտի տղեն»	1		1				3	
126	«Զմրովստ դուշը»	1							
127	«Իրեք քոսա ու տուն ավիրող Հարոն»	1							
128	«Խևլըք ծախող»	2	1						
129	«Կեղագու ախչիկ ընչըն իլավ թանկատըրը կնիկ»	1							
130	«Փառչա-Փախլըվան»		1	1					
131	«Նոխտի քաչալ»	1							

132	«Հաարագետ քաչալը»	1							
133	«Անըսկյամ կընիկ»	1							
134	«Բախտի հետնից ման եկողը»	1							
135	«Տերտըրոչ ախչիկ»	1							
136	Լնվոգ, Համըդ	1							
137	«Դունյա Գյոզնը»			1					
138	«Հրեղեն ձին»				1				
139	«Հուրի թաքավորի ախչկա հեքիաթը»			1					
140	«Պճի հեքիաթը»			1			3		
141	«Տղա դարձող ախչիկը»			1					
142	«Դարվեշի ու աղջկներու հեքիաթ»	2	1	1	1				
143	«Մինամ թագավորի հեքիաթը»	1		2	1			1	
144	«Մինամ թագավորի խեքիաթը»			1	1			1	
145	«Կարապետ-բեկի հեքիաթը»	1			1				
146	«Բյանիք մարթին հաքյաթը»				1			4	1
147	«Մղդոսոն նաղը»				1				
148	«Սաբըրըղեն քուօրը»			1					
149	«Դունյա Գյոզնի»	2	1				1		4
150	«Հորթարածի հեքիաթը»	1					1		
151	Ասլան-բալասուն հաքյաթը							3	
152	«Առչի տղեն»							2	
153	«Ավլու տղի հեքիաթը»	1	1		1			5	
154	«Չոփչին»			2	1				1
155	«Կաուվու թալիֆ»			2	1				1
156	«Շահենշահ և Սալվի»	1		1					3
157	«Կեզիրի ախչիզն ու թագավորի տղերը»								2
158	«Կոմբալ տու...»								4
159	«Իմաստուն իծի հեքիաթը»								2
160	«Կտրիչ տղան»	4	2						1
161	«Մարթակեր ախչիկ»	1	2	1					
162	«Ջանգոն իննն Ամանը»	2							
163	«Թաքավորի տղան»	2	3			2			
164	«Ծամմուն»		2						2
165	«Օձ-մայիլ»		1						
166	«Հաքրմանի հեքիաթը»		1						

167	«Օձ-Մանուկ և Արին-Արմանե-լին»		1						
168	«Օձ-մանուկին հաքյաթը»		1						
169	«Միրզա Մահմուտի հեքիաթը»		1						
170	«Օձ-մանուկ, վարթ-մանուկ»		1						
171	«Հարրմանի»		1						
172	«Միթիլ-խավք»		1						
173	«Արազը կադարվալ ա»		1						
174	«Տղում ալսչիկ»		1						
175	«Քյանմ, քյանմ սև օձին»		1		1				
176.	«Թանջուման խաթուն»		2	1	1				
177	«Մարդակերպ ծուկը»		1						
178	«Եղևը աղչիզ»		1						
179	«Ամալիս աշխար»	1							
180	«Կտրիճ և դև»	1							
181	«Կարմիր կովի խեքյաթը»		1	1	1				
182	«Դարվիշին խոխերքը»	2	1				1		1
183	«Օխտը ախսեր, մի քուր»	1							
184	«Ջիբրաել-Խըղըր Նաբին»	2	1						
185	«Անկինը»	1							
186	«Հրեղան ծին»	2							
187	«Գոլ-Բարին»	2	1						
188	«Քառասուն գլխանէ նառադէ-վը»	1	1						
189	«Լնրլնրու խըռծիկ»	1						1	
190	«Խնքյաթ Հոնո-Դոնոյի մասին»	1							
191	«Թողու տղեն»	1					4		
192	«Մահ չուզող սղան»		2						
193	«Փետև ծին»		1						
194	«Իր հարսին այք դտող թաքավորը»	1							
195	«Իմաստուն տիրացուն»	2							
196	«Քեռին ու խարզեն»	1							
197	«Թափտափ հեքաթը»	1							
198	«Գարաքյանքիլի հեքաթը»	1							
199	«Թաքավորի հրամանը»	1							
200	«Մեծի խորությունը»	1							
201	«Թիթեռ մորաքույրը»	1							

202	«Մալաթ»	1								
203	«Զոր-Չարուխի հեքիաթը»	1								
204	«Բլբլուլ դաստա»		1	1	1					
205	«Բյուսի, թոփալի ու քոռի նաղլը»	1								
206	«Դժխոյն Հեղինե և Գիքոն»	1								
207	«Պոլոտ կյով»			1						
208	«Աղվեսի պասը»			1						
209	«Զուկ տղեն»			1						
210	«Ասլան թաքավոր»			1	1				2	
211	«Ընես չկոնա ծոռ մալ ուտա»				1					
212	«Մուխսու հեքիաթը»				1					
213	«Բադրխանե Միրան»			1					1	
214	«Բաովու թոռ»				1					
215	«Սամուր-սամուր խրճիկ»			1					1	
216	«Յոթ տարվան մեռել»					1				
217	«Սափուր-սափուր խրցիկ»					1			1	
218	«Աստղ ջուկող, հոտ քաշող, դոչաղ, լողնորդ»							2	1	
219	«Մերջանի հեքիաթը»								1	
220	«Ճիլսկո»								1	
221	«Բերդակ թաքավոր»								1	
222	«Գառնիկ աղբեր»	3		1						
223	«Անխեթ մարդ»	2								
224	«Բյուրապատիկ»	2								
225	«Երագատես»	1						6		
226	«Նենգավոր մայր մը»	3	1		1					
227	«Մատնիկի ակն»		1							
228	«Օձնամուտկ, արևմանուկ»	1								
229	«Բադիկան և խան Բողու»	2	1							
230	«Զուլվիսիա»								1	
231	«Անտես-Անեղման»	2	2							
232	«Թընալեր կընեցյը»	1	1	4	1					
232	«Ղըզարածը»			1	1					
233	«Տուր կոպալ, կաց կոպալ»			2	2				3	
234	«Սինան թաքավերը»	1		1					1	

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Մենագրությունը նվիրված է հեքիաթի գլխավոր հերոսի գործողություններին աջակցող և նպաստող նվիրատուների, խորհրդատուների, գերբնական հատկություններով օժտված կիսաառասպելական ուղեկիցների ու հրաշագործ առարկաների (այսուհետև՝ օգնականներ) ուսումնասիրությանը՝ տիպահամեմատական քննությանը:

Ուսումնասիրության առարկան Հայաստանի բոլոր պատմագագազրական տարածաշրջաններում (Այրարատ, Շիրակ, Արցախ, Ուտիք, Սյունիք, Գուգարք, Ալաշկերտ, Մանազկերտ, Բաղեշ, Մուշ, Հարք, Տաթն, Սասուն, Վան-Վասպուրական, Մոկս, Կարս, Ղարադաղ, Տավուշ և այլն) կենցաղավարած հեքիաթների նյութն է՝ տպագրված «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն» մատենաշարերի հատորներում և առանձին տարածաշրջանների բանահյուսական ժողովածուներում:

Ուսումնասիրության մեջ.

- ա) քննված և ներկայացված է հեքիաթի հերոսի օգնականների ողջ համակարգը,
- բ) բացահայտված են դրանց առանձնահատկությունները և դերը հեքիաթի պոեմի զարգացման ընթացքում,
- գ) դասակարգված են հեքիաթի հերոսի օգնականները՝ ըստ գործառույթների և տեսակների,
- դ) բացահայտված են հեքիաթի հերոսի օգնականների ծիսակրոնական և առասպելաբանական ակունքները,
- ե) ներկայացված են հեքիաթի հերոսի օգնականներին առնչվող մոտիվների զուգահեռները ըստ հեքիաթների տիպերի՝ Աարնե-Թոմփսոն-Ութերի՝ միջազգային դասակարգման,
- զ) տրված է հեքիաթի հերոսի օգնականների քանակական պատկերը հայկական տպագիր հեքիաթներում, որով և

ամբողջացված է հայ ժողովրդական հեքիաթներում նվիրատուների և խորհրդատուների գործառույթների քննությունը:

Ընտրվել են այն հեքիաթները, որոնցում առկա են հեքիաթի հերոսի՝ քննության համար անհրաժեշտ օգնականները, դրանք դասակարգվել են, առանձնացվել տիպերը և տրվել գործառույթները:

Մենագրությունը բաղկացած է ներածությունից, երկու մասից (Ա մաս – երեք գլուխ, Բ մաս – երեք ենթաբաժին), համառոտագրություններից ու հապավումներից և օգտագործված սկզբնաղբյուրների ու գրականության ցանկից:

Ներածության մեջ տրված է ուսումնասիրության ընդհանուր բնութագիրը, ինչպես նաև թոուցիկ կերպով ներկայացված է հայ հեքիաթագիտության պատմությունն իր ձեռքբերումներով:

Ուսումնասիրության առաջին՝ «Հայ ժողովրդական հեքիաթների նվիրատուներն ու խորհրդատուները» մասը կազմված է երեք գլխից: Առաջին՝ «Նվիրատուներն ու խորհրդատուները՝ որպես հեքիաթի հերոսի գործողություններին նպաստող կերպարներ» գլխում հայկական հեքիաթի հերոսի օգնականները դասակարգվել են երկու աստիճանով (առաջին ենթագլուխ): Մեր դասակարգման առաջին աստիճանով օգնականների ամբողջությունը ստորաբաժանված է հինգ ենթախմբի.

- 1) մարդ և մարդակերպ նվիրատուներ ու խորհրդատուներ,
- 2) կենդանի և թռչուն նվիրատուներ ու խորհրդատուներ,
- 3) բնաշխարհը ներկայացնող նվիրատուներ և խորհրդատուներ,
- 4) գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք,
- 5) հրաշագործ առարկաներ:

Մեր դասակարգման երկրորդ աստիճանով հեքիաթի հերոսի օգնականների յուրաքանչյուր ենթախումբ ներկայացված է ըստ նրանց գործառույթների, տեսակների և հանդես գալու կերպի: Առանձին ենթագլուխներով ներկայացված են մարդ և մարդակերպ (աստված, ծերունի, դերվիշ, թագակիր անձ, պառավ և այլն), կենդանի (ծի, վիշապ, ոչխար, առյուծ, կով և այլն) և թռչուն (արծիվ, աղաճի, սոխակ, ծիծեռնակ, թութակ, ճնճղուկ և այլն), բնաշխար-

հը ներկայացնող (ծով, գետ, աղբյուր, սար, քար, քարայր, անտառ, ծառ, կոճղ, տերև) նվիրատուներն ու խորհրդատուները: Տրված են նվիրատուների ու խորհրդատուների գործառույթների ու տիպերի առանձնահատկությունները, ընդհանրությունները, ինչպես նաև նրանց ծիսակրոնական և առասպելաբանական ակունքները:

Երկրորդ՝ **«Հեքիաթի հերոսի գերբնական օգնականներ»** գլխում ներկայացված են հեքիաթի հերոսին ուղեկցող գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք (հսկայական ֆիզիկական ուժի տեր, արագընթաց, շատ ուռող, շատ խմող, անհավանական խողովյալ կամ տեսողությամբ, առարկաները փոխատեղելու հատկությամբ օժտված և այլն) (առաջին ենթագլուխ):

Երկրորդ ենթագլխում ներկայացված է հեքիաթի հերոսի օգնական հանդիսացող հրաշագործ առարկաների համակարգը (մատանի, գորգ, սփռոց, գլխարկ, դուդուկ տիկնիկ, փետուր, մագ, բուրդ և այլն): Տրված են նաև հեքիաթի գերբնական օգնականների առասպելաբանական և ծիսական ակունքները:

Երրորդ՝ **«Նվիրատու և խորհրդատու կերպարների գործառույթների մասնակի դրսևորումներ»** գլուխը կազմված է երկու ենթագլխից: Առաջին՝ **«Նվիրատուները և խորհրդատուները Գ. Սրվանձոյանցի գրառած հեքիաթներում»** ենթագլխում առանձնահատուկ տեղ է հատկացված հայ ժողովրդական հեքիաթների գրառման առաջամարտիկներից Գարեգին Սրվանձոյանցի գրառած հեքիաթների նվիրատու և խորհրդատու կերպարներին հայ ժողովրդական և այլ ժողովուրդների հեքիաթների համատեքստում:

Երկրորդ՝ **«Խորհրդատվությունը և նվիրատվությունը երագներում»** ենթագլուխը նվիրված է երագատեսությանը հեքիաթներում: Հայաստանի գրեթե բոլոր պատմաագագրական տարածաշրջանների հեքիաթների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ի թիվս գործողությունների ընթացքում հանդիպած բազմատեսակ խորհրդատուների և նվիրատուների (աստված, հրեշտակ, թագավոր, ծերունի, պառավ, կենդանի, թռչուն և այլն)՝ իր գերագույն նպատակին հասնելու համար հեքիաթի գլխավոր հերոսը օգտվում է նաև երագում կատարված խորհրդատվություններից և նվիրատվություններից: Քունը դիտարկվում է որպես մարդու ժամանակավոր մահ, որի ընթացքում հերոսի հոգին հանդիպում է իր մեռած նախնու հոգու, աստծո կամ աստծո միջնորդի հետ (ծերու-

նի, հրեշտակ, թռչուն, կենդանի, ինչ-որ մարդ, ինչ-որ ձայն և այլն), որոնք, իմանալով հերոսի անցնելիք ճանապարհի ու դժվարությունները հաղթահարելու միջոցների մասին, իրենց խորհուրդներով ու երբեմն երազում 'նվեր մատուցելով' նպաստում են հերոսի գործողություններին:

Աշխատության երկրորդ՝ «Հայ ժողովրդական հեքիաթների հերոսի օգնականների գործառույթների նշացանկ», Բ մասը, կազմված է երեք ենթաբաժնից:

Առաջին՝ «Հեքիաթի հերոսի նվիրատուների ու խորհրդատուների տիպերն ու գործառույթները» ենթաբաժնում առանձնացված են հեքիաթի գլխավոր հերոսի գործողություններին նպաստող, ամենաբնորոշ առանձնահատկություններով նվիրատուների ու խորհրդատուների հիմնական տիպերը՝ համապատասխան գործառույթներով: Համապատասխան հեքիաթը տրված է ըստ տարածաշրջանի, ժողովածուի և ժողովածուում հերթական համարի:

Երկրորդ՝ «Հեքիաթի հերոսի գերբնական օգնականների տեսակներն ու գործառույթները» ենթաբաժնում ներկայացված են գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձանց և հրաշագործ առարկաների տիպերն ու գործառույթները:

Երրորդ՝ «Հեքիաթի հերոսի օգնականների քանակական վերլուծության արդյունքները» ենթաբաժնում տրվել է հեքիաթի հերոսի օգնականների հանդես գալու հաճախականության պատկերը՝ ուսումնասիրված հեքիաթների սահմաններում:

Մենագրությունն ավարտվում է համառոտագրություններով և օգտագործված գրականության ցանկով:

РЕЗЮМЕ

ХЕМЧЯН МАРИНЕ ГАЙКОВНА

ДАРИТЕЛЬ И СОВЕТЧИК
В АРМЯНСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

Монография посвящена типологическому исследованию дарителей, советчиков, полумифологических, обладающих сверхъестественными свойствами спутников и чудотворных предметов (далее помощники), содействующие и способствующие действиям главного героя сказки.

Предмет исследования – материал сосуществующих сказок всех историко-этнографических регионов Армении (Айрарат, Ширак, Арцах, Утик, Сюник, Гугарк, Алашкерт, Маназкерт, Багеш, Муш, Харк, Тарон, Сасун, Ван-Васпуракан, Мокс, Карс, Карадах, Тавуш и т. д.), опубликованный в томах серий «Армянские народные сказки», «Армянская этнография и фольклор» и в фольклорных сборниках разных регионов.

В исследовании:

- а) рассмотрена и представлена вся система помощников героя сказки;
- б) выявлены их особенности и роль в ходе развития сюжета сказки;
- в) классифицированы помощники героя сказки по их функциям и типам;
- г) выявлены ритуально-религиозные и мифологические истоки помощников героя сказки;
- д) представлены параллели мотивов, относящиеся помощникам героя сказки по международной классификации типов сказок Аарне-Томпсон-Утера;
- е) дана количественная картина помощников героя сказки в армянских опубликованных сказках, чем и делается целост-

ным исследование функций дарителей и советчиков в армянских народных сказках.

Выбраны те сказки, в которых присутствуют помощники, необходимые для исследования. Помощники классифицировались, выделялись их типы, представлялись их функции.

Монография состоит из введения, двух частей (часть А – три главы, часть Б – три подраздела), сокращений, списка источников и использованной литературы.

Во введении дана общая характеристика исследования, мимоходом представлена также история армянского сказковедения, со своими приобретениями.

Первая часть исследования, озаглавленная «Дарители и советчики армянских народных сказок», состоит из трех глав. В первой главе, озаглавленной «Дарители и советчики как образы, способствующие действиям героя сказки», помощники героя армянской сказки классифицировались двумя степенями (первый подраздел). Первой степенью нашей классификации совокупность помощников подразделена на пять подгрупп:

- 1) люди и антропоморфные дарители и советчики;
- 2) животные и птицы как дарители и советчики;
- 3) дарители и советчики представляющие природу;
- 4) действующие лица, обладающие сверхъестественными свойствами;
- 5) чудотворные предметы.

Второй степенью нашей классификации каждая подгруппа помощников героя сказки представлена по их функциям, типам и форме действия.

Разными подразделами представлены человек и антропоморфные (бог, старик, дервиш, королевское лицо, старуха и т. д.), животные (конь или лошадь, дракон, лев, овца или баран, корова или вол и т. д.) и птицы (орел, голубь, соловей, попугай, ласточка, воробей и т. д.), представляющие природу (море, река, родник, гора, пещера, камень, лес, дерево, пень, лист и т. д.) дарители и советчики. Даны особенности, и общности функций и типов дарителей и советчиков, а также их ритуально-религиозные и мифологические источники.

Во второй главе, озаглавленной «Сверхъестественные помощники героя сказки», представлены действующие лица, сверхъестественными свойствами, сопутствующие герою сказки (человек с огромной физической силой, быстроходный человек, человек, который много пьет или ест, человек, у которого невероятный слух или зрение, человек, имеющий способность переместить предметы и т.д.) (первый подраздел).

Во втором подразделе представлена система чудодействующих предметов (кольцо, ковер, скатерть, шапка, дудка, кукла, перо, волос, шерсть, яблоко и т.д.), выступающие как помощники героя сказки. В главе даны также мифологические и ритуальные истоки сверхъестественных помощников героя сказки.

Третья глава, озаглавленная «Частичные проявления функций образов дарителей и советчиков», состоит из двух подразделов. В первом подразделе, озаглавленном «Дарители и советчики в сказках, записанных Г.Срвандзтянцом», представлено особенное место образов дарителей и советчиков, записанных Гарегинном Срвандзтянцом сказок в контексте армянских народных сказок и сказок других народов.

Второй подраздел, «Советование и дарование во снах», посвящена сновидениям в сказках. Исследование сказок почти всех историко-этнографических регионов Исторической Армении показывает, что в числе разнообразных советчиков и дарителей (бог, ангел, царь, старик, старуха, животное, птица и т.д.), встречавшихся в ходе действий главного героя сказки, для достижения своей главной цели, он пользуется также советами и дарами, полученными во сне. Сон рассматривается как временная смерть человека, в ходе которого душа главного героя сказки встречается с духом своего умершего предка, с богом или его посредником (старик, ангел, птица, животное, кто-то, какой-то голос и т.д.). Они, зная о будущем пути главного героя и о средствах преодоления трудностей, своими советами и, иногда, приподнесением дара, помогают его действиям.

Вторая часть труда, озаглавленная «Указатель функций дарителей и советчиков армянских народных сказок», состоит из трех подразделов. В первом подразделе, озаглавленном «Типы и функции дарителей и советчиков героя сказки», выделены основные типы характерных особенностей дарителей и советчиков,

способствующих действиям главного героя сказки, с соответственными функциями. Соответствующая сказка дана по региону, по сборнику и по очередному номеру сказки.

Во втором подразделе, озаглавленном **«Типы и функции сверхъестественных помощников героя сказки»**, представлены типы и функции действующих лиц со сверхъестественными свойствами и чудодействующих предметов.

В третьем подразделе, озаглавленном **«Результаты количественного анализа помощников героя сказки»**, дана картина частотности выступления помощников героя сказки, в пределах исследований.

Монография завершается списками сокращений и использованной литературы.

SUMMARY

MARINE KHEMCHYAN

ADVISER AND DONOR IN ARMENIAN FOLK FAIRY TALES

The monograph is devoted to the typo-comparative study of donors, advisers, satellites possessing semi-mythological, supernatural powers, and miraculous objects (hereinafter assistants), who contribute to the actions of the main character of the fairy tale.

The subject of the study is the material of coexisting tales in all the historical and ethnographic regions of the Armenia (Ayrarat, Shirak, Artsakh, Utic, Syunik, Gugark, Alashkert, Manazkert, Bagesh, Mush, Hark, Taron, Sasun, Van-Vaspurakan, Moks, Kars, Karadakh, Tavush, etc.), published in the volumes of the series "Armenian folk tales", "Armenian ethnography and folklore" and in folklore collections of different regions.

The purpose of the study is to make a typo-comparative study of the character's assistants published in Armenian fairy tales.

In this sense, we have set the following tasks:

- a) to study and to present the entire system of the assistants of the tale character;
- b) to reveal their features and role in the development of the fairy tale plot;
- c) classify the tale character's assistants according to their functions and types;
- d) to reveal the ritual-religious and mythological sources of the hero story assistants;
- e) to present parallels of the motives related to the fairy tale character's assistant according to the international classification of the fairy tale types of Aarne-Thompson-Uther;

- f) to give a quantitative picture of the character's assistant in the fairy tale in Armenian published fairy tales, which is done by a holistic study of the functions of donors and advisers in Armenian folk tales.

For the research the tales in which the assistants are needed are selected. Assistants were classified, their types were distinguished, their functions were represented.

The monograph consists of an introduction, two parts (Part A: three chapters, Part B: three subsections), a list of abbreviations, a list of sources and references.

The **introduction** gives a general description of the research. The history of the Armenian fairy tale is touched, with its acquisitions.

The first part, entitled "**Donors and advisers of the Armenian fairy tales**", consists of three chapters. In the first chapter, entitled "Donors and advisers as characters contributing to the actions of the fairy tale protagonist," the assistants to the main character of an Armenian fairy tale are classified by two degrees (the first subsection). The first degree classifies the assistants into five subgroups:

- 1) people and anthropomorphic donors and advisers;
- 2) animals and birds as donors and advisers;
- 3) donors and advisers representing nature;
- 4) characters with supernatural properties;
- 5) miraculous objects.

By the second degree of our classification the fairy tale character's assistants are distinguished according to their functions, types and actions. In the different subsections there are human and anthropomorphic (god, old man, dervish, royal (king, queen, prince, princess), old woman, angel, etc.), animal (horse, vishap, lion, sheep or ram, cow or ox, fox, doe, snake, frog, fish, ant, insects, etc.) and bird (eagle, pigeon, nightingale, parrot, swallow, sparrow, etc.) nature's (sea, river, spring, mountain, cave, stone, wood, tree, stump, leaf, etc.) donors and advisers. Features of the functions and types of donors and advisers, as well as their ritual-religious and mythological sources are presented.

In the second chapter, entitled "**The supernatural assistants of the fairy tale main character**", numerous characters with supernatural

properties that accompany the hero of the tale (a man with enormous physical strength, a quick man, a man who drinks or eats a lot, a person who has incredible hearing or vision, a person that is able to move items, etc.) (first subsection) are presented.

In the second subsection, there is a system of magic objects (a ring, a carpet, a tablecloth, a cap, a pipe, a doll, a feather, hair, a wool, an apple, etc.), acting as fairy tale character's assistants. The chapter also contains the mythological and ritual sources of the supernatural assistants of the fairy tale character.

The third chapter, entitled **"Partial manifestation of the donor and adviser character's functions"** consists of two subsections. In the first subsection, entitled **"Donors and advisers in the tales registered by G. Srvandztyants"**, the special place of the donor and adviser characters in the tales by Srvandztyants is presented in the framework of the Armenian tales and tales of other nations.

The second subsection, **"Donating and advising in dreams"**, is devoted to the dreams in fairy tales. The research of the fairy tales from almost all the Armenian historical ethnographic regions reveals that among the various advisers and donors encountered during the actions (god, angel, king, old man, old woman, animal, bird, etc.), in order to achieve the ultimate purpose, the principal character of the tale uses also the advice and donations from the dream.

Sleep is regarded as a man's temporary death, during which the soul of the character encounters with a spirit of his dead ancestor, the God, or the mediator of the God (old man, angel, bird, animal, some human, some voice, etc.). Knowing about the character's future journey and the ways to overcome the difficulties, they assist the character's actions with their advice and sometimes giving a gift in a dream.

The second part of the work, entitled **"Index of the functions of the donors and advisers of the Armenian fairy tales"**, consists of three subsections. In the first subsection, entitled **"Types and functions of the donors and advisers of the tale character"**, the main types and character features of donors and advisers, assisting to the actions of the main character of the tale, are represented with corresponding functions. The corresponding tale is represented by region, by collection and by the tale serial number.

In the second subsection, entitled **"The types and functions of**

the **tale character supernatural assistants**", the types and functions of acting characters with supernatural features and miraculous objects are represented.

In the third subsection, entitled "**The results of the quantitative analysis of the tale character assistants**", the frequency of the character's assistants performance is represented, in the framework of the research.

At the end of the monograph there are the **bibliography**.

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՀ – Ազգագրական հանդես

Գ. – գիրք

ԴԲ – Դիցարանական բառարան

ԷԱԺ – Էմինյան ազգագրական ժողովածու

ՀԱԲ – Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն

ՀԱԻ – Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ՀԱԻԲԱ – Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսական արխիվ

ՀԼԲԲ – Հայոց լեզվի բարբառային բառարան

ՀԺՀ – Հայ ժողովրդական հեքիաթներ

ՀՀ ԳԱԱ – Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիա

հ. – հատոր

ՀՍՍՀ ԳԱ – Հայաստանի Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետության գիտությունների ակադեմիա

ՀՍՍՌ ԳԱ – Հայաստանի Սովետական Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկայի գիտությունների ակադեմիա

հվլծ. – հավելված

հրատ. – հրատարակչություն

ИВЛ – История всемирной литературы

Изд-во – Издательство

ИЭС – Исламский энциклопедический словарь

МНМ – Мифы народов мира

ПС – Персидские сказки,

СИС – Словарь иностранных слов

сост. – составитель

ATU – Aarne-Thompson-Uther

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Ա. ՍԿԶԲԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ ԵՎ ԱՐԽԻՎԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹԵՐ

ԱՎԱԳՅԱՆ 1978

Ավագյան Ս. Մ. (կազմող), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 8, Արճակ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 189 էջ:

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ 1980

Գևորգյան Գ. Գ. (կազմող), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 10, Ղզլար, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 141 էջ:

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ 1999

Գևորգյան Թ. Հ. (կազմող), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 20, Լոռի, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», 270 էջ:

ԳԻԼԳԱՍԵՇ 1963

Գիլգամեշ, Հին արևելքի դյուցազնավեպ, Թարգմանությունը և ներածականը Նշան Մարտիրոսյանի, Երևան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1963, 122 էջ:

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ 1983

Գրիգորյան Ռ. Հ. (կազմող), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 14, Գեղարքունիք, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1983, 264 էջ:

ԹՈՌՈՒԱՔՅԱՆ 1986

Թորոպյան Բ. Գ. (կազմող), Նշխարներ Համշենի և Տրապիզոնի բանահյուսության, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 256 էջ:

ԼԱԼԱՅԵԱՆ 1898

Լալայեան Ե. Ա., Նշանաուոր տօներ // Ազգագրական հանդես, գիրք Գ, Թիֆլիս, Մ. Ռօտինեանցի տպ., 1898, էջ 249–260, 400+80 էջ:

ԼԱԼԱՅԵԱՆ 1910

Լալայեան Ե. Ա., Վասպուրական, Ազգագրութիւն // Ազգագրական հանդես, գիրք XX, Թիֆլիս, տպ. օր. Ն. Աղանեանցի, 1910, էջ 116–196:

ԼԱԼԱՅԵԱՆ 1912

Լալայեան Ե. Ա., Վասպուրականի բանահիւսութիւնից // Ազգագրական հանդես, գիրք XXII, Թիֆլիս, տպ. օր. Ն. Աղանեանցի, 1912, էջ 117–197:

ԼԱԼԱՅԱՆ 1988

Լալայան Ե. Ա., Երկեր, հ. 2, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1988, 506 էջ:

ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ 1999

Խաչատրյան Ռ. Հ. (կազմող), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 19, Թալին, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», 280 էջ:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2000

Խեմյան Է. Հ. (կազմող), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 21, Տավուշ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», 314 էջ:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2008

Խեմյան Է. Հ. (կազմող), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 25, Իջևան (Ձորփոր), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», Երևան, 490 էջ:

ԽՈՐԵՆԱՑԻ 1913

Սովսիսի Խորենացու պատմության հայոց, Աշխատութեամբ Մ. Աբեղյան և Ս. Ցարությունեան, Տփլիս, 1913, 396 էջ:

ԽՈՐԵՆԱՑԻ 1968

Սովսես Խորենացի, Պատմություն հայոց, Թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրություններն ակադեմիկոս Սո. Մալխասյանցի, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1968, 420 էջ:

ԿԱՐՄ 2013

Կարս. հայոց բանահյուսական մշակույթը, Հարությունյան Ս. Բ., Վարդանյան Ս. Ա., Խեմյան Է. Հ., Ղոնջյան Լ. Խ., Խեմյան Մ. Հ. (կազմողներ), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», 752 էջ:

ԿՈՒՆ 1979

Կուն Ն. Ա., Հին Հունաստանի լեգենդներն ու առասպելները, Երևան, «Սովետական գրող», 589 էջ:

ՀԱԿՈՒՅԱՆ, ՍԱՀԱԿՅԱՆ 1980

Հակոբյան Ն. Ա., Սահակյան Ա. (կազմողներ), Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 304 էջ:

ՀԺՀ-1 1959

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. I, Այրարատ (կազմող՝ Ա. Մ. Նազիկյան), Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 671 էջ:

ՀԺՀ-2 1959

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. II, Այրարատ, կազմող՝ Նազիկյան Ա., Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 660 էջ:

ՀԺՀ-3 1962

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. III, Այրարատ, կազմող՝ Նազիկյան Ա., Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 672 էջ:

ՀԺՀ-4 1963

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. IV, Շիրակ, կազմող՝ Մկրտչյան Մ., Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 552 էջ:

ՀԺՀ-5 1966

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. V, Արցախ, կազմողներ՝ Նազիկյան Ա., Գրիգորյան Մ., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 760 էջ:

ՀԺՀ-6 1973

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. VI, Արցախ-Ուտիք, կազմողներ՝ Նազիկյան Ա., Սվազյան Վ., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 779 էջ:

ՀԺՀ-7 1979

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ.VII, Արցախ-Սյունիք, կազմողներ՝ Նազիկյան Ա., Առաքելյան Մ., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 768 էջ:

ՀԺՀ-8 1977

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ.VIII, Գուգարք (Լոռի), կազմողներ՝ Նազիկյան Ա., Գրիգորյան Ռ., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 904 էջ:

ՀԺՀ-9 1968

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, Բագրևանդ (Ալշակերտ, Մանազկերտ, Բաղեշ), հ.IX, կազմող՝ Մկրտչյան Մ., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 651 էջ:

ՀԺՀ-10 1967

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ.X, Տուրուբերան (Մուշ-Բուլանքլիս), կազմող՝ Տարոնցի Ս., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ, 636 էջ:

ՀԺՀ-11 1980

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ.XI, Տուրուբերան (Հարք), կազմող՝ Մկրտչյան Մ., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 548 էջ:

ՀԺՀ-12 1984

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ.XII, Տուրուբերան (Մուշ), կազմող՝ Սվազյան Վ., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 652 էջ:

ՀԺՀ-13 1985

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ.XIII, Տուրուբերան (Մուշ-Տարոն), կազմող՝ Ղազիյան Ա., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 616 էջ:

ՀԺՀ-14 1999

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ.XIV, Վան-Վասպուրական, կազմող՝ Ղազիյան Ա., ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 590 էջ:

ՀԺՀ-15 1998

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ.XV, Վան-Վասպուրական, կազմող՝ Սվազյան Վ., Երևան, «Ամրոց», 512 էջ:

ՀԺՀ-16 2009

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ.XVI, Վան-Վասպուրական, կազմողներ՝ Նազիկյան Ա., Ղազիյան Ա., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», 602 էջ:

ՀԺՀ-17 2012

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ.XVII, Սոկս, կազմող՝ Հայրապետյան Թ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», 840 էջ:

ՀԺՀ-18 2016

Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ.XVIII, Պարսկահայք, կազմող Գևորգյան Թ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», 659 էջ:

ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ 2009

Հովսեփյան Հ.Հ., Ղարադաղի հայերը, Բանահյուսություն, հ.II, (կազմողներ՝ Ս.Ա.Վարդանյան, Է.Հ.Խեմյան), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», 644 էջ:

ՂԱԶԻՅԱՆ 1983

Ղազյան Ա. Ս., (կազմող), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 15, Արցախ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 192 էջ:

ՂԱԶԻՅԱՆ, ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ 2004

Ղազյան Ա. Ս., Վարդանյան Ս. Ա. (կազմողներ), Բաբվի հայոց բանահյուսությունը, Երևան, «Զանգակ-97», 380 էջ:

ՂԱՆԱԼԱՆՅԱՆ 1950

Ղանալանյան Ա. Տ. (կազմող), Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, Երևան, Հայպետհրատ, 567 էջ:

ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ 1980

Միքայելյան Գ. Հ. (կազմող), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 11, Նոր Բայազետ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1980, 167 էջ:

ՄՈՎՍ 2015

Մոկս. հայոց բանահյուսական մշակույթը, կազմողներ՝ Հարությունյան Ս. Բ., Խեմյան Է. Հ., Խեմյան Մ. Հ., Պողոսյան Ա. Կ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», 2015, 708 էջ:

ՄՈՎՄԻՍՅԱՆ (ԲԵՆՍԵ) 1972

Մովսիսյան Ս. Մ. (Բենսե), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 3, Հարք, կազմող՝ Սողոմոն Տարոնցի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 183 էջ:

ՍԱՄՆԱ ԾՌԵՐ 1936

Սասնա ծռեր, հ. Ա, Երևան, Հայպետհրատ, 1936, 1128 էջ:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ 2015

Սարգսյան Ա. Յու. (կազմող), Արցախի բանահյուսությունը, Երևան, «Էդիտ Պրինտ», 748 էջ:

ՍՎԱԶԼՅԱՆ 1984

Սվազյան Վ. Գ. (կազմող), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 16, Մոսա լեռ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 220 էջ:

ՍՎԱԶԼՅԱՆ 1994

Սվազյան Վ. Գ. (կազմող), Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», 1994, 408 էջ:

ՍՎԱԶԼՅԱՆ 2000

Սվազլեան Վ. Գ. (կազմող), Պոլսահայոց բանահիւսութիւնը, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», 616 էջ:

ՍՐՈՒՄԱՆՁՏԵՄՆՑ 1876

Սրուանձտեանց Գ., Սանանայ, Կ. Պոլիս, Տպագրութիւն Ե. Մ. Տստետեան, 457 էջ:

ՍՐՈՒՄԱՆՁՏԵՄՆՑ 1884

Սրուանձտեանց Գ., Համով-հոտով, Կ. Պոլիս, Տպագրութիւն Գ. Պաղտատլեան (Արամեան), 384 էջ:

ՍՐՎԱՆՁՏՅԱՆՑ 1978

Սրվանձտյանց Գ. Երկեր, հ. 1: Հատորը պատրաստել և ծանոթագրել է Ա. Ս. Ղազիյանը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1978, 668 էջ:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ 1981

Վարդանյան Ս. Գ. (կազմող), Հրեղեն ձին, Երևան, «Սովետական գրող», 240 էջ:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ 2003

Վարդանյան Ս. Գ. (կազմող), Թագավորի երազները (բանասիրական ժողովածու), Երևան, «Գասպրինտ», 144 էջ:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ 2009ա

Վարդանյան Ս. Գ. (կազմող), Կրոնափոխ համշենահայերի բարբառը, բանասիրությունը և երգարվեստը (նյութեր և ուսումնասիրություններ), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 428 էջ:

ՔԱՋԲԵՐՈՒՆԻ 1901

Քաջբերունի, Տօներ // Ազգագրական հանդես, գիրք VII–VIII, Թիֆլիս, Կ. Մարտիրոսեանցի տպ., 1901, էջ 114–146, 528 էջ:

ՍԸ 1958

Персидские сказки, Перевод Алиева Р., Бертельса А., Османова Н., составитель Османов Н., Москва, Изд-во восточной литературы, 1958, 512 с.

IDRIES SHAH 1967

Idries Shah, Tales of the Dervishes, London, 1967, 248 p.

FAI:-FAVII:

FAI:-FAVII:, ՀԱԻԲԱ Երվանդ Լալայանի ֆոնդ

FEI:, FEII:

FEI:, FEII:, ՀԱԻԲԱ Էսթ1.5եր Խենյանի ֆոնդ

FFI:-FFXIII:

FFI:-FFXIII:, ՀԱԻԲԱ խառը ֆոնդ

FG:

FG: ՀԱԻԲԱ Ռոզա Գրիգորյանի ֆոնդ

FRI:

FRI:, ՀԱԻԲԱ Ռաիսա Խաչատրյանի ֆոնդ

FS:

FS:, ՀԱԻԲԱ Վերծինե Սվազյանի ֆոնդ

Բ. ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱԲԵՂՅԱՆ 1966

Աբեղյան Մ. Խ., Երկեր, Կ. Ա, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1966, 572 էջ:

ԱԲԵՂՅԱՆ 1975

Աբեղյան Մ. Խ., Երկեր, Կ. Է, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1975, 604 էջ:

ԱԲԵՂՅԱՆ 1985

Աբեղյան Մ. Խ., Երկեր, Կ. Ը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1985, 670 էջ:

ԶԱԲԱՐՅԱՆ 2016

Զաքարյան Ե. Լ., Հիվանդության և բուժման առասպելային հայկական հեքիաթներում, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», 288 էջ:

ԽԵՄԶՅԱՆ 2020

Խեմյան Է. Հ., Տավուշի բանահյուսական ժառանգությունը, Երևան, ՀԱԻ հրատ., 2020. 232 էջ:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ 2002

Համբարձումյան Վ. Գ., Հայերեն Աստված բառի ծագումն ու տիպարանությունը, Երևան, «Ջանգակ-97», 48 էջ:

ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ 2016

Հայրապետյան Թ. Լ., Արքետիպային հարակցումները հայկական հրաշապատում հեքիաթներում և վիպապատմական բանահյուսության մեջ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», 2016, 462 էջ:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ 2000

Հարությունյան Ս. Բ., Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, «Համազգային» տպարան, 2000, 527 էջ:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ 2001

Հարությունյան Ս. Բ., Հին հայոց հավատալիքները, կրոնը, պաշտամունքն ու դիցարանը, Երևան, «Մուղնի», 81 էջ:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ 2010

Հարությունյան Ս. Բ., Բանագիտական ակնարկներ, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», Երևան, 2010, 262 էջ:

ՍԱՀԱԿՅԱՆ 2017

Սահակյան Ա. Ս., Հայ միջնադարյան ժողովրդական մշակույթի խնդիրներ. 1. Հեքիաթ, 2. Խաչքար: Գիրք 1-2, Երևան, «Նաիրի», 2017, 292 էջ:

ՍԻՄՈՆՅԱՆ-ՄԵԼԻՔՅԱՆ 2007

Սիմոնյան-Մելիքյան Լ. Դ., Տոմարային ծիսաշար, հ. 2, Սուրբ Սարգիս, Տըրնոդեզ, Բարեկենդան, Երևան, «ՎՄՎ-ՊՐԻՆՏ», 2007, 316 էջ:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ 2009

Վարդանյան Ն. Խ., Հայոց իրապատում հեքիաթը. ժանրային տիպարանական քննություն, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2009, 164 էջ:

ՖՐԵՋԵՐ 1989

Ֆրեդեր Ջ. Ջ, Ոսկե ճյուղը, Մոգության և կրոնի ուսումնասիրություն, Երևան, «Հայաստան», 880 էջ:

АБРАХАМ 2009

Абрахам К., Сновидение и миф, Психоаналитические труды, Т. 1, Ижевск, «ERGO», 2009, 376 с.

ГУЛЛАКЯН 1983

Гуллакян С. А., Указатель мотивов армянских волшебных сказок, Ереван, Издательство Ереванского университета, 1983, 402 с.

ГУЛЛАКЯН 1990

Гуллакян С. А., Указатель сюжетов армянских волшебных новеллистических сказок, Ереван, Издательство Ереванского университета, 1990, 48 с.

МЕЛЕТИНСКИЙ 1976

Мелетинский Е. М., Поэтика мифа, Москва, «Наука», 1976, 406 с.

МЕЛЕТИНСКИЙ 2005

Мелетинский Е. М., Герой волшебной сказки, Москва-Санкт-Петербург, «Традиция», 2005, 239 с.

МЕЛИКЯН 2011

Меликян Г. Э., Образ сказителя в фольклорном и литературном тексте, Ереван, «Зангак-97», 2011, 191 с.

МОРОЗОВ 2011

Морозов И. А., Феномен куклы в традиционной и современной культуре: Кросскультурное исследование идеологии антропоморфизма, Москва, «Индрик», 2011, 352 с.

ПРОПП 1946

Пропп В. Я. 1946, Исторические корни волшебной сказки, Ленинград, Издательство Ленинградского государственного университета, 340 с.

ПРОПП 1969

Пропп В. Я., Морфология сказки, Москва, «Наука», 1969, 168 с.,

ПРОПП 2000

Пропп В. Я., Исторические корни волшебной сказки, Москва, «Лабиринт», 336 с.

ФРЕЙД 2011

Фрейд З., Толкование сновидений, Москва, Изд-во АСТ, 2011. 576 с.

ФРОММ 2010

Фромм Э. Забытый язык. Введение в науку понимания снов, сказок и мифов, Изд-во АСТ, Москва, 2010, 240 с.

ФРЭЗЗЕР 1986

Фрэззер Дж. Дж. 1986, Золотая ветвь. Исследование магии и религии, Москва, Изд-во политической литературы, 703 с.

ЭЛИАДЕ 2000

Элиаде М., Шаманизм: архаические техники экстаза, Киев, «София», 2000, 400 с.

ЮНГ 1996

Юнг К., Душа и миф: шесть архетипов, Киев, Изд-во «Port-Royal», 1996. 384 с.

DARMESTER 1877

Darmesteter J., Ormazd et Ahriman: Leurs origines et leur histoire, Paris, 1877, 370 p.

FREUD 1900

Freud S. Die Traumdeutung //G.W., II/III, Leipzig und Wien, Franz Deuticke, 1900, 642 p.

UTHER 2011

Uther H.-J., The types of international folktales: A Classification and Bibliog-

raphy Based on the System of Antti Aame and Stith Thompson, part I, Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales. and Realistic Tales, with an Introduction, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, 2011, 620 p.

Գ. ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐ ԵՎ ՀԱՆՐԱԳԻՏԱՐԱՆՆԵՐ

Դ.Բ 1965

Դիցարանական բառարան, Երևան, «Լույս», 1965, 264 էջ:

ՀԼԲԲ-2 2002

Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Խ.Բ (Է-Ծ), գլխավոր խմբագիր՝ Մարգարյան Ա., կազմողներ՝ Գասպարյան Գ., Գրիգորյան Ա., Հակոբյան Ա. և ուրշ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», 432 էջ:

ИЭС 2007

Исламский энциклопедический словарь, М., «Ансар», 2007, 400 с.

МНМ 1987

Мифы народов мира, т. I, М.: «Советская энциклопедия», 1987, 720 с.

МНМ 1988

Мифы народов мира, т. II, М.: «Советская энциклопедия», 1988, 719 с.

СИС 1949

Словарь иностранных слов, Москва, Гос. изд-во иностранных и государственных словарей, 1949, 808 с.

Դ. ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԳԱԼՍՑՑԱՆ 2004

Գալստյան Մ.Լ., Պառավի կերպարը հայկական հրաշապատում հեքիաթներում (թեկնածուական ատենախոսություն), Երևան, 2004, 126 էջ:

ԶԻՎԱՆՑԱՆ 2008

Զիվանյան Ա.Հ., Հրաշապատում հեքիաթի պոետիկան. համեմատությունը հեքիաթի համատեքստում (հայկական հեքիաթի նյութի հիման վրա) (դոկտորական ատենախոսություն), Երևան, 2008, 250 էջ:

ՀԱՅՐԻՑԱՆ 2015

Հայրիյան Լ.Վ., Հեքիաթների գրական մշակումները 19-րդ դարավերջին և 20-րդ դարասկզբի հայ նոր գրականության մեջ (թեկնածուական ատենախոսություն), Երևան, 2015, 147 էջ:

Ե. ՀՈՂՎԱԾՆԵՐ

ԳԱԼՍՑՑԱՆ 2010

Գալստյան Մ.Լ., «Կախարդ» բառի հոմանիշները հայկական հրաշապատում հեքիաթներում // «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 2, 2010, էջ 99–107:

ԶԱԲԱՐՅԱՆ 2011

Զաքարյան Ե. Լ., Հայկական հեքիաթի դերվիշը // «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 3, 2011, էջ 64–70:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2002

Խեմյան Է. Հ., Երկեղջյուր Ալեքսանդրի հայկական պատումները և նրանց ծիսաառասպելաբանական ակունքները // «Մովսես Խորենացի» գիտական, պատմաբանասիրական, բնագիտական հանդես, №2, 2002, էջ 26–38:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2011

Խեմյան Է. Հ., Սկսվածքային և միջնամասային կայուն բանաձևերը Տավուշի հեքիաթներում // Պատմաբանասիրական հանդես, №1, էջ 206–229:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2015

Խեմյան Է. Հ., Ժամանակի գերբնական հոսքը հայ ժողովրդական հեքիաթներում // Ոսկե դիվան, հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 5, Երևան, 2015, էջ 36–45:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2016ա

Խեմյան Է. Հ., Անեծք-սպառնալիքների և օրինանք-բարեմադրությունների կիրառումը Կարսի հեքիաթներում // Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի գիտական աշխատություններ, հ. XIX, 2016, էջ 193–200:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2014

Խեմյան Մ. Հ., Նվիրատուն և խորհրդատուն Կարսի հրաշապատում հեքիաթներում // Հայ ժողովրդական մշակույթ, XVI, «Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում» Դերենիկ Վարդումյանի ծննդյան 90-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, Երևան, ՀՀ ԳԱ «Գիտություն», 2014, էջ 426–433:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2015ա

Խեմյան Մ. Հ., Նվիրատուն և խորհրդատուն Տավուշի հեքիաթներում // Հայ գիտական բարբառագիտության 100-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2015, էջ 223–235:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2015բ

Խեմյան Մ. Հ., Գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք որպես հեքիաթի հերոսի օգնական // Ոսկե դիվան, հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 5, Երևան, 2015, էջ 79–85:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2016բ

Խեմյան Մ. Հ., Նվիրատու և խորհրդատու թոշոնը Կարսի հեքիաթներում // Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ» պարբերական, հ. 19, Երևան, 2016, էջ 186–192:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2017

Խեմյան Մ. Հ., Խորհրդատվությունը և նվիրատվությունը երազներում (Ըստ հայ ժողովրդական հեքիաթների) // Պատմաբանասիրական հանդես, №2, Երևան, 2017, էջ 162–172:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2018

Խենյան Մ.Հ., Նվիրատու և խորհրդատու կենդանիները հայ ժողովրդական հեքիաթներում // Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ №1, Երևան, ՀԱԻ հրատ., 2018, էջ 446–457:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2018–2019

Խենյան Մ.Հ., Տիկնիկը որպես հեքիաթի հերոսի օգնական // «Հասկեր», մանկական գրականության և բանահյուսության տարեգիրք, №6, 2018–2019, էջ 13–19:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2019

Խենյան Մ.Հ., Սյունիքի հեքիաթների խորհրդատու և նվիրատու պառավը // Գորիսի պետական համալսարանի հիմնադրման 50-ամյակին նվիրված «Սյունիքը կրթության և մշակույթի օջախ» Գորիսի պետական համալսարանի հիմնադրման 50-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 2019, էջ 206–214:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2020

Խենյան Մ.Հ., Կարսի հրաշապատում հեքիաթները որպես հայ ժողովրդական հրաշապատում հեքիաթների բաղկացուցիչ մաս // ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», Երևան, №1(23), 2020, էջ 211–222:

ԽԵՄՉՅԱՆ 2021

Խենյան Մ.Հ., Գ.Սրվանձտյանցի գրառած հեքիաթները հայ ժողովրդական հեքիաթների համատեքստում, // ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», Երևան, №1(24), 2021, էջ 84–96:

ՀԱՄԱՐՁՈՒՄՅԱՆ 2014–2015

Համբարձումյան Հ.Ա., «Մասնա ծոեր» էպոսի և ժողովրդական հեքիաթների դե-պատալներն ու վայրի բնության տիրակալ Ավդալը // «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 5, 2014–2015, էջ 7–22:

ՀԱՅՐԱԴԵՏՅԱՆ 2009

Հայրապետյան Թ.Լ., Արենայծությունը (ինցեստ) հայ ժողովրդական հեքիաթներում // «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 1, 2009, էջ 67–81:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ 2002

Հարությունյան Ս. Բ., Սուրբ Սարգիսը ժողովրդական բանավոր ավանդության մեջ // Սուրբ Սարգիս, Գիտաժողովի նյութեր, Երևան, «Մոլոխի», 2002, էջ 24–42:

ՄԵՍՐՈՊՅԱՆ 2016

Մետրոպյան Հ.Հ., «Աստված» խորհրդանշանը հայերենի բարբառներում // Բանբեր հայագիտության, №3(12), էջ 68–85:

ՍԱՀԱԿՅԱՆ, ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ 2001

Սահակյան Կ.Ա., Հովհաննիսյան Ռ.Պ., Հովսեփյան Ա., Գ. Աստվածա-հայտությունը երազներում, // Հայոց սրբերը և սրբավայրերը, Երևան, «Հայաստան», 2001, էջ 139–144:

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ 2012–2013

Վարդանյան Ն. Խ., Սահմանային գոտու սիմվոլիկան հրաշապատում հեքիաթում // «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 4, 2012–2013, էջ 46–53:

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ 2016

Պետրոսյան Ս. Գ., Պատմությունն ու առասպելը Սինամ թագավորի կերպարում // ՎԷՄ, №1(53), 2016, էջ 19–30:

АРУТЮНЯН 1987

Арутюнян С. Б., Армянская мифология // МНМ, т. I, Москва, «Советская энциклопедия», с. 104–106.

АРУТЮНЯН 1988

Арутюнян С. Б., Нанэ // МНМ, т. II, Москва, «Советская энциклопедия», 1988, с. 198.

АФАНАСЬЕВА 1983

Афанасьева В. К., Аккадская (Вавилоно-Ассирийская) литература, // История всемирной литературы, т. I, Москва, «Наука», 1983, с.

АФАНАСЬЕВА 1987

Афанасьева В. К., Алзуд // Мифы народов мира, т. I, Москва, «Советская энциклопедия», 1987, с. 82–83.

АФАНАСЬЕВА 1988

Афанасьева В. К., Этана // Мифы народов мира, т. II, Москва, «Советская энциклопедия», 1988, с. 671.

ГУЛЛАКЯН 1979

Гуллакян С. А., Персонажи армянских волшебных сказок по их сословной принадлежности и профессиональным занятиям (опыт количественного анализа) // Историко-филологический журнал, №4, 1979, с. 172–187.

ГУЛЛАКЯН 1991

Гуллакян С. А., О сюжетном составе репертуара армянских волшебных и новеллистических сказок // Советская этнография, №6, 1991, с. 126–131.

ИВАНОВ 1987

Иванов В. В., Верх и низ // Мифы народов мира, т. I, Москва, «Советская энциклопедия», с. 233–234.

ИВАНОВ 1988a

Иванов В. В., Лес // Мифы народов мира, т. II, Москва, «Советская энциклопедия», 1988, с. 49–50.

ИВАНОВ 1988b

Иванов В. В., Соляные мифы // Мифы народов мира, т. II, Москва, «Советская энциклопедия», 1988, с. 461–462.

КАРЕВ 1988

Карев В. М., Судьба // Мифы народов мира, т. II, Москва, «Советская энциклопедия», 1988, с. 471–474.

МЕЛЕТИНСКИЙ 1987

Мелетинский Е.М., Австралийская мифология // Мифы народов мира, т. I, Москва, Изд-во «Советская энциклопедия», 1987, с. 29–32.

МЕЛЕТИНСКИЙ, НЕКЛУДОВ, НОВИК, СЕГАЛ 2001

Мелетинский, Е.М., Неклюдов, С.Ю., Новик, Е.С., Сегал Д.М., Опыт структурного описания волшебной сказки. // Структура волшебной сказки. Москва, Изд-во РГГУ, 2001, с. 11–121, 234 с.

ПЕТРУХИН 1987

Петрухин В., Загробный мир // Мифы народов мира, т. I, Москва, «Советская энциклопедия», 1987, с. 452–456.

РАБИНОВИЧ 1987а

Рабинович Е.Г., Богиня-мать // Мифы народов мира, т. I, Москва, «Советская энциклопедия», с. 178–180.

РАБИНОВИЧ 1987б

Рабинович Е.Г., Земля // Мифы народов мира, т. I, Москва, «Советская энциклопедия», с. 466–467.

СОКОЛОВ 1988а

Соколов М.Н., Лев // Мифы народов мира, т. II, Москва, «Советская энциклопедия», 1988, с. 40–43.

СОКОЛОВ 1988б

Соколов М.Н., Насекомые // Мифы народов мира, т. II, Москва, «Советская энциклопедия», 1988, с. 202–203.

СТРАНАДКО 2016

Странадко М.В., Волшебные предметы помощники героя в структуре волшебной сказки // Актуальные проблемы филологии: материалы II Междунар. науч. конф., Краснодар: Новация, 2016, с. 41–44.

ТОПОРОВ 1987а

Топоров В.Н., Гора // Мифы народов мира, т. I, М., Изд-во «Советская энциклопедия», 1987, с. 311–315.

ТОПОРОВ 1987б

Топоров В.Н., Древо мировое // Мифы народов мира, т. I, М., «Советская энциклопедия», с. 398–406.

ТОПОРОВ 1988а

Топоров В.Н., Муравей // Мифы народов мира, т. II, Москва, «Советская энциклопедия», 1988, с. 181–182.

ТОПОРОВ 1988б

Топоров В.Н., Пещера // Мифы народов мира, т. II, Москва, «Советская энциклопедия», 1988, с. 311–312.

ТОПОРОВ 1988в

Топоров В.Н., Река // Мифы народов мира, т. II, Москва, «Советская энциклопедия», 1988, с. 374–376.

ХУСАИНОВА 2010

Хусаинова Г.Р., Отражение традиционных целительских знаний башкир в народных сказках // Вестник Челябинского государственного университета, №11(192), 2010, Филология, Искусствоведение, Вып. 42, с. 143-146.

Фольклорист Марине Гайковна Хемчян родилась в 1953 г. в селе Дитаван Тавушского марза (область). В 1970 г. окончила среднюю школу №1 города Иджеван, в 1975 г. отдел «Автоматизированные системы управления» факультета Технической кибернетики Ереванского политехнического института им. К.Маркса, в 2014 г. магистратуру отдела «Армянская литература» Филологического факультета Ереванского государственного университета. С 1975 г. по 1981 г. работала в Ереванском филиале Московского научно-исследовательского института «Агат», с 1981 г. по 1992 г. в Ереванском научно-исследовательском и проектном институте АСУ городом в должностях инженера, старшего инженера и ведущего инженера. С 1992 г. работает в отделе Теории и истории фольклора Института археологии и этнографии НАН РА, является кандидатом филологических наук.

Занимается изучением армянских народных сказок.

Составитель сборников «Карс: фольклорная традиция армян» (Ереван, 2013), «Мокс: фольклорная традиция армян» (Ереван, 2015). Является автором около тридцати научных статей и опубликований.

Folklorist Marine Khemchyan was born in 1953 in the village of Ditavan, Tavush region. She graduated from the secondary school No. 1 of Ijevan in 1970, the department of "Automated control systems" of the Faculty of Technical Cybernetics of the Yerevan Polytechnic Institute after K. Marx in 1975, and she got her master's degree in the department of the "Armenian Literature" of the Department of Philology of the Yerevan State University in 2014. From 1975 to 1981 she worked in the Yerevan branch of the Moscow Scientific Research Institute "Agat", from 1981 to 1992 in the Yerevan Scientific Research and Design Institute Automated city management systems as engineer, senior engineer and leading engineer. Since 1992 she works in the Department of Theory and History of Folklore of the Institute of Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia. She has a PhD in philological sciences.

She is engaged in the study of Armenian fairy tales.

Co-compiler of the collections "Kars: Armenian folklore tradition" (Yerevan, 2013), "Moks: Armenian folklore tradition" (Yerevan, 2015). Author of numerous scientific articles (30).

ՄԱՐԻՆԵ ՀԱՅԿԻ ԽԵՄՉՅԱՆ

mkhemchyan@yandex.ru

ՆԿԻՐԱՏՈՒՆ ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆ
ՀԱՅ ԺՈՂՈՎԱՐԿԱԿԱՆ ՀԵԲԻԱԹՆԵՐՈՒՄ
ՈՒՍՈՒՄԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՆՇԱՑԱՆԿ

Կազմի առաջին էջում՝ «Հազարան բլրով»,
նկարի հեղինակ՝ Անուշ Խեմչյան

Ձևավորումը և էջադրումը
Արթուր Հարությունյանի

Հրատ. պատվեր №1120:

Ստորագրված է տպագրության 28.09.21թ.:

Չափեր՝ 60×90 1/16: 15 տպ. մամուլ:

Տպաքանակը՝ 300 օրինակ:

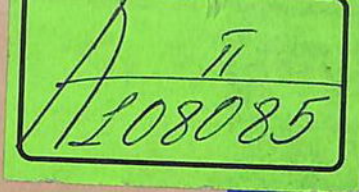
ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչության տպարան:
Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24

[2500pp.]

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0668103

 108085

Բանագետ Մարինե Հայկի Խենյանը ծնվել է Տավուշի մարզի Դիտավան գյուղում 1953 թ.: 1970 թ. ավարտել է Իջևանի №1 միջնակարգ դպրոցը, 1975 թ.՝ Երևանի Կ. Մարքսի անվ. պոլիտեխնիկական ինստիտուտի Տեխնիկական կիբեռնետիկայի ֆակուլտետի «Կառավարման ավտոմատացված համակարգեր» բաժինը, 2014 թ.՝ Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի «Հայ գրականություն» բաժնի մագիստրատուրան: 1975 թ.-ից մինչև 1981 թ. աշխատել է Մոսկվայի «Ազաթ» գիտահետազոտական ինստիտուտի Երևանի մասնաճյուղում, 1981 թ.-ից մինչև 1992 թ.՝ Զաղաքի կառավարման ավտոմատացված համակարգերի Երևանի գիտահետազոտական-նախագծային ինստիտուտում՝ ինժեների, ավագ ինժեների և առաջատար ինժեների պաշտոններում: 1992 թ.-ից աշխատում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնում: Բանասիրական գիտությունների թեկնածու է: Չբաղվում է հայ ժողովրդական հեքիաթների ուսումնասիրությամբ: Համակազմող է «Կարս. հայոց բանահյուսական մշակույթը» (Երևան, 2013), «Մոկս. հայոց բանահյուսական մշակույթը» (Երևան, 2015) ժողովածուների: Հեղինակ է շուրջ երեսուն գիտական հոդվածների և հրապարակումների:

ISBN 978-9939-886-21-3

9 789939 886213